This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Ll 16. 210 Corridor

HARVARD UNIVERSITY.

LIBRARY OF THE

Classical Department,

HARVARD HALL.

20 Jan. 1891.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBRI.

RECOGNOVIT

WILH. WEISSENBORN.

PARS II.

LIB. VII—X. EPITOM. LIB. XI—XX, LIB. XXI—XXIII.

LIPSIAE

SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLIX.

1891, Jan. 20.
Class. Dept.

PRAEFATIO.

In posteriore primae decadis parte cum Vormaciensis codex, quo usus est Rhenanus, sex tantum priores libros continuisse videatur, ex Helmstadiensi I. (D) perpauca modo enotata sint, Harleianus I. (F) in libro octavo desinat et pariter atque Leidensis I. (E) pluribus in his quam in prioribus libris vitiis inquinatus sit, Mediceus (A) et Parisinus (C) fere soli ad integram Livii orationem inveniendam certi duces habendi sunt. Hos igitur potissimum secutus sum, neque tamen eos, qui praeter Leid. I. et Harl. I. propius ad illos accedere videbantur, Vossianum II.; Lovelianum IV. (G) alios negligendos, neque corruptorum locorum emendationes quae passim in recentissimis libris inveniuntur spernendas esse putavi. Atque initium libri septimi quamquam nulla lacunae in optt. cdd. sunt vestigia, Niebuhr. Hist. Rom. vol. II. p. 207. mutilum esse censet, neque tamen satis firma attulit argumenta. Cap. 1. verba: „*quam matura*" non omnino certa sunt, in A. enim legitur „*quanvi matura*" in E. F. „*quam nemo sic matura*", ut suspicari possis scriptum fuisse: „*quam non immatura*"; ib. pro cdd. lectione „*clarior in exsilio*" quae iure Dukero displicuit, scripsi „*cl. inde exsilio*", cf. Jahnii Anal. vol. 39. p. 273. Cap. 2. „*quae exodia — consertaque*" dedi, quae praeterea in cdd. leguntur alterius lectionis vestigia esse ratus, cf. Jahn. l. l. p. 272. ib. vol. 5. p. 141. C. 3. nescio an „*pangat. adfixa*" praestet. C. 6. „*ad deos manes*" restitui, ne ipsi terrae hiatus dei dici viderentur. C. 8. „*communis Mars belli*" propter Livii aliorumque scriptorum consuetudinem revocavi. C. 10. Jenicke V. D. „*integrior periculo*" scribendum esse censet; ib. „*progressi*" cdd. lectioni: „*praegressi*" praetuli, cf. Jahn. l. l. p. 255. C. 12. „*novi consules iis*" ex A. C. all. dedi, quod minus probabile videtur *is* esse partem v. *consules*; ib. „*locus alienus*" ne durior iusto structura esset revocavi; et nescio an „*non praeparato commeatu*" requiratur. C. 13. ex A. E. F. „*scilicet dictator*" dedi, cf. 40, 9.; 42, 34.; si quod C. G. habent „*si licet*" verum esset, ut loqueretur Tullius dictatorem permisisse addendum erat, cf. 3, 71. C. 14. dubito an „*in se recepit*" scribendum sit. ib. „*moveri*" ex A. restitui, quod „*movere*" propter „*cadere*" etc. positum esse veri simile est. C. 16. A. scripturam „*scivis accepit*" videtur indicare hoc illius esse explicationem — quae a librariis adiectum. C. 18. „*victa perseverantia*" in A. C. est, in quo non tam *victae p.* quam *invicta pers.* latere putaverim. C. 20.

senatus consulta Alschefskium secutus scripsi, quamquam *se* haud raro etiam singularem indicat, cf. 3, 21, 6.; 4, 50, 8.; 51, 2.; 7, 21 extr. all. C. 21. „*quarum taedio*“ servavi, ut esset: quas ne inter publica certamina audirent; ib. Jenicke „*quae una animos*“ nescio an recte coniecerit. C. 22. ubi in A. est „*reciperanturius*“ scripsi „*reciperaturi ius*“ cf. 1. 53. p. 73. v. 20.; sin verum est: *recipe-rando ius* ablativum esse putaverim: dum reciperant. C. 24. „*quod — occurrere oculis*“ in A. legitur, quo significari videtur „*quod — occurreret oc.*“ i. e. cum id occurreret. C. 25. „*socialis coetus*“ *non* minus est dubium quam apud Tacitum Hist. 4, 56.: *conventum*, sed audacius videtur v. coetus tollere, fortasse Gron. recte „*foedus*“ corruptum putavit. C. 26. „*ut augurium*“ ex A. restitui; quod in C. Kloek. legitur: *ut in aug.* minus aptum videtur ad vv. *caelo mis-sum*. ib. „*perceperat*“ Gronovio et Drak. obsecutus scripsi. ib. „*ac mare inferum*“ servavi, sed dubito an „*aut m. in.*“ sit legendum, quamquam probabilius est „*superum*“ recte a reco. librariis esse positam. ib. ad vv. „*cuiusque gentis*“, quae Scheibio suspecta sunt, cf. 42, 30 in. 42, 51 s. f. 43, 71. videtur Livius Graecos in ipsa Graecia, in Sicilia, in Magna Graecia habitantes cogitasse. Eidem V. D. non immerito displicet „*tyrannos*“, neque tamen h. v. eiiciendum, sed „*tyrannorum*“ scribendum putaverim; recte idem ut Gron. c. 29. offendit in v. „*spatio*“, quod uncis circumdedi. C. 30. nescio an „*qui eam implorantibus*“ scriptum sit pro *quinam impl.* i. e. *qui misericordiam impl.* ib. „*supra non ascendit*“ ex A. C. all. restitui, cf. Jahn. Ann. suppl. vol. I. p. 425. ib. „*quidquid id*“ cur ferri non posse putarem, exposui Jahn. v. 39. p. 281. ib. „*pendentibus animi*“ restitui, Gron. coniecturam. C. 32. „*non factionibus modo*“ si verum et non *modo* e versu praecedente repetitum est, non poterit nisi ita explicari, ut *modo* a v. *non* seiungatur, cf. Reisigii Schol. gramm. §. 250. ib. *Corvini* et ipse e cdd. servavi, sed dubito, num L. ita scripserit, cum 7, 16; 26; 39; 8, 16 all. *Corvus* in optt. cdd. legatur, neque probabile sit Livium modo hanc modo illam formam adhibuisse; cf. Drumann. Hist. Rom. vol. V. p. 409. C. 34. „*demittereturque agmen*“ Ruperti non male coniecit. C. 35. restituendam putavi A. scripturam „*arcuerint — circumdederint*“, cf. Jahn. l. l. p. 248. C. 36. „*in castra*“ servavi, cf. 45, 6 extr.; Gron. *in* deleri iubet. C. 37. cum non probabile esset *privis* a librariis esse additum „*singuli bubus binis privisque*“ etc. scripsi, cf. Jahn. l. l. p. 272. ib. „*contulerunt*“, e C. dedi, propter id quod sequitur: omnia — gerebantur, et quod *contulerant* in A. propter *fuerant* mutatum videbatur. ib. „*exploratum quam*“ servavi, cf. Jahn. l. l. p. 271; Alschefskius „*exploratum postquam, quam*“ suspicatus est, quod in cdd. legitur: *expl. quamquam*. ib. „*duabus legionibus*“ si non aut Livii aut librariorum error subest, ea ratione, quam Niebuhr. III. p. 142. significavit, videtur explicandum esse. C. 38. ne nimis contortus esset vv. ordo vulg. „*comperta haberet et aetate*“ servavi. C. 39. „*electos*“

e edd. dedi, sed non dubito, quin Puteanus recte *exsectos* coniecerit, quod et ad v. nervos aptius est et ad id, quod *arte* consulis factum dicitur. item vv.: „*ubi restitaret mortem ni sequeretur*" iure Gronovio videntur turbata esse. C. 40. Duker. maluit „*ventum est et*". ib. „*geretur ut*" in edd. est; sed cum aut *sit* aut *sim* vix abesse possit, nescio an *ut* ortum sit ex ultimis v. *geretur* literis. C. 41. locum difficillimum „*quod semper — fugissent*" alii alio modo emendare conati sunt; mihi id comma videtur intercidisse, ad quod: *qui fugissent* est referendum, fortasse scriptum fuit: *eos secutus esset, qui.*

Lib. VIII. Cap. 2. „*quo bellare*" servavi „*quod bellare*", ut in edd. est num aptum sit ad *prohibeantur* dubito. C. 4. nescio an „*societas, si*" leg. sit. C. 4. „*unde haec*", quod in C. est, oratio h. l. sedatior videtur requirere. C. 5. „*nunc Latium*" et ad *tandem tum* accommodatum, et a condicionali vv. *tempus erat* vi non alienum est. ib. cum in A. E. „*Romam*" legatur, *ex* autem quod sequitur ad *Roma* referri nequeat, scripsi: „*Romanum*". C. 8. Huschkius non male: „*postrema — instruebatur*" coniecit. quae sequuntur „*ordo — habebat*" cur pro glossemate haberem, exposui Jahn. l. l. p. 269. ib. „*prima foris in aciem*" in edd. est, quod cum vix intelligatur vulg. retineo. ib. „*primam quamque*" Gronovium alios secutus dedi; nam „*unam quamque primam*", quod Lipsius suaserat num recte dicatur dubitare licet. ib. „*vexilla III.*", Huschkii et Alschefskii coniecturam recepi; sed dubito an „*vexillum*" quod in edd. exstat prorsus tollendum sit, cum uno verbo interposito tria vexilla fuisse sit dictum. Jenickius „*vexillorum*" suadet. ib. „*duxerunt*" in optt. edd. est, sed nescio an recte reco. libri „*duxerant*" exhibeant. C. 9. „*pro pop. R. Quiritibus*" Niebuhr. III. p. 157. Livium scripsisse putat. C. 10. „*funusque ei*" restitui, ut est in A. 2. C. 2. F., neque causa cur L. *et* h. l. addiderit intelligitur. ib. „*piaculum hostiam*", quod in D. all. inventum iure fortasse Gron. probavit. C. 11. *hastatosque* ex *principibusque* ortum putaverim. C. 12. „*ut utrumque plebeium fieri*" cum Alschefskio optt. edd. secutus dedi, sed res ipsa et obscura et parum probabilis est, cf. Beckeri Ant. Rom. II, 2. p. 191. paulo ante „*cuius tum*" restitui, sed in *tum* aliud quid videtur latere. C. 14. „*ad mille pondo*" servandum putavi, cf. Jahn. l. l. p. 256; Liv. 7, 38. p. 267. v. 4. C. 15. „*dextra viam stratam*", optt. edd. scripturam, recepi, cf. Festus s. v. petrarum genera. C. 17. e C. „*comparato*" scripsi, nam comparatus exercitus magis quam comparandus ingens dici potest. C. 18. „*recondita vitalia*" in A.; „*recondita alia*" in C. all. legitur; quorum neutrum cum probari posset, scripsi „*rec. letalia*", cf. Lambin. ad Lucret. 3, 831. ib. „*factas esse*" Alschefskius pro *fecisse* legendum esse censet; an *captas* vel simile participium ante *alienatasque* omissum est? C. 19. *Fundos* restitui, cf. Jahn. l. l. p. 256. ib. *Fundanum censuerint*, quod *populum* in A. G. non legitur, cf. Scheibius in Philolog. III. p. 558. C. 20. *dicionem*, Gron. coniecturam, recepi, cf. Kreyssig. ad Liv.

senatus consulta Alschefskium secutus scripsi, quamquam *sc* haud raro etiam singularem indicat, cf. 3, 21, 6.; 4, 50, 8.; 51, 2.; 7, 21 extr. all. C. 21. „*quarum taedio*" servavi, ut esset: quas ne inter publica certamina audirent; ib. Jenicke „*quae una animos*" nescio an recte coniecerit. C. 22. ubi in A. est „*reciperanturius*" scripsi „*reciperaturi ius*" cf. 1. 53. p. 73. v. 20.; sin verum est: *reciperando ius* ablativum esse putaverim: dum reciperant. C. 24. „*quod — occurrere oculis*" in A. legitur, quo significari videtur „*quod — occurreret oc.*" i. e. cum id occurreret. C. 25. „*socialis coetus*" non minus est dubium quam apud Tacitum Hist. 4, 56.: *conventum*, sed audacius videtur v. coetus tollere, fortasse Gron. recte „*foedus*" corruptum putavit. C. 26. „*ut augurium*" ex A. restitui; quod in C. Kloek. legitur: *ut in aug.* minus aptum videtur ad vv. *caelo missum*. ib. „*perceperat*" Gronovio et Drak. obsecutus scripsi. ib. „*ac mare inferum*" servavi, sed dubito an „*aut m. in.*" sit legendum, quamquam probabilius est „*superum*" recte a recc. librariis esse positam. ib. ad vv. „*cuiusque gentis*", quae Scheibio suspecta sunt, cf. 42, 30 in. 42, 51 s. f. 43, 71. videtur Livius Graecos in ipsa Graecia, in Sicilia, in Magna Graecia habitantes cogitasse. Eidem V. D. non immerito displicet „*tyrannos*", neque tamen h. v. eiiciendum, sed „*tyrannorum*" scribendum putaverim; recte idem ut Gron. c. 29. offendit in v. „*spatio*", quod uncis circumdedi. C. 30. nescio an „*qui eam implorantibus*" scriptum sit pro *quinam impl.* i. e. *qui miserieordiam impl.* ib. „*supra non ascendit*" ex A. C. all. restitui, cf. Jahn. Ann. suppl. vol. I. p. 425. ib. „*quidquid id*" cur ferri non posse putarem, exposui Jahn. v. 39. p. 281. ib. „*pendentibus animi*" restitui, Gron. coniecturam. C. 32. „*non factionibus modo*" si verum et non *modo* e versu praecedente repetitum est, non poterit nisi ita explicari, ut *modo* a v. *non* seiungatur, cf. Reisigii Schol. gramm. §. 250. ib. *Corvini* et ipse e cdd. servavi, sed dubito, num L. ita scripserit, cum 7, 16; 26; 39; 8, 16 all. *Corvus* in opts. cdd. legatur, neque probabile sit Livium modo hanc modo illam formam admisisse; cf. Drumann. Hist. Rom. vol. V. p. 409. C. 34. „*demitteretur agmen*" Ruperti non male coniecit. C. 35. restituendam putavi A. scripturam „*arcuerint — circumdederint*", cf. Jahn. l. l. p. 248. C. 36. „*in castra*" servavi, cf. 45, 6 extr.; Gron. *in* deleri iubet. C. 37. cum non probabile esset *privis* a librariis esse additum „*singuli bubus binis privisque*" etc. scripsi, cf. Jahn. l. l. p. 272. ib. „*contulerunt*", e C. dedi, propter id quod sequitur: omnia — gerebantur, et quod *contulerant* in A. propter *fuerant* mutatum videbatur. ib. „*exploratum quam*" servavi, cf. Jahn. l. l. p. 271; Alschefskius „*exploratum postquam, quam*" suspicatus est, quod in cdd. legitur: *expl. quamquam*. ib. „*duabus legionibus*" si non aut Livii aut librariorum error subest, ea ratione, quam Niebuhr. III. p. 142. significavit, videtur explicandum esse. C. 38. ne nimis contortus esset vv. ordo vulg. „*comperta haberet et aetate*" servavi. C. 39. „*eiectos*"

lib. XXXIII. p. 38. C. 22. vulgo legitur „*Sidicinorum is ager*", Alschefsk. „*Hernicorum i. a.*" posuit, sed nescio an propius ad cdd. lectionem: *seminorum* accedat „*Anagninorum is ager*", cf. 9, 43. p. 572. v. 7. Nieb. II. p. 97; III p. 198. C. 23. aut *hostis vocasset* aut *hostes vocassent* scribendum erat, nisi forte *hostis* pro nominat. pluralis num. habendum putas. C. 24. „*ocius transmisit*" e C. E. F. revocavi, cf. Jahn. l. l. p. 253. ib. A. „*acrentinam*" habet, Sigonius *Terinam* emendavit, sed *ac* tantum non omnes cdd. habent, ut aut *Sipontum* in Bruttiis etiam urbem fuisse, aut hoc nomen corruptum, aut alterius urbis, quod Alschefskio non improbabile videtur, intercidisse statuendum sit. C. 25. „*territabat patiebantur*" Gronovio displicent, qui *patiebantur* deleri iubet, et Bekkerum atque Scheibium adsentientes habet. C. 26. „*via Nolam ferente*" revocandum putavi, cf. Jahn. l. l. p. 257. C. 27. cum in A. sit „*mitteantur*" scripsi „*mitterentur*", neque tamen E. F. scripturam „*mittuntur*" negligendam putaverim. C. 28. quod in A. C. legitur „*formaquem misericordiam*" repetita litera *m* ortum videtur; Alsch. *formaque in mis.* edidit. ib. recte fortasse G. „*poterant*" exhibet. ib. „*et florem*" restitui, cf. Jahn. l. l. p. 267. ib. „*indignatione*", quod in C. all. legitur, ex *miseratione* originem habere ratus ex A. „*indignitate*" revocavi. C. 32. „*adversus singula quae*" incerta sunt, cum in C. *singula* desit, in F. *adv. singula quibus* esse videatur; suspicabar: „*adversus singula quaeque*", cf. Jahn. l. l. p. 274, idemque Jenickius invenit. ib. „*in contione*" servavi, sed dubito an aliquid omissum sit, cf. Heusinger. ad h. l. C. 34. „*perpetuane esset*" non omnino certa sunt, si *ne* particula finalis esset, *perpetua ut esset* scribendum erat, et Alsch. *p. ne non esset* coniecit. ib. „*nihil eius*" ex A. E. G. Drak. secutus recepi; quod in C. E. legitur „*nihil eius iure*" aut alteram lectionem indicare aut errore scriptum videtur; quare „*iure*" cum Bekkero inclusi. olim conieceram „*eius iuri demptum*". paulo post Kreyssig. „*dictatore vim et ius*" legendum censet. ib. Alsch. „*licentia sola sua se*" scripsit, non satis certa cdd. E. F. G. vestigia secutus. C. 35. „*eius populo Romano*" revocavi, ut est in C. all., in A. *pop. re.* eodem modo est erratum quo 8, 11. p. 324. v. 2, et haud raro hoc cap. populus Romanus commemoratur. C. 36. „*imperatori*" restitui, cf. Jahn. l. l. p. 281. C. 37. „*de condicionibus agebatur*" nimis ambigue dictum videtur, quare nescio an aut *negabatur* aut *ambigebatur* corruptum sit, cf. 9, 19. p. 498. v. 3. 10, 10 extr. ib. „*quorum ope*" et ipse scripsi, cf. Lectt. Livv. I. p. 16, nescio tamen, an librarius Lovel. II, qui „*quoniam eorum*" dedit, verum viderit. C. 38. „*dimetare iussit*" ex A. scripsi, cf. 9, 14. p. 467, 5; Drak. ad 24, 15, 5. ib. „*vallum peteretur*" recte Gronovio videtur displicuisse, qui aut „*vallum peterent*" aut „*vallus peteretur*" Livium scripsisse suspicatus est. ib. „*in suo quisque*" e cdd. cum Alsch. scripsi, cf. Tab. Heracl. 1. Sen. Epist. 3, 6, 7. Jahn. l. l. p. 267.

Osk. Stud. p. 111. C. 22. „*id bellum tantum ducere*“ Gron. sua-
sit, Drak. all. receperunt, dubitantes num *tanti ducere* eodem modo
dicatur quo *tanti esse*. C. 23. „*etsi homines*“ deinde „*incendent*“
fortasse rectius vulgo legitur. C. 24. „*defendite ite*“ e cdd. dedi,
sed dubito an *ite* e voc. praecedente repetitum sit. ib. „*incidens*“
scribendum putavi, quod aptius est ad illa: quanto — cum tumultu,
et servus summo pavore perculsum se simulabat. C. 26. „*mors haud*
dubie“ Alsch. secutus dedi; ad vv. sive timor seu conscientiae vis
e v. subtraxit aliud praedicatum est intelligendum. ib. „*quoniam*
quidem“ e cdd. cum Alsch. scripsi, sed haec referenda puto ad univer-
periora: postulabantur ergo nobiles homines, neque vero ad restituit,
sam nobilitatem. C. 28. ubi recte Sigon. „*Interamnam*“ fortasse etiam „*qua-*
dubito an praestet vulg. „*deducerentur coloniae*“ ut legebatur ante
terna milia“ scribendum erat. C. 31. „*transfugae*“ fortasse viderentur.
Alsch. dedi, ne soli captivi quidam consulem perpulisse viderentur.
C. 32. vv. „*quam tutiora*“ propterea quod in A. non leguntur non
damnaverim, quibus vv. L. illa Etruscorum consilia vituperet. ib. in A.
est „*acies Romanos*“, fortasse „*acies Romanorum*“ fuit scriptum.
C. 33. „*fatalis cum tribunis*“ neque a cdd. firmum, neque per se
aptum est, suspicabar „*fatalis ad lites cum tribunis*“. C. 34. „*quod*
quaerebat“ revocavi. legem, qua quaeritur, ablativo addi Drak. ad
42, 21, 8. probavit, num crimen eodem modo dicatur, dubito. C. 36.
„*eam intrare*“, ubi in cdd. est „*ea intrare*“ et quae praecedunt c. 35.
in silvam Cim. intratum, et quae sequuntur: Ciminios saltus in-
traturum requirere videbantur. C. 37. „*hostibus — spatio*“ et ipse
posui, quod cdd. scriptura nimis contortam structuram redderet.
C. 38. „*ad optinendum*“ in cdd. exstat, quod num ferri possit du-
bito et propter significationem huius verbi, et quod, si idem esset
quod retinendum, non convenirent quae sequuntur: protinus — pe-
tituri. fortasse „*opprimendum*“ corruptum est. C. 39. „*interea res*
in Etruria gestae“ neque in melioribus cdd. sunt neque apta ad seqq.;
itaque quod in A. 3. *etrurie nam* legitur „*interea iam*“ posui, re-
liqua inclusi, cf. Philolog. III. p. 560. C. 40. „*intulisset*“ restitui,
quod omnia, quae addita sunt, faciunt ad explicandum v. commo-
vit. ib. „*ab superbia*“ e C. all. revocavi, cf. Jahn. l. l. p. 254.
C. 43. ubi in cdd. est „*vetustate gentis gloria*“, fortasse scriben-
dum est „*vetustae g. g.*“ ib. pro „*bimestri*“ Mommsen coniecit:
Vimestri“ i. e. *semestri*, sed recte Huschkius cdd. lectionem defen-
dit. C. 44. „*memoriane*“ servavi, quod eodem modo quo 6, 37.
memoria [illegible] cessisse dictum videtur. C. 45. „*Bovianum urbs*“. C. 46. „*Cn.*
an erratum [illegible] sit pro „*Bovianum ubi*“ nescio
quod si *tu*[illegible] *dasque* legitur, *moenibus* non apte additur. C. 46. „*Cn.*
filius“ cur [illegible] restituendum putarem, exposui Jahn. l. l. p. 250.
Lib. X. [illegible] I. in A. legitur: *fuit ad*, fortasse pro *fuit*. ac scriptum,
C. 2. vv. [illegible] *tergo* nescio an corrupta sint, et posi v. *videri* aliquid
interciderit. [illegible] C. 6. „*certatum tamen adeptos*“ scribere dubitavi, quod

tamen e v. seq. huc translatum videbatur. C. 7. „*is conspicietur*“ ex optt. cdd. Alsch. dedit, sed dubito an „*is non conspicietur*“ stet. ib. non ausus sum e C. 1. solo „*qui sustinebunt*“ praeferre C. 8. „*nec aut tum*“ ferri posse videbantur et in aliam formam transisse oratio, cf. Hand Turs. I. p. 546. Madvig. ad Cic. de Fin. p. 806 probare. ib. „*en unquam*“ scripsi, cf. Jahn. l. l. p. 268. C. 9. Alsch. sqq. *gentius sanciendo*“ coniecit. ib. „*servo serio*“, quod Alsch. „*diligentius*“ repo-suit, nolui mutare, sed dubito an in A. scriptura: *servo sero*, quae Hauptio placuit, eaedem literae bis positae sint, et solum *serio* ve-rum. ib. C. secutus „*arduus*“, omisso v. *altus*, scripsi, quod ad illud explicandum adiectum videtur. C. 10. „*a flumine Nare Narnia*“ suspicari possis. C. 13. „*increpari*“ restitui, ne nimis ambigua es-set sententia. C. 14. „*augebat*“ pro *angebat*, quod in A. est dedi, quia angor magis debilitat quam confirmat animum. ib. „*maxime-que territos*“, cdd. scripturam non recepi, quod quae tribuenda est v. *que* significatio, ut sit et — quidem ab h. l. aliena videtur. su-spicabar: „*maximeque terruit eos*“. C. 15. „*illis*“ servavi ubi in cdd. „*aliis*“ est, ad quod si monumentis vastitatis intelligitur, ut est in-telligendum, non apta evadit sententia. paulo ante si „*extractus*“ e cdd. recipitur, dubito an quae sequuntur: spretoque eo hoste etc. non accommodata sint. ib. „*incubuit ut*“ vulgo fortasse recte sequi-tur. C. 16. quod in A. exstat „*Romanos populum quem*“ fortasse verum est, cf. Fabri ad 23, 7, 4; Jahn. Ann. vol. 48. p. 147. C. 18. „*piget tamen incertum*“ potest indicare, se hoc incertum esse no-luisse monere, quod res ipsa doceat; Walchius coni. *p. t. ut cer-tum*. an fuit: *p. t. id certum*. C. 19. „*ut omne rei*“ restitui, ne ni-mis artificiosa esset structura. ib. „*inter paucos paucis*“ Jenickius coniecit. ib. praetuli „*aequavit. duces*“ nam prior sententia, in qua omnis vis inest in vv. *et ipse*, pertinet ad v. precatus, in altera du-cum commemoratio requiritur. nescio tamen an post v. *ducis*. in-terciderit „*imperatores*“. C. 22. „*Fabius Quintus*“ e Voss. Gronovio probatum recepi, quod *quintum* minus apte cum *destinaretur* coniungi videbatur. ib. „*praerogativae*“ ex optt. cdd. restitui, cf. Mommsen die Röm. Tribus. p. 65. Schneider Krit. Jahrbb. vol. 18. p. 601. Mar-quardt Ant. Rom. II, 3. p. 4. C. 23. „*et uni*“ ex A. revocavi, cf. Jahn. l. l. p. 251; Alsch. e C. „*ut uni*“ probavit. ib. „*matrimonii*“ optt. cdd. secutus reposui; sed nescio an eodem modo corruptum sit, quo 6, 19. *intestimonium* pro *intestinum* scriptum est; et per to-tum locum matronae commemorantur. C. 24. a me impetrare non potui, ut „*in Etruriam provinciam*“, scriberem, cum error tam faci-lis esset, et „*conseruisset*“ formam a verbi stirpe abhorrentem re-ciperem. ib. aut *plebi* aut *plebeis* in *plebis*, cdd. lectione, latere putaverim. ib. *et* ante *exemplo* in A. intercidisse ratus vulg. re-stitui. ib. in cdd. est: „*comitia habuit*“, neque tamen probabile est consulem haec comitia, cf. Marquardt l. l. p. 168, et in sua causa et illo tempore habuisse, neque tum demum haberi coepta sunt, sed

iam ante inita, tum ad suffragia tribus vocatae; propterea „*comitio abiit*“ reduxi. C. 25. vulg. „*mobiliorem*“ legitur, quod ad reliqua magis accommodatum est. C. 26. ubi in A. C. „*mallit*“ exstat, „*mallet*“ potius quam „*malit*“ scribendum putavi. ib. *incipit* ex A. restitui, cf. Jahn. l. l. p. 250. paulo post Duker. recte *quam Romano* videtur suasisse. idem c. 28. pro „*carrisque*“, quorum usus in proelio nullus esse poterat, coniecit „*carpentisque*“, ad quod alludit in P. m. 1. *carnisque*. ib. e C. m. 2. „*Quiritium*“, cf. 6, 40. p. 126, 11, et „*inferorum*“ ex A. E. all. reduxi. ib. „*contracturum*“ non eam vim habere posse ratus, ut secum ad inferos detrahere significet, *contacturum* servavi, cf. Macrob. Sat. 3, 9. C. 30. „*peditum — quadraginta milia*“ reponendum putavi, quia in optt. cdd. aut XICCCXXX aut X. CCC XXX exstat, et qui vulgo legitur numerus iusto minor videri debet, cum ipse Livius, etsi Umbros et Etruscos pugnae non interfuisse tradidit, tamen viginti quinque milia caesa, octo capta retulit, cf. Niebuhr. III. p. 451. Jahn. l. l. p. 275. C. 31. ex A. „*his ita*“ revocavi, deinde „*parte alia*“, *partem aliam* propter reliquos accusativos scriptum ratus. itemque C. 34. „*eadem regione*“. C. 35. „*segniter e castris egreditur*“ A. C. exhibent, reliqua, quae vulgo leguntur utrum a librariis addita sint an omissa difficile est statuere, certe aptissima sunt ad superiora, cf. 6, 7. C. 36. „*centuriones*“ ex A. revocavi, quod asyndeton ab h. l. non alienum videbatur. ib. „*recipiendasque evocatis*“ Duker. suadet, et facile *re* e v. praecedente repeti poterat. C. 37. „*in Etruriam*“ reposui, cf. Jahn. l. l. p. 258. ib. „*in Apulia*“ praetuli, quod quae in Samnio et quae in Apulia facta sunt discernuntur. ib. „*fanum tantum, id est locus templo effatus, sacratus fuerat*“ restitui, quod *effatus* aptius est ad *fanum* explicandum quam sacratus, et facile in A. errari potuit vocabulo omisso, quod h. l. factum esse ex C. Klock. intelligitur, et non suo loco reposito. C. 38. in cdd. est „*sacratum erat*“, quod cur ferri non posset exposui Jahn. l. l. p. 266; itaque reposui „*sacratum esset*“, sed „*sacraretur*“ scriptum fuisse suspicor. C. 39. „*altera castra, quae*“, vulgo *quae*, quod intellectum loci impedit, omittitur; quod si verum est, non potest nisi artificiose ad milites referri. C. 40. Gron. coni. „*Caios Caedicium*“ etc.; fortasse L. scripsit „*C. Caedicium et T. Trebonium*“. ib. Crevierius iure numerum cohortium intercidisse statuit, cf. c. 43. in. C. 41. recte fortasse recc. librarii „*apparatus*“ scripserunt. ib. Alsch. „*ac media acie*“ suspicatur latere in C. scriptura. ib. „*in interiora*“ restitui. C. 43. „*regione castrorum*“ retinui, cf. 25, 25, 8; 3, 66 extr. ib. „*prope*“ quod in A. non legitur, in aliis cdd. alio loco positum est, pro suspecto seclusi. paulo ante quae in cdd. optt. scripta sunt „*flammae late fusae — indicio — prohibuit*“ videntur significare *latae flammae* propter vv. finitima esse scriptum, quare „*lata flamma*“ reposui. C. 44. „*qua fugam*“ fortasse rectius vulgo legitur. C. 45. „*saepe acie saepe agmine*“ Drak. malebat, cf. Kreyssig. praef. ad Vell. Pat. p. XXXIV.

C. 46. „*transvecti sunt*“ restitui, quod in ib. cum in A. E. G. all. „*dari*“ exstaret, bere malui, quam propter *praestare*, quo accommodare poterat, *dare* e C. recipere. *fecit*“, quod in cdd. est, ab h. l. alienum esse

In tertia decade antiquissimum et integ cum esse *Putanum* (A) et antea erat cogn tissima Alschefskii collatione, cuius partem ioris volumine tertio publici iuris *fecit*, confu est. Ad eum proxime accedunt et si non ex codicibus ei simillimis ducti sunt Medice Bambergensis (D) quique non multo his in sis (E); qui libri quamquam non prorsus li emendationibus librariorum, cf. Annal. *Marbu* tamen haud pauca afferunt subsidia ad *Liv* restituendam. Itaque quantum fieri potuit rius ad recentiores confugi, et quae in iis debantur recipienda putavi. Sed ne ita qui potuisse nemo mirabitur, qui quam multis er obsiti sint, reputaverit. Ita lib. XXI, 3. ver *sequeretur*“ prorsus incerta sunt, nam et *quam*“, et „*sequebatur*“ in cdd. legitur et i offendit. Itaque nescio an mutilus locus, et regativa militaris omissum sit. C. 5. „*tum* sed cum h. v. vix usquam ita usurpatum videtur, sive *ulteriora* fuit sive *ceteras*, quae sive aliud vocabulum. ib. reposui Heerwa *peditum agmen*“ pro „*peditum agmen*“. Sed a ripa abfuisse ex sequentibus appareat, „*peditum — elephantos ante eos*“; paulo su servavi, sed populi nomen in cdd. significari in B. non legitur, et aut *oratum* aut *oraturi* ex „*procul muros*“ habent, et aliis locis procul cdd. coniunctum legitur, neque tamen inscii mittere ausus sum. C. 8. „*coepti sunt, non s* sed asperius videtur dicendi genus, itaque „ gen „*oppidani dum*“ suspicatus est. C. 9. „*eos ad se adituros*“. C. 10. „*non cum adse* tasse „*nec c. ad.*“ scriptum erat. ib. „*Sag* reciperem a me impetrare non potui, praese cedat. ib. „*deposcit*“ num recte habeat dubito ptum fuisse puto. C. 13. cum in cdd. esset bendum putavi „*audiatis et non*“. C. 17. „ v. *sunt* nullum est vestigium, nisi quod in est. ib. „*celoces deducti*“ e cdd. Alsch. rep satis certum sit. ib. pro „*eodem*“ Gronovius

spicabar „*et ea dein*“. C. 19. cum in B. legatur „*additum est*“ nescio an „*additum sit*“ praestet. ib. „*perdidit*“ restituendum putavi, cf. Gron. Obss. III, 20; Drak. ad 26, 36, 9; Ann. Marb. l. l. p. 1016. C. 20. „*adverlere in se*“ ex cdd. reposui, avertendo enim ab Italia bello in se advertebant. ib. nescio an ferri possit quod in A. legitur „*finibusque in Italia*“ i. e. agro finibusque, quos in Italia obtineant. ib. in A. est: „*populisq*“ ut suspicari possis, Livium scripsisse *terris* (*gentibus*?) *populisque*, cf. c. 30 in. C. 21. „*Hispani in Africa*“ reposui, quod ibi *Hispani* facilius excidere poterat, neque hoc genus chiasmi a Livii usu alienum est. paulo supra in optt. cdd. est „*aut et iam*“ in quo fortasse latet „*aut ante iam*“. C. 22. „*haud minus*“ quod in B. all. est, etsi aliqua ratione potest explicari, tamen probabilius est *haud* e sqq. esse sumptum, et recte in C. m. 1. omissum. C. 22. „*maritimam oram*“ e cdd. recipere non sustinui, aut *m* non recte additum aut *per* omissum videtur. C. 25. ubi in cdd. est „*pro aulo servilio quem acilium*“ scripsi „*pro Annio Servilioque M'. Acilium*“; etiam ante non *Annius* sed *annilus* in cdd. est. ib. non certa sunt „*per patentia — cum apparuit*“ quare Drak. probavit, Alsch. recepit „*comparuit*“. C. 26. „*erat scripta*“ posui, quod in cdd. sit „*per impacientia — apparuit*“, cum nova legio non facile transcribi potest, et in C. exstat „*praetoretraditum*“ solum verum est; Walchius „*ex scripta*“. C. 27. „*prodito*“ iure multis offensioni fuit; Walchius „*ex loco praedicto*“ suasit, fortasse „*ex praedicto*“ solum verum est; *proditum* autem idem esse quod *editum* vix probari potest. C. 28. „*et ex adverso*“ servavi; alteram partem sententiae alia forma additam habemus. pergit enim L.: iam satis etc. ib. C. 2. secutus Livv. decas. p. 15, Annal. Darmstad. a. 1837, p. 1204. ib. „*in militumque*“ dedi. ib. „*utroque*“ ex E. servavi, cf. Fabri Quaest. aquam, *inde nantem*“ suspicabar. ib. „*cum elephanti — ubi in minorem*“ in cdd. est, sed aut *cum* aut *ubi* abundat, itaque *ubi* seclusi, sed aut „*ut cum*“ aut „*ubi acti*“ corruptum putaverim. C. 30. „*et exercitibus*“ a Wolfio et Alsch. profectum est, posses etiam suspicari „*non esse exercitibus*“. C. 32. „*erat exercitus*“ e cdd. reposui. ib. „*inanimaliaque*“ num magis certum sit quam Cic. Fin. 4, 14, 36. dubito. C. 33. „*perversis rupibus*“ quid sit non perspicuum est. ib. „*captivo cibo*“ Vossium et Heusingerum secutus recepi. C. 35. „*praebebant*“ ex ed. Mog. pro cdd. scriptura: „*praecedebant*“ servavi, cf. Ann. Marburg. l. l. p. 1017. ib. „*et iumenta in homines*“ e cdd. reposui, cf. l. l. p. 1006. C. 36. „*pedes fallente*“ Drak. coniecturam probavi et propter usum dicendi et quod antequam incommoda glacies attulerit explicatur, et quod quanta conatum fecerent, concidisse dicendum erat. Deinde cum Alsch. ex cdd. scripsi „*ut seu*“, quamquam dubito, num primo casu effectum dici possit, ut iterum corruerent, et probabilius puto „*et*“ scriptum et quod in C. legitur „*corruerant*“ verum esse, quae sequuntur: „*interdum etiam tamen*“ neque satis perspicua neque a cdd. omnino

certa sunt, suspicor „*int. etiam per taben*
ib. „*alte*“ revocavi, ne *concreta* ad iumenta
„*apricosque*“ scripsi quod in C. quaedam
22, 9. Praetutianum Hadrianum sqq. C. 8
bito num Livii modestiae conveniat. ib. „
Ann. Marb. l. l. p. 1206. ib. quod in B. e
fuerit „*ea* aut *haec Galliae*“. C. 39. „*v*
recc. restitui, nam quod in B. C. all. est *v*
nus apte sequentibus opponitur, et *volentis it*
Jenickius suspicatur „*et, ut in novis ignomi*
iunxisset“ in edd. est, *et* addidit Alsch., *fo*
ib. „*se secururos*“ ex E. scripsi, ne *praese*
praesens erat, referretur. C. 40. „*quia plu*
tum comma aut „*paene*“ certe abundat, *it*
ib. e B. *habetis* scripsi, quod modo scripsit p
iam habere dicit, cum quibus pugnaturi si
cum“ restitui, quae quo modo perturbata sint
cum edd. lectio „*neque regressus*“ etc. non
sima ratione explicari, Drak. secutus „*atqu*
Polyb. 3, 64, sed aliud vitium subesse arbit
restitui, „*pugnaverint*“ propter reliquos con
tur. C. 42. „*ut cuiusque*“ revocavi, quod
quisque pro quicumque usu, et facile *et* e
tebatur. C. 43. Gronovium secutus „*cum* –
nam ut imperfectum conj. cum v. *dum* coni
dubius est plusquamperfecti usus. ib. „*ne*
lebat, sed „*viam*“ aut cogitando addendu
post *maria* excidit. C. 44. „*cum patriam*“ e
pro patria“? ib. fortasse scribendum „*a*
spanias?“ Heerwagen „*ademisti? adimis*“
quam“ servatum malem, cum de terris no
sit; Jenicke „*nihil ut unquam* — *esset*“ et p
habit“ coniecit. ib. nescio an L. scripser
telum“ cf. Sen. Quaest. Nat. 6, 32, 3. C. 46. u
gnaiverat“ nescio an voces distractae sint e
desierat“. ib. „*et equorum*“ scripsi, cum
derit *et*. C. 48. „*iactati*“, N. Heinsii coni
bri ad h. l. C. 49. „*advertit*“ e edd. repos
delatas significetur. ib. fortasse „*monetq*
scriptum erat, cf. Alschefski ad 24, 8. ib.
quod *ad* facillime omittebatur. ib. „*extem*
est; fortasse fuit „*extemplo allatum*“. C.
ferri possit dubitans „*ut*“ uncis inclusi, s
quod opponatur verbis *priore bello*. ib. d
matam“ addidi. C. 52. pro „*et minutus*“
mutus“. ib. „*ut illa vetustate*“ fortasse pro

est. ib. „*primos quosque*“ emendavit Alsch., sed cum de hoc usu v. quisque non satis constet, cf. Reisigii Schol. gramm. p. 350, nescio an „*primos, quisque*“ sit corruptum. ib. cum in A. C. „*Romanos fama*“ sit, et *s* saepe addita inveniatur, „*Romano*“ scripsi; num *quam* adiiciendum sit dubito, cf. Fabri ad h. l. Halm ad Cic. p. Sulla p. 141, Reisig. l. l. p. 679. C. 53. „*utrisque*“ servavi etsi in cdd. est „*utriusque*“, ut 22, 44 in. ib. „*vellet*“, quod vulgo legitur fortasse praeferendum est. C. 54. dubito num „*iaculandoque stationes*“, etsi Horat. Od. 3, 12, 11. ita dixit, satis certum sit. C. 55. „*effusos sequentes*“ servavi, quod non facile *oe* pro *e* scribitur, cf. Fabri ad h. l. ib. „*ab resistentibus*“ non satis aptum est, suspicor „*ab refugientibus et resistentibus*“ a L. dictum fuisse, cf. Polyb. 3, 72. C. 56. cum in A. esset „*trepidantisque in*“, scribendum videbatur „*trepidantisque inde*“, cf. Alsch. v. III. p. 246, 8, tum „*et prope*“ aut „*propeque*“ emendari potuit. ib. in A. est „*Hannibali*“, emendavit Alsch. sed potest etiam „*Hannibal. ibi*“ latere. tum „*quoque*“ cum minus apte h. l. cum participio iungatur, scripsi „*eoque*“ tum: „*alibi*“ pro cdd. lectione, *alii*. ib. „*ex magna parte*“ quam vim habeat non satis apparet, „*ex magna strage*“ vel simile voc. videtur requiri. C. 57. „*quo*“ revocavi, quod etiam 22, 4. in. in *qua* abiit. ib. „*et ut quaeque*“ de Fabri coniectura posui; an fuit „*et qua quaeque?*“ C. 58. „*torpentibus rigore*“ restitui, *torrentibus* ad rigorem minus convenire ratus. C. 59. ubi in A. est „*ulla'aea*“ Vallam secutus „*ulla saeva*“ dedi, quod alterum adiectivum, ad *magis* addendum, vix videbatur abesse posse. C. 60. „*facilitatis*“ adieci; Alsch. „*lenitatis*“. C. 62. non discessi a cdd. scriptura „*Romae aut circa*“, urbs enim et quae circa urbem sunt disiungi poterant. ib. „*et Junoni*“ in cdd. est, sed *et* abundat et aliunde illatum videtur. C. 63. A. C. m. 1. „*hic in provincia*“ habent, quod propter *memori* num ferri possit, dubito, et rei indignitas satis significatur vv. in provincia. ib. „*paludatis inde cum lictoribus*“ in optt. est cdd. quamquam autem etiam in Bamberg. 31, 14. *paludatis* legitur, tamen contra reliquorum scriptorum consensum recipere dubitavi, cf. Becker. Ant. Rom. II, 2. p. 379; an fuit „*paludatus paludatis cum lictoribus?*“

Lib. XXII, 1. fortasse „*appetebat atque*“ cdd. lectione significatur. ib. nescio an in eo, quod in cdd. est „*ipsorum herculis*“ loci nomen lateat. ib. „*inde Feroniae*“ ex A. C. Alsch. recepit, sed consilii significatio requiri videtur. C. 2. „*pervenisse*“ restitui, cf. Ann. Marb. l. l. p. 1017. ib. „*id omne — robur*“ Gron. secutus scripsi, ne v. *erat* delendum esset. Heerwagen „*et id — erat*“ malebat. C. 3. cdd. „*in rem erant*“, sed „*in rem erat*“ restitui, quod usus postulare videbatur. ib. nescio an propter locorum situm scribendum sit „*inde medio Etruriae*“, cf. Polyb. 3, 82. ib. „*veteni*“ e cdd. reposui, cf. Ann. Marb. l. l. p. 1005. C. 4. pro „*subit*“ Heerwagen suadet „*subsidunt*“. C. 6. „*consulem en inquit*“

firmatur Sil. It. 5, 649, neque aptum vide
Gallo, qui se eum despicere significat. il
C. 7. „*haustum ex vano*“ verum esse pro
Livv. l. p. 2 sqq. ib. A. „*dispraeti animi*“
„*distracti animi*“ latet. ib. „*complexu*“ ed
v. 6. C. 10. „*quod duellum — Alpes sunt*“ i
Quiritium leguntur, cf. 22, 32. ib. „*stet ut v*
vaverit sc. Iuppiter scripsi, ubi in cdd. est:
cf. An. Marb. l. l. p. 1008. ib. „*clepset*“ si
seas, ferri fortasse potest, sed „*elepsit*“ serv
migrarent“ pro cdd. lectione *uti comm.* rep
„*ex agris dimigrarent*“, mallem „*et ex agr*
verbum omissum est: „*progredientem procedit*
C. 12. „*tandem quos*“ in cdd. est; *t. suos* f
detur vitium latere; suspicabar „*victos tand*
nickius „*tandem antiquos*“. ib. A. „*finitimor*
quod propter *coeptorum* corruptum et alteru
sum videtur. C. 13. „*et cladibus*“ dedi, u
an fuit „*ac clad.*“. ib. „*ab latinorum nomin*
cdd. exhibetur, reliqua addidi. C. 14. cdd. „
optt. itaque scripsi: *pr. q. nuper oram.* ib.
quid intercidisse indicat. ib. „*quae nunc bu*
est, quod servari posset, si non totum com
mum esset. ib. fortasse „*istis segnibus*“ prae
cur non probarem exposui Ann. Marb. l. l. p.
ipsum“ nescio an fuerit „*ad c. ipsa eum*“.
tibusque“ in cdd. est, addidi „*peditibus*“.
non certa sunt, cf. Ann. Marb. p. 1010. ib.
quod cdd. optt. exhibent alterum voc. videtur o
ib. nescio an „*primis tenebris*“ e cap. 17. hu
aut „*per noctem*“ scribendum sit, cf. Polyb.
num“ iure displicuit, et nescio an ea, quae
interciderint. ib. fortasse „*saltus — insiden*
extr. c. 17. vias angustas. C. 18. „*ac levior*
„*atque levior*“. ib. „*ac respirasse*“ quod i
tercidisse indicat. C. 19. „*evehuntur*“ servavi,
C. 20. in cdd. est: „*periectas oras*“; scrip
l. l. p. 1006 sq. Corte ad Lucan. 7, 342. C.
de Gron. coniectura scripsi, ne durissimum ze
„*expromit*“ servavi, quod de usu v. „*exprimi*
„*quod sic primo*“ C. m. 2. secutus scribend
quod cdd. habent „*quae pars prius*“ fortasse
ib. corrupta cdd. scriptura „*haud pauca*“ ind
3, 100. C. 24. „*tum utique*“ scripsi, ubi A
ib. „*e castris Hannibalis*“ glossema esse p
fane“ quod in optt. exstat, et quae Polyb. 3,

non sanum esse significant. ib. „*parti utrique*“ restituendum p tavi, cf. Ann. Marb. l. l. p. 1018. C. 25. „*et Campanum*“ ex op reposui. ib. „*fuisse dein de*“ in A. est, sed dubito num *dein* hu loco accommodatum sit. C. 27. si „*secuturumque*“ verum et v. *q* non e superioribus repetitum est, dubito an alterum verbum ex derit. ib. in vv. „*fortunam enim*“ eodem modo ordo turbatus detur, quo in illis „*solum non consilio*“. C. 28. „*conferto agmine* servavi, quod agmen num pro proelio dicatur dubitare licet. i nescio an B. 2. recte emendaverit „*accrescente*“. C. 29. pro „*co tulerimus*“ dedi „*cum contulerimus*“, cf. c. 30. ut constituta sunt et C. 30. „*oneratus sum*“ reposui, quod *sum* h. l. facilius intercideba ib. in optt. est „*me mag equitum hos ordinibus suis quemque tene iubeas*“ in quo fortasse „*me magistrum — reddere iubeas*“ late C. 31. „*ad locorum et ignari*“ in optt. cdd. legitur. ib. cdd. „*ut q pro dictatore crederetur*“ nescio an verbum post *pro dictatore* omis sum sit. C. 32. „*quom autumni*“ in A est; suspicabar: „*initiu autumni*“. deinde „*populi Romani*“ scripsi, cf. Ann. Marb. l. p. 1020. C. 35. *Philus* ab Alsch. adiectum est. C. 36. „*addita sint*“ restitui, cf. l. l. p. 1018. tum quod in A. est „*sabinis caede aquas fonte callidos*“ Alsch. emendavit et supplevit, sed dubito a facilior sit Böttcheri coniectura, qui „*Sabinis, Caedis*“ scribi iubet similiter Bezzenberger „*Sabinis, Cediis*“. C. 38. in vv. „*adacti mi lites*“ hoc e superioribus repetitum credo. tum fortasse „*ac legiti mam*“ est scribendum, cf. apud Alsch. p. 535. v. 4. ib. „*quod n qui dux*“ cum vix ferri possit, cf. Ann. Marb. l. l. p. 1021, vulg servavi. C. 39. „*sis certaturus, et*“ posui, ubi in A. „*si certaturus est*“ exstat, cf. l. l. p. 1016 et quae Fabri ad h. l. observavit. ib. cum incertum esset, quomodo Livii vv. corrupta essent „*quidem ego gloriabor*“ mutare nolui. tum cdd. lectionem „*veram habebit*“ reposui, et quod vix eius modi verbum desiderari non potest e Pal. II. *moneo* addidi. C. 40. num cdd. scriptura „*si quid adversi caperet*“ vera esset dubitavi et „*caderet*“ scripsi, quamquam ne hoc quidem omnino placet. C. 42. „*velut obiectum*“ e C. servavi, quod Statilii sententia quae fuerit traditur. tum e cdd. „*nuntiari*“ recepi, ut intelligatur pullos non addixisse. ib. fortasse „*per pravam indulgentiam*“ in cdd. scriptura latet. C. 43. pro „*quo*“ scribendum erat „*quod quo*“. C. 45. „*in stationem*“ retinui, quod non satis perspicuum est, quid sit *portas evehi*. an fuit: „*stationem — invecti*“? ib. „*instructa acie*“ cum non ea qua solet ratione usurpatum sit, et in A. legatur „*instruncta acie*“ posui „*instruunt aciem*“. ib. mallem „*et ex ceteris*“. C. 47. „*parumper constabant*“ pro *parum* c. scribendum putavi, cf. 2, 25; Polyb. 3, 115. ib. *dein cedendo* de Alsch. coniectura posui. C. 48. „*qui ea parte*“ aut Livii culpa obscuriora sunt, aut a librariis corrupta; suspicabar „*qui in eam partem pervenerat*“. C. 48. „*me et*“ in „*memet*“ mutandum erat. ib. „*tum undique*“ Alsch. dedit pro cdd. scriptura „*tum unde*“, mallem

„*tum demum*“, cf. Ann. Marb. p. 1023; deinde „*quinquagintia*“ et h. l. et c. 50. e cdd. reposui. C. 50. „*proelium — premeretur*“, quod Alsch. e cdd. reposuit, vereor, ne durius dicatur. C. 51. „*capere — posset*“ verum puto, cf. l. l. p. 1018. tum „*subtractus*“? e cdd. dedit Alch., sed non tam *subtractus* quam *substratus* spectaculo fuit, cf. Sil. Ital. 6, 44; Merkel. ad Ov. Trist. 1, 11, 31. C. 50. „*satis virium et animi*“, et c. 53. „*Scipionem iuvenem*“ scripsi, quod facilius *iuvenem* quam *adolescentem* omitti poterat, cf. 21, 46, 8. ib. „*nulla verim*“ de Vossii coniectura scripsi. C. 54. „*utrumque*“ ex superioribus ortum potius, quam in *utrumne* mutandum putavi, cf. Hand Turs. IV. p. 80. tum „*occidione occisum cum duobus*“ in optt. cdd. sunt, reliqua addidi. ib. „*minora vero facie*“ optt. cdd. habent, quod recte Alsch. videtur emendasse „*m. v. faciam*“, nisi „*facerem*“ corruptum est. ib. „*comparesset*“ ex eo quod praecedit „*esset*“ ortum putaverim. C. 55. fortasse praestat „*nomini Romano*“, cf. l. l. p. 1015; et in vv. „*conticuerit recte*“ adiectivum velut *repens* latet. C. 57. in. nescio an aliquid de dictatore creando omissum sit. tum pro „*militare tempta*“ scribendum putavi „*militare redempta*“. C. 59. in cdd. est „*ad captivorum*“, ut aliquid intercidisse probabile sit. ib. „*sed et illis*“ Crevierio obsecutus scripsi, deinde „*siiam*“ pro „*si tam*“ posui, cf. Hand Turs. III. p. 136 sq. ib. „*vos*“ ut e proximis literis ortum uncis inclusi. C. 60. „*in foro ac*“ eodem modo ortum videtur, quo „*sed etiam ab*“. ib. „*sexcenta milia hostium*“ servavi, cf. Ann. Marb. p. 1023. ib. nescio an „*haec vobis istorum*“ potius quam *h. v. ipsorum* scribendum sit. C. 61. „*fletibus questibusque*“ e C. m. 2. retinui. an fuit „*fletibusque ac questibus*“. ib. „*vel de ea res indiciorum quae*“ post Salmasium et Gron. emendavit Alschefskius. ib. „*pacis umquam*“ propter ea quae sequuntur servandum putavi.

Lib. XXIII, 1. initio mutilum esse putaverim, cf. Jahn. Ann. v. 31. p. 198. deinde „*castraque capta ac*“ servavi, cf. Fabri ad h. l. 25, 14, 6. 23, 29 extr. Tac. H. 4, 15; 3, 72. ib. „*Mopsiani urbem*“ fortasse rectius vulgo editur. C. 2. „*Romam nuptum*“ non videbatur mutandum, cf. Ann. Marb. l. l. p. 1008. C. 3. nescio an „*demeritus*“ verum sit, cf. Heins. ad Ov. Am. 2, 8, 24. Heroid. 6, 138. C. 5. „*quod deest*“ servavi; ita *de* excidit c. 8. p. 653. ed. Alsch. c. 6. p. 643. et si „*est*“ legeretur, idem quod modo est dictum repeteretur. ib. „*ad Saticulam*“ erat scribendum. tum „*dediticis*“ Alsch. restituit. ib. aut post *que* aut post *cum* v. *conubium* intercidisse puto, nam *magnae parti* et *vobis* non potest de iisdem dictum esse hominibus, cf. 31, 31, 11. Scheibius „*communicavimusque vobiscum*“ delenda censet. C. 8. „*a Decii*“ scripsi; *atsdecii* e v. praecedente ortum videtur. ib. cdd. scripturam „*Calavius filius*“ reposui, deinde „*perpelli*“ e Berol. recepi; „*ad vinum potandum*“ Alsch. scripsit, cum in cdd. esset „*a vinum potu*“, sed nescio an „*ad vinum*“ satis fuerit. C. 9. „*sustinere nequeunt*“ et ipse servavi, sed

cum in A. sit „*quem armati exercitus sustinerem*“ aut *que e. sustinuere* aut *sustinerent* corruptum esse puto. tum „*nem inisti*“ Alsch. emendavit, sed dubito an in cdd. script *fectione inissa*“ literae nonnullae repetitae sint. C. 11. „*deficiebant*“ in cdd. sunt, sed probabilius est aliquid inte fortasse fuit „*Apulorumque quae*“. ib. „*aequum*“ Alsch. iectura pro „*atrum*“ ut in A. legitur. C. 12. „*nisi equite* vavi, cf. Ann. Marb. p. 1021. C. 13. fortasse „*ergo ego*“ A. significatur. ib. „*dictatorque*“ non addito nomine dictato offendit Fischerum. C. 15. „*consensus temptatae*“ si verum hominum consensu videtur intelligendum esse, Bantium defi luisse arguentium. C. 16. „*portis iret*“ in cdd. est, sed dul „*portis staret*“ sit scribendum. ib. „*iniuri se*“ in A. legitu quo „*in urbe*“ scribendum putavi, cf. Jahn. Ann. v. 31. p C. 17. „*obstinatos videt*“ servavi, „*inde*“ quod e cdd. Alsc cepit videtur abundare et ex *videt* ortum esse. ib. in cdd. es *gionesque nimis*“, in quo quid lateat nondum perspectum est; „*Castilinum*“ addidit. C. 18. in optt. cum „*ut rem gerere*“ tur, nescio an „*tum rem gerere*“ corruptum sit. C. 20. non a me impetrare, ut e cdd. „*a M. Aemilio praetore*“ hic et *M. Aemilius* reciperem, quod hoc anno Aemilium praetorem num fuisse alio hanc provinciam sortito non probabile est. C „*militi ac*“ scribendum erat, cf. Jahn. l. l. p. 195. ib. A. ind videtur „*consulere. et Otacilius*“. C. 22. fortasse inter vv. „*ino sed*“ omissum est „*senatorum*“ quod haud raro non plene scrip invenitur. ib. nescio an vulg. „*id tactum*“ praestet cdd. scri rae „*id actum*“. ib. „*pro non dicto*“ reposui, Alschefskio pr tum. C. 23. ubi non *is* sed *R* in A. exstat nescio an leg. sit „*di* „*dictator ubi*“ etc. ib. „*nec dictatori non*“ dedi, cum in A. e *nec* non *nisi*, cf. Ann. Marb. p. 1011. ib. v. „*senatus*“ quod e *natum* ortum puto, uncis inclusi. C. 24. Gron. recte videtur „*c ciderent*“ probasse, cf. Caes. 6, 27 Cic. p. Sull. 33, 88. C. 26. „*eq tum partem*“ Fischerum secutus scripsi; *peditum* ferri non posse sequentibus intelligitur. C. 27. in cdd. scriptura „*nuntiares fugie tes*“ latere puto „*nuntii ac refugientes*“, cf. Jahn. v. 31. p. 197. i „*corpora corporibus*“ scribendum erat. ib. fortasse „*nec diu in pacata mansit*“ legendum est. C. 29. „*pro cornibus opponit*“ in cd exstat, quod Gron. defendit. C. 30. „*strictisque follis*“ scripsi, quo etiam Alsch. invenit, cf. Lucan. 4, 317. 6, 111; Tac. Hist. 4, 60 Caes. C. 3, 38. Ovid. Nux. 135, ib. Heins. ib. in corrupta cdd. lection potius „*cum primum consulatum intisset*“, quam c. *pr. honorem in* latere putaverim. ib. vv. „*per triduum*“ altero loco Crevierius iure videtur delenda putare, cf. Jahn. l. l. p. 199. C. 31. dubito an „*quō eo anno*“ i. e. *quoniam eo anno* scriptum fuerit. C. 32. in A. est „*sempronior volonesque*“, quare numerum Romanorum intercidisse suspicor, cf. Ann. Marb. p. 1023. C. 33. „*debellatum esset, Italia*“

servavi, quod „*in Italia*“ post ea quae praecedunt non requiritur, et a cdd. non satis firmum est. C. 34. „*conspecti e classe*“ putavi scripsi, ib. in cdd. scriptura „*ad bellum unt sustinenda*“ latere „*ad belli munia sustinenda*“, cf. 7, 33. 44, 4. C. 39. „*ex cursu refugit*“ etc. difficilia sunt explicatu, Fischer. ci. „*ex custodia refugit*“, quod longius a cdd. recedit. C. 40. „*obiecta; deinceps*“ cdd. lectionem servavi, cf. 44, 31; Hand Tursell. II. p. 237. C. 41. „*aestuque suo*“ e cdd. dedi, cf. Ann. Marb. a. 1846 p. 583. et „*antiquarum*“ in A. non suo loco positam ratus. C. 43. „*provisa fuerant*“ recte fortasse Crevierius coniecit, nisi *provisa* adiectivi vim habet. ib. „*cesura forent*“ displicuit Nipperdeio, qui „*casura forent*“ legendum esse censet, sed cf. Fabri ad h. l. C. 44. servavi „*Hanniball — fuisse*“ sed suspicor Livium scripsisse „*an dedituris se Hanniball non fuisse*“, et ne *eam* quidem opus est addi. ib. si „*tamen Poenorum*“ recte se habet, non potest verum esse „*haud plus quam triginta*“; quare „*amplius quadringenti*“ scripsi, et „*quadringenti*“ Drak. conjecerat. C. 45. fortasse „*et lapsa esse robora*“ legendum erat. ib. „*en minor*“ restitui, *enim* repetitis literis voc. sequentis ortum videtur, neque *est* offendit, cf. Hand Turs. II. p. 368; C. 46. „*Numidae et Hispani*“. C. 47. „*quia nullo obvio*“ in cdd. est, sed quo minus *quia* recipiatur usus videtur obstare, repetitae videntur literae e v. perequitasset. ib. „*communis certe*“ in cdd. est, sed „*certe*“ e v. proximo huc translatum putaverim, propterea uncis circumdedi. C. 48. fortasse „*provinciam eam tenerl*“ in cdd. scriptura latet. ib. „*eum ipsum — numerum*“ in cdd. est, sed dubito, num ita h. l. dici potuerit, fortasse „*et ipsum — numerum*“ scriptum fuit. ib. „*respublica*“ servavi, quod in fide et opibus maxima vis inest. ib. „*quoque die*“ dedi, ne durior esset sententiarum nexus. C. 49. ad ea quae in cdd. leguntur, „*nec quicquam si*“, addidi „*secus quam*“; et deesse aliquid etiam recc. librarii perspexerunt, ut haud pauca in sequentibus maxime libris huius decadis omissa sunt, et alii alia, plerique tamen particulas comparativas, addenda esse rati „*nec quicquam ac si*“ scripserunt. Alschefskius sola particula *quam* adiecta „*nec quicquam quam si*“ edidit. sed vereor ne omisso vocabulo ad quod *quam* referatur durior sit oratio, aut haec evadat sententia: nihil omnino praebitum esse a redemptoribus, quasi ex opulento aerario alerentur; cum tamen omnia ab redemptoribus pariter atque si opulentum esset aerarium darentur. iam cum propter *quam* bis positum alia etiam praeteriri potuerint, nescio an recte L. Valla *secus* a Livio scriptum fuisse putaverit. propterea hoc revocavi, neque tamen *quicquam* delevi, ut a Valla all. factum est. similia sunt quae 24, 18 leguntur: ut omnia perinde agerent locarent, ac si pecunia in aerario esset. Sed fortasse ne sic quidem locus sanatus est, quod neque exercitus, quos aluerint, commemorantur et subiecta mutata offendunt, ut facile aliquis pro *alerentur* aut *darentur* aut simile vocabulum scribendum esse suspicari possit. Paulo post in A. est „*signavit elephantis*“,

quod Gron. ita emendavit, ut scriberet „*signa, septem eleı*
et numerus quidem quin recte restitutus sit non dubitatur;
phantos autem cdd. scripturam *elephantis* Alsch. servavit, et
tivi plur. formam antiquiorem esse statuit. cuius cum in h
bulo, etsi subinde in Bamberg. cd. quartae decadis et in Vind
elephas legitur, cf. 32, 27; 35, 32; 44, 5, vix aliud exste
plum, Gronovium secutus eam formam, qua multis locis Li
est, revocandam putavi.

Scrib. Isenaci Id. Aug. MDCCCL.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER VII.

EPITOME. Duo novi magistratus adiecti sunt, praetura et curulis aedilitas. pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli; cuius remedium et finis cum per novas religiones quaereretur, ludi scenici tum primum facti sunt. cum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis propter dilectum acerbe actum et T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine, adolescens ipse, cuius relegatio patri obiiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coegit eum in verba sua iurare non perseveraturum se in accusatione. cum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in patentem voraginem urbis Romanae. in eam Curtius armatus equo sedens se praecipitavit, eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum provocantem aliquem ex militibus Romanis in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit, quem ipse postea tulit, et ex eo Torquatus vocatus est. duae tribus additae, Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis iugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeae corvo et unguibus rostroque hostem infestante occidit, et ex eo Corvini nomen accepit, consulque proximo anno, cum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. amicitia cum Carthaginiensibus iuncta est. Campani cum a Samnitibus bello urgerentur auxilio adversus eos a senatu petito, cum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt; ob quam causam ea, quae populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. cum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est, qui occupato colle super id iugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in aequiorem locum evadendi dedit, ipse ab hostibus circumsessus erupit. cum milites Romani, qui Capuae in praesidio erant relicti, de ea occupanda urbe conspirassent, et detecto consilio metu supplicii a populo Romano defecissent, per M. Valerium Corvinum dictatorem, qui consilio suo eos a furore re-

vocaverat, patriae restituti sunt. res praeterea contra He
Gallos et Tiburtes et Privernates et Tarquinienses et Sar
Volscos prospere gestas continet.

I. Annus hic erit insignis novi hominis consul
signis novis duobus magistratibus, praetura et curul
litate. hos sibi patricii quaesivere honores pro co
plebi altero consulatu. plebes consulatum L. Sexti
ius lege partus erat, dedit: patres praeturam Sp.
Marci filio Camillo, aedilitatem Gneo Quinctio Capi
et P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, gratia
pestri ceperunt. L. Sextio collega ex patribus dat
Aemilius Mamercinus. principio anni et de Gallis,
primo palatos per Apuliam congregari iam fama era
de Hernicorum defectione agitata mentio. cum de i
stria omnia, ne quid per plebeium consulem ager
proferrentur, silentium omnium rerum ac iustitio si
otium fuit, nisi quod non patientibus tacitum trib
quod pro consule uno plebeio tres patricios magistr
curulibus sellis praetextatos tamquam consules sede
nobilitas sibi sumpsisset, praetorem quidem etiam
reddentem et collegam consulibus atque isdem auspi
creatum, verecundia inde imposita est senatui ex pa
bus iubendi aediles curules creari. primo ut alternis
ais ex plebe fierent convenerat; postea promiscum fu

In de L. Genucio et Q. Servilio consulibus et ab se
tione et a bello quietis rebus, ne quando a metu ac pe
culis vacarent, pestilentia ingens orta. censorem aedile
curulem tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portio
et ex multitudine alia multa funera fuisse. maximequ
eam pestilentiam insignem mors quam matura tam acerb
M. Furii fecit. fuit enim vere vir unicus in omni fortun
princeps pace belloque priusquam exsulatum iret; clario
inde exsilio vel desiderio civitatis, quae capta absenti
imploravit opem, vel felicitate, qua restitutus in patrian
secum patriam ipsam restituit; par deinde per quinque
et viginti annos — tot enim postea vixit — titulo tantae
gloriae fuit, dignusque habitus, quem secundum a Romulo
conditorem urbis Romanae ferrent.

II. Et hoc et insequenti anno C. Sulpicio Petico C. Licinio Stolone consulibus pestilentia fuit. eo nihil memoria actum; nisi quod pacis deum exposcendae causa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. et cum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina levaretur, victis superstitione animis ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo, — nam circi modo spectaculum fuerat — inter alia caelestis irae placamina instituti dicuntur. ceterum parva quoque, ut ferme principia omnia, et ea ipsa peregrina res fuit. sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. imitari deinde eos iuventus, simul inconditis inter se iocularia fundentes versibus, coepere; nec absoni a voce motus erant. accepta itaque res saepiusque usurpando excitata. vernaculis artificibus, quia ister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum, qui non, sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis iaciebant, sed impletas modis saturas descripto iam ad tibicinem cantu motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annis, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor, dicitur, cum saepius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem cum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediebat. inde ad mandum cantari histrionibus coeptum, diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto ioco res avocabatur et ludus in artem paulatim verterat, iuventus histrionibus fabellarum actu relicto ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus coepit; quae exodia postea appellata consertabellis potissimum Atellanis sunt. quod genus ludoscis acceptum tenuit iuventus nec ab histrionibus assa est. eo institutum manet, ut actores Atellanae tribu moveantur et stipendia, tamquam exercitudicrae, faciant. inter aliarum parva principia

rerum ludorum quoque prima origo ponenda visa
appareret, quam ab sano initio res in hanc vix o
regnis tolerabilem insaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium procu
religionibus datum aut religione animos aut corpor
bis levavit: quin etiam, cum medios forte ludos velut
Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id vero terror
sis iam diis aspernantibusque placamina irae terror
gentem fecit. itaque C. Genucio L. Aemilio Mame
iterum consulibus cum piaculorum magis conquisiti
mos quam corpora morbi adficerent, repetitum ex s
rum memoria dicitur, pestilentiam quondam clav
dictatore fixo sedatam. ea religione adductus se
dictatorem clavi figendi causa dici iussit. dictus L. I
lius Imperiosus L. Pinarium magistrum equitum dixit.
vetusta est, priscis litteris verbisque scripta, ut qui p
tor maximus sit idibus Septembribus clavum pangat.
fuit dextro lateri aedis Iovis optimi maximi, ex qua p
Minervae templum est. eum clavum, quia rarae per
tempora litterae erant, notam numeri annorum fuisse
runt, eoque Minervae templo dicatam legem, quia nun
rus Minervae inventum sit. Vulsiniis quoque clavos
dices numeri annorum fixos in templo Nortiae Etrusc
deae comparere diligens talium monumentorum auct
Cincius adfirmat. Horatius consul ex lege templum Iov
optimi maximi dedicavit anno post reges exactos; a co
sulibus postea ad dictatores, quia maius imperium era
solle[illegible]mne clavi figendi translatum est. intermisso deind
more dignatur. qua de causa creatus L. Manlius, propter quam dictato
crea[illegible]retur. ac non solvendae religionis gratia creatus
rei g[illegible]pendae etiam per se visa res, propter quam dictato
esse[illegible]bellum Hernicum adfectans dilectu acerbo iuventu-
tem [illegible]vit, tandemque omnibus in eum tribunis plebis
coort[illegible]seu vi seu verecundia victus, dictatura abiit.
Neque eo minus principio consulibus dies Manlio dici-
Q. Se[illegible]lio Ahala L. Genucio tribuno plebis, acerbitas in dilectu
tur a[illegible]Pomponio tribuno plebis insequentis anni
non da[illegible]no modo civium sed etiam laceratione corporum

lata, partim virgis caesis qui ad nomina non respondis-
sent, partim in vincula ductis, invisa erat; et ante omnia
invisum ipsum ingenium atrox cognomenque Imperiosi
grave liberae civitati ab ostentatione saevitiae adscitum,
quam non magis in alienis quam in proximis ac sanguine
ipso suo exerceret. criminique ei tribunus inter cetera
dabat, quod filium iuvenem, nullius probri compertum,
extorrem urbe domo penatibus, foro luce congressu aequa-
lium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem atque
in ergastulum dederit, ubi summo loco natus dictatorius
iuvenis quotidiana miseria disceret vere imperioso patre
se natum esse. at quam ob noxam? quia infacundior sit
et lingua impromptus. quod naturae damnum utrum nu-
triendum patri, si quidquam in eo humani esset, an casti-
gandum ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas
quidem bestias minus alere ac fovere, si quid ex proge-
nie sua parum prosperum sit. at hercule L. Manlium ma-
lum malo augere filii et tarditatem ingenii insuper premere,
si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id exstin-
guere vita agresti et rustico cultu inter pecudes habendo.
Omnium potius his criminationibus quam ipsius iuve-
nis irritatus est animus: quin contra se quoque parenti
causam invidiae atque criminum esse aegre passus, ut
deos dii hominesque scirent se parenti opem latam quam
officiis eius malle, capit consilium rudis quidem atque
instis animi, et quamquam non civilis exempli, tamen
agreste laudabile. inscientibus cunctis cultro succinctus
pietate in urbem atque a porta domum confestim ad M. Pom-
ponium tribunum pergit, ianitori opus esse sibi domino
eius convento extemplo ait: nuntiaret Titum Manlium L.
filium esse. mox introductus — etenim percitum ira in
patrem spes erat aut criminis aliquid novi aut consilii ad
ait, quam deferre — salute accepta redditaque esse
omnibus dandam
iuraret, cum eo agere arbitris remotis velit. procul inde
abire iussis cultrum stringit, et super lectum
intento, nisi in quae ipse concepisset verba
patris eius accusandi causa concilium plebis
habiturum, se eum extemplo transfixurum mi-

natur. pavidus tribunus, quippe qui ferrum ante micare, se solum inermem, illum praevalidum iuve quod haud minus timendum erat, stolide ferocem suis cerneret, adiurat in quae adactus est verba; e se deinde tulit ea vi subactum se incepto destitisse perinde ut maluisset plebes sibi suffragii ferendi d crudeli et superbo reo potestatem fieri, ita aegre l filium id pro parente ausum. eoque id laudabilius quod animum eius tanta acerbitas patria nihil a p avertisset. itaque non patri modo remissa causae est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit, et eo anno primum placuisset tribunos militum ad legi suffragio fieri — nam et antea, sicut nunc quos Ru vocant, imperatores ipsi faciebant —, secundum in se cis tenuit nullis domi militiaeque ad conciliandam gra meritis, ut qui rure et procul coetu hominum iuver egisset.

VI. Eodem anno seu motu terrae seu qua vi alia rum medium ferme specu vasto collapsum in immens altitudinem dicitur; neque eam voraginem coniectu terr cum pro se quisque gereret, explere potuisse prius qu deum monitu quaeri coeptum, quo plurimum populus R manus posset: id enim illi loco dicandum vates caneba si rem publicam Romanam perpetuam esse vellent. tu M. Curtium, iuvenem bello egregium, castigasse feru dubitantes, an ullum magis Romanum bonum quam arm virtusque esset? silentio facto templa deorum immort lium, quae foro imminent, Capitoliumque intuentem e manus nunc in caelum nunc in patentes terrae hiatus a deos manes porrigentem se devovisse; equoque deind quam poterat maxime exornato insidentem armatum se in specum immisisse; donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas, lacumque Curtium non ab antiquo illo Titi Tatii milite Curtio Mettio sed ab hoc appellatum. cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret; nunc fama rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem: et lacus nomen ab hac recentiore insignitius fabula est.

Post tanti prodigii procurationem eodem anno de Hernicis consultus senatus cum fetiales ad res repetendas nequiquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit, populusque id bellum frequens iussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit. in exspectatione civitas erat, quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset, perinde ut evenisset res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. forte ita tulit casus, ut Genucius ad hostes magno conatu profectus in insidias praecipitaret; legionibus necopinato pavore fusis consul circumventus ab insciis quem interfecissent occideret. quod ubi est Romam nuntiatum, nequaquam tantum publica calamitate maesti patres quantum feroces infelici consulis plebeii ductu fremunt omnibus locis, irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia quo nefas esset. potuisse patres plebi scito pelli honoribus suis: num etiam in deos immortales inauspicatam legem valuisse? vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia, quae at primum contacta sint ab eo a quo nec ius nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato gentium iure comitia haberentur. his vocibus curia et forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat rem, maiore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit, dilectusque et iustitium indictum.

VII. Priusquam dictator legionesque novae in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregie est. in Hernicos, morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnaturos spe succedentes, hortante legato et plenis irae atque indignitatis militum animis eruptio est facta. multum ab se adeundi valli res Hernicis afuit: adeo turbatis inde ordinibus abscessere. dictatoris deinde adventu novus veteranus exercitus iungitur et copiae duplicantur; et pro tanta dictator laudibus legati militumque, quorum virtutibus tota defensa erant, simul audientibus laudes meritas tolerabat, simul ceteros ad aemulandas virtutes animos,

acuit. neque segnius ad hostes bellum apparatur
parti ante decoris memores neque ignari auctarum
hostis suas quoque vires augent. omne Hernicum
omnis militaris aetas excitur: quadringenariae oc
hortes, lecta robora virorum, scribuntur. hunc ex
florem iuventutis eo etiam, quod ut duplex acci
stipendium decreverant, spei animorumque impl
immunes quoque operum militarium erant, ut in
pugnae laborem reservati plus sibi quam pro virili
adnitendum scirent. extra ordinem etiam in acie l
quo conspectior virtus esset. duum milium planitie
stra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme u
que spatio in medio pugnatum est. primo stetit amb
spe pugna nequiquam saepe conatis equitibus Rom
impetu turbare hostium aciem. postquam equestris
gna effectu quam conatibus vanior erat, consulto p
dictatore equites permissu deinde eius relictis equis
more ingenti provolant ante signa et novam integrant
gnam. neque sustineri poterant, ni extraordinariae
hortes pari corporum animorumque robore se obiecisse
VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritu
quidquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, mu
tiplex quam pro numero damnum est. vulgus aliud arm
torum velut delegata primoribus pugna eventum suum i
virtute aliena ponit. multi utrimque cadunt, plures vul
nera accipiunt. tandem equites alius alium increpantes
quid deinde restaret, quaerendo, si neque ex equis pepu-
lissent hostem neque pedites quicquam momenti facerent?
quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa fe-
rocces prosiluissent et alieno pugnarent loco? — his inter
se vocibus concitati clamore renovato inferunt pedem, et
primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt, po-
stremo iam haud dubie avertunt: neque tam vires pares
quae superaverit res facile dictu est, nisi quod perpetua
fortuna utriusque populi et extollere animos et minuere
potuit. usque ad castra fugientes Hernicos Romanus se-
quitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei,
abstinuere. diu non perfitatum tenuerat dictatorem, ne

ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. postero die deserta fuga castra Hernicorum et saucii relicti quidam inventi, agmenque fugientium ab Signinis, cum praeter moenia eorum infrequentia conspecta signa essent, fusum ac per agros trepida fuga palatum est. nec Romanis incruenta victoria fuit: quarta pars militum amissa, et ubi haud minus iacturae fuit, aliquot equites Romani cecidere.

IX. Insequenti anno cum C. Sulpicius et C. Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. ea ultima fuit causa, cum multae ante querimoniae ultro citroque iactatae essent, cur per fetiales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuisse satis constat et magistrum equitum Ser. Cornelium Maluginensem. Macer Licinius consule dictum habendorum causa et ab Licinio consule dictum scribit, quia collega comitia bello praeferre festinante, ut continuaret consulatum, obviam eundum pravae cupiditati fuerit. quaesita ea propria familiae laus leviorem dictatorem Licinium facit. cum mentionem eius rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis ut belli Gallici causa dictatorem creatum arbitrer inclinat animus. eo tempore anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans Anienis castra habuere. dictator cum tumultus Gallici causa iustitium edixisset, omnes iuniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus in citeriore ripa Anienis castra posuit. pons in medio erat neutris eum trumpentibus, ne timoris indicium esset. proelia de occupando ponte crebra erant, nec qui poterentur, incertum tibus satis discerni poterat. tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit, et quantum in voce potuit „quem nunc“ inquit „Roma vi- ma, ut noster lior“. ssimum habet, procedat agedum ad pugnam, ut tium fuorum eventus ostendat, utra gens bello sit me- Diu inter primores iuvenum Romanorum silen- tum et abnuere certamen vererentur, et praeci-

puam sortem periculi petere nollent. tum T. M
filius, qui patrem a vexatione tribunicia vindica
statione ad dictatorem pergit: „iniussu tuo“ inq
perator, extra ordinem numquam pugnaverim, no
tam victoriam videam: si tu permittis, volo ego
luae ostendere, quando adeo ferox praesultat
signis, me ex ea familia ortum, quae Gallorum
ex rupe Tarpeia deiecit“. tum dictator „macte
inquit „ac pietate in patrem patriamque, T.
esto. perge et nomen Romanum invictum iuvantib
praesta“. armant inde iuvenem aequales: pedesti
tum capit, Hispano cingitur gladio ad propiorem
pugnam; armatum adornatumque adversus Gallun
lide laetum et — quoniam id quoque memoria d
antiquis visum est — linguam etiam ab irrisu exser
producunt. recipiunt inde se ad stationem, et duo i
dio armati spectaculi magis more quam lege belli
tuuntur, nequaquam visu ac specie aestimantibus p
corpus alteri magnitudine eximium, versicolori
pictisque et auro caelatis refulgens armis: media i
tero militaris statura modicaque in armis habilibus m
quam decoris species. non cantus, non exsultatio ar
rumque agitatio vana, sed pectus animorum iraeque t
tae plenum omnem ferociam in discrimen ipsum cer
minis distulerat. ubi constitere inter duas acies tot ci
mortalium animis spe metuque pendentibus, Gallus ve
moles superne imminens proiecto laeva scuto in adv
nientis arma hostis vanum caesim cum ingenti sonitu e
sem deiecit: Romanus mucrone subrecto, cum scuto sc
tum imum perculisset, totoque corpore interior pericul
vulneris factus insinuasset se inter corpus armaque, un
alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, e
in spatium ingens ruentem porrexit hostem. iacentis ind
corpus ab omni alia vexatione intactum uno torque spo-
liavit, quem respersum cruore collo circumdedit suo. de-
fixerat pavor cum admiratione Gallos: Romani alacres
ab statione obviam militi suo progressi, gratulantes lau-
dantesque ad dictatorem perducunt. inter carminum

prope modum incondita quaedam militariter ioculantes Torquati cognomen auditum, celebratum deinde posteris etiam familiaeque honori fuit. dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro contione eam pugnam laudibus tulit. XI. Et hercule tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte relictis trepide castris in Tiburtem agrum, atque inde societate belli facta commeatuque benigne ab Tiburtibus adiutus mox in Campaniam transierit. ea fuit causa, cur proximo anno C. Poetilius Balbus consul, cum colleagae eius M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes iussu populi exercitum duceret. ad quorum auxilium cum Galli ex Campania redissent, foedae populationes in Labicano Tusculanoque et Albano agro haud dubie Tiburtibus ducibus sunt factae. et cum adversus Tiburtem hostem duce consule contenta res publica esset, Gallicus tumultus dictatorem creari coegit. creatus Q. Servilius Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit; et ex auctoritate patrum, si prospere id bellum evenisset, ludos magnos vovit. dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes consulari exercitu iusso manere, omnes iuniores nullo detractante militiam sacramento adegit. pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus utrimque edita caede avertitur tandem acies fuga Tibur sicut arcem belli Gallici petunt: paucis in conspectu parentum coniugumque ac liberorum, magna et iam absentibus hortamenta animis subiecta verecundia misericordiaque militem accendebat. magna utrimque edita caede avertitur tandem acies fuga Tibur sicut arcem belli Gallici petunt: paucis simul cum iis intra portas consule Poetilio haud procul Tibure excepti, egressis ferendam Tiburtibus simul cum iis intra portas elluntur. egregie cum ab dictatore tum ab consule esta est. et consul alter Fabius proeliis primum partos[illegible]ENO una insigni pugna, cum hostes totis adorti essent, Hernicos devincit. dictator consulibus in quoque apud populum magnifice collaudatis et suarum Poetili[illegible] rerum illis remisso honore dictatura se abdicavit. egit, [illegible] de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum [illegible] solis visum ut ovans urbem iniret. irridere

Poetilii triumphum Tiburtes: ubi enim eum se
conflixisse? spectatores paucos fugae trepida
Gallorum extra portas egressos, postquam in se
fieri impetum viderint et sine discrimine obvios ce
cepisse se intra urbem. eam rem triumpho dignan
Romanis. ne nimis mirum magnumque censerent
tum exciere in hostium portis, maiorem ipsos trep
nem ante moenia sua visuros. XII. Itaque inse
anno M. Popilio Laenate Cn. Manlio consulibus pri
lentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad
Romam venerunt. terrorem repente ex somno ex
subita res et nocturnus pavor praebuit, ad hoc mul
inscitia, qui aut unde hostes advenissent. conclam
tamen celeriter ad arma est, et portae stationibus
que praesidiis firmati; et ubi prima lux mediocrem
titudinem ante moenia neque alium quam Tiburtem
stem ostendit, duabus portis egressi consules utrin
aciem subeuntium iam muros adgrediuntur. apparuit
occasione magis quam virtute fretos venisse: adeo
primum impetum Romanorum sustinuere. quin etiam b
fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientem
iam seditionem inter patres et plebem metu tam prop
qui belli compressam.

Alius adventus hostium fuit proximo bello agris te
ribilior quam urbi: populabundi Tarquinienses fines R
manos maxime qua ex parte Etruriam adiacent, per
gravere; rebusque nequiquam repetitis novi consules ii
C. Fabius et C. Plautius iussu populi bellum indixere
Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallic
quoque belli fama increbrescebat. sed inter multos ter-
rores solatio fuit pax Latinis petentibus data, et magna
vis militum ab his ex foedere vetusto, quod multis inter-
miserant annis, accepta. quo praesidio cum fulta res
Romana esset, levius fuit quod Gallos mox Praeneste ve-
nisse atque inde circa Pedum consedisse auditum est.
dictatorem dici C. Sulpicium placuit. consul ad id accitus
C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M.
Valerius. hi robora militum ex duobus consularibus ex-

ercitibus electa adversus Gallos duxerunt. lentius id ali-
quanto bellum quam parti utrique placebat fuit. deinde cum Ro-
primo Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde aliquantum placebat,
manus miles ruendo in arma ac dimicationem
Gallicam ferociam vinceret, dictatori neutiquam
quando nulla cogeret res, fortunae se committere et adver-
sus hostem, quem tempus deteriorem in dies locus
alienus faceret sine praeparato commeatu, sine firmo mu-
nimento morantem, ad hoc iis corporibus animisque, quo-
rum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret
mora. his consiliis dictator bellum trahebat, gravemque
edixerat poenam, si quis iniussu in hostem pugnasset.
milites aegre id patientes primo in stationibus vigiliisque
inter se dictatorem sermonibus carpere, interdum patres
communiter increpare, quod non iussissent per consules
geri bellum: electum esse eximium imperatorem unicum
ducem, qui nihil agenti sibi de caelo devolaturam in si-
num victoriam censeat. eadem deinde haec interdiu pro-
palam ac ferociora his iactare: se iniussu imperatoris
aut dimicaturos aut agmine Romam ituros. immiscerique
iam militibus centuriones, nec in circulis modo fremere con-
sed iam in principiis ac praetorio in unum sermones con-
fundi, atque in contionis magnitudinem crescere turba et
vulgi ferare ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem
ire[illegible]r, verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute
eius dignum esset. XIII. Septimum primum pilum iam
Tullius ducebat neque erat in exercitu, qui quidem pe-
de[illegible] stipendia fecisset, vir factis nobilior. is praece-
dens[illegible] militum agmen ad tribunal pergit, mirantique Sul-
picio non turbam magis quam turbae principem Tullium,
imperis obedientissimum militem, „scilicet, dictator", in-
quit: „condemnatum se universus exercitus a te ignaviae
causa destitutum sine armis
ut prope ignominiae
me, ut suam causam apud te agerem. equidem, si
o cessum, si terga data hosti, si signa foede amis-
nobis possent, tamen hoc a te impetrari aequum
, ut nos virtute culpam nostram corrigere et
agitii memoriam nova gloria patereris. etiam ad

Aliam fusae legiones eandem, quam per pavor
serant, patriam profectae postea a Veiis virtute
ravere. nobis deum benignitate felicitate tua pc
Romani et res et gloria est integra. quamquam d
vix dicere ausim, si nos et hostes haud secus qua
nas abditos intra vallum omnibus contumeliis eluc
tu imperator noster, quod aegrius patimur, exc
tuum sine animis, sine armis, sine manibus iudica
et priusquam expertus nos esses, de nobis ita desp
ut te mancorum ac debilium ducem iudicares esse.
enim aliud esse causae credamus, cur veteranus
fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibu
deas? utcumque enim se habet res, te de nostra v
dubitasse videri quam nos de tua verius est. sin a
non tuum istuc sed publicum est consilium, et conse
aliqui patrum non Gallicum bellum nos ab urbe, a p
tibus nostris ablegatos tenet, quaeso ut ea quae di
non a militibus imperatori dicta censeas, sed a p
patribus, quae sicut vos vestra habeatis consilia, si
sua habituram dicat. quis tandem succenseat milites
esse non servos vestros, ad bellum non in exsilium n
ses, si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac I
manis dignum sit, pugnaturos, si nihil armis opus
otium Romae potius quam in castris acturos? haec dic
sint patribus. te, imperator, milites tui oramus, ut nol
pugnandi copiam facias. cum vincere cupimus tum
duce vincere, tibi lauream insignem deferre, tecum triun
phantes urbem inire, tuum sequentes currum Iovis optin
maximi templum gratantes ovantesque adire". oratio
nem Tullii exceperunt preces multitudinis, et undique
ut sententiam dictator quamquam rem bonam iuberet, clamabant
XIV. Dictam cernebat, tamen facturum quod milites vellent
babilitatem capit, Tulliumque secreto, quaenam haec res sit aut
se recta more, percunctatur. Tullius magno opere a
quo pretere, ne se oblitum disciplinae militaris, ne
dictatoriae maiestatis crederet: multitudini
sui non sub-
concitatae, quae ferme auctoribus similis esset, non

traxisse se ducem, ne quis alius, quales mota creare mul-
titudo soleret, exsisteret. nam se quidem nihil non arbitrio
imperatoris acturum: illi quoque tamen videndum magno
opere esse, ut exercitum in potestate haberet. differri
non posse adeo concitatos animos. ipsos sibi locum ac
tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur.
dum haec loquuntur, iumenta forte pascentia extra vallum
Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. in eos saxa
coniecta a Gallis; deinde ab Romana statione clamor or-
tus, ac procursum utrimque est. iamque haud procul iusto
proelio res erant, ni celeriter diremptum certamen per
centuriones esset. adfirmata certe eo casu Tullii apud
dictatorem fides est, nec recipiente iam dilationem re in
posterum diem edicitur acie pugnaturos. dictator tamen,
ut qui magis animis quam viribus fretus ad certamen de-
scenderet, omnia circumspicere atque agitare coepit, ut
arte aliqua terrorem hostibus incuteret. sollerti animo
rem novam excogitat, qua deinde multi nostri atque ex-
terni imperatores, nostra quoque quidam aetate, usi sunt.
multis strata detrahi iubet, binisque tantum centunculis
relictis agasones partim captivis partim aegrorum armis
ornatos imponit. his fere mille effectis centum admiscet
equites, et nocte super castra in montes evadere ac silvis
se occultare iubet, neque inde ante moveri quam ab se
accesserint signum. ipse, ubi illuxit, in radicibus montium
extendere aciem coepit sedulo, ut adversus montes con-
sisteret hostis. instructo vani terroris apparatu — qui
quidem terror plus paene veris viribus profuit — primo
credere duces Gallorum non descensuros in aequum Ro-
manos; deinde ubi degressos repente viderunt, et ipsi
avidi certaminis in proelium ruunt, priusque pugna coepit
quam signum ab ducibus daretur. XV. Acrius invasere
Gallis
ea loc
rogitan
sis pig
paratori
voce vo
trum cornu; neque sustineri potuissent, ni forte
dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans
que, sicine pugnaturos milites spopondisset? ubi
res sint arma poscentium, ubi minae iniussu im-
proelium inituros? en ipsum imperatorem clara
re ad proelium et ire armatum ante prima signa!

ecquis sequeretur eorum qui modo ducturi
castris feroces, in acie pavidi? vera audiebar
tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in ho
alienatis a memoria periculi animis. hic primo
prope vecors turbavit hostes, eques deinde emi
batos avertit. ipse dictator postquam labantem
vidit aciem, signa in laevum cornu confert, qu
hostium congregari cernebat; et iis qui in mo
signum quod convenerat dedit. ubi inde quoqu
clamor ortus, et tendere obliquo monte ad castr
rum visi sunt, tum metu ne excluderentur omiss
est, cursuque effuso ad castra ferebantur. ubi cun
risset eis M. Valerius magister equitum, qui pr
dextro cornu obequitabat hostium munimentis, ad
silvasque vertunt fugam, plurimique ibi a fallaci e
specie agasonibusque excepti sunt. et eorum, quos
perculerat in silvas, atrox caedes post sedatum pr
fuit. nec alius post M. Furium quam C. Sulpicius i
rem de Gallis egit triumphum. auri quoque ex G
spoliis satis magnum pondus saxo quadrato saept
Capitolio sacravit. — Eodem anno et a consulibus
eventu bellatum. nam Hernici a C. Plautio devicti
actique sunt, Fabius collega eius incaute atque incon
adversus Tarquinienses pugnavit. nec in acie tantu
cladis acceptum quam quod trecentos septem milites
manos captos Tarquinienses immolarunt, qua foedi
supplicii aliquanto ignominia populi Romani insigni
fuit. accessit ad eam cladem et vastatio Romani a
quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repent
fecerunt. — Eodem anno duae tribus, Pomptina et Pub
lia, additae. ludi votivi, quos M. Furius dictator vover
facti- et de ambitu ab C. Poetilio tribuno plebis auctor
bus patribus tum primum ad populum latum est, eaqu
rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qu
nundinas et conciliabula obire soliti erant, compressar
credebant.

XVI. Haud aeque laeta patribus insequenti anno C.
Marcio Cn. Manlio consulibus de unciario fenore a M.

Duellio L. Menenio tribunis plebis rogatio est perlata; et plebs aliquanto eam cupidius scivit accepitque. Ad bella nova priore anno destinata Falisci quoque hostes exorti duplici crimine, quod et cum Tarquiniensibus iuventus eorum militaverat, et eos qui Falerios perfugerant, cum male pugnatum est, repetentibus fetialibus Romanis non reddiderant. ea provincia Cn. Manlio obvenit. Marcius exercitum in agrum Privernatem integrum pace longinqua induxit, militemque praeda implevit. ad copiam rerum addidit munificentiam, quod nihil in publicum secernendo augenti rem privatam militi favit. Privernates cum ante moenia sua castris permunitis consedissent, vocatis ad contionem militibus „castra nunc“ inquit „vobis hostium urbemque praedae do, si mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos, nec praedae magis quam pugnae paratos esse“. signum poscunt ingenti clamore, celsique et spe haud dubia feroces in proelium vadunt. ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat „aspice, imperator“, inquit „quem ad modum exercitus tuus tibi promissa praestet“; piloque posito stricto gladio in hostem impetum fecit. sequuntur Tullium antesignani omnes primoque impetu avertere hostem-
[illegible]sum inde ad oppidum persecuti, cum iam scalas moe-
[illegible]us admoverent, in deditionem urbem acceperunt.
[illegible]mphus de Privernatibus actus. ab altero consule nihil
[illegible]morabile gestum, nisi quod legem novo exemplo ad
[illegible]rium in castris tributim de vicesima eorum qui manu
[illegible]rentur tulit. patres quia ea lege haud parvum vecti-
[illegible]opi aerario additum esset, auctores fuerunt. ceterum
[illegible]ni plebis non tam lege quam exemplo moti, ne quis
[illegible] populum sevocaret, capite sanxerunt; nihil enim
[illegible]per milites iuratos in consulis verba quamvis perni-
[illegible] populo, si id liceret, ferri posse. eodem anno C.
[illegible]us Stolo a M. Popilio Laenate sua lege decem mili-
[illegible]is est damnatus, quod mille iugerum agri cum filio
[illegible]ret, emancipandoque filium fraudem legi fecisset.
[illegible]I. Novi consules inde, M. Fabius Ambustus ite-
M. Popilius Laenas iterum, duo bella habuere,

fanile alterum cum Tiburtibus quod Laenas
hoste in urbem compulso agros vastavit. Fali
niensesque alterum consulem prima pugna fud
terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum
dentibus angŭibusque praelatis incessu furia
Romanum insueta turbaverunt specie. et tun
velut lymphati et attoniti munimentis suis trepic
inciderunt; deinde, ubi consul legatique ac tri
rorum ritu vana miracula paventes irridebant
bantque, vertit animos repente pudor, et in ea i
fugerant velut caeci ruebant. discusso itaque va
ratu hostium cum in ipsos armatos se intulissent
runt totam aciem; castrisque etiam eo die potit
ingenti parta victores reverterunt, militaribus io
apparatum hostium tum suum increpantes pavore
citatur deinde omne nomen Etruscum et Tarquini
Faliscisque ducibus ad Salinas perveniunt. advers
terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de
dictus magistrum equitum item de plebe C. Plautiun
id vero patribus indignum videri, etiam dictatura
in promisco esse; omnique ope impediebant, ne
dictatori ad id bellum decerneretur parareturve. eo p
ptius cuncta ferente dictatore populus iussit. prof
ab urbe utraque parte Tiberis ratibus exercitu, quo
que fama hostium ducebat, traiecto multos populat
agrorum vagos palantes oppressit. castra quoque
opinato adgressus cepit, et octo milibus hostium ca
ceteris aut caesis aut ex agro Romano fugatis sine au
ritate patrum populi iussu triumphavit. — Quia nec
dictatorem plebeium nec per consulem comitia consula
haberi volebant, et alter consul Fabius bello retinebat
res ad interregnum redit. interreges deinceps Q. Servili
Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius,
Aemilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. in secun
interregno orta contentio est, quod duo patricii consule
creabantur, intercedentibusque tribunis interrex Fabiu
aiebat in duodecim tabulis legem esse, ut quodcumqu
postremum populus iussisset, id ius ratumque esset;

iussum populi et suffragia esse. cum interced
nihil aliud quam ut differrent comitia valu
patricii consules creati sunt, C. Sulpicius
tium M. Valerius Publicola, eodemque die
inierunt.

XVIII. Quadringentesimo anno quam u
condita erat, quinto tricesimo quam a Gallis
ablato post undecimum annum a plebe consu
consules ambo ex interregno magistratum ini
picius Peticus tertium M. Valerius Publicola
eo anno ex Tiburtibus haud memorando ce
ptum, sive duorum consulum auspicio bellum
est, ut scripsere quidam, seu per idem temp
niensium quoque sunt vastati agri ab Sulpic
quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit
ius certamen consulibus cum plebe ac tribunis
iam suae non solum virtutis ducebant esse,
sent duo patricii consulatum, ita ambobus pat
dare: quin aut toto cedendum esse, si plebei
gistratus consulatus fiat, aut totum possidend
possessionem integram a patribus accepisse
contra fremit: quid se vivere, quid in parte
seri, si, quod duorum hominum virtute, L.
Licinii, partum sit, id obtinere universi non p
reges, vel decemviros, vel si quod tristius sit
men, patiendum esse potius quam ambos pat
sules videant, nec in vicem pareatur atque imp
pars altera in aeterno imperio locata pleben
alio natam quam ad serviendum putet. non des
auctores turbarum, sed inter concitatos per se
duces eminent, aliquotiens frustra in campum
cum esset, multique per seditiones acti comi
post rem victae perseverantia consulum pleb
erup it
reliqu
bem, tribunos, actum esse de libertate v
plebis endumque non campum iam solum se
freque aptam atque oppressam regno patricior
sequeretur, consules relicti a parte po
nam comitia nihilo segnius perficiunt.

sules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium T. Quinctius. in quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popilium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta, cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta, ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens positis armis in fidem consulis venisset. triumphatum de Tiburtibus, alioquin mitis victoria fuit. in Tarquinienses acerbe saevitum: multis mortalibus in acie caesis ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur; vulgus aliud trucidatum. nec populus in eos qui missi Romam erant mitior fuit: medio in foro omnes virgis caesi ac securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis poenae hostibus redditum. res bello bene gestae, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. legatis eorum comiter ab senatu responsum, foedere in societatem accepti. — Non eadem domi quae militiae fortuna erat plebi Romanae. nam etsi unciario fenore facto levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes nexumque inibant: eo nec patricios ambo consules neque comitiorum curam publicave studia prae privatis incommodis plebs ad animum admittebat. consulatus uterque apud patricios manet: consules creati C. Sulpicius Peticus quartum M. Valerius Publicola iterum.

In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Caeritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adiunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nuntiantes exercitum conscriptum armatumque iam suis finibus imminere, inde populabundos in agrum Romanum venturos esse. censuit igitur senatus neutram neglegendam rem esse, utroque legiones scribi consulesque sortiri provincias iussit. inclinavit deinde pars maior curae in Etruscum bellum, postquam litteris Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est depopulatum agrum circa Romanas salinas praedaeque partem in Caeritum fines avectam, et haud dubie iuventutem eius populi inter praedatores fuisse. itaque Valerium

consulem, Volscis oppositum cast
lanum habentem, revocatum inde
cere iussit. T. Manlium L. filium
gistrum equitum A. Cornelium Coss
exercitu contentus ex auctoritate p
Caeritibus bellum indixit. XX. T
tamquam in verbis hostium vis m
candum quam in suis factis, qui pe
nos lacessierant, esset, verus belli te
non suarum virium ea dimicatio ess
tebatque populationis, et Tarquin
defectionis auctores. nec arma aut
parare, sed pro se quisque legato
tendam erroris veniam. legati sena
senatu reiecti ad populum deos roga
bello Gallico accepta rite procuras
rentes ea sui misericordia caperet,
quondam populi Romani cepisset;
lubra Vestae hospitium flaminum
caste ac religiose cultum invocaba
deret quisquam hostes repente sine
quid hostiliter fecissent, consilio
lapsos fecisse, ut sua vetera benefi
apud tam gratos, novis corrumpere
temque populum Romanum ac felici
sumerent hostem, cuius adflicti an
appellarent consilium, quae vis ac
esset. transeuntis agmine infesto
quinienses, cum praeter viam nih
quosdam agrestium populationis e
detur, comites. eos seu dedi place
esse, seu supplicio adfici, daturos
rium populi Romani, deversorium s
culum Romanorum sacrorum, in
crimi belli hospitio Vestalium
movit populum non tam causa prae
ritum, ut maleficii quam beneficii
sent. i aque pax populo Caeriti da

tum annos factas in senatus consulta referri placuit. in Faliscos eodem noxios crimine vis belli conversa est, sed hostes nusquam inventi. cum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum; legionibusque Romam reductis reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum, et aedis Apollinis dedicata est.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur, dictatore obstinato tollere potius totum e re publica consulatum quam promiscum patribus ac plebi facere. prolatandis igitur comitiis cum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. infestam inde patribus plebem interreges cum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. legis Liciniae patrocinium tribuni iactabant; propior dolor plebi fenoris ingravescentis erat, curaeque privatae in certaminibus publicis erumpebant. quarum taedio patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiae causa observare legem Liciniam comitiis consularibus iussere. P. Valerio Publicolae datus e plebe collega C. Marcius Rutilus. inclinatis semel in concordiam animis novi consules fenebrem quoque rem, quae distinere unanimos videbatur, levare adgressi solutionem alieni aeris in publicam curam verterunt quinqueviris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniae appellarunt. meriti aequitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. fuere autem C. Duellius P. Decius Mus M. Papirius Q. Publilius et T. Aemilius; qui rem difficillimam tractatu et plerumque parti utrique, semper certe alteri gravem cum alia moderatione tum impendio magis publico quam iactura sustinuerunt. tarda enim nomina et impeditiora inertia debitorum quam facultatibus aut aerarium mensis cum aere in foro positis dissolvit, ut populo prius caveretur, aut aestimatio aequis rerum pretiis liberavit, ut non modo sine iniuria sed etiam sine querimoniis partis utriusque exhausta vis ingens aeris alieni sit.

Terror inde vanus belli Etrusci, cum coniurasse duo-

decim populos fama esset, dictatorem dic
in castris — eo enim ad consules missu
sultum est — C. Iulius, cui magister equi
Aemilius. ceterum foris tranquilla omnia fu
ptatum domi per dictatorem, ut ambo p
crearentur, rem ad interregnum perduxit.
C. Sulpicius et M. Fabius interpositi obtin
ctator frustra tetenderat, mitiore iam plebe
ritum levati aeris alieni, ut ambo patricii
rentur. creati ipse C. Sulpicius Peticus, q
regno abiit, et T. Quintius Pennus — quid
alii Gaium nomen Quinctio adiciunt. ad belli
fecti, Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarqu
quam acie congresso hoste cum agris mag
hominibus urendo populandoque gesserun
entae velut tabis senio victa utriusque per
est, ut primum a consulibus, dein permissu
natu indutias peterent. in quadraginta ann
runt. ita posita duorum bellorum quae imm
dum aliqua ab armis quies esset, quia soluti
multarum rerum mutaverat dominos, censur
ceterum cum censoribus creandis indicta c
professus censuram se petere C. Marcius Ru
mus dictator de plebe fuerat, concordiam or
vit. quod videbatur quidem tempore alieno
ambo tum forte patricii consules erant, qui
se habituros negabant; sed et ipse constan
obtinuit, et tribuni omni vi, reciperaturi ius
comitiis amissum, adiuverunt; et cum ipsi
stas nullius honoris fastigium non aequabat,
dem, qui ad dictaturam aperuisset viam, ce
que in partem vocari plebes volebat. nec va
tiis est, quin cum Manlio Gneo censor Marci
Dictatorem quoque hic annus habuit M.
terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis cons
servaretur. magister equitum dictatori addi
lius. nec tamen dictatura potentiorem eum
patrum consularibus comitiis fecit quam cen

XXIII. M. Popilius Laenas a plebe consul, a patr[illegible] [illegible]us L. Cornelius Scipio datus. fortuna quoque illustrior [illegible] plebeium consulem fecit: nam cum ingentem Gallo[illegible]rum exercitum in agro Latino castra posuisse nuntiatum es[illegible]set, Scipione gravi morbo implicito Gallicum bellum Popilio extra ordinem datum. is impigre exercitu scripto, cum omnis extra portam Capenam ad Martis aedem convenire armatos iuniores iussisset, signaque eodem quaestores ex aerario deferre, quattuor expletis legionibus quod superfuit militum P. Valerio Publicolae praetori tradidit, auctor scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium rei publicae esset. ipse iam satis omnibus instructis comparatisque ad hostem pergit; cuius ut prius nosceret vires quam periculo ultimo temptaret, in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere coepit. gens ferox et ingenii avidi ad pugnam cum procul visis Romanorum signis, ut extemplo proelium initura, explicuisset aciem, postquam neque in aequum demitti agmen vidit, et cum loci altitudine tum vallo etiam integi Romanos, perculsos pavore rata simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore adgreditur. ab Romanis nec opus intermissum — triarii erant qui muniebant —, et ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterunt, proelium initum. praeter virtutem locus quoque superior adiuvit, ut pila omnia hastaeque non tamquam ex aequo missa vana, quod plerumque fit, caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa aut praegravata inhaerentibus gerebant scuta, cum cursu paene in adversum subissent, primo incerti restitere, dein cum ipsa cunctatio et his animos minuisset et auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se caede ipsa foediorem dare: adeo praecipiti turba obtriti plures quam ferro necati. XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat; alia in campum degressis supererat moles: namque multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exsuperans velut nova rursus exoriente acie integrum

militem adversus victorem hostem ciebat. stetitque subeundi
presso impetu Romanus, et quia iterum fessis incau-
dimicatio erat, et quod consul, dum inter primores cesserat
tus agitat, laevo humero matari prope traiecto signa erat,
parumper ex acie. iamque omissa cunctando victoria est
cum consul vulnere adligato revectus ad primaniques Sabinoque
„Quid stas, miles?“ inquit: „non cum Latino facias:
hoste res est, quem victum armis socium ex hoste fecisti
in beluas strinximus ferrum; hauriendus aut dandus est
sanguis. propulistis a castris, supina valle praecipites
egistis, stratis corporibus hostium superstatis: complete
eadem strage campos, qua montis replestis. nolite ex-
spectare, dum stantes vos fugiant: inferenda sunt signa,
et vadendum in hostem“. his adhortationibus iterum co-
orti pellunt loco primos manipulos Gallorum, cuneis dein de
in medium agmen perrumpunt. inde barbari dissipati,
quibus nec certa imperia nec duces essent, verterunt im-
petum in suos; fusique per campos et praeten castra
etiam sua fuga praelati, quod editissimum inter aequales con-
tumulos occurrebat oculos, arcem Albanam petunt.
sul non ultra castra insecutus, quia et vulnus degravabat
et subicere exercitum tumulis ab hoste occupatis nolebat,
praeda omni castrorum militi data victorem exercitum
opulentumque Gallicis spoliis Romam reduxit. moram
triumpho vulnus consulis attulit, eademque causa dicta-
toris desiderium senatui fecit, ut esset qui aegris consuli-
bus comitia haberet. dictator L. Furius Camillus dictus
addito magistro equitum P. Cornelio Scipione reddidit pa-
tribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id me-
ritum ingenti patrum studio creatus consul collegam Ap.
Claudium Crassum dixit.

XV. Priusquam inirent novi consules magistratum,
triumphum a Popilio de Gallis actus magno favore plebis,
mussantes plebeii con-
sulis p
Caesiusque inter se rogitabant, num quem plebei legis
quam p
us a Popilio de Gallis actus magno favore plebis,
esque inter se rogitabant, num quem plebei legis
oblem d
initeret. simul dictatorem increpabant, qui cupiditate
spretae mercedem consulatum, privata cupiditate con-
sica iniuria foediorem cepisset, ut se ipse con-
lator crearet. annus multis variisque motibus

fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur; mare infestum classibus Graecorum erat oraque litoris Antiatis Laurensque tractus et Tiberis ostia, ut praedones maritimi cum terrestribus congressi ancipiti semel proelio decertarent, dubiique discesserint in castra Galli, Graeci retro ad naves, victos se an victores putarent. inter hos longe maximus exstitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinae habita, responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, absisterent imperare iis quorum auxilio egerent: Latinos pro sua libertate potius quam pro alieno imperio laturos arma. inter duo simul bella externa defectione etiam sociorum senatus anxius cum cerneret metu tenendos quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules dilectu habendo iussit: civili quippe standum exercitu esse, quando socialis coetus desereret. undique non urbana tantum sed etiam agresti iuventute decem legiones scriptae dicuntur quaternum milium et ducenorum peditum equitumque trecenorum, quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hae vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractae in unum haud facile efficiant: adeo in quae laboramus sola crevimus, divitias luxuriamque.

Inter cetera tristia eius anni consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur, redierantque res ad Camillum, cui unico consuli vel ob aliam dignationem haud subiciendam dictaturae vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis dictatorem adrogari haud satis decorum visum est patribus. consul duabus legionibus urbi praepositis, octo cum L. Pinario praetore divisis, memor paternae virtutis Gallicum sibi bellum extra sortem sumit, praetorem maritimam oram tutari Graecosque arcere litoribus iussit. et cum in agrum Pomptinum descendisset, quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, et prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem, locum idoneum stativis delegit. XXVI. Ubi cum stationibus quieti

tempus tocerent, Gallus processit magnitudine atque
insignis, quotiensque scutum hasta cum silentium
set, provocat per interpretem unum ex Romanis,
cum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus
adolescens, qui haud indigniorem eo decore
T. Manlium ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem
medium armatus processit. minus insigne certamen fuit
manum numine interposito deorum factum: namque galea con-
serenti iam manum Romano corvus repente in galeae divus,
sedit, in hostem versus. quod primo ut augurium propitius
missum laetus accepit tribunus, precatus deinde, si captam est,
si diva esset qui sibi praepetem misisset, volens aves simul
adesset. dictu mirabile, tenuit non solum alas ex conlisque
semel sedem, sed quotienscumque certamen inituri utrimque
levans se alis os oculosque hostis rostro et unguibus et Romanis
petit, donec territum prodigii tali visu, oculisque caesi hostis
ac mente turbatum, Valerius obtruncat. corvus laetus
spectu elatus orientem petit. hactenus quietae circa ia-
stationes fuere. postquam spoliare corpus caesi et sed
tribunus coepit, nec Galli se statione tenuerunt, ibi
norum cursus ad victorem etiam ocior fuit. ibi atrox con-
centis Galli corpus contracto certamine pugna sed
citatur. iam non manipulis proximarum stationum laetum
legionibus utrimque effusis res geritur. Camillus ac se-
militem victoria tribuni, laetum tam praesentibus insignem
cundis diis ire in proelium iubet; ostentansque et circa
spoliis tribunum „hunc imitare, miles", aiebat, „et homines
iacentem ducem sterne Gallorum catervas". dii quaquam
que illi adfuere pugnae, depugnatumque haud militum
certamine ambiguo cum Gallis est: adeo duorum animis
eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies alios exci-
perceperat. inter primos, quorum concursus primo
verat, atrox proelium fuit: alia multitudo, priusquam ad
coniectum teli veniret, terga vertit. per Volscos
Falernumque agrum dissipati sunt; inde Apuliam ac mare
inferum petierunt. consul contione advocata laudatum
tribunum decem bubus aureaque corona donat. ipse lus-
sus ab senatu bellum maritimum curare cum praetore

iunxit castra. ibi quia res trahi segnitia Graecorum: non committentium se in aciem videbantur, dictatorem comitiorum causa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. dictator magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto comitia consularia habuit, aemulumque decoris suii absentem M. Valerium Corvum — id enim illi deinde cognominis fuit — summo favore populi, tres et viginti natum annos, consulem renuntiavit. collega Corvo de plebe M. Popilius Laenas quartum consul futurus datus est. cum Graecis a Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra nec Romanus mari bellator erat. postremo cum litoribus arcerentur, aqua etiam praeter cetera necessariis usui deficiente Italiam reliquere. cuius populi ea cuiusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maxime Siciliae fuisse tyrannos crediderim, nam ulterior Graecia ea tempestate intestino fessa bello iam Macedonum opes horrebat.

XXVII. Exercitibus dimissis cum et foris pax et domi concordia ordinum otium esset, ne nimis laetae res essent, pestilentia civitatem adorta coegit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent; eorumque monitu lectisternium fuit. eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta restitutaque urbs, quam Latini diruerant. et cum Carthaginiensibus legatis Romae foedus ictum, cum amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato C. Plautio consulibus. semunciarium tantum ex unciario fenus factum, et in pensiones aequas triennii, ita ut quarta praesens esset, solutio aeris alieni dispensata est. et sic quoque parte plebis adfecta fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. levatae maximae res, quia tributo ac dilectu supersessum. — Tertio anno post Satricum restitutum a Volscis M. Valerius Corvus iterum consul cum C. Poetilio factus, cum ex Latiorum Latium esset legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum, priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre iussus ad Satricum exercitu infesto pergit. quo cum Antiates aliique Volsci praepa-

ratis iam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrisset, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum quam ad bellandum gens, certamine victi fuga effusi Satrici moenia petunt. et ne in muris quidem satis firma spe cum corona militum cincta iam scalis caperetur urbs, ad quattuor milia militum praeter multitudinem imbellem sese dedidere. oppidum dirutum atque incensum; ab aede tantum matris Matutae abstinuere ignem. praeda omnis militi data. extra praedam quattuor milia deditorum habita; eos vinctos consul ante currum triumphans egit; venditis deinde magnam pecuniam in aerarium redegit. sunt qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant; idque magis veri simile est quam deditos venisse.

XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorsuo Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione coeptum; metuque ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum iam Latium L. Furius creatus magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. et cum, quod per magnos tumultus fieri solitum erat, iustitio indicto dilectus sine vacationibus habitus esset, legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductae. ibi praedonum magis quam hostium animi inventi. prima itaque acie debellatum est. dictator tamen, quia et ultro bellum intulerant et sine detractatione se certamini offerebant, deorum quoque opes adhibendas ratus inter ipsam dimicationem aedem Iunoni Monetae vovit; cuius damnatus voti cum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. senatus duumviros ad eam aedem pro amplitudine populi Romani faciendam creari iussit, locus in arce destinatus, quae area aedium M. Manlii Capitolini fuerat. consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. — Anno post quam vota erat aedes Monetae dedicatur C. Marcio Rutilo tertium T. Manlio Torquato iterum consulibus. prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio; namque et lapidibus pluit et nox interdiu

visa intendi; librisque inspectis cum plena religione civitas esset, senatui placuit dictatorem feriarum constituendarum causa dici. dictus Valerius Publicola, magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. non tribus tantum supplicatum ire placuit sed finitimos etiam populos, ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. iudicia eo anno populi tristia in feneratores facta, quibus ab aedilibus dicta dies esset, traduntur. et res haud ulla insigni ad memoriam causa ad interregnum redit. ex interregno, ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius Corvus tertium A. Cornelius Cossus.

XXIX. Maiora iam hinc bella et viribus et longinquitate vel regionum vel temporum [spatio], quibus bellatum est, dicentur. namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum ancipiti Marte gestum Pyrrhus hostis, Pyrrhum Poeni secuti. quanta rerum moles! quotiens in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quae vix sustinetur, erigi imperium posset! Belli autem causa cum Samnitibus Romanis, cum societate amicitiaque iuncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis iniusta arma, quia viribus plus poterant, cum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere Campanis sese coniungunt. Campani magis nomen ad praesidium sociorum quam vires cum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro in se deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites omissis Sidicinis ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde aeque facilis victoria, praedae atque gloriae plus esset, Tifata imminentes Capuae colles cum praesidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quae Capuam Tifataque inter iacet. ibi rursus acie dimicatum; adversoque proelio Campani intra moenia compulsi, cum robore iuventutis suae acciso nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

XXX. Legati introducti in senatum maxime in hanc sententiam locuti sunt: „populus nos Campanus legatos ad

vos, patres conscripti, misit amicitiam in perpetuum? au-
xilium praesens a vobis petitum. quam si secundis rebus
nostris petissemus, sicut coepta celerius ita infirmiore
vinculo contracta esset. tunc enim, ut qui ex aequo nos pari-
venisse in amicitiam memmissemus, amici forsitan essemus:
ter ac nunc, subiecti atque obnoxii vobis minus in dubiis opor-
nunc misericordia vestra conciliati, auxilioque indigni
rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus amici
tet, ne ingrati atque omni ope divina humanaque in
videamur. neque hercule, quod Samnites priores nos
sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne in
amicitiam accipiamur, sed ut vetustate et gradu honoris
nos praestent. neque enim foedere Samnitium, ne qua
nova iungeretis foedera, cautum est. fuit quidem apud
vos semper satis iusta causa amicitiae, velle eum vobis
amicum esse, qui vos appeteret: Campani, etsi fortuna
praesens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine,
non agri ubertate ulli populo praeterquam vobis cedentes
haud parva, ut arbitror, accessio bonis rebus vestris in
amicitiam venimus vestram. Aequis Volscisque, aeternis
hostibus huius urbis, quandoeumque se moverint, ab tergo
erimus, et quod vos pro salute nostra priores feceritis,
id nos pro imperio vestro et gloria semper faciemus. sub-
actis his gentibus, quae inter nos vosque sunt, quod
propediem futurum spondet et virtus et fortuna vestra,
continens imperium usque ad nos habebitis. acerbum ac
misserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit: eo ven-
tum est, patres conscripti, ut aut amicorum aut inimico-
rum Campani simus. si defenditis, vestri, si deseritis,
Samnitium erimus: Capuam ergo et Campaniam omnem
vestri an Samnitium viribus accedere malitis, delibérate.
omnib... quidem, Romani, vestram misericordiam ve-
strum... auxilium aequum est patere; his tamen maxime,
qui eum... implorantibus aliis auxilium dum supra vires suas
praesta... omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt.
quamqu... pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro no-
bis, cum... videremus finitimum populum nefario latrocinio
Samnitiu... peti, et ubi conflagrassent Sidicini, ad nos tra-

lecturam illud incendium esse. nec enim nunc, quia dolent iniuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. an, si ultio irae haec et non occasio cupiditatis explendae esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? quae est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? adde huc populationem agrorum, praedas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata: — hiscine ira expleri non potuit? sed cupiditas explenda est. ea ad oppugnandam Capuam rapit: aut delere urbem pulcherrimam aut ipsi possidere volunt. sed vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. non loquor apud recusantem iusta bella populum, sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. usque ad nos contemptus Samnitium pervenit, supra non ascendit: itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus, quidquid deinde habuerimus, quidquid fuerimus, vestrum id omne existimaturi. vobis arabitur ager Campanus vobis Capua urbs frequentabitur; conditorum, parentium, deorum immortalium numero nobis eritis, nulla colonia vestra erit, quae nos obsequio erga vos fideque superet. admite, patres conscripti, nutum numenque vestrum invictum Campanis, et iubete sperare incolumem Capuam futuram. qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos, quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse, in qua nunc exspectatione senatum populumque Campanum, coniuges liberosque nostros esse? stare omnem multitudinem ad portas viam hinc ferentem prospectantes certum habeo, quid illis nos, patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animi renuntiare iubeatis. alterum responsum salutem victoriam lucem ac libertatem; rum — ominari horreo, quae ferat. proinde ut aut de alterum futuris sociis atque amicis aut nusquam ullis futuris vestris nobis consulite".

XXXI. Summotis deinde legatis cum consultus se

natus esset, etsi magnae parti urbs
maque Italiae, uberrimus ager mar
varietates annonae horreum populi
tur, tamen tanta utilitate fides antiq
que ita ex auctoritate senatus consul;
pani, dignos censet senatus, sed ita
institui par est, ne qua vetustior amic
letur. Samnites nobiscum foedere
arma deos prius quam homines violatu
tes vobis negamus: legatos, sicut fas
cios atque amicos precatum mittemus
fiat". ad ea princeps legationis — s
datum attulerant — „quando quidem"
adversus vim atque iniuriam iusta v
certe defendetis: itaque populum Ca
Capuam, agros, delubra deum, divina
in vestram, patres conscripti, popul
nem dedimus, quidquid deinde patien
passuri". sub haec dicta omnes man
dentes pleni lacrimarum in vestibulo c
commoti patres vice fortunarum huma
potens opibus populus, luxuria superb
paulo ante auxilium finitimi petissent,
reret animos, ut se ipse suaque omni
faceret. tum iam fides agi visa dedi
facturum aequa Samnitium populum c
urbemque per deditionem factam po
gnarent. legatos itaque extemplo mit
cui data mandata, ut preces Campa
senatus amicitiae Samnitium memor, d
factam Samnitibus exponerent. pete
amicitiaque, ut dediticiis suis parcer
agru qui populi Romani factus esse
ferrent. si leniter agendo parum pro
rent Samnitibus populi Romani sena
Capua urbe Campanoque agro abstin
agentibus in concilio Samnitium adeo e
sum, ut non solum gesturos se esse

sed magistratus eorum e curia egressi stantibus legatis praefectos cohortium vocarent, iisque clara voce imperarent, ut praedatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relata positis omnium aliarum rerum curis patres fetialibus ad res repetendas missis belloque, quia non redderentur, sollemni more indicto decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur. iussuque populi consules ambo cum duobus exercitibus ab urbe profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. priori Valerio Samnitium legiones — eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant — occurrunt. simul in Campanos stimulabat ira tam promptos nunc ad ferenda nunc ad accersenda ad versus se auxilia. ut vero castra Romana viderunt, ferc citer pro se quisque signum duces poscere; adfirmar eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qu Campanus Sidicino tulerit. Valerius levibus certaminibu temptandi hostis causa haud ita multos moratus dies s gnum pugnae proposuit, paucis suos adhortatus, ne n vum bellum eos novusque hostis terreret. quidquid urbe longius proferrent arma, magis magisque in imb les gentes eos prodire. ne Sidicinorum Campanorumq cladibus Samnitium aestimarent virtutem: qualescumq inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vir Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu flue bus rebus mollitiaque sua quam vi hostium victos es quid autem esse duo prospera in tot saeculis bella San tium adversus tot decora populi Romani, qui triump paene plures quam annos ab urbe condita numerent, omnia circa se, Sabinos Etruriam Latinos Hernicos Aeq Volscos Aurunco, domita armis habeant; qui Gallos proeliis caesos postremo in mare ac naves fuga comp rint. cum gloria belli ac virtute sua quemque fretos i debere, tum etiam intueri, cuius ductu auspicio aciem da pugna sit, utrum, qui audiendus dumtaxat incun cus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum gnificus

tarium expers, an qui et ipse tela tractare, ... re
signa, versari media in mole pugnae sciat. „facta ante
non dicta vos, milites", inquit „sequi volo, nec dis- ea
nam modo sed exemplum etiam a me petere. non fac- cipli-
nibus modo nec per coitiones, usitatas nobilibus, seq tio-
dextra mihi tres consulatus summamque laudem peperi. hac
fuit cum hoc dici poterat „„patricius enim eras et a libera-
toribus patriae ortus et eodem anno familia ista consula-
tum quo urbs haec consulem habuit"": nunc iam nobis pa-
tribus vobisque plebei promiscuus consulatus patet, nec sum-
generis, ut ante, sed virtutis est praemium. proinde no-
mum quodque spectate, milites, decus. non si mihi de-
vum hoc Corvini cognomen diis auctoribus homines
distis, Publicolarum vetustum familiae nostrae cognomen
memoria excessit. semper ego plebem Romanam militiae
domique, privatus in magistratibus parvis magnisque,
aeque tribunus ac consul, eodem tenore per omnes dein-
ceps consulatus colo atque colui. nunc quod instat, diis
bene iuvantibus novum atque integrum de Samnitibus
triumphum mecum petite". XXXIII. Non alias militi fami-
liarior dux fuit omnia inter infimos militum haud gravate
munia obeundo. in ludo praeterea militari, cum veloci-
tis viriumque inter se aequales certamina ineunt, comiter
facilis, vincere ac vinci vultu eodem, nec quemquam
aspernari parem qui se offerret; factis benignus pro re,
dictis haud minus libertatis alienae quam suae dignitatis pe-
memor; et, quo nihil popularius est, quibus artibus exer-
tierat magistratus, isdem gerebat. itaque universus ducis
Citus incredibili alacritate adhortationem persecutus umquam,
castris egreditur. proelium, ut quod maxime sine
pari spe utrimque aequis viribus, cum fiducia sui
contemptu hostium commissum est. Samnitibus ferocia
aucebant novae res gestae et paucos ante dies gemina ta
victoria, Romanis contra quadringentorum annorum de-
corat et conditae urbi aequalis victoria: utrisque tamen
novum hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos
gesserint animos: namque ita confixerunt, ut aliquandi
in neutram partem inclinarent acies. tum consul trepid

tionem iniciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequiquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos legionum cum desiluisset ex equo, „nostrum" inquit „peditum illud, milites, est opus: agitedum, ut me videritis, quacumque incessero in aciem hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite: illa omnia, qua nunc erectae micant hastae, patefacta strage vasta cernetis". haec dicta dederat, cum equites consulis iussu discurrunt in cornua, legionibusque in mediam aciem aperiunt viam. primus omnium consul invadit hostem, et cum quo forte contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi dextra laevaque ante se quisque memorandum proelium ciet. stant obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt quam inferunt vulnera. aliquamdiu iam pugnatum erat, atrox caedes circa signa Samnitium, fuga ab nulladum parte erat: adeo morte sola vinci destinaverant animis. itaque Romani, cum et fluere iam lassitudine vires sentirent et diei haud multum superesse, accensi ira concitant se in hostem. tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis; nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis quam proelium diremisset. et Romani fatebantur numquam cum pertinaciore hoste conflictum, et Samnites, cum quaereretur, quaenam prima causa tam obstinatos movisset in fugam, oculos sibi Romanorum ardere visos aiebant vesanosque vultus et furentia ora: inde plus quam ex alia ulla re terroris ortum: quem terrorem non pugnae solum eventu sed nocturna profectione confessi sunt. postero die vacuis hostium castris Romanus potitur, quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio foedatum est. nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incaute in saltum cava valle pervium circaque insessum ab hoste induxit, nec prius quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. dum id morae Samnitibus est, quoad totum in val-

lem infimam demitteret agmen, P
tum conspicit unum editum in salt
hostium castris, aditu arduum impe
haud difficilem. itaque consuli terri
inquit, „A. Corneli, cacumen illud s
est spei salutisque nostrae, si eam
quere Samnites, impigre capimus.
unius legionis principes hastatosque
ubi evasero in summum, perge hinc
que et exercitum serva: neque enin
iectus nobis ad omnes ictus sine sua
deinde aut fortuna populi Romani au
diet". collaudatus ab consule accept
cultus per saltum; nec prius ab hoste
quem petebat appropinquavit. inde
bus cunctis cum omnium in se verti
tium consuli dedit ad subducendum
locum, et ipse in summo constitit ve
huc illuc signa vertunt, utriusque r
neque insequi consulem nisi per ea
paulo ante subiectum eum telis suis
nec erigere agmen in captum super s
sed cum ira in hos magis, qui fortun
puerant, tum propinquitas loci atqu
tat; et nunc circumdare undique co
ut a consule Decium intercludant, n
ut degressos in vallem adoriantur. in
nox oppressit. Decium primum spes
tibus in adversum collem ex superio
rum; deinde admiratio incessit, quod
nec, si ab eo consilio iniquitate loci
se valloque circumdarent. tum centu
tis „quaenam illa inscitia belli ac pig
modo isti ex Sidicinis Campanisque vi
huc atque illuc signa moveri ac mo
modo educi videtis: opus quidem in
circumdati vallo potuerimus esse. t
istorum simus, si diutius hic morem

sit. agitedum ite mecum, et dum lucis aliquid superest, quibus locis praesidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus". haec omnia sagulo gregali amictus centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit. XXXV. Vigiliis deinde dispositis ceteris omnibus tesseram dari iubet, ubi secundae vigiliae bucina datum signum esset, armati cum silentio ad se convenirent. quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, „hoc silentium, milites", inquit „omisso militari adsensu in me audiendo servandum est. ubi sententiam meam vobis peregero, tum quibus eadem placebunt in dextram partem taciti transibitis: quae pars maior erit, eo stabitur consilio. nunc, quae mente agitem, audite. non fuga delatos nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis: virtute cepistis locum, virtute hinc oportet evadatis. veniendo huc exercitum egregium populo Romano servastis: erumpendo hinc vosmet ipsos servate. digni estis qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit, hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit quam captum a nobis; nos tam paucos tot ipsi milibus hominum nec ascensu arcuerint, nec tenentes locum, cum diei tantum superesset, vallo circumdederint. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum oportet fallatis, immo necesse est. in eo enim loco res sunt nostrae, ut vobis ego magis necessitatis vestrae index quam consilii auctor sim. neque enim, maneatis an abeatis hinc, deliberari potest, cum praeter arma et animos armorum memores nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque et siti moriendum sit, si plus quam viros ac Romanos decet ferrum timeamus. ergo una est salus erumpere hinc atque abire. id aut interdiu aut nocte faciamus oportet. ecce autem aliud minus dubium. quippe si lux exspectetur, quae spes est non vallo perpetuo fossaque nos sacpturum hostem, qui nunc corporibus suis subiectis undique cinxerit, ut videtis, collem. atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est, haec profecto noctis

aptissima hora est. signo secundae vigiliae con-
quod tempus mortales somno altissimo premit.
pora sopita vadetis vel silentio incautos fallentes,
tientibus clamore subito pavorem iniecturi. me
quimini, quem secuti estis: ego eandem, quae
sequar fortunam. quibus haec salutaria videntur,
dum in dextram partem pedibus transite". XXXVI. Omnes
transierunt, vadentemque per intermissa castra, cum su-
Decium secuti sunt. iam evaserant media castra, proxi-
perscandens vigilum strata somno corpora miles cum offenso
scuto praebuit sonitum; quo excitatus vigil cum ignari, cives
mum movisset, erectique alios concitarent, consul castra
an hostes essent, praesidium erumperet an clamorem tollere
cepisset, Decius, quoniam non fallerent, exanimat,
iussis militibus torpidos somno insuper pavore nec obsistere nec
quo praepediti nec arma impigre capere nec tumultumque Samni-
insequi poterant. inter trepidationem obviis custodibus caesis ad
tium praesidium Romanum
castra consulis pervadit.

Aliquantum supererat noctis iamque in tuto videban-
tur esse, cum Decius „macte virtute," inquit, „milites Ro-
mani, este: vestrum iter ac reditum omnia saecula laudi-
bus ferent, sed ad conspiciendam tantam virtutem luce
ac die opus est, nec vos digni estis, quos cum tanta glo-
ria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem
quieti opperiemur". dictis obtemperatum. atque ubi pri-
mum illuxit, praemisso nuntio ad consulem in castra in-
genti gaudio concitantur, et tessera data incolumes reverti,
qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo
obiecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratu-
lantur, singulos universos servatores suos vocant, diis
laudes gratesque agunt, Decium in caelum ferunt. hic
Decii castrensis triumphus fuit incedentis per media ca-
stra cum armato praesidio coniectis in eum omnium ocu-
lis et omni honore tribunum consuli aequantibus. ubi ad
praetorium ventum est, consul classico ad contionem con-
vocat, orsusque meritas Decii laudes interfante ipso Decio
distulit contionem, qui auctor omnia posthabendi, dum

occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes et nocturno pavore attonitos et circa collem castellatim dissipatos adgrederetur: credere etiam aliquos ad se sequendum emissos per saltum vagari. iussae legiones arma capere, egressaeque castris, cum per exploratores notior iam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur; quem incautum improviso adortae, cum palati passim Samnitium milites plerique inermes nec coire in unum nec arma capere nec recipere intra vallum se possent, paventem primum in castra compellunt, deinde castra ipsa turbatis stationibus capiunt. perfertur circa collem clamor fugatque ex suis quemque praesidiis. ita magna pars absenti hosti cessit: quos intra vallum egerat pavor — fuere autem ad triginta milia — omnes caesi, castra direpta. XXXVII. Ita rebus gestis consul advocata contione P. Decii non coeptas solum ante sed cumulatas nova virtute laudes peragit, et praeter militaria alia dona aurea corona eum et centum bubus eximioque uno albo optimo auratis cornibus donat. milites, qui in praesidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in praesentia singuli bubus binis privisque tunicis donati. secundum consulis donationem legiones gramineam coronam obsidialem, clamore donum approbantes, Decio imponunt. altera corona, eiusdem honoris index, a praesidio suo imposita est. his decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit, centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. isdem militibus legiones libras farris et sextarios vini contulerunt; omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium adsensus, gerebantur.

Tertia pugna ad Suessulam commissa est, qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus omni robore iuventutis domo accito certamine ultimo fortunam experiri statuit. ab Suessula nuntii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem opem oratum veniunt. confestim signa mota, relictisque impedimentis castrorum valido praesidio raptim agitur agmen; nec procul ab hoste locum perexiguum, ut quibus praeter equos ceterorum iumentorum

calonumque turba abesset, castris cepit. [illegible]
citus, velut haud ulla mora pugnae futura esset,
struit; deinde, postquam nemo obvius ibat,
signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem
vidit, missique ab omni parte exploratum quam
guum orbem contracta castra essent, paucitatem
hostium colligentes, rettulerunt, fremere omnis
complendas esse fossas scindendumque vallum et in castra
irrumpendum; transactumque ea temeritate bellum foret,
ni duces continuissent impetum militum. ceterum, quia
multitudo sua commeatibus gravis, et prius sedendo ad re-
Suessulam et tum certaminis mora, haud procul ab re-
rum omnium inopia esset, placuit, dum inclusus paveret
hostis, frumentatum per agros militem duci: interim
quieto Romano, qui expeditus quantum humeris inter
arma geri posset frumenti secum attulisset, defutura
omnia. consul palatos per agros cum vidisset hostes, sta-
tiones infrequentes relictas, paucis milites adhortatus ad
castra oppugnanda ducit. quae cum primo clamore atque
impetu cepisset pluribus hostium in tentoriis suis quam
in portis valloque caesis, signa captiva in unum locum
conferri iussit, relictisque duabus legionibus custodiae et
praesidii causa gravi edicto monitis, ut, donec ipse rever-
tisset, praeda abstinerent, profectus agmine instructo,
cum praemissus eques velut indagine dissipatos Samnites
ageret, caedem ingentem fecit. nam neque quo signo coi-
rent inter se, neque utrum castra peterent an longiorem
intenderent fugam, territis constare poterat: tantumque
fugae ac formidinis fuit, ut ad quadraginta milia scuto-
rum, nequaquam tot caesis, et signa militaria cum his,
quae in castris capta erant, ad centum septuaginta ad
consulem deferrentur. tum in castra hostium reditum,
ibique omnis praeda militi data. XXXVIII. Huius certa-
minis fortuna et Faliscos, cum in indutiis essent, foedus
petere ab senatu coegit, et Latinos iam exercitibus com-
paratis ab Romano in Pelignum vertit bellum. neque ita
rei gestae fama Italia se finibus tenuit, sed Carthaginienses
quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronae

aureae dono, quae in Capitolio in Iovis cella poneretur. fuit pondo viginti quinque. consules ambo de Samnitibus triumpharunt sequente Decio insigni cum laude donisque, cum incondito militari ioco haud minus tribuni celebre nomen quam consulum esset.

Campanorum deinde Suessanorumque auditae legationes; precantibusque datum, ut praesidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. iam tum minime salubris militari disciplinae Capua instrumento omnium voluptatium delenitos militum animos avertit a memoria patriae; inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendae Campanis Capuae, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. cur autem potius Campani agrum Italiae uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possent, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? an aequum esse, dediticios suos illa fertilitate atque amoenitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari aut in urbe insidentem labem crescentis in dies fenoris pati? haec agitata occultis coniurationibus necdum vulgata in omnes consilia invenit novus consul C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte provincia evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. itaque cum omnia ea sicut gesta erant per tribunos comperta haberet, et aetate et usu doctus, quippe qui iam quartum consul esset dictatorque et censor fuisset, optimum ratus differendo spem, quandocumque vellent, consilii exsequendi militarem impetum frustrare, rumorem dissipat in isdem oppidis et anno post praesidia hibernatura. divisa enim erant per Campaniae urbes, manaverantque a Capua consilia in exercitum omnem. eo laxamento cogitationibus dato quievit in praesentia seditio. XXXIX. Consul educto in aestiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves iam aetate aut viribus parum validos. quidam in commeatus mittebantur, singuli primo,

deinde et cohortes quaedam, quia procul ab domo ac re-
bus suis hibernassent; per speciem etiam militarium
usuum, cum alii alio mitterentur, magna pars ablegati.
quam multitudinem consul alter Romae praetorque alias
ex aliis fingendo moras retinebat. et primo quidem ignari
ludificationis minime inviti domos revisebant. postquam
neque reverti ad signa primos, nec ferme aliun quam qui
in Campania hibernassent, praecipueque ex his seditionis
auctores mitti viderunt, primum admiratio, deinde haud
dubius timor incessit animos consilia sua emanasse: iam
quaestiones, iam indicia, iam occulta singulorum suppli-
cia impotensque et crudele consulum ac patrum in se re-
gnum passuros. haec qui in castris erant occultis sermo-
nibus serunt, nervos coniurationis eiectos arte consulis
cernentes. cohors una cum haud procul Anxure esset, ad
Lautulas saltu angusto inter mare ac montis consedit ad
excipiendos quos consul aliis atque aliis, ut ante dictum
est, causis mittebat. iam valida admodum numero manus
erat, nec quicquam ad iusti exercitus formam praeter
ducem deerat. incompositi itaque praedantes in agrum
Albanum perveniunt, et sub iugo Albae longae castra
vallo cingunt. perfecto inde opere reliquum diei de impe-
ratore sumendo sententiis decertant, nulli ex praesenti-
bus satis fidentes: quem autem ab Roma posse exciri?
quem patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo
sciens offerat, aut cui ex iniuria insanientis exercitus
causa recte committatur? postero die cum eadem delibe-
ratio teneret, ex praedatoribus vagis quidam compertum
attulerunt T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis
honorumque immemorem. patriciae hic vir gentis erat;
cui cum militiae magna cum gloria actae finem pes alter
ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul am-
bitione ac foro constituit. nomine audito extemplo agno-
vere virum, et, quod bene verteret, acciri iusserunt. sed
parum spei erat voluntate quicquam facturum: vim adhi-
beri ac metum placuit. itaque silentio noctis cum tectum
villae qui ad id missi erant intrassent, somno gravem
Quinctium oppressum, nihil medium, aut imperium atque

honorem, aut, ubi restitaret, mortem ni sequeretur de-
nuntiantes, in castra pertraxerunt. imperator extemplo
adveniens appellatus, insigniaque honoris exterrito subi-
tae rei miraculo deferunt, et ad urbem ducere iubent.
suo magis inde impetu quam consilio ducis convulsis
signis infesto agmine ad lapidem octavum viae, quae nunc
Appia est, perveniunt; issentque confestim ad urbem, ni
venire contra exercitum dictatoremque adversus se M.
Valerium Corvum dictum audissent et magistrum equitum
L. Aemilium Mamercinum. XL. Ubi primum in conspe-
ctum ventum est, arma signaque agnovere, extemplo omni-
bus memoria patriae iras permulsit. nondum erant tam
fortes ad sanguinem civilem, nec praeter externa nove-
rant bella, ultimaque rabies secessio ab suis habebatur.
itaque iam duces, iam milites utrimque congressus quae-
rere ad colloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro
patria satietas teneret nedum adversus patriam; Corvi-
nus, omnes caritate cives praecipue milites et ante alios
suum exercitum complexus, ad colloquium processit.
cognito ei extemplo haud minore ab adversariis verecun-
dia quam ab suis silentium datum: „deos“ inquit „immor-
tales, milites, vestros publicos meosque ab urbe proficis-
scens ita adoravi veniamque supplex poposci, ut mihi de
vobis concordiae partae gloriam non victoriam darent.
satis fuit eritque unde belli decus pariatur: hinc pax pe-
tenda est. quod deos immortales inter nuncupanda vota
expoposci, eius me compotem voti vos facere potestis, si
memini esse vultis, non vos in Samnio nec in Volscis sed
in Romano solo castra habere; si illos colles, quos cer-
nitis, patriae vestrae esse, si hunc exercitum civium ve-
strorum [illegible] si me consulem vestrum, cuius ductu auspicio-
que pri[illegible]ore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis
castra v[illegible]cepistis. ego sum M. Valerius Corvus, milites,
cuius v[illegible]s nobilitatem beneficiis erga vos non iniuriis sen-
sistis, n[illegible]lius superbae in vos legis, nullius crudelis senati
consulti [illegible]uctor, in omnibus meis imperiis in me severior
quam in [illegible]vos. ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui
etiam m[illegible]iestas, si cui honores subdere spiritus potue-

runt, is eram natus, id specimen mei dederam, ea aetate consulatum adeptus eram, ut potuerim tris et viginti annos natus consul patribus quoque ferox esse non solum plebi. quod meum factum dictumve consulis gravius quam tribuni audistis? eodem tenore duo insequentes consulatus gessi; eodem haec imperiosa dictatura geretur, ut neque in hos meos et patriae meae milites mitior quam in vos — horreo dicere — hostis. ergo vos prius in me strinxeritis ferrum quam in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atque impetus, si dimicandum est. inducite in animum, quod non induxerunt patres avique vestri, non illi qui in Sacrum montem secesserunt, non hi qui postea Aventinum insederunt. exspectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres coniugesque crinibus passis obviae ab urbe veniant! tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt: vos, Romanus exercitus, ne destiteritis impio bello? T. Quincti, quocumque istic loco seu volens seu invitus constitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito; fugeris etiam honestius tergumque civi dederis quam pugnaveris contra patriam. nunc ad pacificandum bene atque honeste inter primos stabis, et colloquii huius salutaris interpres fueris. postulate aequa et ferte, quamquam vel iniquis standum est potius quam impias inter nos conseramus manus". T. Quinctius plenus lacrimarum ad suos versus „me quoque," inquit „milites, si quis usus mei est, meliorem pacis quam belli habetis ducem. non enim illa modo Volscus aut Samnis, sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator, milites; cuius auspicia pro vobis experti nolite adversus vos velle experiri. qui pugnarent vobiscum infestius, et alios duces senatus habuit: qui maxime vobis suis militibus parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. pacem etiam qui vincere possunt volunt: quid nos velle oportet? quin omissis ira et spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognitae permittimus fidei?"

XLI. Approbantibus clamore cunctis T. Quinctius ante signa progressus in potestate dictatoris milites fore dixit;

oravit, ut causam miserorum civium suscipiat, susceptamque eadem fide, qua rem publicam administrare solitus esset, tueretur. sibi se privatim nihil cavere; nolle alibi quam in innocentia spem habere: militibus cavendum, quod apud patres semel plebi iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset. Quinctio collaudato ceteris bonum animum habere iussis dictator equo citato ad urbem revectus auctoribus patribus tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem ioco seriove cuiquam exprobraret. lex quoque sacrata militaris lata est, ne cuius militis scripti nomen nisi ipso volente deleretur; additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. id propter P. Salonium postulatum est ab coniuratis, qui alternis prope annis et tribunus militum et primus centurio erat, quem nunc primi pili appellant. huic infensi milites erant, quod semper adversatus novis consiliis fuisset, et ne particeps eorum esset, *** qui ab Lautulis fugissent. itaque cum hoc unum propter Salonium ab senatu non impetraretur, tum Salonius obtestatus patres conscriptos, ne suum honorem pluris quam concordiam civitatis aestimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. aeque impotens postulatum fuit, ut de stipendio equitum — merebant autem triplex ea tempestate — aera demerentur, quod adversati coniurationi fuissent.

XLII. Praeter haec invenio apud quosdam L. Genucium tribunum plebis tulisse ad plebem, ne fenerare liceret; item aliis plebi scitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret, utique liceret consules ambos plebeios creari. quae si omnia concessa sunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem habuisse. aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam; neque antequam Romam veniretur, sed Romae eam multitudinem coniuratorum ad arma consternatam esse, nec in T. Quinctii villam, sed in aedis C. Manlii nocte impetum

factum, eumque a coniuratis comprehensum ut dux fieret; inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse; nec ab ducibus mentionem concordiae ortam, sed repente, cum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam, et permixtos milites coepisse iungere ac complecti inter se lacrimantes coactos-que consules, cum viderent aversos a dimicatione militum animos, rettulisse ad patres de concordia reconciliandа. adeo nihil praeterquam seditionem fuisse eamque huius fama seditionis et susceptum cum Samnitibus grave bellum aliquot populos ab Romana societate avertit, et praeter Latinorum infidum iam diu foedus Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER VIII.

EPITOME. Latini cum Campanis defecere, et missis legatis ad senatum condicionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. qua legatione perlata praetor eorum Annius de Capitolio ita delapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum adversus Latinos quamvis prospere pugnasset, securi percussit. laborantibus in acie Romanis P. Decius tunc consul cum Manlio devovit se pro exercitu; et concitato equo cum in medios hostes se intulisset, interfectus morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso nemo ex iuventute obviam processit. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est: item Fregellae colonia deductae sunt. veneficium complurium matronarum deprehensum est, ex quibus plurimae statim epotis medicaminibus perierunt. lex de veneficio tum primum constituta est. Privernatibus cum rebellassent victis civitas data est. Palaepolitani bello et obsidione victi in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo

et imperium prolatum est et proconsuli decretus triumphus. plebs nexu liberata est propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. cum L. Papirius Cursor dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum occasione rei bene gerendae invitatus contra edictum eius prospere adversus Samnites pugnavit. ob eam causam cum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit, et cum parum causa proficeret, populi precibus donatus est. res praeterea contra Samnites prospere gestas continet.

I. Iam consules erant C. Plautius iterum L. Aemilius Mamercinus, cum Setini Norbanique Romam nuntii defectionis Privernatium cum querimoniis acceptae cladis venerunt. Volscorum item exercitum duce Antiati populo consedisse ad Satricum adlatum est. utrumque bellum Plautio sorte venit. prius ad Privernum profectus extemplo acie conflixit. haud magno certamine devicti hostes; oppidum captum redditumque Privernatibus praesidio valido imposito; agri partes duae ademptae. inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. ibi magna utrimque caede atrox proelium fuit; et cum tempestas eos neutro inclinata spe dimicantes diremisset, Romani nihil eo certamine tam ambiguo fessi in posterum diem proelium parant. Volscis recensentibus, quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit: nocte pro victis Antium agmine trepido sauciis ac parte impedimentorum relicta abierunt. armorum magna vis cum inter caesa hostium corpora tum in castris inventa est. ea Luae matri dare se consul dixit, finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus.

Alteri consuli Aemilio ingresso Sabellum agrum non castra Samnitium, non legiones usquam oppositae. ferro ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, a quo reiecti ad senatum potestate facta dicendi positis ferocibus animis pacem sibi ab Romanis bellique ius adversus Sidicinos petierunt, quae se eo iustius petere, quod et in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis ut Campani, venissent, et adversus

Sidicinos sumerent arma suos semper hostes populi Romani numquam amicos, qui nec ut Samnites in pace essent, nec citiam, nec ut Campani auxilium in bello petissent. Cum de in fide populi Romani nec in dicione essent. consulatum postulatis Samnitium T. Aemilius praetor senatum petitis, praetor Samnitibus respondit, nec, quo minus per se petitis cum fuisset reddendumque iis foedus patres censuissent, nec eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse, quod contradici quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti taedium ceperit, amicitia de integro reconciliatur. Samniti ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus icto populo pacis bellique liberum arbitrium sit. foedere cum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus annuo stipendio et trium mensum frumento accepto, quod pepigerat consul, ut tempus indutiis daret, quoad legati redissent.

Samnites copiis isdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundae. tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos coepta fieri est; dein, postquam patres ut seram eam ultimaque tandem necessitate expressam aspernabantur, ad Latinos iam sua sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem — adeo iniuriae Samnitium quam beneficii Romanorum memoria praesentior erat — his se armis abstinuere. ex his tot populis unus ingens exercitus duce Latino fines Samnitium ingressus plus populationibus quam proeliis cladium fecit. et quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne saepius dimicandum foret, agro hostium excessere. id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi; qui cum adissent senatum, conquesti eadem se foederatos pati quae hostes essent passi, precibus infimis petiere, ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent, ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub dicione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro, sin imperium abnuerent, armis coercerent. adversus haec responsum anceps

datum, quia fateri pigebat in potestate sua Latinos iam non esse, timebantque ne arguendo abalienarent. Campanorum aliam condicionem esse, qui non foedere sed per deditionem in fidem venissent; itaque Campanos, seu velint seu nolint, quieturos. in foedere Latino nihil esse, quo bellare cum quibus ipsi velint prohibeantur. III. Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit, Latinos velut nihil iam non concedentibus Romanis ferociores fecit. itaque per speciem adversus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. sed quamquam omnia de industria celabantur — priusquam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant — tamen per quosdam privatis hospitiis necessitudinibusque coniunctos indicia coniurationis eius Romam emanarunt, iussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit ab eis quorum imminutum imperium esset comitia haberi. itaque interregnum initum. duo interreges fuere M. Valerius ac M. Fabius: creavit consules T. Manlium Torquatum tertium P. Decium Murem. — Eo anno Alexandrum Epiri regem in Italiam classem appulisse constat, quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. eadem aetas rerum magni Alexandri est, quem sorore huius ortum in alio tractu orbis invictum bellis iuvenem fortuna morbo exstinxit.

Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat, tamen, tamquam de Sammitibus non de se curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quae vellent. praetores tum duos Latium habebat, L. Annium Setinum et L. Numisium Circeiensem, ambo ex coloniis Romanis. per quos praeter Signiam Velitrasque, et ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nomi-

natim evocari placuit. haud cuiquam dubium erat, super qua re accirentur. itaque concilio prius habito praetores quam Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, et quae actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt. IV. Cum aliud alii censerent, tum Annius: „quamquam ipse ego rettuli, quid responderi placeret, tamen magis ad summam nobis rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum quam quid loquendum sit. facile erit explicatis consiliis accommodare rebus verba. nam si etiam nunc sub umbra foederis aequi servitutem pati possimus, quid abest quin proditis Sidicinis non Romanorum solum sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis nos, ubi innuerint, posituros arma? sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si foedus est, si societas, aequatio iuris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adiuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules bellis propriis ponendis sumendisque nolint, cur non omnia aequantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi et imperii pars est? est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio esse: sed ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. atqui si quando umquam consociandi imperii, usurpandae libertatis tempus optastis, en hoc tempus adest, et virtute vestra et deum benignitate vobis datum. temptastis patientiam negando militem. quis dubitat exarsisse eos, cum plus ducentorum amorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum ius antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites foederatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe. unde haec illis tanta modestia nisi a conscientia virium et nostrarum et suarum? idoneos auctores habeo querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut fa-

cile appareret, ne ipsos quidem iam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. si quem hoc metus dicere prohibet, en ego ipse audiente non populo Romano modo senatuque sed Iove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut si nos in foedere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatusque partem accipiant". haec ferociter non suadenti solum sed pollicenti clamore et adsensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quae e re publica nominis Latini fideque sua viderentur. V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio eis senatus datus est. ibi cum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate patrum, ne Samnitibus foederatis bellum inferrent, Annius, tamquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus iure gentium tutus loqueretur, „tempus erat" inquit, „Tite Manli vosque patres conscripti, tandem iam vos nobiscum nihil pro imperio agere, cum florentissimum deum benignitate nunc Latium armis virisque Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque socii nunc etiam Volscis adiunctis videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano praetulisse imperium. sed quoniam vos regno impotenti finem ut imponatis non inducitis in animum, nos quamquam armis possumus adserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut condiciones pacis feramus aequas utrisque, quoniam vires quoque aequarium diis immortalibus placuit. consulem alterum Romanum alterum ex Latio creari oportet; senatus partem aequam ex utraque gente esse; unum populum, unam rem publicam fieri; et ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab altera utra parte concedi necesse est, quod utrisque bene vertat, sit haec sane patria potior, et Romani omnes vocemur". forte ita accidit, ut parem ferociae huius et Romani consulem T. Manlium haberent, qui adeo non tenuit iram, ut si tanta dementia patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges accipierent, gladio cinctum in senatum venturum se esse paratum diceret, et quemcumque in curia Latinum vidisset, sua manu interempturum. et conversus ad simu-

lacrum Iovis „audi, Iuppiter, haec scelera inquit, audite, Ius Fasque: peregrinos consules et peregrinum senatum *in* iuo, Iuppiter, augurato templo captus atque ipse oppressus visurus es! haecine foedera Tullus Romanus rex cum Albanis, patribus vestris, Latini, haec L. Tarquinius vobiscum postea fecit? non venit in mentem puerna apud Regillum lacum? adeo et cladium veterum vestrarum et beneficiorum nostrorum erga vos oblíti estis?“

VI. Cum consulis vocem subsecuta patrum indignatio esset, procuditur memoriae adversus crebram implorationem deum, quos testes foederum saepius numina Iovis invocabant consules, vocem Annii spernentis Romani auditam. certe cum commotus ira se a vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus capite graviter offenso impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto res *líctum* sit, sicut inter foederum ruptorum testationem ingenti fragore caeli procellam effusam: nam et vera esse *et* apte ad repraesentandam iram deum ficta possunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos cum iacentem Annium vidisset, exclamat, ita ut populo patribusque audita vox pariter sit: „bene habet; dii pium movere bellum. est caeleste numen, es magne Iuppiter; haud frustra te patrem deum hominumque hac sede sacravimus. quid cessatis, Quirites vosque patres conscripti, arma capere deis ducibus? sic stratas legiones Latinorum dabo, quem ad modum legatum iacentem vidoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui iussu consulis prosequebantur, quam ius gentium ab ira impetuque hominum tegeret.

Consensit et senatus bellum; consulesque duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti adiuncto Samnitium exercitu ad Capuam, quo iam Latini sociique convenerant, castra locant. ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri maioris quam pro humano habitu augustiorisque, dicentis ex una acie impetratorem, ex altera exercitum deis manibus matrique terrae

deberi. utrius exercitus imperator legiones hostium superque eas se devovisset, eius populi partisque victoriam fore. hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt, placuit averruncandae deum irae victimas caedi; simul ut, si extis eadem quae somnio visa fuerant porterderentur, alter uter consulum fata impleret. ubi responsa haruspicum insidenti iam animo tacitae religioni congruerunt, tum adhibitis legatis tribunisque et imperiis deum propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus coepisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. agitatum etiam in consilio est, ut si quando umquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. curam acuebat quod adversus Latinos bellandum erat, lingua moribus armorum genere institutis ante omnia militaribus congruentes; milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegaeque isdem praesidiis saepe, isdem manipulis permixti fuerant. per haec ne quo errore milites, caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

VII. Forte inter ceteros turmarum praefectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli iactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. praeerat Geminus Maecius, vir cum genere inter suos tum factis clarus. is ubi Romanos equites insignemque inter eos praecedentem consulis filium — nam omnes inter se utique illustres viri noti erant — cognovit, „unane" ait „turma, Romani, cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent?" „aderunt in tempore" Manlius inquit „et cum illis aderit Iuppiter ipse, foederum a vobis violatorum testis, qui plus potest polletque. si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis et collata signa nobiscum cordi sint". ad ea Gemi-

nus paulum ab suis equo provectus „visne igitur, dies ista venit, qua magno conatu exercitus moventis, terea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum iam hin eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano praestet?“ movet ferocem animum iuvenis seu ira seu de tractandi certaminis pudor seu inexsuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii consulumque edicti praeceps ad id certamen agitur, quo vinceret an vinceretur haud multum interesset. equitibus ceteris velut ad spectacu lum summotis spatio quod vacui interiacebat campi ad versos concitant equos; et cum infestis cuspidibus con currissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Maecii trans cervicem equi elapsa est. circumactis deinde equis cum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit. ad cuius vulneris sensum cum equus prioribus pedibus erectis magna vi caput qua teret, excussit equitem, quem cuspide parmaque innixum attollentem se ab gravi casu Manlius ab iugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terrae adfixit. spoliisque lectis ad suos revectus cum ovante gaudio turma in castra at que inde ad praetorium ad patrem tendit, ignarus facti futurique, laus an poena merita esset. „ut me omnes“, in quit, „pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestria haec spolia capta ex hoste caeso porto“. quod ubi audivit consul, extemplo filium aversatus contionem classico advocari iussit. convenit, „quandoque“ inquit „tu, T. Manli, quae ubi frequens con sulare neque maiestatem patriam veritus adversus edi ctum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti, et quan tum in te fuit disciplinam militarem, qua stetit ad han diem Romana res, solvisti, meque in eam necessitater adduxisti, ut aut rei publicae mihi aut mei meorumqu obliviscendum sit, nos potius nostro delicto plectemur quam res publica tanto suo damno nostra peccata lua triste exemplum, sed in posterum salubre iuventuti er mus. me quidem cum ingenita caritas liberum tum spec men istud virtutis deceptum vana imagine decoris in movet: sed cum aut morte tua sancienda sint consulu

imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda, ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem culpa tua prolapsam poena restituas. i, lictor, deliga ad palum". exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in se quisque destrictam cernentes securem, metu magis quam modestia quievere. itaque velut emerso ab admiratione animo, cum silentio defixi stetissent, repente, postquam cervice caesa fusus est cruor, tum libero conquestu coortae voces sunt, ut neque lamentis neque exsecrationibus parceretur; spoliisque contectum iuvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur; Manlianaque imperia non in praesentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

VIII. Fecit tamen atrocitas poenae obedientiorem duci militem, et praeterquam quod custodiae vigiliaeque et ordo stationum intentioris ubique curae erant, in ultimo etiam certamine, cum descensum in aciem est, ea severitas profuit. fuit autem civili maxime bello pugna similis: adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re praeter animos erat. Clipeis antea Romani usi sunt, dein, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clipeis fecere. et quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies coepit esse: postremo in plures ordines instruebantur. [ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat.] prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium. manipulus levis vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat; leves autem qui hastam tantum gaesaque gererent vocabantur. haec prima frons in acie florem iuvenum pubescentium ad militiam habebat. robustior inde aetas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maxime armis. hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis iam alii quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo unus quisque tres partes habebat. earum primam quamque primum pilum vocabant.

tribus ex vexillis constabat, vexilla III centum sex homines erant. primum vexillum triarios duceba teranum militem spectatae virtutis; secundum rorarios, minus roboris aetate factisque; tertium accensos, mini- mae fiduciae manum: eo et in postremam aciem reicie- bantur. ubi his ordinibus exercitus instructus esset, ha- stati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retro cedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat; hastati sequebantur. triarii sub vexillis con- sidebant sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas suberecta cuspide in terra fixas, haud secus quam vallo saepta inhorreret acies, tenentes. si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, a prima acie ad triarios sensim referebantur. inde rem ad triarios re- disse, cum laboratur, proverbio increbuit. triarii consur- gentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes et ha- statos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias, unoque continenti agmine iam nulla spe post relicta in hostem incidebant: id erat formidolosissi- mum hosti, cum velut victos insecuti novam repente aciem exsurgentem auctam numero cernebant. scribebantur au- tem quattuor fere legiones quinis milibus peditum equiti- bus in singulas legiones trecenis. alterum tantum ex La- tino dilectu adiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem. nec ve- xilla cum vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoque cum cen- turione, si ordines turbati non essent, concurrendum sib esse sciebat. duo primi pili ex utraque acie inter triario erant, Romanus corpore haudquaquam satis validus, ce terum strenuus vir peritusque militiae, Latinus viribus in gens bellatorque primus, notissimi inter se, quia parc semper ordines duxerunt. Romano haud satis fidenti v ribus iam Romae permissum erat ab consulibus, ut su centurionem sibi quem vellet legeret, qui tutaretur eu ab uno destinato hoste. isque iuvenis in acie oblatus centurione Latino victoriam tulit. pugnatum est hau

procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veserim ferebat.

IX. Romani consules priusquam educerent in aciem immolaverunt. Decio caput iocineris a familiari parte caesum haruspex dicitur ostendisse; alioqui acceptam dis hostiam esse: Manlium egregie litasse. „atqui bene habet," inquit Decius „si ab collega litatum est". instructis sicut ante dictum est ordinibus processere in aciem. Manlius dextro, Decius laevo cornu praeerat. primo utrimque aequis viribus eodem ardore animorum gerebatur res; deinde ab laevo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. in hac trepidatione Decius consul M. Valerium magna voce inclamat: „deorum" inquit „ope, Valeri, opus est: agedum, pontifex publicus populi Romani, praei verba, quibus me pro legionibus devoveam". pontifex eum togam praetextam sumere iussit, et velato capite manu subter togam ad mentum exserta super telum subiectum pedibus stantem sic dicere: „Iane, Iuppiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, divi novensiles, di indigetes, divi quorum est potestas nostrorum hostiumque, diique manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis, hostesque populi Romani Quiritium terrore formidine morteque adficiatis. sicut verbis nuncupavi, ita pro re publica Quiritium, exercitu legionibus auxiliis populi Romani Quiritium legiones auxiliaque hostium mecum deis manibus Tellurique devoveo". haec ita precatus lictores ire ad T. Manlium iubet, maturaque collegae se devotum pro exercitu nuntiare. ipse incinctus cinctu Gabino armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut caelo missus piaculum omnis deorum irae, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret: ita omnis terror pavorque cum illo latus signa primo Latinorum turbavit, deinde in totam penitus aciem pervasit. evidentissimum id fuit, quod quacumque equo invectus est, ibi haud secus quam pestifero sidere icti pavebant: ubi vero corruit obrutus telis, inde iam

haud dubie consternatae cohortes Latinorum fug
vastitatem late fecerunt. simul et Romani exsoluti
gione animis, velut tum primum signo dato coorti,
gnam integram ediderunt. nam et rorarii procurrebant
inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus
pibus, et triarii genu dextro innixi nutum consulis ad con-
surgendum exspectabant. X. Procedente deinde certamine
cum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius
consul audito eventu collegae cum, ut ius fasque erat,
lacrimis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam
memorabilem mortem esset, paulisper addubitavit, an
consurgendi iam triariis tempus esset; deinde melius ra-
tus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos
ab novissima acie ante signa procedere iubet. qui ubi
subiere, extemplo Latini, tamquam idem adversarii feci-
sent, triarios suos excitaverunt; qui aliquamdiu pugna
atroci cum et semet ipsi fatigassent et hastas aut prae-
fregissent aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, de-
bellatum iam rati perventumque ad extremam aciem, tum
consul triariis „consurgite nunc" inquit, „integri adversus
fessos, memores patriae parentumque et coniugum ac
liberorum, memores consulis pro vestra victoria morte
occubantis". ubi triarii surrexerunt integri, refulgentibus
armis, nova ex improviso exorta acies, receptis in inter-
valla ordinum antepilanis clamore sublato principia La-
tinorum perturbant, hastisque ora fodientes primo robore
virorum caeso per alios manipulos velut inermes prope
intacti evasere, tantaque caede perrupere cuneos, ut vix
quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque
sub radicibus montis procul instructi praebuere terroren
Latinis. ceterum inter omnes cives sociosque praecipu
laus eius belli penes consules fuit, quorum alter omni
minas periculaque ab deis superis inferisque in se unu
vertit, alter ea virtute eoque consilio in proelio fuit, u
facile convenerit inter Romanos Latinosque, qui eius pu
gnae memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Ma
lius dux fuisset, eius futuram haud dubie fuisse victoria
Latini ex fuga se Menturnas contulerunt. castra secundu

proelium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quaerentes oppressit: postero die inventum inter maximam hostium stragem coopertum telis; funusque ei par morti celebrante collega factum est. illud adiciendum videtur, licere consuli dictatorique et praetori, cum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem devovere. si is homo qui devotus est moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum aut maius in terram defodi, et piaculum hostia caedi. ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum escendere fas non esse. sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit, ni moritur, neque suum neque publicum divinum pure faciet qui sese devoverit. Vulcano arma sive cui alii divo vovere volet, sive hostia sive quo alio volet, ius est. telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri. XI. Haec, etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit nova peregrinaque omnia priscis ac patriis praeferendo, haud ab re duxi verbis quoque ipsis ut tradita nuncupataque sunt referre.

Romanis post proelium demum factum Samnites venisse subsidio exspectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri coeptum, et cum iam portis prima signa et pars agminis esset egressa, nuntio adlato de clade Latinorum cum conversis signis retro in urbem rediretur, praetorem eorum nomine Milionium dixisse ferunt, pro paulula via magnam mercedem esse Romanis solvendam. qui Latinorum pugnae superfuerant multis itineribus dissipati cum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. ibi in conciliis Numisius imperator eorum adfirmando communem vere Martem belli utramque aciem pari caede prostravisse, victoriaeque nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam et illos gerere; funesta duo consulum praetoria, alterum parricidio filii alterum

consulis devoti caede; trucidatum exercitum omnem, c
sos hastatos principesque, stragem et ante signa et po
signa factam, triarios postremo rem restituisse: Latino-
rum etsi pariter accisae copiae sint, tamen supplemento
vel Latium propius esse vel Volscos quam Romanum: —
itaque, si videatur eis, se ex Latinis et ex Volscis popu-
lis iuventute propere excita rediturum infesto exercitu
Capuam esse, Romanosque nihil tum minus quam proe-
lium exspectantes necopinato adventu perculsurum. fal-
lacibus litteris circa Latium nomenque Volscum missis,
quia qui non interfuerant pugnae ad credendum temere
faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim
conscriptus convenit. huic agmini Torquatus consul ad
Trifanum — inter Sinuessam Menturnasque is locus est —
occurrit. priusquam castris locus caperetur, sarcinis
utrimque in acervum coniectis pugnatum debellatumque
est: adeo enim accisae res sunt, ut consuli victorem exer-
citum ad depopulandos agros eorum ducenti dederent se
omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur.
Latium Capuaque agro multati, Latinus ager Privernati
addito agro et Falernus, qui populi Campani fuerat, us-
que ad Vulturnum flumen plebi Romanae dividitur. bina
in Latino iugera, ita ut dodrantem ex Privernati comple-
rent, data; terna in Falerno quadrantibus etiam pro lon-
ginquitate adiectis. extra poenam fuere Latinorum Lau-
rentes Campanorumque equites, quia non desciverant.
cum Laurentibus renovari foedus iussum, renovaturque
ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. equitibus
Campanis civitas Romana data, monumentoque ut esset
aeneam tabulam in aede Castoris Romae fixerunt. vecti-
gal quoque eis Campanus populus iussus pendere in sin-
gulos quotannis — fuere autem mille et sexcenti —— de
narios nummos quadringenos quinquagenos. XII. Ita bell
gesto praemiis poenaque pro cuiusque merito persoluti
T. Manlius Romam rediit, cui venienti seniores tantur
obviam exisse constat, iuventutem et tunc et omni vit
deinde aversatam eum exsecratamque. — Antiates i
agrum Ostiensem Ardeatem Solonium incursiones fece

runt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat praetor, dixit; ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, cum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset.

Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci ita claro ad memoriam imperio, successere consules Ti. Aemilius Mamercinus Q. Publilius Philo neque in similem materiam rerum, et ipsi aut suarum rerum aut partium in re publica magis quam patriae memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt castrisque exuerunt. ibi Publilio, cuius ductu auspicioque res gestae erant, in deditionem accipiente Latinos populos quorum ibi iuventus caesa erat, Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs Praenestinus Veliternusque populus; venerant et ab Lanuvio Antioque auxilia. ubi cum proeliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum castraque sociorum populorum, quae urbi adiuncta erant, integer labor restaret, bello infecto repente omisso consul, quia collegae decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. qua cupiditate offensis patribus, negantibusque nisi Pedo capto aut dedito triumphum, hinc alienatus ab senatu Aemilius seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum patres destitit collega haudquaquam adversante, quia et ipse de plebe erat, — materiam autem praebebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebei divisus —, et postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici iussit, Aemilius, cuius tum fasces erant, collegam dictatorem dixit; ab eo magister equitum Iunius Brutus dictus. dictatura popularis et orationibus in patres criminosis fuit, et quod tres leges secundissimas plebei adversas nobilitati tulit, unam ut plebi scita omnes Quirites tenerent; alteram ut legum,

quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium
patres auctores fierent; tertiam ut alter utique ex plebe,
cum eo ventum sit, ut utrumque plebeium fieri licereт,
censor crearetur. plus eo anno domi acceptum cladis ab
consulibus ac dictatore quam ex victoria eorum bellicis-
que rebus foris auctum imperium patres credebant.

XIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo C. Maenio
consulibus, quo insignitius omissa res Aemilio superioris
anni consuli exprobraretur, Pedum armis virisque et omni
vi expugnandum ac delendum senatus fremit, coactique
novi consules omnibus eam rem praeverti proficiscuntur.
iam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque
pacem pati possent. ad bellum opes deerant, pacem ob
agri adempti dolorem aspernabantur. mediis consiliis
standum videbatur, ut oppidis se tenerent, ne lacessitus
Romanus causam belli haberet, et si cuius oppidi obsidio
nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium ob-
sessis ferretur. neque tamen nisi admodum a paucis po-
pulis Pedani adiuti sunt. Tiburtes Praenestinique quorum
ager propior erat Pedum pervenere: Aricinos Lanuvinos-
que et Veliternos Antiatibus Volscis se coniungentes ad
Asturae flumen Maenius improviso adortus fudit. Camil-
lus ad Pedum cum Tiburtibus maxime valido exercitu
maiore mole, quamquam aeque prospero eventu, pugnat.
tumultum maxime repentina inter proelium eruptio oppi-
danorum fecit, in quos parte exercitus conversa Camillus
non compulit solum eos intra moenia, sed eodem etiam
die, cum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum
scalis cepit. placuit inde iam maiore conatu animoque ab
unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victo-
rem circumducere exercitum. nec quievere ante quam
expugnando aut in deditionem accipiendo singulas urbes
Latium omne subegere. praesidiis inde dispositis per re-
cepta oppida Romam ad destinatum omnium consensu
triumphum secessere. additus triumpho honos, ut statuae
equestres eis — rara illa aetate res — in foro ponerentur.
priusquam comitiis in insequentem annum consules roga-
rent, Camillus de Latinis populis ad senatum rettulit, at-

que ita disseruit: „patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id iam deum benignitate ac virtute militum ad finem venit. caesi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium, oppida Latina omnia et Antium ex Volscis aut vi capta aut recepta in deditionem praesidiis tenentur vestris. reliqua consultatio est, quoniam rebellando saepius nos sollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. di immortales ita vos potentes huius consilii fecerunt, ut, sit Latium deinde an non sit, in vestra manu posuerint. itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum vel saeviendo vel ignoscendo potestis. vultis crudeliter consulere in deditos victosque —: licet delere omne Latium, vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque saepe usi estis. vultis exemplo maiorum augere rem Romanam victos in civitatem accipiendo —: materia crescendi per summam gloriam suppeditat. certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. sed maturato opus est, quidquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis, et vestram itaque de eis curam quam primum absolvi et illorum animos, dum exspectatione stupent, seu poena seu beneficio praeoccupari oportet. nostrum fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset, vestrum est decernere quod optimum vobis reique publicae sit". XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed cum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas data sacraque sua reddita cum eo ut aedes lucusque Sospitae Iunonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem iure quo Lanuvini in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas quam habebant, crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores versum. in Veliternos, veteres cives Romanos, quod totiens rebellassent, graviter saevitum: et muri de-

s, iussique trans Tiberim
m deprehensus esset, us-
sset, nec prius quam aere
vincula captum haberet.
i, quibus adscriptis spe-
e receperunt. et Antium
tiatibus permitteretur, si
res inde longae abactae,
o est; civitas data. Ti-
i neque ob recens tan-
is Latinis crimen, sed
Gallis, gente efferata,
ris Latinis populis co-
r se ademerunt. Cam-
cum Latinis rebellare
s, quod per fines eo-
ria, civitas sine suf-
e eiusdem iuris con-
it. naves Antiatium
artim incensae, ro-
kstructum adornari
atum.

Paeto consulibus
quam beneficiis
dicinos Aruncos-
onsule in deditio-
petendi auxilii ab
iam consules ab
uruncos —— exer-
metu oppidum
ac liberis Sues-
pellata, moenia
tam. ob ea in-
tatione proditi
is C. Claudius
m Hortatorem
cum augures
isterque equi—

tum se magistratu abdicarunt. — Eo anno Minucia Vestalis suspecta primo propter mundiorem iusto cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo, cum decreto eorum iussa esset sacris abstinere familiamque in potestate habere, facto iudicio viva sub terram ad porta Collinam dextra viam stratam defossa Scelerato campo. credo ab incesto id ei loco nomen factum. — Eodem anno Q. Publilius Philo praetor primum de plebe adversante Sulpicio consule, qui negabat rationem eius se habiturum, est factus senatu, cum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in praetura intendente.

XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso Caesone Duellio consulibus, Ausonum magis novo quam magno bello fuit insignis. ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis arma coniunxerat, unoque proelio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus propinquitate urbium et ad fugam pronior et in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa eius belli cura patribus, quia totiens iam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. itaque omni ope adnisi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Corvum consulem quartum facerent. collega additus Corvo M. Atilius Regulus. et ne forte casu erraretur, petitum ab consulibus, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. exercitu victore a superioribus consulibus accepto ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus cum hostes ab superioris etiam certaminis memoria pavidos clamore atque impetu primo fudisset, moenia ipsa oppugnare est adgressus. et militum quidem is erat ardor, ut iam inde cum scalis succedere ad muros vellent evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius quam periculo peragere inceptum voluit. itaque aggerem et vineas egit turresque muro admovit, quarum usum forte oblata opportunitas praevertit. namque M. Fabius, captivus Romanus, cum per neglegentiam custodum festo die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum religata ad pinnam muri reste suspensus manibus se demisisset, perpulit impera-

torem, ut vino epulisque sopitos hostes adgredere-
nec maiore certamine capti cum urbe Ausones sunt quam
acie fusi erant. praeda capta ingens est, praesidioque
imposito Calibus reductae Romam legiones. consul ex
senatus consulto triumphavit, et ne Atilius expers gloriae
esset, iussi ambo consules adversus Sidicinos ducere
exercitum. dictatorem ante ex senatus consulto comitio-
rum causa dixerunt L. Aemilium Mamercinum; is magi-
strum equitum Q. Publilium Philonem dixit. dictatore co-
mitia habente consules creati sunt T. Veturius Sp. Postu-
mius. etsi belli pars cum Sidicinis restabat, tamen ut
beneficio praevenirent desiderium plebis, de colonia de-
ducenda Cales rettulerunt; factoque senatus consulto, ut
duo milia quingenti homines eo scriberentur, triumviros
coloniae deducendae agroque dividundo creaverunt Cae-
sonem Duellium T. Quintium M. Fabium.

XVII. Novi deinde consules a veteribus exercitu ac-
cepto ingressi hostium fines populando usque ad moenia
atque urbem pervenerunt. ibi quia ingenti exercitu com-
parato Sidicini et ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe
videbantur et Samnium fama erat conciri ad bellum, dicta-
tor ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Corne-
lius Rufinus, magister equitum M. Antonius. religio deinde
incessit vitio eos creatos; magistratuque se abdicaverunt.
et quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio
contactis auspiciis res ad interregnum rediit. ab inter-
regno inito per quintum demum interregem M. Valerium
Corvum creati consules A. Cornelius iterum et Cn. Do-
mitius. tranquillis rebus fama Gallici belli pro tumultu
valuit, ut et dictatorem dici placeret. dictus M. Papirius
Crassus et magister equitum P. Valerius Publicola; a
quibus cum dilectus intentius quam adversus finitima bella
haberetur, exploratores missi attulerunt quieta omnia
apud Gallos esse. Samnium quoque iam alterum annum
turbari novis consiliis suspectum erat: eo ex agro Sidi-
cino exercitus Romanus non deductus. ceterum Samnites
bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit, qui duo
populi adversus regem escensionem a Paesto facientem

signis collatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, incertum, qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. eodem anno census actus, novique cives censi. tribus propter eos additae Maecia et Scaptia. censores addiderunt Q. Publilius Philo Sp. Postumius. Romani facti Acerrani lege ab L. Papirio praetore lata, qua civitas sine suffragio data. haec eo anno domi militiaeque gesta.

XVIII. Foedus insequens annus seu intemperie caeli seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello T. Valerio consulibus. Flaccum Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio: ceterum in eo parvi refert quid veri sit. illud pervelim — nec omnes auctores sunt — proditum falso esse, venenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit: sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. cum primores civitatis similibus morbis eodemque ferme omnes eventu morerentur, ancilla quaedam ad Q. Fabium Maximum aedilem curulem indicaturam se causam publicae pestis professa est, si ab eo fides sibi data esset haud futurum noxiae indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt, consensuque ordinis fides indici data. tum patefactum muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere, et si sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse. secuti indicem et coquentes quasdam medicamenta et recondita letalia invenerunt; quibus in forum delatis et ad viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis duae ex eis Cornelia ac Sergia, patriciae utraque gentis, cum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere iussae, ut se falsum commentam arguerent, spatio ad colloquendum sumpto cum summoto populo in conspectu omnium rem ad ceteras rettulissent, haud abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento suamet ipsae fraude omnes interierunt. comprehensae extemplo earum comites magnum numerum matronarum indicaverunt; ex quibus ad centum septuaginta damnatae. neque de veneficiis ante eam diem Romae quaesitum est.

prodigii ea res loco habita, captisque magis mentibus quam
consceleratis similis visa. itaque memoria ex annalibus re-
petita in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore
fixum alienatasque discordia mentes hominum eo pi aculo
compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causa Creari
placuit. creatus Cn. Quinctilius magistratum equitum L. Va-
lerium dixit, qui fixo clavo magistratu se abdicaverunt.

XIX. Creati consules L. Papirius Crassus iterum L.
Plautius Venox. cuius principio anni legati ex Volscis
Fabraterni et Lucani Romam venerunt orantes, ut in
fidem reciperentur: si a Samnitium armis defensi essent,
se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter
futuros. missi tum ab senatu legati, denuntiatumque Sam-
nitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent,
valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samni-
tes, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem
anno Privernas bellum initum, cuius socii Fundani, dux
etiam fuit Fundanus Vitrubius Baccus, vir non domi so-
lum sed etiam Romae clarus. aedes fuere in Palatio eius,
quae Bacci prata diruto aedificio publicatoque solo ap-
pellata. adversus hunc vastantem effuse Setinum Norba-
numque et Coranum agrum L. Papirius profectus haud
procul castris eius consedit. Vitrubio nec ut vallo se
teneret adversus validiorem hostem sana constare mens,
nec ut longius a castris dimicaret animus suppetere. vix
tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis
retro quam proelium aut hostem spectante milite, sine
audacia depugnat. ut et levi momento nec ambigue est
victus, ita brevitate ipsa loci facilique receptu in tam pro-
pinqua castra haud aegre militem a multa caede est tuta-
tus; nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba
fugae extremae cum in castra ruerent caesi; primisque
tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris
potius quam vallo sese tutarentur. a Priverno Plautius
alter consul pervastatis passim agris praedaque abacta
in agrum Fundanum exercitum inducit. ingredienti fines
senatus Fundanorum occurrit; negant se pro Vitrubio
sectamque eius secutis precatum venisse, sed pro Fun

dano populo, quem extra culpam belli esse ipsum Vitrubium iudicasse, cum receptaculum fugae Privernum habuerit non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quaerendos persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis utriusque patriae immemores defecerint. Fundanis pacem esse et animos Romanos et gratam memoriam acceptae civitatis. orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros urbem corpora ipsorum coniugumque ac liberorum suorum in potestate populi Romani esse futuraque. collaudatis Fundanis consul litterisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. prius animadversum in eos, qui capita coniurationis fuerant, a consule scribit Claudius; ad trecentos quinquaginta ex coniuratis vinctos Romam missos, eamque deditionem ab senatu non acceptam, quod egentium atque humilium poena defungi velle Fundanum censuerint.

XX. Privernum duobus consularibus exercitibus cum obsideretur, alter consul comitiorum causa Romam revocatus. carceres eo anno in circo primum statuti. nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus Gallici fama atrox invasit haud ferme umquam neglecta patribus. extemplo igitur consules novi L. Aemilius Mamercinus et G. Plautius eo ipso die, Kal. Quinctilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias iussi, Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia. quin opificum quoque vulgus et sellularii, minime militiae idoneum genus, exciti dicuntur, Veiosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. paucos deinde post dies satis explorata temporis eius quiete a Gallis Privernum omnis conversa vis. duplex inde fama est: alii vi captam urbem Vitrubiumque vivum in potestatem venisse, alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se in dicionem consulis caduceum praeferentes permisisse auctores sunt, Vitrubiumque ab suis traditum. senatus de Vitrubio Privernatibusque consultus consulem Plautium dirutis

Priverni muris praesidioque valido imposito ad-
phum accersit; Vitrubium in carcerem adservari
quoad consul redisset, tum verberatum necari. aede
quae essent in Palatio diruendas, bona Semoni s
censuerunt consecranda; quodque aeris ex eis reda
est, ex eo aenei orbes facti positi in sacello Sangus
versus aedem Quirini. de senatu Privernate ita decret
ut qui senator Priverni post defectionem ab Romanis m
sisset, trans Tiberim lege eadem qua Veliterni habitar
his ita decretis usque ad triumphum Plautii silentium
Privernatibus fuit: post triumphum consul necato Vitr
bio sociisque eius noxae apud satiatos iam suppliciis n
centium tutam mentionem de Privernatibus ratus „quo
iam auctores defectionis" inquit „meritas poenas et
diis immortalibus et a vobis habent, patres conscrip
quid placet de innoxia multitudine fieri? equidem, et
meae partes exquirendae magis sententiae quam danda
sunt, tamen, cum videam Privernates vicinos Samnitibu
esse, unde nunc nobis incertissima pax est, quam min
mum irarum inter nos illosque relinqui velim". XXI. Cu
ipsa per sese res anceps esset, prout cuiusque ingeniu
erat atrocius mitiusve suadentibus, tum incertiora omni
unus ex Privernatibus legatis fecit, magis condicionis,
qua natus esset, quam praesentis necessitatis memor, q
interrogatus a quodam tristioris sententiae auctore, qua
poenam meritos Privernates censeret, „eam" inquit „qua
merentur qui se libertate dignos censent". cuius cum f
roci responso infestiores factos videret consul eos, q
ante Privernatium causam impugnabant, ut ipse benig
interrogatione mitius responsum eliceret „quid, si po
nam" inquit „remittimus vobis, qualem nos pacem vob
cum habituros speremus?" „si bonam dederitis," inq
„et fidam et perpetuam: si malam, haud diuturnan
tum vero minari, nec id ambigue, Privernatem quidam,
illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos popul
pars melior senatus ad meliora responsa trahere, et dic
viri et liberi vocem auditam: an credi posse ullum po
lum aut hominem denique in ea condicione, cuius e

paeniteat, diutius quam necesse sit mansurum? ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint; neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse. in hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit animos identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo, eos demum, qui nihil praeterquam de libertate cogitent, dignos esse qui Romani fiant. itaque et in senatu causam obtinuere, et ex auctoritate patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt; bina iugera agri acceperunt. — XXII. Secutus est annus nulla re belli domive insignis, P. Plautio Proculo P. Cornelio Scapula consulibus, praeterquam quod Fregellas — Hernicorum is ager, deinde Volscorum fuerat — colonia deducta, et populo visceratio data a M. Flavio in funere matris. erant qui per speciem honorandae parentis meritam mercedem populo solutam interpretarentur, quod eum die dicta ab aedilibus crimine stupratae matris familiae absolvisset. data visceratio in praeteritam iudicii gratiam honoris etiam ei causa fuit; tribunatumque plebei proximis comitiis absens petentibus praefertur.

Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi; Cumani Chalcide Euboica originem traxerunt. classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris eius quod accolunt potuere, primo in insulas Aenariam et Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. haec civitas cum suis viribus tum Samnitium infidae adversus Romanos societati freta sive pestilentiae, quae Romanam urbem adorta nuntiabatur, fidens multa hostilia adversus Romanos agrum Campanum Falernumque incolentes fecit. igitur L. Cornelio Lentulo Q. Publilio Philone iterum consulibus fetialibus Palaepolitanis ad res repetendas missis cum relatum esset a Graecis, gente lingua magis strenua quam factis, ferox responsum, ex auctoritate patrum populus Palaepolitanis bellum fieri iussit. inter consules provinciis comparatis

bello Graeci persequendi Publilio evenerunt;
altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent
tus. fama autem erat defectioni Campanorum in
admoturos castra. ibi optimum visum Cornel
habere. XXIII. Ab utroque consule exiguam sp
cum Samnitibus esse certior fit senatus. Pub
milia Nolanorum militum et quattuor Samniti
Nolanis cogentibus quam voluntate Graecorum
Palaepoli miserat Romam compertum; Corneliu
indictum a magistratibus universumque Samniu
ac vicinos populos, Privernatem Fundanumq
mianum, haud ambigue sollicitari. ob haec c
mitti placuisset prius ad Samnites quam bel
responsum redditur ab Samnitibus ferox. ul
bant iniurias Romanorum; neque eo neglegent
ipsis obicerentur purgabant: haud ullo publi
auxiliove iuvari Graecos; nec Fundanum Fo
a se sollicitatos: quippe minime paenitere se
rum, si bellum placeat. ceterum non posse
aegre pati civitatem Samnitium, quod Fregella
captas dirutasque ab se restituerit Romanus F
loniamque in Samnitium agro imposuerint,
eorum Fregellas appellent. eam se contumelia
que, ni sibi ab his qui fecerint dematur, ir
depulsuros esse. cum Romanus legatus ad di
eos ad communes socios atque amicos vo
perplexe agimus", inquit. „nostra certami
non verba legatorum nec hominum quisquam
sed campus Campanus, in quo concurrendun
et communis Mars belli decernet. proinde i
Suessulamque castra castris conferamus, e
manusne imperio Italiam regant decernamu
manorum cum se non quo hostis vocasset,
peratores sui duxissent, ituros esse respo
Publilius inter Palaepolim Neapolimque lo
capto diremerat hostibus societatem auxil
ut quisque locus premeretur, inter se usi f
cum et comitiorum dies instaret, et Publiliu

hostium muris avocari ab spe capiendae in dies urbis haud e re publica esset, actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, cum Q. Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Graecis esset. L. Cornelio, quia ne eum quidem in Samnium iam ingressum revocari ab impetu belli placebat, litterae missae, ut dictatorem comitiorum causa diceret. dixit M. Claudium Marcellum; ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitione creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures vitiosum videri dictatorem pronuntiaverunt. eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt: nam neque facile fuisse id vitium nosci, cum consul oriens de nocte silentio diceret dictatorem; neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse; nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspicium dirimeret; neque augures divinare Romae sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. cui non apparere, quod plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum? haec aliaque ab tribunis nequiquam iactata: tamen ad interregnum res rediit, dilatisque alia atque alia de causa comitiis quartus decimus demum interrex L. Aemilius consules creat C. Poetilium L. Papirium Mugilanum. Cursorem in aliis annalibus invenio.

XXIV. Eodem anno Alexandream in Aegypto proditum conditam, Alexandrumque Epiri regem ab exsule Lucano interfectum sortes Dodonaei Iovis eventu adfirmasse. accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, caveret Acherusiam aquam Pandosiamque urbem; ibi fatis eius terminum dari. eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro et Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. ceterum ut ferme fugiendo in media fata ruitur, cum saepe Bruttias Lucanasque legiones fudisset, Heracleam Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque Bruttiorum ac Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum ce-

pisset urbes, et trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset, haud procul Pandosia urbe imminente Lucanis ac Bruttiis finibus tris tumulos aliquantum inter se distantes insedit, ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret. et ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat, ut pleraque eius generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. imbres continui campis omnibus inundantes cum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio, duo praesidia, quae sine rege erant, improviso hostium adventu opprimuntur; deletisque eis ad ipsius obsidionem omnes conversi. inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuntii missi sunt, pactoque reditu promissum est regem aut vivum aut mortuum in potestatem daturos. ceterum cum delectis ipse egregium facinus ausus per medios erumpit hostes, et ducem Lucanorum comminus congressus obtruncat; contrahensque suos ex fuga palatos pervenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquae abstulerat, indicantem iter. quem cum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles increpans nomen abominandum fluminis „iure Acheros vocaris" inquit. quod ubi ad aures accidit regis, adiecit extemplo animum fatis suis substititque dubius an transiret. tum Sotimus minister ex regiis pueris, quid in tanto discrimine periculi cunctaretur interrogans, indicat Lucanos insidiis quaerere locum. quod ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium et per medium amnem transmittit equum. iamque in vadum egressum eminus verruto Lucanus exsul transfigit. lapsum inde cum inhaerente telo corpus exanime detulit amnis in hostium praesidia. ibi foeda laceratio corporis facta. namque praeciso medio partem Consentiam misere; pars ipsis retenta ad ludibrium. quae cum iaculis saxisque procul incesseretur, mulier una ultra humanarum irarum fidem saevienti turbae immixta, ut parumper sustinerent precata, flens ait virum sibi liberosque captos apud hostes esse; sperare corpore regio utcumque mulcato se suos redempturam. is finis lacerationi fuit, sepultumque Co-

sentiae quod membrorum reliquum fuit cura mulieris
unius; ossaque Metapontum ad hostes remissa, inde Epi-
rum devecta ad Cleopatram uxorem sororemque Olympia-
dem, quarum mater magni Alexandri altera soror altera
fuit. haec de Alexandri Epirensis tristi eventu, quam-
quam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia
in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

XXV. Eodem anno lectisternium Romae, quinto post
conditam urbem, isdem quibus ante placandis habitum
est deis. novi deinde consules iussu populi cum misis-
sent qui indicerent Samnitibus bellum, ipsi maiore conatu
quam adversus Graecos cuncta parabant. et alia nova
nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lu-
cani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum
Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque
ad bellum pollicentes. foedere ergo in amicitiam accepti.
eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. tria
oppida in potestatem venerunt, Allifae Callifae Rufrium;
aliusque ager primo adventu consulum longe lateque est
pervastatus. hoc bello tam prospere commisso alteri
quoque bello, quo Graeci obsidebantur, iam finis aderat.
nam praeterquam quod intersaeptis munimentis hostium
pars parti abscisa erat, foediora aliquanto intra muros iis
quibus hostis territabat patiebantur, et velut capti a suis-
met ipsis praesidiis indigna iam liberis quoque ac coniu-
gibus et quae captarum urbium extrema sunt patiebantur.
itaque cum et a Tarento et a Samnitibus fama esset nova
auxilia ventura, Samnitium plus quam vellent intra moe-
nia esse rebantur, Tarentinorum iuventutem Graeci Grae-
cos, haud minus per quos Samniti Nolanoque quam ut
Romanis hostibus resisterent, exspectabant. postremo
levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus
et Nymphius principes civitatis communicato inter se con-
silio partes ad rem agendam divisere, ut alter ad impe-
ratorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad
praebendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit
qui ad Publilium Philonem venit, et quod bonum faustum
felix Palaepolitanis populoque Romano esset, tradere se

ait moenia statuisse. eo facto utrum ab se p
vata patria videatur, in fide Romana posi
privatim nec pacisci quicquam nec petere,
quam pacisci magis, ut si successisset ince
populus Romanus potius, cum quanto studi
reditum in amicitiam suam esset, quam q
temeritate de officio decessum. collaudatu
tore tria milia militum ad occupandam eam
quam Samnites insidebant, accepit: praesid
ctius tribunus militum praepositus. XXVI.
pore et Nymphius praetorem Samnitium a
perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus
circa Palaepolim aut in Samnio esset, sin
circumvehi ad Romanum agrum, non oran
sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturun
leret, nocte proficiscendum esse extemploc
ducendas. quod quo maturius fieret, on
Samnitium praeter necessarium urbis praesi
missa. ubi dum Nymphius in tenebris et m
met ipsa impediente sedulo aliis alia imp
terit tempus, Charilaus ex composito ab so
receptus cum summa urbis Romano milite in
clamorem iussit, ad quem Graeci signo acce
pibus quievere, Nolani per aversam partem
lam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis
expeditior in praesentia fuga ita foedior, pos
culo evaserunt, visa, quippe qui inermes
suarum non relicta inter hostes, ludibrium
modo sed etiam popularibus, spoliati atque
mos rediere. haud ignarus opinionis alterius
proditio ab Samnitibus facta traditur, cum auc
dedi quibus dignius credi est, tum foedus Ne
— eo enim deinde summa rei Graecorum ve
lius vero facit ipsos in amicitiam redisse. Pul
phus decretus, quod satis credebatur obsidio
hostes in fidem venisse. duo singularia haec
mum contigere, prorogatio imperii non ante f
et acto honore triumphus.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius orae Graecis exortum. nunque Tarentini cum rem Palaepolitanam vana spe auxilii aliquandiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti ac non qui ipsi destituissent, increpare Palaepolitanos, ira atque invidia in Romanos furere, eo etiam quod Lucanos et Apulos — nam utraque eo anno societas coepta est — in fidem populi Romani venisse adlatum est: quippe propemodum perventum ad se esse, iamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes aut domini habendi sint. discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium eventuque eius verti. eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit, quam revocari adhuc impellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur. haec consilia cum apud cupidos rerum novandarum valuissent, ex iuventute quidam Lucanorum pretio adsciti, clari magis inter populares quam honesti, inter se nudati ipsi virgis cum corpora nuda intulissent in civium coetum, vociferati sunt se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consulibus virgis caesos ac prope securi percussos esse. deformis suapte natura res cum speciem iniuriae magis quam doli prae se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare, et alii circumstantes concilium bellum in Romanos poscunt, alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt, tumultuque etiam sanos consternante animos decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur, legatique ad eam rem mitterentur. repentina res quia quam causam nullam tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare et praesidia in loca munita accipere: caeci fraude et ira nihil recusarunt. dilucere deinde brevi fraus coepit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere, sed amissa omni de se potestate nihil ultra quam ut paeniteret frustra restabat.

XXVIII. Eo anno plebei Romanae velut aliud initium libertatis factum est, quod necti desierunt: mutatum autem ius ob unius feneratoris simul libidinem simul cru-

delitatem insignem. L. Papirius is fuit, cui
Publilius ob aes alienum paternum nexum dedi
aetas formaque misericordiam elicere poterat,
nem et contumeliam animum accenderunt; et
tatis eius fructum adventicium crediti ratus p
cere adolescentem sermone incesto est cona
postquam aspernabantur flagitium aures, min
atque identidem admonere fortunae; postrem
genuitatis magis quam praesentis condicionis
videret, nudari iubet verberaque adferri. quibu
iuvenis cum se in publicum proripuisset, libi
delitatemque conquerens feneratoris, ingens vi
cum aetatis miseratione atque indignitate iniu
sa, tum suae condicionis liberumque suorum r
forum atque inde agmine facto ad curiam co
cum consules tumultu repentino coacti senatun
introeuntibus in curiam patribus laceratum i
gum, procumbentes ad singulorum pedes, o
victum eo die ob impotentem iniuriam unius i
culum fidei; iussique consules ferre ad populu
nisi qui noxam meruisset, donec poenam luere
pedibus aut in nervo teneretur, pecuniae cre
debitoris non corpus obnoxium esset. ita nexi
tumque in posterum ne necterentur.

XXIX. Eodem anno cum satis per se ips
tium bellum et defectio repens Lucanorum a
defectionis Tarentini sollicitos haberent patre
ut et Vestinus populus Samnitibus sese coniun
res sicut eo anno sermonibus magis passim
iactata quam in publico ullo concilio est, ita i
anni consulibus, L. Furio Camillo iterum Iunio P
vae, nulla prior potiorque visa est, de qua a
referrent. et quamquam nova res erat, tamen
patres incessit, ut pariter eam susceptam neg
timerent, ne aut impunitas eorum lascivia s
aut bello poenae expetitae metu propinquo atq
cirent finitimos populos. et erat genus omne al
Samnitibus par, Marsi Peignique et Marrucin

Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. vicit tamen pars, quae in praesentia videri potuit maioris animi quam consilii: sed eventus docuit fortes fortunam iuvare. bellum ex auctoritate patrum populus adversus Vestinos iussit. provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. exercitus utroque ducti, et cura tuendorum finium hostes prohibiti coniungere arma. ceterum alterum consulem L. Furium, cui maior moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit; iussusque dictatorem dicere rei gerendae causa longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem, a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus, par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. ab altero consule in Vestinis multiplex bellum nec usquam vario eventu gestum est. nam et pervastavit agros et populando atque urendo tecta hostium sataque in aciem invitos extraxit; et ita proelio uno accidit Vestinorum res haud quaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed iam ne vallo quidem ac fossis freti dilaberentur in oppida, situ urbium moenibusque se defensuri. postremo oppida quoque vi expugnare adortus primo Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer proelio excesserat, scalis cepit, deinde Cingiliam. utriusque urbis praedam militibus, quod eos neque portae nec muri hostium arcuerant, concessit.

XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est; cuius rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator a pullario monitus cum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denuntiavit, ut sese loco teneret, neu absente se cum hoste manum consereret. Q. Fabius cum post profectionem dictatoris per exploratores comperisset perinde omnia solluta apud hostes esse, ac si nemo Romanus in Samnio esset, seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse, seu occasione

bene gerendae rei inductus, exercitu instructo parato-
que profectus ad Inbrinium — ita vocant locum — acie
cum Samnitibus conflixit. ea fortuna pugnae fuit, ut nihil
relictum sit, quo, si adfuisset dictator, res melius geri po-
tuerit. non dux militi, non miles duci defuit. eques etiam
auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquotiens impetu
capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit
frenos equis, atque ita concitatos calcaribus permisit, ut
sustinere eos nulla vis posset. per arma, per viros late
stragem dedere. secutus pedes impetum equitum turbatis
hostibus intulit signa. viginti milia hostium caesa eo die
traduntur. auctores habeo bis cum hoste signa collata
dictatore absente, bis rem egregie gestam. apud antiquis-
simos scriptores una haec pugna invenitur; in quibus
dam annalibus tota res praetermissa est. Magister equi-
tum, ut ex tanta caede, multis potitus spoliis congesta in
ingentem acervum hostilia arma subdito igne concrema-
vit, seu votum id deorum cuipiam fuit, seu credere libet
Fabio auctori eo factum, ne suae gloriae fructum dictator
caperet, nomenque ibi scriberet aut spolia in triumpho
ferret. litterae quoque de re prospere gesta ad senatum
non ad dictatorem missae argumentum fuere minime cum
eo communicantis laudes. ita certe dictator id factum ac-
cepit, ut laetis aliis victoria parta prae se ferret iram tri-
stitiamque. misso itaque repente senatu se ex curia pro-
ripuit, tum vero non Samnitium magis legiones quam
maiestatem dictatoriam et disciplinam militarem a magi-
stro equitum victam et eversam dictitans, si illi impune
spretum imperium fuisset. itaque plenus minarum irae-
que profectus in castra cum maximis itineribus isset, non
tamen praevenire famam adventus sui potuit. praecurre-
rant enim ab urbe qui nuntiarent dictatorem avidum poe-
nae venire, alternis paene verbis T. Manlii factum lau-
dantem. XXXI. Fabius contione extemplo advocata ob-
testatus milites est, ut qua virtute rem publicam ab
infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cuius ductu
auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris
tutarentur. venire amentem invidia, iratum virtuti alienae

felicitatique; furere, quod se absente res publica egregie
gesta esset; malle, si mutare fortunam posset, apud Sam-
nites quam Romanos victoriam esse. imperium dictitare
spretum, tamquam non eadem mente pugnari vetuerit qua
pugnatum doleat. et tunc invidia impedire virtutem alie-
nam voluisse cupidissimisque arma ablaturum fuisse mi-
litibus, ne se absente moveri possent; et nunc id furere,
id aegre pati, quod sine L. Papirio non inermes, non
manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equi-
tum duxerit ac non accensum dictatoris. quid illum factu-
rum fuisse, si, quod belli casus ferunt Marsque commu-
nis, adversa pugna evenisset, qui sibi devictis hostibus
re publica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce me-
lius geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur!
neque illum magistro equitum infestiorem quam tribunis
militum, quam centurionibus, quam militibus esse. si
possit, in omnes saeviturum fuisse; quia id nequeat, in
unum saevire — etiam invidiam tamquam ignem summa
petere —— in caput consilii, in ducem incurrere. si se si-
mul cum gloria rei gestae exstinxisset, tunc victorem
velut in capto exercitu dominantem, quidquid licuerit in
magistro equitum, in militibus ausurum. proinde adessent
in sua causa omnium libertati. si consensum exercitus
eundem, qui in proelio fuerit, in tuenda victoria videat,
et salutem unius omnibus curae esse, inclinaturum
ad clementiorem sententiam animum. postremo se vi-
tam fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.

XXXII. Clamor est tota contione ortus, uti bonum ani-
mum haberet, neminem illi vim adlaturum salvis legioni-
bus Romanis. haud multo post dictator advenit, classi-
coque extemplo ad contionem advocavit. tum silentio
facto praeco Q. Fabium magistrum equitum citavit; qui
simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator
„quaero“ inquit „de te, Q. Fabi, cum summum imperium
dictatoris sit, pareantque ei consules, regia potestas, prae-
tores isdem auspiciis quibus consules creati, aequum
censeas necne magistrum equitum dicto audientem esse?
item quae illud interrogo, cum me incertis auspiciis pro-

fectum ab domo scirem; utrum mihi turbatis religionibus res publica in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis dis agerem? simul illud, quae dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? sed quid ego haec interrogo, cum, si ego tacitus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meae dirigenda tua sententia fuerit: — quin tu respondes, vetuerimne te quicquam rei me absente agere, vetuerimne signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus adversus morem militarem disciplinamque maiorum et numen deorum ausus es cum hoste confligere. ad haec quae interrogatus es responde, at extra ea cave vocem mittas. accede, lictor". adversus singula quae cum respondere haud facile esset, et nunc quereretur eundem accusatorem capitis sui ac iudicem esse, modo vitam sibi eripi citius quam gloriam rerum gestarum posse vociferaretur, purgaretque se in vicem atque ultro accusaret, tunc Papirius redintegrata ira spoliari magistrum equitum ac virgas et secures expediri iussit. Fabius fidem militum implorans lacerantibus vestem lictoribus ad triarios tumultum iam in contione miscentes sese recepit. inde clamor in totam contionem est perlatus: alibi preces, alibi minae audiebantur. qui proximi forte tribunali steterant, quia subiecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret: extrema contio et circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem, nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, et irae suae spatium et consilio tempus daret. satis castigatam adolescentiam Fabii esse, satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet, neu unico iuveni, neu patri eius clarissimo viro, neu Fabiae genti eam iniungeret ignominiam. cum parum precibus, parum causa proficerent, intueri saevientem contionem iubebant. ita irritatis militum animis subdere ignem ac materiam seditioni non esse aetatis non prudentem-

tiae eius. neminem id Q. Fabio poenam deprecanti suam
vitio versurum, sed dictatori, si occaecatus ira infestam
multitudinem in se pravo certamine movisset. postremo
ne id se gratiae dare Q. Fabii crederet, se ius iurandum
dare paratos esse non videri e re publica in Q. Fabium
eo tempore animadverti. XXXIII. His vocibus cum in se
magis incitarent dictatorem quam magistro equitum pla-
carent, iussi de tribunali descendere legati; et silentio
nequiquam per praeconem temptato, cum prae strepitu
ac tumultu nec ipsius dictatoris nec apparitorum eius vox
audiretur, nox velut in proelio certamini finem fecit. ma-
gister equitum iussus postero die adesse, cum omnes
adfirmarent infestius Papirium exarsurum agitatum con-
tentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam
profugit; et patre auctore M. Fabio, qui ter iam consul
dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu cum maxime
conquereretur apud patres vim atque iniuriam dictatoris,
repente strepitus ante curiam lictorum summoventium
auditur: et ipse infensus aderat, postquam comperit
profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. ite-
rata deinde contentio; et prendi Fabium Papirius iussit.
ubi cum deprecantibus primoribus patrum atque universo
senatu perstaret in incepto immitis animus, tum pater M.
Fabius „quando quidem" inquit „apud te nec auctoritas
senatus nec aetas mea, cui orbitatem paras, nec virtus
nobilitasque magistri equitum a te ipso nominati valet,
nec preces, quae saepe hostem mitigavere, quae deorum
iras placant, tribunos plebis appello et provoco ad popu-
lum, eumque tibi fugienti exercitus tui, fugienti senatus
iudicium iudicem fero, qui certe unus plus quam tua
dictatura potest polletque. videro cessurusne provoca-
tioni sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit". ex
curia in contionem itur. quo cum paucis dictator, cum
omni agmine principum magister equitum cum escen-
disset, deduci eum de rostris Papirius in partem inferio-
rem iussit. secutus pater „bene agis", inquit „cum eo
nos deduci iussisti, unde et privati vocem mittere posse-
mus". ibi primo non tam perpetuae orationes quam alter-

catio exaudiebantur. vincit deinde strepitum vox et indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii; se quoque dictatorem Romae fuisse nec a se quemquam ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem violatum: Papirium tamquam ex hostium ducibus sic ex Romano imperatore victoriam et triumphum petere. quantum interesse inter moderationem antiquorum et novam superbiam crudelitatemque! dictatorem Quinctium Cincinnatum in L. Minucium consulem ex obsidione a se ereptum non ultra saevisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui contempta sua senectute et auctoritate foedissimo cum eventu pugnasset, non solum in praesentia moderatum irae esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet, sed, cum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis optione ab senatu data socium sibi imperii deligeret. nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem umquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos multaret: capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullo ad eam diem esse. nunc ducibus populi Romani, quae ne victis quidem bello fas fuerit, virgas et secures victoribus et iustissimos meritis triumphos intentari. quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset, si fusus fugatus castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamque eius excessuram fuisse, quam ut verberaret necaretque? quam conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in laetitia victoria supplicationibus ac gratulationibus esse; eum, propter quem deum delubra pateant, arae sacrificiis fument, honore donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani, intuentem Capitolium atque arcem deosque ab se duobus proeliis haud frustra advocatos? quo id animo exercitum, qui eius ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam laetitiam inter hostes fore? haec simul iurgans, querens, deum hominumque

fidem obtestans, et complexus filium plurimis cum lacrimis agebat. XXXIV. Stabat cum eo senatus maiestas favor populi tribunicium auxilium memoria absentis exercitus. ex parte altera imperium invictum populi Romani, et disciplina rei militaris, et dictatoris edictum pro numine semper observatum, et Manliana imperia, et posthabita filii caritas publicae utilitati iactabantur. hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanae libertatis, antea in duobus liberis fecisse: nunc patres comes et senes faciles de alieno imperio spreto, tamquam rei parvae, disciplinae militaris eversae iuventuti gratiam facere. se tamen perstaturum in incepto, nec ei, qui adversus dictum suum turbatis religionibus ac dubiis auspiciis pugnasset, quicquam ex iusta poena remissurum. maiestas imperii perpetuane esset, non esse in sua potestate: L. Papirium nihil eius [iure] deminuturum. optare ne potestas tribunicia, inviolata ipsa, violet intercessione sua Romanum imperium, neu populus in se potissimum dictatorem et ius dictaturae exstinguat. quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi iudicium nequiquam posteros accusaturos, cum polluta semel militari disciplina non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia observentur, sine commeatu vagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti licentia sola se ubi velint exauctorent; infrequentia deserantur signa, neque conveniatur ad edictum, nec discernantur, interdiu nocte, aequo iniquo loco, iussu iniussu imperatoris pugnent, et non signa, non ordines servent; latrocinii modo caeca et fortuita pro sollemni et sacrata militia sit ——: horum criminum vos reos in omnia saecula offerte, tribuni plebi, vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii obicite. XXXV. Stupentes tribunos et suam iam vicem magis anxios quam eius, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani ad preces et obtestationem versus, ut sibi poenam magistri equitum

dictator remitteret. tribuni quoque inclina
preces subsecuti orare dictatorem insistunt, u
rori humano, veniam adolescentiae Q. Fabii
eum poenarum dedisse. iam ipse adolescens
M. Fabius contentionis obliti procumbere
iram deprecari dictatoris. tum dictator si
„bene habet" inquit, „Quirites: vicit discipli
vicit imperii maiestas, quae in discrimine fue
post hanc diem essent. non noxae eximitur
qui contra edictum imperatoris pugnavit, sed
natus donatur populo Romano, donatur trib
estati, precarium non iustum auxilium fe
Quinte Fabi, felicior hoc consensu civitatis
te quam qua paulo ante exsultabas victoria.
nus ausus, cuius tibi ne parens quidem, si
fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset
voles reverteris in gratiam: populo Romano
debes, nihil maius praestiteris quam si hic ti
documenti dederit, ut bello ac pace pati legit
possis". cum se nihil morari magistrum equit
tiasset, degressum eum templo laetus senatus
pulus, circumfusi ac gratulantes hinc magis
hinc dictatori, prosecuti sunt; firmatumqu
militare haud minus periculo Q. Fabii quam su
serabili adolescentis Manlii videbatur. forte
evenit, ut quotienscumque dictator ab exerci
hostes in Samnio moverentur. ceterum in oculis
erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris p
quam vim hostium magis quam trucem dictator
meret. itaque frumentatores cum circumventi e
caesi loco iniquo essent, creditum vulgo est sub
ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset.
que ira alienavit a dictatore militum animos iam
fenses, quod implacabilis Q. Fabio fuisset, et, q
precibus negasset, eius populo Romano veniam

XXXVI. Postquam dictator praeposito in
Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio veti
quam pro magistratu agere, in castra rediit, neque

satis laetus adventus eius fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris. namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu adesset an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. cessatum a milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. plures Samnitium cecidere, plures Romani vulnerati sunt. sensit peritus dux, quae res victoriae obstaret, temperandum ingenium suum esse et severitatem miscendam comitate. itaque adhibitis legatis ipse circum saucios milites inserens in tentoria caput, singulosque, ut sese haberent, rogitans curam eorum nominatim legatis tribunisque et praefectis demandabat. rem per se popularem ita dexter egit, ut medendis corporibus animi multo prius militum imperatori reconciliarentur, nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. refecto exercitu cum hoste congressus haud dubia spe sua militumque ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. incessit deinde, qua duxit praedae spes, victor exercitus, perlustravitque hostium agros nulla arma, nullam vim nec apertam nec ex insidiis expertus. addebat alacritatem quod dictator praedam omnem edixerat militibus; nec ira magis publica quam privatum compendium in hostem acuebat. his cladibus subacti Samnites pacem a dictatore petiere; cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus et annuum stipendium darent, cum ire ad senatum iussi essent, secutur os se dictatorem responderunt, unius eius fidei virtutiqu e causam suam commendantes. ita deductus ex Samn itib us exercitus. XXXVII. Dictator triumphans urbem est ingressus; et cum se dictatura abdicare vellet, iussu Patrum priusquam abdicaret consules creavit C. Sulpi cium Longum iterum Q. Aemilium Cerretanum. Samnites infecta pace, quia de condicionibus agebatur, indu-

tias annuas ab urbe rettulerant, nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeo, postquam Papirium abesse magistratu nuntiatum est, arrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio Q. Aemilio — Aulium quidam annales habent — consulibus ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. utroque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli Aemilio sorte evenerunt. sunt qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios eius gentis populos ab Samnitium vi atque iniuriis defensos scribant. ceterum fortuna Samnitium, vix a se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus Samniumque evastatum, hostes nec hic nec illic inventi. Romae nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx moeniaque et portae plena armatorum fuerint. et cum concursatum clamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor nec causa terroris comparuit. — Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit iudicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur, quorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. populus Tusculanus cum coniugibus ac liberis Romam venit. ea multitudo veste mutata et specie reorum tribus circuit, genibus se omnium advolvens. plus itaque misericordia ad poenae veniam impetrandam quam causa ad crimen purgandum valuit. tribus omnes praeter Polliam antiquarunt legem. Polliae sententia fuit puberes verberatos necari, coniuges liberosque sub corona lege belli venire; memoriamque eius irae Tusculanis in poenae tam atrocis auctores mansisse ad patrum aetatem constat, nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

XXXVIII. Insequenti anno, Q. Fabio L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator et M. Fabius Ambustus magister equitum metu gravioris in Samnio belli — conducta enim pretio a finitimis iuventus dicebatur —

intentiore dilectu habito egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. castra in hostico incuriose ita posita tamquam procul abesset hostis, cum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. nox iam appetebat; id prohibuit munimenta adoriri. nec dissimulabant orta luce postero die facturos. dictator ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit; nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut, donec lucesceret, proelio abstineret. ne pedestres quidem copiae ante lucem castris egressae. eques ausus luce demum incursare in hostem carpendo novissimos premendoque iniquis ad transitum locis agmen detinuit. interim pedes equitem adsecutus; et totis iam copiis Samnis urgebat. tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum in quo constiterat locum castris dimetare iussit. id vero circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur opusque inciperet, fieri non poterat. itaque ubi neque eundi neque manendi copiam esse videt, instruit aciem impedimentis ex agmine remotis. instruunt contra et hostes, et animis et viribus pares. auxerat id maxime animos, quod ignari, loco iniquo non hosti cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. id aliquamdiu aequavit pugnam iam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. et hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit, neque signa promota loco retrove recepta, neque recursum ab ulla sit parte. in suo quisquis gradu obnixi urgentes scutis sine respiratione ac respectu pugnabant; fremitus aequalis tenorque idem pugnae in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. iam viris vires, iam ferro sua vis, iam consilia ducibus deerant, cum subito Samnitium equites, cum turma una longius provecta accepissent impedimenta Romanorum procul ab armatis

sine praesidio, sine munimento
impetum faciunt. quod ubi dicta
tulit, „sine modo“ inquit, „sese p
deinde super alios diripi passim
tum vociferabantur. tum magistr
tu,“ inquit „M. Fabi, ab hostium eq
haerent impediti impedimentis nos
inter praedandum omni multituc
raros equis insidentes, raros quil
invenies; equosque dum praeda
cruentamque illis praedam redde.
que pugna curae erunt: penes
XXXIX. Equitum acies, qualis q
potest, invecta in dissipatos imp
omnia replet. inter sarcinas omis
pedibus fugientium consternatoru
pugnae neque fugae satis potente
prope equitatu hostium M. Fabiu
alis ab tergo pedestrem aciem ad
vus accidens et Samnitium terruit
respectantes hostium antesignan
fluctuantem aciem vidit, tum appe
lites, tribunos principesque ordi
randam secum pugnam vocare.
inferuntur; et quidquid progredie
turbatos hostes cernebant. eques
conspectu; et Cornelius respicien
quod manu, quod voce poterat
suorum parmasque cernere equi
simul visumque est, adeo repente
totum tolerati vulnerumque oblit
quam si tum integri e castris sign
concitaverint se in hostem. nec
terrorem equitum peditumque vi
dio caesi, partim in fugam dissip
ac circumventos cecidit; ab eq
est facta, inter quos et ipse imp
mum proelium Samnitium res it

conciliis fremerent minime id quidem mirum esse, si impio bello et contra foedus suscepto, infestioribus merito deis quam hominibus, nihil prospere agerent: expiandum id bellum magna mercede luendumque esse. id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum an omnium innoxio praebeant sanguine. audebantque iam quidam nominare auctores armorum. unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. vir nobilis potensque erat, haud dubie proximarum indutiarum ruptor. de eo coacti referre praetores decretum fecerunt, ut Brutulus Papius Romanis dederetur, et cum eo praeda omnis Romana captivique ut Romam mitterentur; quaeque res per fetiales ex foedere repetitae essent, secundum ius fasque restituerentur. fetiales Romam, ut censuerunt, missi et corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntaria ignominiae se ac supplicio subtraxit. placuit cum corpore bona quoque eius dedi. nihil tamen earum rerum praeter captivos ac si qua cognita ex praeda sunt acceptum est; ceterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex senatus consulto triumphavit.

XL. Hoc bellum a consulibus bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse; Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas praedas egisse. nec discrepat quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit: id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit, an ut esset qui ludis Romanis, quia L. Plautius praetor gravi morbo forte implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret, functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio se dictatura abdicaret. nec facile est aut rem rei aut auctorem auctori praeferre. vitiatam memoriam funebribus laudibus reor falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quaeque famam rerum gestarum honorumque fallenti mendacio trahunt. inde certe et singulorum gesta et publica monumenta rerum confusa, nec quisquam aequalis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

TITI LIV
AB URBE CONDI
LIBER IX.

EPITOME. T. Veturius Sp. Postumius consul
cas deducto in locum iniquum exercitu, cu
dendi, foedere cum Samnitibus facto et sex
nis obsidibus datis ita exercitum abduxerunt
mitterentur. iidemque auctore Sp. Postumio
suaserat, ut eorum deditione, quorum cul
ictum erat, publica fides liberaretur, cum de
omnibus qui fidem spoponderant dediti Sa
cepti. nec multo postea fusis a Papirio Cur
iugum missis receptisque sexcentis equitibus
dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est
sunt, Ufentina et Falerna. Suessa et Pont
sunt. Ap. Claudius censor aquam perdux
sunt. Appia vocata est; libertinorum filios in se
quoniam is ordo videbatur inquinatus indign
sules in senatu legendo observaverunt que
ximos censores fuerat. res praeterea contra
bros Marsos Pelignos Aequos et Samnites, qu
est, prospere gestas continet. Flavius scriba
aedilis curulis fuit per forensem factionem
mitia et campum turbaret et in iis propter
tur, a Q. Fabio censore in quattuor tribus re
appellavit; eaque res Fabio Maximo nom
mentionem habet Alexandri, qui temporibu
populi Romani viribus, quae tunc erant, coll
Italiam traiecisset, non tam facilem ei victo
no fore quam de iis gentibus, quas ad
subiecerat.

I. Sequitur hunc annum nobilis c
dina pax T. Veturio Calvino Sp. Po
Samnites eo anno imperatorem C. Pont
habuerunt, patre longe prudentissim
ipsum bellatorem ducemque. is, ubi le
das res missi erant, pace infecta re
actum" inquit „hac legatione cense

quidquid ex foedere rupto irarum in nos caelestium fuit. satis scio, quibuscumque diis cordi fuit subigi nos ad necessitatem dedendi res, quae ab nobis ex foedere repetitae fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis foederis expiationem spretam. quid enim ultra fieri ad placandos deos mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? res hostium in praeda captas, quae belli iure nostrae videbantur, remisimus; auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos iam fato dedidimus; bona eorum, ne quid ex contagione noxae remaneret penes nos, Romam portavimus. quid ultra tibi, Romane, quid foederi, quid diis arbitris foederis debeo? quem tibi tuarum irarum quem meorum suppliciorum iudicem feram, neminem, neque populum neque privatum, fugio. quod si nihil cum potentiore iuris humani relinquitur inopi, at ego ad deos vindices intolerandae superbiae confugiam, et precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suae redditae res, non alienae accumulatae satis sint; quorum saevitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient, placari nequeant nisi hauriendum sanguinem laniandaque viscera nostra praebuerimus. iustum est bellum, Samnites, quibus necessarium, et pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. proinde cum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis agant diis, pro certo habete priora bella adversus deos magis quam homines gessisse, hoc quod instat ducibus ipsis diis gesturos. II. Haec non laeta magis quam vera vaticinatus exercitu educto circa Caudium castra quam potest occultissime locat; inde ad Calatiam, ubi iam consules Romanos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit, pecoraque diversos alium alibi haud procul Romanis pascere iubet praesidiis: ubi inciderint in praedatores, ut idem omnibus sermo constet legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere, nec procul abesse, quin vi capiant. iam et is rumor ante de industria vulgatus venerat ad Romanos, sed fidem auxere captivi

eo maxime quod sermo inter omnes congruebat, haud erat dubium quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis, simul ne Apulia omnis ad praesentem terrorem deficeret. ea modo, qua irent, consultatio fuit. duae ad Luceriam ferebant viae, altera praeter oram superi maris, patens apertaque, sed quanto tutior tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas brevior, sed ita natus locus est: saltus duo alti angusti silvosique sunt, montibus circa perpetuis inter se iuncti. iacet inter eos satis patens clausus in medio campus herbidus aquosusque, per quem medium iter est. sed antequam venias ad eum, intrandae primae angustiae sunt, et aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda, aut si ire porro pergas, per alium saltum artiorem impeditioremque evadendum. in eum campum via alia per cavam rupem Romandemisso agmine, cum ad alias angustias protinus pergerent, saeptas deiectu arborum saxorumque ingentium obiacentem molem invenere. cum fraus hostilis apparuisset, praesidium etiam in summo saltu conspicitur. citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clausam sua obice armisque inveniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio, stuporque omnium animos ac velut torpor quidam insolitus membra tenet, intuentesque alii alios, cum alterum quisque compotem magis mentis ac consilii ducerent, diu immobiles silent. deinde ubi praetoria consulum erigi videre, et expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes perditis rebus ac spe omni adempta cernebant, tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque nec hortante ullo nec imperante ad muniendum versi castra propter aquam vallo circumdant, sua ipsi opera laboremque irritum, praeterquam quod hostes superbe increpabant, cum miserabili confessione eludentes. ad consules maestos, ne advocantes quidem in consilium, quando nec consilio nec auxilio locus esset, sua sponte legati ac tribuni conveniunt, militesque ad praetorium versi opem, quam vix dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

III. Querentes magis quam consultantes nox oppressit,

cum pro ingenio quisque fremerent, alius „per obices viarum“, alius „per adversa montium, per silvas, qua ferri arma poterunt, eamus. modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos iam prope triginta vincimus; omnia aequa et plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti“: alius „quo aut qua eamus? num montes moliri sede sua paramus? dum haec imminebunt iuga, qua tu ad hostem venies? armati inermes, fortes ignavi pariter omnes capti atque victi sumus: ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis, sedens bellum conficiet“. his in vicem sermonibus qua cibi qua quietis immemor nox traducta est.

Ne Samnitibus quidem consilium in tam laetis suppetebat rebus. itaque universi Herennium Pontium patrem imperatoris per litteras consulendum censent. iam is gravis annis non militaribus solum sed civilibus quoque abscesserat muneribus; in corpore tamen adfecto vigebat vis animi consiliique. is ubi accepit ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuntio filii censuit omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. quae ubi spreta sententia est iterumque eodem remeante nuntio consulebatur, censuit ad unum omnes interficiendos. quae ubi tam discordia inter se velut ex ancipiti oraculo responsa data sunt, quamquam filius ipse in primis iam animum quoque patris consenuisse in adfecto corpore rebatur, tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium acciret. nec gravatus senex plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiae suae mutaret, causas tantum adiceret: priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque; altero consilio in multas aetates, quibus amissis duobus exercitibus haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse. cum filius aliique principes percunctando exsequerentur, quid, si media via consilii caperetur, ut et dimitterentur incolumes et leges iis iure belli victis impo-

nerentur: „ista quidem sententia“ inquit
neque amicos parat nec inimicos tollit.
quos ignominia irritaveritis: ea est Rom
victa quiescere nesciat. vivet semper in
rum quidquid istuc praesens necessitas
eos ante multiplices poenas expetitas a
sinet“.

IV. Neutra sententia accepta Herer
castris est avectus. et in castris Roma
multi conatus ad erumpendum capti essent
rerum inopia esset, victi necessitate legat
primum pacem aequam peterent; si pace
rent, uti provocarent ad pugnam. tum Po
esse respondit, et quoniam ne victi quid
tunam fateri scirent, inermes cum sing
sub iugum missurum; alias condicione
victis ac victoribus fore: si agro Samniti
coloniae abducerentur, suis inde legibu
Samnitem aequo foedere victurum. his co
ratum se esse foedus cum consulibus fer
rum displiceat, legatos redire ad se vetuit.
tio renuntiaretur, tantus gemitus omniun
est, tantaque maestitia incessit, ut non g
viderentur, si nuntiaretur omnibus eo loc
tendam esse. cum diu silentium fuisset, r
pro foedere tam turpi aut contra foedus t
hiscere possent, tum L. Lentulus, qui tum
torum virtute atque honoribus erat, „pat
quit „consules, saepe audivi memorantem
unum non fuisse auctorem senatui redi
Gallis civitatis, quando nec fossa valloque
ad opera ac muniendum hoste clausi esse
si non sine magno periculo, tamen sine
possent. quod si illis ut decurrere ex C
in hostem licuit, quo saepe modo obses
eruperunt, ita nobis aequo aut iniquo loc
tummodo cum hoste copia esset, non m
indoles in consilio dando deesset. equid

patria praeclaram esse fateor, et me vel devovere pro populo Romano legionibusque vel in medios me immittere hostes paratus sum: sed hic patriam video, hic quidquid Romanarum legionum est. quae nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent quod morte sua servent? tecta urbis, dicat aliquis, et moenia et eam turbam, a qua urbs incolitur. immo hercule produntur ea omnia deleto hoc exercitu, non servantur. quis enim ea tuebitur? imbellis videlicet atque inermis multitudo. tam hercule quam a Gallorum impetu defendit. an a Veiis exercitum Camillumque ducem implorabunt? hic omnes spes opesque sunt, quas servando patriam servamus, dedendo ad necem patriam deserimus ac prodimus. at foeda atque ignominiosa deditio est. sed ea caritas patriae est, ut tam ignominia eam quam morte nostra, si opus sit, servemus. subeatur ergo ista quantacumque est indignitas, et pareatur necessitati, quam ne dii quidem superant. ite, consules, redimite armis civitatem, quam auro maiores vestri redemerunt".

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, cum de foedere victor agitaret, negarunt iniussu populi foedus fieri posse, nec sine fetialibus caerimoniaque alia solemni. itaque non, ut vulgo credunt Claudiusque etiam scribit, foedere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. quid enim aut sponsoribus in foedere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur, per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita luppiter feriat, quem ad modum a fetialibus porcus feriatur. spoponderunt consules legati quaestores tribuni militum; nominaque omnium qui spoponderunt exstant, ubi si ex foedere acta res esset praeterquam duorum fetialium non exstarent. et propter necessariam foederis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent si pacto non staretur. tempus inde statutum tradendis obsidibus exercituque inermi mittendo. redintegravit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent, quorum ignavia foedius inde quam venissent

abituri: illis non ducem locorum non exploratorem fuisse, belluarum modo caecos in foveam lapsos. alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda et inermes futuras dextras obnoxiaque corpora hosti. proponere sibimet ipsi ante oculos iugum hostile et ludibria victoris et vultus superbos et per armatos inermium iter, inde foedi agminis miserabilem viam per sociorum urbes, reditum in patriam ac parentes, quo saepe ipsi maioresque eorum triumphantes venissent. se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos; sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre; sibi nequiquam arma, nequiquam animos datos. haec frementibus hora fatalis ignominiae advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quae praeceperant animis. iam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire iussi, et primi traditi obsides atque in custodiam abducti. tum a consulibus abire lictores iussi paludamentaque detracta; tantam inter ipsos, qui paullo ante eos exsecrantes dendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut suae quisque conditionis oblitus ab illa deformatione tantae maiestatis velut ab nefando spectaculo averteret oculos. VI. Primi consules prope seminudi sub iugum missi; tum ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiae obiectus; tum deinceps singulae legiones. circumstabant armati hostes exprobrantes eludentesque; gladii etiam plerisque intentati, et vulnerati quidam necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. Ita traducti sub iugum et, quod paene gravius erat, per hostium oculos cum e saltu evasissent, etsi velut ab inferis extracti tum primum lucem aspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. itaque cum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum et quod pudor praepediebat, circa viam haud procul Capua omnium egena corpora humi prostraverunt. quod ubi est Capuam nuntiatum, evincit miseratio iusta sociorum superbiam ingenitam Campanis. Confestim insignia sua consulibus fasces lictores, arma equos vestimenta commeatus militibus benigne

mittunt, et venientibus Capuam cunctus senatus populusque obviam egressus iustis omnibus hospitalibus privatisque et publicis fungitur officiis. neque illis sociorum comitas vultusque benigni et adloquia non modo sermonem elicere, sed ne ut oculos quidem attollerent aut consolantes amicos contra intuerentur efficere poterant: adeo super maerorem pudor quidam fugere colloquia et coetus hominum cogebat. postero die cum iuvenes nobiles missi a Capua ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur revertissent, vocatique in curiam percunctantibus maioribus natu multo sibi maestiores et abiectiores animi visos referrent: adeo silens ac prope mutum agmen incessisse, tacere indolem illam Romanam, ablatesque cum armis animos, non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hiscere quemquam prae metu potuisse tamquam ferentibus adhuc cervicibus iugum, sub quod emissi essent. habere Samnites victoriam non praeclaram solum sed etiam perpetuam: cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem ferociamque: — VII. cum haec dicerentur audirenturque et deploratum paene Romanum nomen in consilio sociorum fidelium esset, dicitur Ofillius Calavius Ovii filius, clarus genere factisque tum etiam aetate verendus, longe aliter se habere rem dixisse: silentium illud obstinatum fixosque in terram oculos et surdas ad omnia solatia aures et pudorem intuendae lucis ingentem molem irarum ex alto animi cientis indicia esse. aut Romana se ignorare ingenia, aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum, Caudinaeque pacis aliquanto Samnitibus quam Romanis tristiorem memoriam fore: quippe suos quemque eorum animos habiturum ubicumque congressuri sint; saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.

Iam Romae etiam sua infamis clades erat. obsessos primum audierunt; tristior deinde ignominiosae pacis magis quam periculi nuntius fuit. ad famam obsidionis dilectus haberi coeptus erat; dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam foede factam acce-

perunt; extemploque sine ulla publica auctoritate consensum in omnem formam luctus est: tabernae circa forum clausae, iustitiumque in foro sua sponte coeptum prius quam indictum; lati clavi, anuli aurei positi; paene maestior exercitu ipso civitas esse; nec ducibus irasci, sed inatque auctoribus sponsoribusque pacis irasci solum noxios etiam milites odisse et negare urbe tectisve accipiendos. quam concitationem animorum fregit adventus exercitus etiam iratis miserabilis. non enim tamquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum aspicere vellet. consules in privato abditi nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatus consulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum causa. Q. Fabium Ambustum dixerunt et P. Aelium Paetum magistrum equitum. quibus vitio creatis suffecti M. Aemilius Papus dictator L. Valerius Flaccus magister equitum. nec per eos comitia habita, et quia taedebat populum omnium magistratuum eius anni, res ad interregnum rediit. interreges Q. Fabius Maximus M. Valerius Corvus. is consules creavit Q. Publilium Philonem et L. Papirium Cursorem iterum haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent.

VIII. Quo creati sunt die, eo — sic enim placuerat patribus — magistratum inierunt, sollemnibusque senatus consultis perfectis de pace Caudina rettulerunt. et Publilius, penes quem fasces erant, „dic, Sp. Postumi", inquit, qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub iugum missus erat, „haud sum ignarus" inquit, „consules, ignominiae non honoris causa me primum excitatum iussumque dicere, non tamquam senatorem, sed tamquam reum qua infelicis belli qua ignominiosae pacis. ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de poena rettulistis, omissa defensione quae non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatiumque, sententiam de eo, de quo rettulistis, paucis peragam. quae

sententia testis erit, mihine an legionibus vestris peper-
cerim, cum me seu turpi seu necessaria sponsione ob-
strinxi; qua tamen, quando iniussu populi facta est, non
tenetur populus Romanus, nec quicquam ex ea praeter-
quam corpora nostra debentur Samnitibus. dedamur per
fetiales nudi vinctique; exsolvamus religione populum,
si qua obligavimus, ne quid divini humanive obstet, quo
minus iustum piumque de integro ineatur bellum. interea
consules exercitum scribere armare educere placet, nec
prius ingredi hostium fines quam omnia iusta in deditio-
nem nostram perfecta erunt. vos, dii immortales, precor
quaesoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postumium T. Ve-
turium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere,
at vos satis habeatis vidisse nos sub iugum missos, vi-
disse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctos-
que hostibus deditos omnem iram hostium nostris capi-
tibus excipientes. novos consules legionesque Romanas
ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos
consules bella gesta sunt". quae ubi dixit, tanta simul
admiratio miseratioque viri incessit homines, ut modo vix
crederent illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor
tam foedae pacis fuisset, modo miserarentur, quod vir
talis etiam praecipuum apud hostes supplicium passurus
esset ob iram diremptae pacis. cum omnes laudibus modo
prosequentes virum in sententiam eius pedibus irent,
temptata paulisper intercessio est ab L. Livio et Q. Mae-
lio tribunis plebis, qui neque exsolvi religione populum
aiebant deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud
Caudium fuissent, restituerentur; neque se pro eo quod
spondendo pacem servassent exercitum populi Romani
poenam ullam meritos esse; neque ad extremum, cum
sacrosancti essent, dedi hostibus violarive posse. IX. Tum
Postumius „dedite interea, dedite" inquit „profanos nos,
quod salva religione potestis: dedetis deinde et istos sa-
crosanctos, cum primum magistratu abierint; sed, si me
audiatis, priusquam dedantur hic in comitio virgis caesos,
hanc iam ut intercalatae poenae usuram habeant. nam
quod deditione nostra negant exsolvi religione populum,

id istos magis, ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo iuris fetialium expers est qui ignoret? neque ego infitias eo, patres conscripti, tam sponsiones quam foedera sancta esse apud eos homines, apud quos iuxta divinas religiones fides humana colitur: sed iniussu populi nego quicquam sanciri posse quod populum teneat. an si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos, tribuni, diceretis, et hanc urbem templa delubra fines aquas Samnitium esse? omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur. quid tandem, si spopondissemus urbem hanc relicturum populum Romanum; si incensurum; si magistratus, si senatum, si leges non habiturum; si sub regibus futurum? di meliora, inquis. atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat. si quid est in quo obligari populus possit, in omnia potest. et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul an dictator an praetor spoponderit. et hoc ipsi etiam Samnites iudicaverunt, quibus non fuit satis consules spondere, sed legatos quaestores tribunos militum spondere coegerunt. nec a me nunc quisquam quaesiverit, quid ita spoponderim, cum id nec consulis ius esset, nec illis spondere pacem, quae mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. nihil ad Caudium, patres conscripti, humanis consiliis gestum est: dii immortales et vestris et hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cavimus; et illi male partam victoriam male perdiderunt, dum vix locis quibus vicerant credunt, dum quacumque condicione arma viris in arma natis auferre festinant. an si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum accersunt, mittere Romam legatos, cum senatu, cum populo de pace ac foedere agere? tridui iter expeditis erat. interea in indutiis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam aut pacem adferrent. ea demum sponsio esset, quam populi iussu spopondissemus. sed neque vos tulissetis nec nos spopondissemus, nec fas fuit

alium rerum exitum esse, quam ut illi velut somnio laetiore quam quod mentes eorum capere possent nequiquam eluderentur, et nostrum exercitum eadem quae impedierat fortuna expediret; vanam victoriam vanior irritam faceret pax; sponsio interponeretur, quae neminem praeter sponsorem obligaret. quid enim vobiscum, patres conscripti, quid cum populo Romano actum est? quis vos appellare potest, quis se a vobis dicere deceptum? hostis an civis? hosti nihil spopondistis, civem neminem spondere pro vobis iussistis. nihil ergo vobis nec nobiscum est, quibus nihil mandastis, nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus rei satis locupletes. in id quod nostrum est, in id quod praestare possumus, corpora nostra et animos, in haec saeviant, in haec ferrum, in haec iras acuant. quod ad tribunos attinet, consulite, utrum praesens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur: nos interim, T. Veturi vosque ceteri, vilia haec capita luendae sponsionis feramus, et nostro supplicio liberemus Romana arma". X. Movit patres conscriptos cum causa tum auctor, nec ceteros solum sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus dicerent fore potestate. magistratu inde se extemplo abdicaverunt, traditique fetialibus cum ceteris Caudium ducendi. hoc senatus consulto facto lux quaedam adfulsisse civitati visa est. Postumius in ore erat; cum laudibus ad caelum ferebant, devotioni P. Decii consulis aliis claris facinoribus aequabant. emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio et opera; ipsum se cruciatibus et hostium irae offerre, piaculaque pro populo Romano dare. arma cuncti spectant et bellum: en umquam futurum ut congredi armatis cum Samnite liceat?

In civitate ira odioque ardente dilectus prope omnium voluntariorum fuit. rescriptae ex eodem milite novae legiones, ductusque ad Caudium exercitus. praegressi fetiales ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus iubent, manus post tergum vinciri. cum apparitor verecundia maiestatis Postumii laxe vinciret, „quin tu" inquit „adduces lorum, ut iusta fiat deditio!" tum ubi in

coetum Samnitium et ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fetialis ita verba fecit: „quandoque hisce homines iniussu populi Romani Quiritium foedus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt, ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo". haec dicenti fetiali Postumius genu femur quanta maxime poterat vi perculit, et clara voce ait se Samnitem civem esse, illum legatum fetialem a se contra ius gentium violatum; eo iustius bellum gesturos. XI. Tum Pontius „nec ego istam deditionem accipiam", inquit „nec Samnites ratam habebunt. quin tu, Spuri Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita facis aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro his pax debetur. sed quid ego te appello, qui te captum victori cum qua potes fide restituis? populum Romanum appello, quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factae paenitet, restituat legiones intra saltum, quo saeptae fuerunt. nemo quemquam deceperit, omnia pro infecto sint, recipiant arma quae per pactionem tradiderunt, redeant in castra sua, quidquid pridie habuerunt quam in colloquium est ventum, habeant: tum bellum et fortia consilia placeant, tum sponsio et pax repudietur. ea fortuna, iis locis, quae ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum; nec populus Romanus consulum sponsionem nec nos fidem populi Romani accusemus. numquamne causa defiet, cur victi pacto non stetis? obsides Porsinae dedistis: furto eos subduxistis. auro civitatem a Gallis redemistis: inter accipiendum aurum caesi sunt. pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus: eam pacem irritam facitis. et semper aliquam fraudi speciem iuris imponitis. non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat. hoc fide, hoc foederibus, hoc fetialibus caerimoniis dignum erat. ut quidem tu quod petisti per pactionem habeas, tot cives incolumes, ego pacem, quam hos tibi remittendo pactus sum, non habeam, hoc tu, A. Corneli, hoc vos, fetiales, iuris gentibus dicitis? ego vero istos,

quos dedi simulatis, nec accipio nec dedi arbitror; nec
moror, quo minus in civitatem obligatam sponsione com-
missa iratis omnibus diis, quorum eluditur numen, rede-
ant. gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum
fetialem genu perculit. ita dii credent Samnitem civem
Postumium non civem Romanum esse, et a Samnite lega-
tum Romanum violatum, eo vobis iustum in nos factum
esse bellum. haec ludibria religionum non pudere in lu-
cem proferre, et vix pueris dignas ambages senes ac con-
sulares fallendae fidei exquirere! i, lictor, deme vincla
Romanis: moratus sit nemo, quo minus ubi visum fuerit
abeant". et illi quidem, forsitan et publica, sua certe libe-
rata fide ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.
XII. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernen-
tibus renatum bellum omnia, quae deinde venerunt, non
in animis solum sed prope in oculis esse, et sero ac ne-
quiquam laudare senis Pontii utraque consilia, inter quae
se media lapsos victoriae possessionem pace incerta mu-
tasse, et beneficii et maleficii occasione amissa pugnatu-
ros cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos
tollere vel amicos facere. adeoque nullodum certamine
inclinatis viribus post Caudinam pacem animi mutaverant,
ut clariorem inter Romanos deditio Postumium quam Pon-
tium incruenta victoria inter Samnites faceret, et geri
posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samni-
tes simul rebellasse et vicisse crederent Romanum.

Inter haec Satricani ad Samnites defecerunt, et Fre-
gellae colonia necopinato adventu Samnitium — fuisse
et Satricanos cum iis satis constat — nocte occupata est.
timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos te-
nuit: lux pugnae initium fuit, quam aliquamdiu aequam,
et quia pro aris ac focis dimicabatur, et quia ex tectis ad-
iuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt.
fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri praeconis
passi sunt, incolumem abiturum qui arma posuisset. ea
spes remisit a certamine animos, et passim arma iactari
coepta. Pertinacior pars armata per aversam portam eru-
pit, tutior que eis audacia fuit quam incautus ad creden-

dum ceteris pavor, quos circumdatos igni nequiquam deos fidemque invocantes Samnites concremaverunt. Consules inter se partiti provincias: Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur; Publilius in Samnio substitit adversus Caudinas legiones. distendit ea res Samnitium animos, quod nec ad Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. optimum visum est committere rem fortunae et transigere cum Publilio certamen. itaque in aciem copias educunt. XIII. Adversus quos Publilius consul cum dimicaturus esset, prius adloquendos milites ratus contionem advocari iussit. ceterum sicut ingenti alacritate ad praetorium concursum est, ita prae clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est. suus cuique animus memor ignominiae adhortator aderat. vadunt igitur in proelium urgentes signiferos, et ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila velut dato ad id signo abiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. nihil illic imperatoriae artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. itaque non fusi modo hostes sunt, sed ne castris quidem suis fugam impedire ausi Apuliam dissipati petiere; Luceriam tamen coacto rursus in unum agmine est perventum. Romanos ira eadem, quae per mediam aciem hostium tulerat, et in castra pertulit. ibi plus quam in acie sanguinis ac caedis factum, praedaeque pars maior ira corrupta. — Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata Samnitium magis iniuriis et odio quam beneficio ullo populi Romani. nam Samnites ea tempestate in montibus vicatim habitantes campestria et maritima loca contempto cultorum molliore atque, ut evenit fere, locis simili genere ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quae regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interiecta inter Romam et Arpos penuria rerum omnium exclusos a commeatibus absumpsisset. tum quoque profectos inde ad Luceriam,

iuxta obsidentes obsessosque, inopia vexavit. omnia ab
Arpis Romanis suppeditabantur, ceterum adeo exigue, ut
militi occupato stationibus vigiliisque et opere equos fol-
liculis in castra ab Arpis frumentum veheret, interdum
occursu hostium cogeretur abiecto ex equo frumento pu-
gnare. obsessis, priusquam alter consul victore exercitu
advenit, et commeatus ex montibus Samnitium invecti
erant et auxilia intromissa. artiora omnia adventus Pu-
blilii fecit, qui obsidione delegata in curam collegae va-
cuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fece-
rat: itaque cum spes nulla esset diutius obsessos inopiam
laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant,
undique contractis viribus signa cum Papirio conferre.

XIV. Per id tempus parantibus utrisque se ad proe-
lium legati Tarentini interveniunt denuntiantes Samnitibus
Romanisque, ut bellum omitterent: per utros stetisset,
quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro
alteris pugnaturos. ea legatione Papirius audita perinde
ac motus dictis eorum cum collega se communicaturum
respondit; accitoque eo, cum tempus omne in apparatu
pugnae consumpsisset, collocutus de re haud dubia si-
gnum pugnae proposuit. agentibus divina humanaque,
quae adsolent cum acie dimicandum est, consulibus Ta-
rentini legati occursare responsum exspectantes, quibus
Papirius ait „auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius
nuntiat. litatum praeterea est egregie. auctoribus diis, ut
videtis, ad rem gerendam proficiscimur". signa inde ferre
iussit et copias eduxit, vanissimam increpans gentem,
quae suarum impotens rerum prae domesticis seditioni-
bus discordiisque aliis modum pacis ac belli facere aequum
censeret. Samnites ex parte altera cum omnem curam
belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut
expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, cum
instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent,
vociferari se in auctoritate Tarentinorum manere, nec de-
scendere in aciem, nec extra vallum arma ferre: dece-
ptos potius quodcumque casus ferat passuros, quam ut
sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. accipere

se omen consules aiunt, et eam precari mentem hostibus, ut nè vallum quidem defendant. ipsi inter se partitis copiis succedunt hostium munimentis, et simul undique adorti, cum pars fossas expierent pars vellerent vallum atque in fossas proruerent, nec virtus modo insita sed ira etiam exulceratos ignominia stimularet animos, castra invasere, et pro se quisque, non haec furculas nec Caudiam nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset, sed Romanam virtutem quam nec vallum nec fossae arcerent, memorantes caedunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, servos liberos, puberes impubes, homines iumentaque. nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, avidosque caedis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem irae confestim oratio habita est, ut doceretur miles, minime cuiquam militum consules odio in hostes cessisse aut cessuros, quin duces sicut belli ita insatiabilis supplicii futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriae obsidiis tenerentur, praepedisset animos, ne desperata omnia hostes caecos in supplicia eorum ageret, perdere prius quam perire optantes. laudare ea milites, laetari quae obviam itum irae suae esse, ac fateri omnia patienda potius quam proderetur salus tot principum Romanae iuventutis.

XV. Dimissa contione consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apulis circa, gens dubiae ad id voluntatis, temptarentur. Publius consul ad peragrandam profectus Apuliam aliquot expeditione una populos aut vi subegit aut condicionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriae restiterat, brevi ad spem eventus respondit. nam iisdem omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subveheb[illegible]ur, fame domiti Samnites, qui Luceriae in praesidio [illegible]ant, legatos misere ad consulem Romanum, ut receptis [illegible]quitibus, qui causa belli essent, absisteret obsidione. Papirius ita respondit: debuisse eos Pontium Herennii filio quo auctore Romanos sub iugum misissent,

consulere, quid victis patiendum censeret. ceterum quoniam ab hostibus in se aequa statui quam in se ipsi ferre maluerint, nuntiare Luceriam iussit, arma sarcinas iumenta multitudinem omnem imbellem intra moenia relinquerent; militem se cum singulis vestimentis sub iugum missurum, ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam. nihil recusatum. septem milia militum sub iugum missa, praedaque ingens Luceriae capta receptis omnibus signis armisque, quae ad Caudium amissa erant, et quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est, si quidem etiam, quod quibusdam in annalibus invenio, Pontius Herennii filius Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub iugum cum ceteris est missus. ceterum id minus miror obscurum esse de hostium duce dedito missoque: id magis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanae ignominiae, haud sciam an iustissimo triumpho ad eam aetatem secundum Furium Camillum triumphaverit, an consulum Papiriique praecipuum id decus sit. sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum ob rem bene gestam Luceriae continuato magistratu consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mugilanus, et in cognomine erratum sit.

XVI. Convenit iam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Frentanis uno secundo proelio debellavit, urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis in deditionem accepit. pari fortuna consul alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, praesidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam cum ad moenia Satrici admotus esset exercitus, legatisque missis ad pacem cum precibus petendam triste responsum ab consule redditum esset, nisi praesidio Samnitium interfecto

aut tradito ne ad se remearent, plus ea voce quam armis illatis terroris colonis iniectum. itaque subinde exsequuntur quaerendo a consule legati, quonam se pacto paucos armato vim adlaturos. ab isdem consilium petere iussi, quibus auctoribus praesidium in urbem accepissent, discedunt; aegre-que impetrato, ut de ea re consuli senatum responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. duae factiones senatum distinebant, una cuius principes erant defectionis a populo Romano auctores, altera fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. pars altera, cum praesidium Samnitium, quia nihil satis praeparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset, enuntiare consuli satis habuit, qua noctis hora quaque porta et quam in viam egressurus hostis foret; altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, armatosque clam [nocte] in urbem acceperunt. ita duplici proditione et praesidium Samnitium insessis circa viam silvestribus locis necopinato oppressum est, et ab urbe plena hostium clamor sublatus; momentoque unius horae caesus Samnis, Satricanus capitis, et omnia in potestate consulis erant, qui quaestione habita, quorum opera defectio esset facta, quos sontes comperit virgis caesos securi percussit; praesidioque valido imposito arma Satricanis ademit. inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam Samnitesque sub iugum missos auctores sunt. et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore sed etiam corporis viribus excellens. praecipua pedum pernicitas in cursu omnis aetatis suae fuisse ferunt, et seu virium vi seu exercitatione multa cibi vinique eundem capacissimum; nec ullo asperiorem, quia ipse invicti ad laborem corpore esset, fuisse militiam pediti pariter equitique: equitem aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bellica laxaret aliquid laboris; quibus ille

„ne nihil remissum dicatis, remitto“ inquit „ne utique dorsum demulceatis, cum ex equis descendetis“. et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Praenestinus praetor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem; quem cum inambulans ante tabernaculum vocari iussisset, lictorem expedire securem iussit. ad quam vocem exanimi stante Praenestino „agedum, lictor, excide radicem hanc“ inquit „incommodam ambulantibus“; perfusumque ultimi supplicii metu multa dicta dimisit. haud dubie illa aetate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana staret. quin eum parem destinant animis magno Alexandro ducem, si arma Asia perdomita in Europam vertisset.

XVII. Nihil minus quaesitum a principio huius operis videri potest, quam ut plus iusto ab rerum ordine declinarem, varietatibusque distinguendo opere et legentibus velut deverticula amoena et requiem animo meo quaererem. tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus saepe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium, ut quaerere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna, per omnia humana, maxime in res bellicas potens. ea et singula intuenti et universa sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facile praestant invictum Romanum imperium. iam primum ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adolescens in incremento rerum nondum alteram fortunam expertus decessit. ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum, Cyrum, quem maxime Graeci laudibus celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompeium, vertenti praebuit fortunae? recenseam duces Romanos, nec omnes omnium aetatium, sed ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum, M. Valerium Corvum, C. Marcium Ruti-

rum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, M'. Curium. deinceps ingentes sequuntur viri, si Punicum Romano praevertisset bellum, seniorque in Italiam traiecisset. horum in quolibet cum indoles eadem quae in Alexandro erat animi ingenii-que, tum disciplina militaris iam inde ab initiis urbis tra-dita per manus in artis perpetuis praeceptis ordinatae modum venerat. ita reges gesserant bella, ita deinde ex-actores regum Iunii Valeriique, ita deinceps Fabii Quinctii Cornelii, ita Furius Camillus, quem iuvenes ii quibus cum Alexandro dimicandum erat senem viderant. militaria opera pugnando obeunti Alexandro — nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt — cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus aut Valerius Corvus, insignes ante milites quam duces; cessissent Decii devo-tis corporibus in hostem ruentes; cessisset Papirius Cursor illo corporis robore, illo animi. victus esset consiliis iu-venis unius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui ex regibus constare dixit unus veram speciem Romani senatus cepit. id vero erat periculum, ne sollertius quam quilibet unus ex his quos nominavi castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis praecaveret, tempus pugnae deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. cum Dareo rem esse dixisset, quem mulierum ac onum agmen trahentem, inter purpuram atque au-oneratum fortunae apparatibus suae, praedam ve-am hostem, nihil aliud quam bene ausus vana nere, incruentus devicit. longe alius Italiae quam r quam temulento agmine comisabundus inces-illi habitus esset, saltus Apuliae ac montes Lu-enti et vestigia recentia domesticae cladis, ubi eius nuper Epiri rex Alexander absumptus Et loquimur de Alexandro nondum merso ous, quarum nemo intolerantior fuit. qui si rae fortunae novique, ut ita dicam, ingenii, r induerat, spectetur, Dareo magis similis ro in Italiam venisset, et exercitum Mace-

doniae oblitum degenerantemque iam in Persarum mores adduxisset. referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, et desideratas humi iacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus, et foeda supplicia, et inter vinum et epulas caedes amicorum, et vanitatem ementiendae stirpis. quid si vini amor in dies fieret acrior? quid si trux ac praefervida ira? — nec quicquam dubium inter scriptores refero — nullane haec damna imperatoriis virtutibus ducimus? id vero periculum erat, quod levissimi ex Graecis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriae favent, dictitare solent, ne maiestatem nominis Alexandri, quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse, sustinere non potuerit populus Romanus, et adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, contionari libere ausi sunt homines, id quod ex monumentis orationum patet, adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit? quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem annorum felicitate; quam qui eo extollunt, quod populus Romanus etsi nullo bello multis tamen proeliis victus sit, Alexandro nullius pugnae non secunda fortuna fuerit, non intelligunt se hominis res gestas et eius iuvenis cum populi iam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. miremur, si, cum ex hac parte saecula plura numerentur quam ex illa anni, plus in tam longo spatio quam in aetate tredecim annorum fortuna variaverit? quin tu hominis cum homine et ducis cum duce fortunam cum fortuna confers? quot Romanos duces nominem, quibus numquam adversa fortuna pugnae fuit! paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere licet consulum dictatorumque, quorum nec virtutis nec fortunae ullo die populum Romanum paenituit. et quo sint mirabiliores quam Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit; ab tribunis plebis dilectus impediti sunt; post tempus ad bella ierunt, ante tempus co-

mitiorum causa revocati sunt; in ipso conatu rerum circumegit se annus; collegae nunc temeritas nunc pravitas impedimento aut damno fuit; male gestis rebus alterius successum est; tironem aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. at hercule reges non liberi solum impedimentis omnibus sed domini rerum temporumque trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem fortunae pignera in discrimen detulisset. immo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium sed etiam offerentem se, Romani multi fuissent Alexandro vel gloria vel rerum magnitudine pares, quorum suo quisque fato sine publico discrimine viveret morereturque.

XIX. Restat ut copiae copiis comparentur vel numero vel militum genere vel multitudine auxiliorum. censebantur eius aetatis lustris ducena quinquagena milia capitum. itaque in omni defectione sociorum Latini nominis urbano prope dilectu decem scribebantur legiones. quaterni quinique exercitus saepe per eos annos in Etruria, in Umbria Gallis hostibus adiunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum: Latium deinde omne cum Sabinis et Volscis et Aequis et omni Campania et parte Umbriae Etruriaeque et Picentibus et Marsis Peignisque ac Vestinis atque Apulis, adiuncta omni ora Graecorum inferi maris a Thuriis Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis aut fractos bello invenisset hostes. ipse traiecisset mare cum veteranis Macedonibus non plus triginta milibus hominum et quattuor milibus equitum maxime Thessalorum: hoc enim roboris erat. Persas Indos aliasque si adiunxisset gentes, impedimentum maius quam auxilium traheret. adde quod Romanis ad manum domi supplementum esset, Alexandro, quod postea Hannibali accidit, alieno in agro bellanti exercitus consenuisset. arma clipeus sarisaeque illis; Romano scutum, maius corpori tegumentum, et pilum, haud paulo quam hasta vehementius ictu missuque telum. statarius uterque miles ordines servans: sed illa

phalanx immobilis et unius generis, Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans, facilis partienti quicumque opus esset, facilis iungenti. iam in opere quis par Romano miles, quis ad tolerandum laborem melior? uno proelio victus Alexander bello victus esset: Romanum, quem Caudium, quem Cannae non fregerunt, quae fregisset acies? ne ille saepe, etiam si prima prospere evenissent, Persas et Indos et imbellem Asiam quaesisset, et cum feminis sibi bellum fuisse dixisset; quod Epiri regem Alexandrum mortifero vulnere ictum dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso iuvene cum sua conferentem. equidem cum per annos quattuor et viginti primo Punico bello classibus certatum cum Poenis recordor, vix aetatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum: et forsitan, cum et foederibus vetustis iuncta res Punica Romanae esset, et timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. non quidem Alexandro duce nec integris Macedonum rebus sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum Philippum Persen, non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. absit invidia verbo, et civilia bella sileant, numquam ab equite hoste, numquam a pedite, numquam aperta acie, numquam aequis, utique numquam nostris locis laboravimus. equidem sagittas saltus impeditos avia commeatibus loca gravis armis miles timere potest: mille acies graviores quam Macedonum atque Alexandri avertit avertetque, modo sit perpetuus huius qua vivimus pacis amor et civilis cura concordiae.

XX. M. Foslius Flaccina inde et L. Plautius Venox consules facti. eo anno ab frequentibus Samnitium populis de foedere renovando legati cum senatum humi strati movissent, reiecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. itaque de foedere negatum, indutiae biennii, cum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratae. et ex Apulia Teanenses Canusinique, populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis in

deditionem venerunt. — Eodem anno primum Praefecti Capuam creari coepti legibus ab L. Furio praetore datis, eum utrumque ipsi pro remedio aegris rebus discordia intestina petissent. et duae Romae additae tribus, Ufentina ac Falerna. — Inclinatis semel in Apulia rebus Teates quoque Apuli ad novos consules, C. Iunium Bubulcum Q. Aemilium Barbulam, foedus petitum venerunt, pacis per omnem Apuliam praestandae populo Romano auctores. id audacter spondendo impetravere, ut foedus daretur, neque ut aequo tamen foedere, sed ut in dicione populi Romani essent. Apulia perdomita — nam Forento quoque valido oppido Iunius potitus erat — in Lucanos perrectum; inde repentino adventu Aemilii consulis Nerulum vi captum. et postquam res Capuae stabilitas Romana disciplina fama per socios vulgavit, Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad iura statuenda ipsius coloniae patroni; nec arma modo sed iura etiam Romana late pollebant.

XXI. C. Iunius Bubulcus et Q. Aemilius Barbula consules exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio et M. Popilio, ceterum dictatori L. Aemilio legiones tradiderunt. is cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus rebellandi causam Samnitibus dedit. inde terror illatus Romanis: hinc Samnis magno duplex tu coacto ad eximendos obsidione socios haud procul castris Romanorum castra posuit, hinc Saticulani magno cursu tumultu patefactis repente portis in stationes hostium incurrerunt. inde pars utraque speculi magis auxilii quam viribus freta suis iusto mox proelio inito Romanos utrimque facilem ad[illegible]ent, et quamquam anceps dimicatio erat, tamen infestior tam aciem dictator habuit, quia et locum haud mine intra [illegible]ircumveniendum cepit et diversa statuit signa. obvertit. ib[illegible]n in erumpentes incessit, nec magno certanec dubia ne[illegible]enia compulit; tum totam aciem in Samnites nocte ignibus[illegible]us certaminis fuit, victoria sicut sera, ita [illegible]varia fuit. fusi in castra Samnites exstinctis [illegible]cito agmine abeunt, et spe abiecta Sati-

culae tuendae Plisticam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

XXII. Anno circumacto bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est, consules novi, sicut superiores, Romae manserunt. Fabius ad accipiendum ab Aemilio exercitum ad Saticulam cum supplemento venit. neque enim Samnites ad Plisticam manserant, sed accitis ab domo novis militibus multitudine freti castra eodem quo antea loco posuerunt; lacessentesque proelio Romanos avertere ab obsidione conabantur. eo intentius dictator in moenia hostium versus id bellum tanti ducere quod urbem oppugnabat; securior ab Samnitibus agere stationibus modo oppositis, ne qua in castra vis fieret. eo ferocius adequitare Samnites vallo, neque otium pati. et cum iam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore magister equitum Q. Aulius Cerretanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus summovit hostem. tum in minime pertinaci genere pugnae sic fortuna exercuit opes, ut insignis utrimque clades et clara ipsorum ducum ederet funera. prior Samnitium imperator aegre patiens, quo tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites proelium iteravit; in quem insignem inter suos cientem pugnam magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo praecipitaret. nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis quam irritata est multitudo. omnes qui circa erant in Aulium, temere invectum per hostium turmas, tela coniecerunt; fratri praecipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo magistrum equitum plenus maeroris atque irae trucidavit; nec multum afuit, quin corpore etiam, quia inter hostilis ceciderat turmas, Samnites potirentur. sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere. et repentina acies circa corpora ducum pedestre proelium iniit, quo haud dubie superat Romanus; recuperatumque Aulii corpus mixta cum dolore laetitia victores in castra referunt. Samnites duce amisso et per equestre certamen temptatis viribus omissa Saticula, quam

nequiquam defendi rebantur, ad Pli
deunt, intraque paucos dies Saticul
tionem, Plistica per vim Samnis pot

XXIII. Mutata inde belli sede
Samnio Apuliaque traductae legione
defecerat interfectis colonis Roman
Romanus exercitus ad ulciscendam
perandamque coloniam magnis itin
sparsi per vias speculatores sequi
nec iam procul abesse alii super alic
itum hosti atque ad Lautulas ancipi
est. non caedes, non fuga alterius p
tos, victi victoresne essent, diremit.
dam adversam eam pugnam Romani
cecidisse Q. Aulium magistrum e
locum Aulii C. Fabius magister equitu
ab Roma advenit, et per praemissos
ciatore, ubi subsisteret, quove temp
hostem adgrederetur, substitit occu
exploratis consiliis. dictator cum per
nam continuisset suos intra vallum,
hsidentis modo, signum repente pugn
ratus ad accendendos virorum f
quam in semet ipso cuiquam rel
equitum novoque exercitu mil
nulla nisi in eruptione spes e
milites, deprehensi, nisi
us viam, nullam habemus. s
satis tuta sunt, sed inopia ea
lia defecerunt, unde subve
si omnes iuvare velint, iniq
bor ego vos castra hic r
oria, sicut pristino die, v
non munimentis arma tu
repetantque quibus ope
um rerum respectum pr
mus. ferte signa in hoste
rit, castra quibus imper

damna vestra, milites, omnium circa qui defecerunt populorum praeda sarcientur". et oratione dictatoris, quae necessitatis ultimae index erat, milites accensi vadunt in hostem, et respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum — ita enim iusserat dictator — ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. itaque velut vecordes illati signa primo impetu hostium turbant, et in tempore, postquam ardentia procul vidit castra, magister equitum — id convenerat signum — hostium terga invadit. ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt. ingens multitudo in unum metu conglobata ac semet ipsam turba impediens in medio caesa. castra hostium capta direptaque; quorum praeda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria laetum, quam quod praeter exiguam deformatam incendio partem cetera contra spem salva invenit.

XXIV. Ad Soram inde reditum, novique consules M. Poetilius C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt magna parte veterum militum dimissa novisque cohortibus in supplementum adductis. ceterum cum propter difficilem urbis situm nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, et aut tempore longinqua aut praeceps periculo victoria esset, Soranus transfuga clam ex oppido profectus cum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules iubet, deductusque traditurum urbem promittit. visus inde, cum quonam modo id praestaturus esset percunctantes doceret, haud vana adferre perpulit, prope adiuncta moenibus Romana castra ut sex milia ab oppido removerentur: fore ut minus intentae in custodiam urbis diurnae stationes ac nocturnae vigiliae essent. ipse insequenti nocte sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere iussis decem milites delectos secum per ardua ac prope invia in arcem ducit, pluribus quam pro numero virorum missilibus telis eo collatis. ad hoc saxa erant et temere iacentia, ut fit in aspretis, et de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. ubi cum constituisset Romanos, semitamque angustam et arduam

erectam ex oppido in arcem osten
ascensu" inquit „vel tres armati qua
arcuerint: vos et decem numero, et
mani Romanorumque fortissimi viri
vobis et nox erit, quae omnia ex in
ostentat. ego iam terrore omnia imp
tenti tenete". decurrit inde, quanto
tumultu „ad arma" et „pro vestram
tans „arx ab hostibus capta est; def
cidens principum foribus, haec obvi
bus in publicum pavidis increpat. a
vorem plures per urbem ferunt. trep
sis ad arcem exploratoribus cum te
arcem multiplicato numero audirent
spe recuperandae arcis; fuga cunct
taeque ab semisomnis ac maxima pa
guntur, quarum per unam praesidiun
excitatum irrumpit, et concursantes p
dit. iam Sora capta erat, cum consul
ere, et quos reliquos fortuna ex noc
cerat, in deditionem accipiunt. ex
inque, qui omnium consensu destin
norum caedis et defectionis auctc
cunt; ceteram multitudinem ir
sito Sorae relinqunt. omnes,
virgis in foro caesi ac securi p
bis, cuius maxime intererat
in colonias mitteretur, multitu
XV. Consules ab Sora profec
bes Au
num bellum intulerunt. mot
ventu S
mnitium, cum apud Lautulas
rant, co
nec Capu
urationesque circa Campa
ad praeto
ipsa crimine caruit. qui
Ausonum
m quosdam inquirendo v
tem venit.
ns proditione urbium, si
ex quibus
usona et Menturnae et
ditionem ur
ncipes iuventutis duode
n suarum coniurati a

am pridem exoptantes Samnitium adventum,
tulas pugnatum audierunt, pro victis Roma-
, iuventute armis Samnitem iuvisse; fugatis
us incerta pace agere nec claudentes por-
ne arcessant bellum, et obstinatos claudere,
admoveatur: in ea fluctuatione animorum
utos posse. his auctoribus mota propius
ue eodem tempore circa tria oppida milites,
, qui occulti propinqua moenibus insiderent
togati tectis veste gladiis, qui sub lucem
urbes ingrederentur. ab his simul custodes
ti, simul datum signum armatis, ut ex insi-
rent. ita portae occupatae, triaque oppida
odemque consilio capta. sed quia absenti-
impetus est factus, nullus modus caedibus
e Ausonum gens vix certo defectionis cri-
ac si internecivo bello certasset.
odem anno prodito hostibus Romano prae-
Samnitium facta. nec diu proditoribus im-
. haud procul inde exercitus Romanus erat;
impetu urbs sita in plano capitur. Lucerini
d internecionem caesi; eoque ira processit,
oque, cum de colonis mittendis Luceriam
senatus, multi delendam urbem censerent,
, quod exsecrabile in bis captos erat, lon-
que abhorrere a relegandis tam procul ab
inter tam infestas gentes cogebat. vicit
ia, ut mitterentur coloni. duo milia et quin-
— Eodem anno, cum omnia infida Romanis
e quoque occultae principum coniurationes
ibus cum ad senatum relatum esset, haud-
lecta res. quaestiones decretae, dictatorem-
nibus exercendis dici placuit. C. Maenius
Foslium magistrum equitum dixit. ingens
us eius terror. itaque sive timor seu con-
alavios Ovium Noviumque — ea capita con-
ant — priusquam nominarentur apud dicta-
ud dubie ab ipsis conscita iudicio subtraxit.

deinde ut quaestioni Campanae materia dece
Romam interpretando res: non nominatim c
sed in universum qui usquam coissent con
adversus rem publicam quaeri senatum iussi
tiones honorum adipiscendorum causa fact
rem publicam esse. latiorque et re et perso
fieri, haud abnuente dictatore sine fine ulla
suae ius esse. postulabantur ergo nobiles h
pellantibusque tribunos nemo erat auxilio,
reciperentur. inde nobilitas, nec hi modo in
intendebatur, sed universi simul negare no
men esse, quibus si nulla obstetur fraude,
honorem, sed hominum novorum. ipsos ad
magistrumque equitum reos magis quam qu
neos eius criminis esse, intellecturosque ita
magistratu abissent. tum enim vero Maeni
magis quam imperii memor, progressus
verba fecit: „et omnes ante actae vitae vo
eo, Quirites, et hic ipse honos delatus a
innocentiae meae: neque enim, quod sa
a tempora postulabant rei publicae, qu
us esset, sed qui maxime procul ab his
egisset, dictator deligendus exercend
sed quoniam quidem nobiles hon
, vos existimare quam me pro magi
apertum dicere melius est — prim
quaestiones omni ope adnisi sunt;
parum potentes erant, ne causam
adversariorum appellationem et
ecii confugerunt; postremo rep
tiora quam ut innocentiam sua
irruerunt, et privatis dictator
ae non fuit, ut omnes dii hon
quae non possint temptari,
e obviam ire crimini et o
a me abdico. vos quaes
senatu negotium fuerit
um quaestiones exerc

innocentia nostra nos non maiestate honoris tutos a criminationibus istis esse". abdicat inde se dictatura, et post eum confestim Foslius magisterio equitum; primique apud consules — iis enim ab senatu mandata res est — rei facti adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo multiplicatis summis honoribus post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, causam dixit absolutusque est. nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quaestio per clara nomina reorum viguit; inde labi coepit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spes Campanae defectionis, in quam coniuratum erat, Samnites in Apuliam versos rursus ad Caudium revocavit, ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. eo consules cum valido exercitu venerunt. et primo circa saltus, cum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt; deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum castra in conspectu hostibus data; deinde levibus proeliis equitum saepius quam peditum utrimque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum aut morae, qua trahebant bellum, paenitebat. Samnitium contra ducibus et carpi parvis quotidie damnis et senescere dilatione belli vires suae videbantur. itaque in aciem procedunt equitibus in cornua divisis, quibus praeceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad proelium starent: aciem pedite tutam fore. consulum Sulpicius in dextro, Poetilius in laevo cornu consistunt. dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. sinistris, praeterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Poetilii consulis additae vires, qui subsidiarias cohortes, quae integrae ad longioris pugnae casus reservabantur, in primam aciem extemplo misit, universisque hostem primo impetu viribus impulit.

commota pedestri acie Samnitium eques in pugnam
cedit. in hunc transverso agmine inter duas acies s
ferentem Romanus equitatus concitat equos, donec aqu
ordines peditum atque equitum confundit, hoc univ
sam ab ea parte avertit aciem. in eo cornu Poetili
solus sed Sulpicius etiam hortator adfuerat victoriam a sinistra
suis nondum conserentibus manus ad clamorem cer-
parte prius exortum. unde haud dubiam mille ducentis
nens, cum ad suum cornu tenderet cum loco pul-
viris, dissimilem ibi fortunam invenit, Romanos inferentem. cete-
sos, victorem hostem signa in perculsos inferentes: nam et
rum omnia mutavit repente consulis adventus, et maius
conspectu ducis refectus militum est animus, et par-
quam pro numero auxilium advenerant fortes viri, et resti-
tis alterius victoria audita mox visa etiam Romanus, et omisso
tuit. tota deinde iam vincere acie Romanus, nisi qui Maleventum,
certamine caedi capique Samnites, nisi qui Maleventum,
cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. ad
triginta milia caesa aut capta Samnitium proditum memo-
riae est.

XXVIII. Consules egregia victoria parta protinus
inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt; ibique
hiberna egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio
Cursore quintum C. Iunio Bubulco iterum nominatus dicta-
tor C. Poetilius cum M. Foslio magistro equitum exerci-
tum accepit. is cum audisset arcem Fregellanam ab Sa-
mnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit.
unde nocturna Samnitium fuga sine certamine receptis
Fregellis, praesidioque valido imposito, in Campaniam
reditum maxime ad Nolam armis repetendam. eo se intra
moenia sub adventum dictatoris et Samnitium omnis mul-
titudo et Nolani agrestes contulerant. dictator urbis situ
circumspecto, quo apertior aditus esset, omnia
aedificia — et frequenter ibi habitabatur — circumiecta
muris incendit. nec ita multo post, sive a Poetilio dicta-
tore sive ab C. Iunio consule—nam utrumque traditur —,
Nola est capta. qui captae decus Nolae ad consulem tra-
hunt, adiciunt Atinam et Calatiam ab eodem captas, Poe-

tilium autem pestilentia orta clavi figendi causa dictatorem dictum. Suessa et Pontiae eodem anno coloniae deductae sunt. Suessa Auruncorum fuerat; Volsci Pontias insulam sitam in conspectu litoris sui incoluerant. et Interamnam ac Casinum ut deduceretur colonia senati consultum factum est. sed triumviros creavere ac misere colonorum quattuor milia insequentes consules M. Valerius P. Decius.

XXIX. Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura decederet patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. nec erat ea tempestate gens alia, cuius secundum Gallicos tumultus arma terribiliora essent cum propinquitate agri tum multitudine hominum. itaque altero consule in Samnio reliquias belli persequenti P. Decius, qui graviter aeger Romae restiterat, auctore senatu dictatorem C. Iunium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes iuniores sacramento adigit, arma quaeque alia res poscit summa industria parat. nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. eadem in comparando cohibendoque bello consilia et apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi. et censura clara eo anno Appii Claudii et C. Plautii fuit, memoriae tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam munivit et aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit, quia ob infamem atque invidiosam senatus lectionem verecundia victus collega magistratu se abdicaverat: Appius iam inde antiquitus insitam pertinaciam familiae gerendo solus censuram obtinuit. eodem Appio auctore Potitii, gens cuius ad aram maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos ministerii delegandi causa sollemnia eius sacri docuerat. traditur inde dictu mirabile, et quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset, cum duodecim familiae ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe exstinctos; nec nomen tantum Potitiorum interisse, sed censorem etiam Appium memori deum ira post aliquot annos luminibus captum. XXX. Itaque consules qui eum

annum secuti sunt, C. Iunius Bubulcus tertium et
milius Barbula iterum, initio anni questi apud p
deformatum ordinem prava lectione senatus, qua
aliquot lectis praeteriti essent, negaverunt eam le
se, quae sine recti pravique discrimine ad gra
libidinem facta esset, observaturos; et senatum e
citaverunt eo ordine qui ante censores App. Clau
C. Plautium fuerat. et duo imperia eo anno dar
per populum, utraque pertinentia ad rem militarem
ut tribuni militum seni deni in quattuor legiones
crearentur, quae antea perquam paucis suffragi
relictis locis dictatorum et consulum ferme fuera
ficia. tulere eam rogationem tribuni plebei L. A
Marcius. alterum ut duumviros navales classis o
reficiendaeque causa idem populus iuberet. lat
plebis sciti fuit M. Decius tribunus plebis. — E
anni rem dictu parvam praeterirem, ni ad religion
esset pertinere. tibicines, quia prohibiti a proxim
soribus erant in aede Iovis vesci, quod traditum a
tus erat, aegre passi Tibur uno agmine abierunt, a
nemo in urbe esset, qui sacrificiis praecineret. e
religio tenuit senatum; legatosque Tibur miseru
darent operam, ut hi homines Romanis restituer
Tiburtini benigne polliciti primum accitos eos in
hortati sunt, uti reverterentur Romam: postquan
pelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingen
minum eos adgrediuntur. die festo alii alios per s
celebrandarum cantu epularum causa invitant, e
cuius avidum ferme genus est, oneratos sopiunt;
ita in plaustra somno vinctos coniciunt ac Romam
tant. nec prius sensere quam plaustris in foro
plenos crapulae eos lux oppressit. tunc concurs
puli factus, impetratoque ut manerent, datum ut tr
quotannis ornati cum cantu atque hac quae nunc s
nis est licentia per urbem vagarentur, restitutum
aede vescendi ius iis qui sacris praecinerent. hae
duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

XXXI. Consules inter se provincias sortiti:

Samnites, Aemilio novum bellum Etruria sorte obvenit. in Samnio Cluviam praesidium Romanum, quia neque iverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusque foedum in modum laceratos occiderant deditos. huic infensus crudelitati Iunius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus, quo die adgressus est moenia, vi cepit atque omnes puberes interfecit. inde victor exercitus Bovianum ductus. caput hoc erat Pentrorum Samnitium longe ditissimum atque opulentissimum armis virisque. ibi quia haud tantum irarum erat, sed praedae milites accensi oppido potiuntur. minus eritque saevitum in hostes est, praedae plus paene quam omnis Samnio umquam egestum, benigneque omnis militi concessa. et postquam praepotentem armis Romanum nec acies subsistere ullae nec castra nec urbes poterant, omnium principum in Samnio eo curae sunt, ut insidiis quaereretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. transfugae agrestes et captivi quidam, pars forte pars consilio oblati, congruentia ad consulem adferentes, quae et vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt, ut praedatum eo expeditae ducerentur legiones. ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, et postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit, et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein postquam, ut quisque liberaverat se onere aptaveratque armis, ad signa undique coibant, et notis ordinibus in vetere disciplina militiae iam sine praecepto ullius sua sponte struebatur acies, consul ad ancipitem maxime pugnam advectus desilit ex equo, et Iovem Martemque atque alios testatur deos se nullam suam gloriam inde sed praedam militi quaerentem in eum locum devenisse, neque in se aliud quam miniam ditandi ex hoste militis curam reprehendi posse ab eo se dedecore nullam rem aliam quam virtutem militum vindicaturam. coniterentur modo uno animo omnes invadere hostem, victum acie, castris exutum, nu-

datum urbibus, ultimam spem furto insi-
tem, et loco non armis fretum. sed quem
Romanae inexpugnabilem locum? Frege
naque, et ubicumque iniquo successum e
rabantur. his accensus miles omnium in
tatium, vadit adversus imminentem hos
paulum laboris fuit, dum in adversum
agmen, ceterum postquam prima signa pl
ceperunt, sensitque acies aequo se iam
versus extemplo est terror in insidiator
latebras, quibus se paulo ante texerant, p
mes fuga repetebant. sed loca difficili
ipsos tum sua fraude impediebant. itaque
effugium patuit: caesa ad viginti milia h
que Romanus ad oblatam ab hoste pr
discurrit.

XXXII. Dum haec geruntur in Sam
Etruriae populi praeter Arretinos ad arm
pugnando Sutrio, quae urbs socia Roman
Etruriae erat, ingens orsi bellum. eo alte
milius cum exercitu ad liberandos obsidio
advenientibus Romanis Sutrini commea
castra ante urbem posita advexere. Etrus
consultando, maturarent traherentne bellu
postero die, ubi celeriora quam tutiora
placuere ducibus, sole orto signum pug
est, armatique in aciem procedunt. quod
suli nuntiatum est, extemplo tesseram dar
deat miles firmatisque cibo viribus arm
paretur. consul ubi armatos paratosque v
vallum proferri iussit, et haud procul
aciem. aliquamdiu intenti utrimque stete
tes, ut ab adversariis clamor et pugna in
sol meridie se inclinavit, quam telum hin
sum est. inde ne infecta re abiretur, cl
oritur, concinuntque tubae et signa inferu
a Romanis pugna initur. concurrunt inf
mero hostis, virtute Romanus superat.

multos utrimque et fortissimum quemque absumit, nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa integri fessis successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. nullo umquam proelio fugae minus nec plus caedis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset, ita ut victores prius quam victi pugnandi finem facerent. post occasum solis signum receptui datum est; nocte ab utroque in castra reditum. nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignae apud Sutrium gestum est, quia et ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno proelio fuerat subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum praesidium, et apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post proelium saucii decesserint, quam ceciderant in acie. XXXIII. Q. Fabius insequentis anni consul bellum ad Sutrium excepit, collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est. ceterum et Fabius supplementum ab Roma adduxit, et novus exercitus domo accitus Etruscis venit.

Permulti anni iam erant cum inter patricios magistratus tribunosque nulla certamina fuerant, cum ex ea familia, quae velut fatalis cum tribunis ac plebe erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor circumactis decem et octo mensibus, quod Aemilia lege finitum censurae spatium temporis erat, cum C. Plautius collega eius magistratu se abdicasset, nulla vi compelli ut abdicaret potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis, qui finiendae censurae intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis quam iustam, nec in vulgus quam optimo cuique gratiorem. is cum identidem legem Aemiliam recitaret, auctoremque eius Mamercum Aemilium dictatorem laudibus ferret, qui quinquennalem ante censuram et longinquitate potestatem dominantem intra sex mensum et anni coegisset spatium, „dic agedum," inquit „Appi Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses". negare Appius interrogationem tribuni magno opere ad causam pertinere suam: nam et si tenuerit lex Aemilia eos cen-

sores, quorum in magistratu lata esset, quia post illos censores creatos eam legem populus iussisset, quodque postremum iussisset, id ius ratumque esset, non tamen aut se aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse. XXXIV. Haec sine ullius adsensu cavillante Appio „est," inquit „Quirites, illius Appii progenies, qui decemvir in annum creatus altero anno se ipse creavit, tertio nec ab se nec ab ullo creatus privatus fasces et imperium obtinuit, nec ante continuando abstitit magistratu quam obruerent eum male parta, male gesta, male retenta imperia. haec est eadem familia, Quirites, cuius vi atque iniuriis compulsi extorres patria Sacrum montem cepistis; haec, adversus quam tribunicium auxilium vobis comparastis; haec, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis; haec, quae fenebres leges, haec, quae agrarias semper impugnavit. haec conubia patrum et plebis interrupit; haec plebi ad curules magistratus iter obsaepsit. hoc est nomen multo quam Tarquiniorum infestius vestrae libertati. itane tandem, Appi Claudi, cum centesimus iam annus sit ab Mam. Aemilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id ius esse quod postremo populus iussisset sciit? immo vero omnes sciverunt; et ideo Aemiliae potius legi paruerunt quam illi antiquae, qua primum censores creati erant, quia hanc postremam iusserat populus, et quia, ubi duae contrariae leges sunt, semper antiquae obrogat nova. an hoc dicis, Appi, non teneri Aemilia lege populum? an populum teneri, te unum exlegem esse? tenuit Aemilia lex violentos illos censores C. Furium et M. Geganium, qui quid iste magistratus in re publica male facere posset indicarunt, cum ira finitae potestatis Mam. Aemilium, principem aetatis suae belli domique, aerarium fecerunt; tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium; tenet C. Plautium colliegam tuum isdem auspiciis, eodem iure creatum. an hunc non ut qui optimo iure censor creatus esset populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc praecipuum ac

singulare valeat? quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen ut qui optimo iure rex Romae creatus sit creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi aut ludorum causa dictatorem audacter crees? quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem ingentibus rebus gestis dictatura se abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu? quid ego antiqua repetam? nuper intra decem annos C. Maenius dictator, quia, cum quaestiones severius quam quibusdam potentibus tutum erat exerceret, contagio eius quod quaerebat ipse criminis objectata ab inimicis est, ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. nolo ego istam in te modestiam: ne degeneraveris a familia imperiosissima et superbissima; non die non hora citius quam necesse est magistratu abieris, modo ne excedas finitum tempus. satis est aut diem aut mensem censurae adicere? triennium, inquit, et sex menses ultra quam licet Aemilia lege censuram geram, et solus geram. hoc quidem iam regno simile est. an collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? paenitet enim, quod antiquissimum sollemne et solum ab ipso, cui fit, institutum deo, ab nobilissimis antistitibus eius sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti, gens antiquior originibus urbis huius, hospitio deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe exstincta est, nisi universam rem publicam eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. urbs eo lustro capta est, quo demortuo collega C. Iulio censore L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. et quanto modestior illius cupiditas fuit quam tua, Appi? nec solus nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit. tamen neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur; omnes deinceps censores post mortem collegae se magistratu abdicarunt. te nec quod dies exit censurae nec quod collega magistratu abiit nec lex nec pudor coercet, virtutem in superbia, in audacia,

in contemptu deorum hominumque ponis. ego te, App. Claudi, pro istius magistratus maiestate ac verecundia, quem gessisti, non modo manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori a me appellatum vellem: sed et haec, quae adhuc egi, pervicacia tua et superbia coegit me loqui, et nisi Aemiliae legi parueris, in vincula duci iubebo, nec, cum ita comparatum a maioribus sit, ut comitiis censoriis, nisi duo confecerint legitima suffragia, non renuntiato altero comitia differantur, ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar". haec taliaque cum dixisset, prendi censorem et in vincula duci iussit. approbantibus sex tribunis actionem collegae tres appellanti Appio auxilio fuerunt; summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

XXXV. Dum ea Romae geruntur, iam Sutrium ab Etruscis obsidebatur, consulique Fabio imis montibus ducenti ad ferendam opem sociis temptandasque munitiones, si qua posset, acies hostium instructa occurrit; quorum ingentem multitudinem cum ostenderet subiecta late planities, consul, ut loco paucitatem suorum adiuvaret, flectit paululum in clivos agmen — aspreta erant strata saxis —, inde signa in hostem obvertit. Etrusci omnium praeterquam multitudinis suae, qua sola freti erant, immemores proelium ineunt adeo raptim et avide, ut abiectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios vadentes in hostem: Romanus contra nunc tela nunc saxa, quibus eos adfatim locus ipse armabat, ingerere. igitur scuta galeaeque ictae cum etiam quos non vulneraverant turbarent — neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent —, stantes et expositos ad ictus, cum iam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque et instabilem aciem redintegrato clamore strictis gladiis hastati et principes invadunt. eum impetum non tulerunt Etrusci, versisque signis fuga effusa castra repetunt. sed equites Romani praevecti per obliqua campi cum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere montes petunt. inde inermi paene agmin

ac vexato vulneribus in silvam Ciminiam [illegible] Romanus multis milibus Etruscorum caesis [illegible] ginta signis militaribus captis castris etiam praeda ingenti potitur. tum de persequendo coeptum. XXXVI. Silva erat Ciminia magis que horrenda quam nuper fuere Germanici ad eam diem ne mercatorum quidem adita. haud fere quisquam praeter ducem ipsum omnibus cladis Caudinae nondum memoria tum ex his qui aderant — consulis fratrem Caesonem alii, C. Claudium quidam matre consulem genitum tradunt — speculatum se iturum professus, brevique omnia certa adlaturum. Caere educatus apud hospites Etruscis inde litteris eruditus erat, linguamque Etruscam probe noverat. habeo auctores vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Graecis, ita Etruscis litteris erudiri solitos: sed propius est vero praecipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. servus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una eoque haud ignarus linguae eiusdem; nec quicquam aliud proficiscentes quam summatim regionis, quae intranda erat, naturam ac nomina principum in populis accepere, ne qua inter colloquia insigni nota haesitantes deprendi possent. iere pastorali habitu, agrestibus telis falcibus gaesisque binis armati. sed neque commercium linguae nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod abhorrebat ab fide quemquam externum Ciminios saltus intraturum. usque ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur. ibi qui essent fateri Romanum ausum, introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate amicitiaque, atque inde comi hospitio acceptum nuntiare Romanis iussum, commeatum exercitui dierum triginta praesto fore, si ea loca intrasset, iuventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. haec cum relata consuli essent, impedimentis prima vigilia praemissis, legionibus post impedimenta ire iussis ipse substitit cum equitatu; et luce orta postero die obequitavit stationibus hostium, quae extra saltum dispositae

[illegible] dra- hostium cum hoste agitare tum invia atque saltus, nulli eam intrare audebat: aliis aboleverat. M. Fabium, eadem qua

erant; et cum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit, portaque altera egressus ante noctem agmen adsequitur. postero die luce prima iuga Ciminii montis tenebat. inde contemplatus opulenta Etruriae arva milites emittit. ingenti iam abacta praeda tumultuariae agrestium Etruscorum cohortes, repente a principibus regionis eius concitatae, Romanis occurrunt adeo incompositae, ut vindices praedarum prope ipsi praedae fuerint. caesis fugatisque iis, late depopulato agro victor Romanus opulentusque rerum omnium copia in castra rediit. eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant denuntiatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret. laetati serius se quam ut impedire bellum possent venisse, nuntii victoriae Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum latius erat quam profligatum bellum: vastationem namque sub Ciminii montis radicibus iacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriae modo populos sed Umbriae finitima. itaque quantus non umquam antea exercitus ad Sutrium venit; neque e silvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies. deinde instructa primo suo stare loco relicto hostibus ad instruendum contra spatio; dein, postquam detractare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt, ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut eo sibi e castris cibaria eius diei deferri iuberent: mansuros se sub armis, et aut nocte aut certe luce prima castra hostium invasuros. nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, cum cibum capere consul milites iubet; praecipit ut in armis sint, quacumque diei noctisve hora signum dederit. paucis milites adloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruscos, nec hostem hosti nec multitudinem multitudini comparandam ait esse. praeterea telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse. his ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur; et, quod sine munimento conside-

veri similius erat quod simulabatur. curati cibo cor-
quieti dant, et quarta fere vigilia sine tumultu exci-
arma capiunt. dolabrae calonibus dividuntur ad
proruendum fossasque implendas. intra muni-
instruitur acies, delectae cohortes ad portarum
collocantur. dato deinde signo paulo ante lucem,
aestivis noctibus sopitae maxime quietis tempus est,
vallo erupit acies, stratos passim invadit hostes;
immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, ma-
partem ad arma trepidantes caedes oppressit.
armandi se datum spatium est. eos ipsos non
certum, non ducem sequentes fundit Romanus,
fugatosque persequitur. ad castra, ad silvas diversi ten-
debant. silvae tutius dedere refugium, nam castra in cam-
pis sita eodem die capiuntur. aurum argentumque iussum
referri ad consulem; cetera praeda militis fuit. caesa aut
capta eo die hostium milia ad sexaginta. eam tam claram
pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam
quidam auctores sunt, metuque in magno civitatem fuisse,
ne interclusus exercitus tam infesto saltu coortis undique
Tuscis Umbrisque opprimeretur. sed ubicumque pugna-
tum est, res Romana superior fuit. itaque a Perusia et
Cortona et Arretio, quae ferme capita Etruriae populorum
ea tempestate erant, legati pacem foedusque ab Romanis
petentes indutias in triginta annos impetraverunt.

XXXVIII. Dum haec in Etruria geruntur, consul alter
C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa
alia castella vicique aut deleta hostiliter aut integra in
potestatem venere. per idem tempus et classis Romana
a P. Cornelio, quem senatus maritimae orae praefecerat,
in Campaniam acta cum appulsa Pompeios esset, socii
inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti
proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves
esset, dulcedine, ut fit, praedae longius progressi excivere
hostes. palatis per agros nemo obvius fuit, cum occi-
dione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud
procul navibus adsecuti agrestes exuerunt praeda, par-
tem etiam occiderunt: quae superfuit caedi, trepida mul-

titudo ad naves compulsa est. — Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romae terrorem fecerat, tam laetam famam in Samnium ad hostes tulerat: interclusum Romanum exercitum obsideri, cladisque imaginem Furculas Caudinas memorabant; eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam, saeptam non hostium magis armis quam locorum iniquitatibus esse. iam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium consulem concurrunt, protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. obvius his consul fuit. dimicatum proelio utrimque atroci atque incerto eventu est, et cum anceps caedes fuisset, adversae tamen rei fama in Romanos vertit ob amissos quosdam equestris ordinis tribunosque militum atque unum legatum, et, quod insigne maxime fuit, consulis ipsius vulnus. ob haec etiam aucta fama, ut solet, ingens terror patres invasit, dictatoremque dici placebat: nec quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicae ponebatur, dubium cuiquam erat. sed nec in Samnium nuntium perferri omnibus infestis tuto posse, nec vivere Marcium consulem satis fidebant. alter consul Fabius infestus privatim Papirio erat; quae ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit, qui sua quoque eum non publica solum auctoritate moverent, ut memoriam simultatium patriae remitteret. profecti legati ad Fabium cum senatus consultum tradidissent, adiecissentque orationem convenientem mandatis, consul demissis in terram oculis tacitus ab incertis, quidnam acturus esset, legatis recessit; nocte deinde silentio, ut mos est, L. Papirium dictatorem dixit. cui cum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut appareret insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Iunium Bubulcum magistrum equitum dixit; atque ei legem curiatam de imperio ferenti triste omen

iem diffidit, quod Faucia curia fuit principium, duabus ısignis cladibus, captae urbis et Caudinae pacis, quod ıtroque anno eiusdem curiae fuerat principium. Macer ·icinius tertia etiam clade, quae ad Cremeram accepta ıst, abominandam eam curiam facit. XXXIX. Dictator ›ostero die auspiciis repetitis pertulit legem; et proectus cum legionibus ad terrorem traducti silvam Cimiıiam exercitus nuper scriptis ad Longulam pervenit, aceptisque a Marcio consule veteribus militibus in aciem opias eduxit. nec hostes detractare visi pugnam. intructos deinde armatosque cum ab neutris proelium inperet, nox oppressit. quieti aliquamdiu, nec suis diffientes viribus nec hostem spernentes, stativa in propinquo ıbuere. — Interea [res in Etruria gestae] iam et cum mbrorum exercitu acie depugnatum est; fusi tamen agis quam caesi hostes, quia coeptam acriter non tolerunt pugnam; et ad Vadimonis lacum Etrusci lege saata coacto exercitu, cum vir virum legisset, quantis mquam alias ante simul copiis simul animis dimicarunt. ıtoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra rte emissa sint tela. gladiis pugna coepit, et acerrime mmissa ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, ensa est, ut non cum Etruscis totiens victis, sed cum ıua nova gente videretur dimicatio esse. nihil ab ulla te movetur fugae, cadunt antesignani, et ne nudentur pugnatoribus signa fit ex secunda prima acies. ab nis deinde subsidiis cietur miles; adeoque ad ultiı laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani sis equis ad primos ordines peditum per arma, per ora evaserint, ea velut nova inter fessos exorta acies ıvit signa Etruscorum. secuta deinde impetum eorum, nque adfecta erat, cetera multitudo tandem perrumdines hostium. tunc vinci pertinacia coepta, et averti ›uli quidam, et ut semel dedere terga, etiam certiocapessere fugam. ille primum dies fortuna vetere lantes Etruscorum fregit opes. caesum in acie quod is fuit; castra eo impetu capta direptaque.

XL. Pari subinde periculo gloriaeque eventu bel-

lum in Samnitibus erat, qui praeter ceteros belli apparatus ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus fecerunt. duo exercitus erant, scuta alterius auro, alterius argento caelaverunt. forma erat scuti, summum latius, qua pectus atque humeri teguntur, fastigio aequali; ad imum cuneatior mobilitatis causa. spongia pectori tegumentum, et sinistrum crus ocrea tectum. galeae cristatae, quae speciem magnitudini corporum adderent. tunicae auratis militibus versicolores, argentatis linteae candidae. his dextrum cornu datum, illi in sinistro consistunt. notus iam Romanis apparatus insignium armorum fuerat, doctique a ducibus erant horridum militem esse debere, non caelatum auro et argento, sed ferro et animis fretum: quippe illa praedam verius quam arma esse, nitentia ante rem, deformia inter sanguinem et vulnera; virtutem esse militis decus, et omnia illa victoriam sequi, et ditem hostem quamvis pauperis victoris praemium esse. his Cursor vocibus instinctos milites in proelium ducit. dextro ipse cornu consistit, sinistro praefecit magistrum equitum. simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen, non segnius inter dictatorem et magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. prior forte Iunius commovit hostem laevo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste et paribus candore armis insignes. eos se Orco mactare Iunius dictitans, cum intulisset signa, turbavit ordines et haud dubie impulit aciem. quod ubi sensit dictator, „ab laevone cornu victoria incipiet", inquit „et dextrum cornu dictatoris acies alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriae trahet?" concitat milites, nec peditum virtuti equites aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro P. Decius ab laevo cornu, ambo consulares, ad equites in cornibus positos evehuntur, adhortatique eos, ut partem secum capesserent decoris, in transversa latera hostium incurrunt. is novus additus terror cum ex parte utraque circumvasisset aciem, et ad terrorem hostium legiones Romanae redintegrato clamore intulissent gradum, tum fuga ab Samnitibus coepta. iam strage hominum armorumque

nium campi repleri. ac primo pavidos Samnites castra accepere, deinde ne ea quidem retenta: captis disque ante noctem iniectus ignis. dictator ex senatus ulto triumphavit. cuius triumpho longe maximam iem captiva arma praebuere. tantum magnificentiae m in his, ut aurata scuta dominis argentariarum ad m ornandum dividerentur. inde natum initium dicitur ornandi ab aedilibus, cum tensae ducerentur. et Roi quidem ad honorem deum insignibus armis hostium sunt; Campani ab superbia et odio Samnitium gladias, quod spectaculum inter epulas erat, eo ornatu arunt Samnitiumque nomine compellarunt. — Eodem cum reliquiis Etruscorum ad Perusiam, quae et ipsa tiarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia nec cili victoria dimicat. ipsum oppidum — nam ad moe victor accessit — cepisset, ni legati dedentes urbem sent. praesidio Perusiae imposito legationibus Etru- amicitiam petentibus prae se Romam ad senatum is consul praestantiore etiam quam dictator victoria nphans urbem est invectus. quin etiam devictorum nitium decus magna ex parte ad legatos P. Decium . Valerium est versum; quos populus proximis cos ingenti consensu consulem alterum alterum praen declaravit.

XLI. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam conti ur consulatus, Decio collega datur. Valerius praetor tum creatus. consules partiti provincias: Etruria o, Samnium Fabio evenit. profectus ad Nuceriam ernam, tum pacem petentes, quod uti ea, cum dareoluissent, aspernatus est: oppugnando ad deditio- subegit. cum Samnitibus acie dimicatum; haud o certamine hostes victi, neque eius pugnae memoadita foret, ni Marsi eo primum proelio cum Romaellassent. secuti Marsorum defectionem Peligni eanfortunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli da belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegeumentum exercitui praebere atque indutias in quanta annos petere. Vulsiniensium castella aliquot vi

cepit; quaedam ex his diruit, ne receptaculo hostibus essent; circumferendoque passim bello tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum foedus ab consule peteret. ac de eo quidem nihil impetratum, indutiae annuae datae. stipendium exercitu Romano ab hoste in eum annum pensum et binae tunicae in militem exactae. ea merces indutiarum fuit.

Tranquillas res iam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integrae a cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat. ii concitata omni iuventute sua et magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa tantum exercitum fecerant, ut relicto post se in Etruria Decio ad oppugnandam inde Romam ituros magnifice de se ac contemptim de Romanis loquentes iactarent. quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit, et in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. nec Romae spernebatur Umbrorum bellum; et ipsae minae metum fecerant expertis Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, ut si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret. dicto paruit consul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiae Umbrorum erant, perrexit. repens adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum credidérant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam omittendum bellum censerent. plaga una — Materinam ipsi appellant — non continuit modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruxit; cohortatusque praedicatione vera qua in Tuscis qua in Samnio partorum decorum exiguam appendicem Etrusci belli conficere iubet, et vocis impiae poenas expetere, qua se urbem Romanam oppugnaturos minati sunt. haec tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor sua sponte ortus loquentem interpellaverit ducem. ante imperium, ante con-

centum tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur. non tamquam in viros aut armatos incurrunt: mirabilia dictu, signa primo eripi coepta signiferis, deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri, et sicubi est certamen, scutis magis quam gladiis geritur res: umbonibus incussaque ala sternuntur hostes. plus capitur hominum quam caeditur; atque una vox ponere arma iubentium per totam fertur aciem. itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli. postero insequentibusque diebus et ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius alienae sortis victor belli in suam provinciam exercitum reduxit. itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita senatus in insequentem annum, quo Ap. Claudius L. Volumnius consules fuerunt, prorogavit maxime Appio adversante imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque eius ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. creatus consul, cum collegae novum bellum Salentini hostes decernerentur, Romae mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciae haud paenituit: multa secunda proelia fecit; aliquot urbes hostium vi cepit. praedae erat largitor, et benignitatem per se gratam comitate adiuvabat; militemque his artibus fecerat et periculi et laboris avidum. Q. Fabius pro consule ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit. minime ambigua res fuit: fusi hostes atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei; ante noctem tamen sunt circumsessa et nocte custodita, ne quis elabi posset. postero die vixdum luce certa deditio fieri coepta; et pacti, qui Samnitium forent ut cum singulis vestimentis emitterentur. ii omnes sub iugum missi. sociis Samnitium nihil cautum, ad septem milia sub corona veniere. qui se civem Hernicum dixerat, seorsus in custodia habitus. eos omnes Fabius Romam

ad senatum misit, et cum quaesitum esset, dilectu an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent, per Latinos populos custodiendi dantur, iussique eam integram rem novi consules P. Cornelius Arvina Q. Marcius Tremulus — hi enim iam creati erant — ad senatum referre. id aegre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo quem Maritimum vocant, praeter Aletrinatem Ferentinatemque et Verulanum omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia et Sora praesidiaque quae in his Romana erant expugnata, et in captivorum corpora militum foede saevitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes — iam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum iussum erat — decernuntur. primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non posset, et per aliquot dies incerti rerum omnium suspensique de statu alterius uterque consul ageret, Romamque is metus manaret, adeo ut omnes iuniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo iusti scriberentur exercitus. ceterum Hernicum bellum nequaquam pro praesenti terrore ac vetusta gentis gloria fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum indutias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque et singulis in militem tunicis. ab senatu ad Marcium reiecti, cui senatus consulto permissum de Hernicis erat; isque eam gentem in deditionem accepit. et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat. omnia itinera obsaepserant hostes, saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent. neque eos, cum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat; satisque apparebat neque Samnitem certamen praesens nec Romanum dilationem belli laturum. adventus Marcii, qui Hernicis subactis maturavit collegae venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam ut qui ne

alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, coniungi utique penni duos consulares exercitus nihil crederent superesse spei, advenientem incomposito agmine Marcium adgrediuntur. raptim collatae sarcinae in medium, et prout tempus patiebatur instructa acies. clamor primum in stativa perlatus, dein conspectus procul pulvis tumultum apud alterum consulem in castris fecit. isque confestim arma capere iussis raptimque eductis in aciem militibus transversam hostium aciem atque alio certamine occupatam invadit, clamitans summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriae compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus. qua impetum dederat perrumpit, aciemque per mediam in castra hostium tendit et vacua defensoribus capit atque incendit. quae ubi flagrantia Marcianus miles conspexit et hostes respexere, tum passim fuga coepta Samnitium fieri. sed omnia obtinet caedes, nec in ullam partem tutum perfugium est. iam triginta milibus hostium caesis signum receptui consules dederant. colligebantque in unum copias in vicem inter se gratantes, cum repente visae procul hostium novae cohortes, quae in supplementum scriptae fuerant, integravere caedem. in quas nec iussu consulum nec signo accepto victores vadunt, malo tirocinio imbuendum Samnitem clamitantes. indulgent consules legionum ardori, ut qui prope scirent novum militem hostium inter perculsos fuga veteranos ne temptando quidem satis certamini fore. nec eos opinio fefellit: omnes Samnitium copiae, veteres novaeque, montes proximos fuga capiunt. eo et Romana erigitur acies, nec quicquam satis tuti loci victis est. et de iugis quae ceperant fundantur; iamque una voce omnes pacem petebant. tum trium mensum frumento imperato et annuo stipendio ac singulis in militem tunicis ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in urbem redit, statuaque equestris in foro decreta est, quae ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus populis Aletrinati Verulano Ferentinati, quia maluerunt quam civitatem, suae leges redditae,

conubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu soli Tiernico-
rum habuerunt, permissum. Anagninis, quique Ro-
manis intulerant, civitas sine suffragii latione data, arma Concilia
conubiaque adempta et magistratibus praeterquam sacro-
rum curatione interdictum. — Eodem anno aedes Salutis
a C. Iunio Bubulco censore locata est, quam consul bello
Samnitium voverat. ab eodem collegaque eius M. Valerio
Maximo viae per agros publica impensa factae. et cum
Carthaginiensibus eodem anno foedus tertio renovatum,
legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera
missa.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium
Scipionem cum magistro equitum P. Decio Mure. ab his,
propter quae creati erant, comitia consularia habita, quia
neuter consulum potuerant bello abesse. creati consules
L. Postumius Ti. Minucius. hos consules Piso Q. Fabio et
P. Decio suggerit biennio exempto, quo Claudium Vo-
lumniumque et Cornelium cum Marcio consules factos tra-
didimus. memoriane fugerit in annalibus digerendis, an
consulto binos consules, falsos ratus, transcenderit, in-
certum est. — Eodem anno in campum Stellatem agri
Campani Samnitium incursiones factae. itaque ambo con-
sules in Samnium missi. cum diversas regiones Tifernum
Postumius, Bovianum Minucius petisset, Postumii prius
ductu ad Tifernum pugnatum. alii haud dubie Samnites
victos ac viginti milia hominum capta tradunt, alii Marte
aequo discessum, et Postumium metum simulantem no-
cturno itinere clam in montes copias abduxisse, hostes
secutos duo milia inde locis munitis et ipsos consedisse.
consul ut stativa tuta copiosaque — et ita erant — petisse
videretur, postquam et munimentis castra firmavit et omni
apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo praesidio
de vigilia tertia qua duci proxime potest expeditas legio-
nes ad collegam et ipsum adversus alios sedentem ducit.
ibi auctore Postumio Minucius cum hostibus signa con-
fert, et cum anceps proelium in multum diei processisset,
tum Postumius integris legionibus defessam iam aciem
hostium improviso invadit. itaque cum lassitudo ac vul-

idem exercitui se ad certamen credidissent pares, utique passi duos consulares exercitus nihil t superesse spei, advenientem incomposito agrcium adgrediuntur. raptim collatae sarcinae in et prout tempus patiebatur instructa acies. clanum in stativa perlatus, dein conspectus procul ımultum apud alterum consulem in castris fecit. ›nfestim arma capere iussis raptimque eductis in ilitibus transversam hostium aciem atque alio e occupatam invadit, clamitans summum flagi-, si alterum exercitum utriusque victoriae compo-ent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus. etum dederat perrumpit, aciemque per mediam hostium tendit et vacua defensoribus capit atque quae ubi flagrantia Marcianus miles conspexit respexere, tum passim fuga coepta Samnitium l omnia obtinet caedes, nec in ullam partem tuugium est. iam triginta milibus hostium caesis receptui consules dederant, colligebantque in pias in vicem inter se gratantes, cum repente vi-ıl hostium novae cohortes, quae in supplemen-›tae fuerant, integravere caedem. in quas nec ısulum nec signo accepto victores vadunt, malo imbuendum Samnitem clamitantes. indulgent legionum ardori, ut qui prope scirent novum ıostium inter perculsos fuga veteranos ne temıidem satis certamini fore. nec eos opinio fefels Samnitium copiae, veteres novaeque, montes fuga capiunt. eo et Romana erigitur acies, nec satis tuti loci victis est. et de iugis quae cepeıntur; iamque una voce omnes pacem petebant. mensum frumento imperato et annuo stipendio s in militem tunicis ad senatum pacis oratores 'nelius in Samnio relictus, Marcius de Hernicis ; in urbem rediit, statuaque equestris in foro , quae ante templum Castoris posita est. Herıibus populis Aletrinati Verulano Ferentinati, ›runt quam civitatem, suae leges redditae,

conubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu soli
rum habuerunt, permissum. Anagninis, quique
manis intulerant, civitas sine suffragii latione data,
conubiaque adempta et magistratibus praeterquam
rum curatione interdictum. — Eodem anno aedes Salutis
a C. Iunio Bubulco censore locata est, quam consul M. Valerio
Samnitium voverat. ab eodem collegaque eius et cum
Maximo viae per agros publica impensa factae. renovatum,
Carthaginiensibus eodem anno foedus tertio munera
legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter
missa.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium
Scipionem cum magistro equitum P. Decio Mure. ab his,
propter quae creati erant, comitia consularia habita, quia
neuter consulum potuerant bello abesse. creati consules
L. Postumius Ti. Minucius. hos consules Piso Q. Fabio et
P. Decio suggerit biennio exempto, quo Claudium Vo-
lumniumque et Cornelium cum Marcio consules factos tra-
didimus. memoriane fugerit in annalibus digerendis, an
consulto binos consules, falsos ratus, transcenderit, in-
certum est. — Eodem anno in campum Stellatem agri
Campani Samnitium incursiones factae. itaque ambo con-
sules in Samnium missi. cum diversas regiones Tifernum
Postumius, Bovianum Minucius petisset, Postumii prius
ductu ad Tifernum pugnatum. alii haud dubie Samnites
victos ac viginti milia hominum capta tradunt, alii Marte
aequo discessum, et Postumium metum simulantem no-
cturno itinere clam in montes copias abduxisse, hostes
secutos duo milia inde locis munitis et ipsos consedisse.
consul ut stativa tuta copiosaque — et ita erant — petisse
videretur, postquam et munimentis castra firmavit et omni
apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo praesidio
de vigilia tertia qua duci proxime potest expeditas legio-
nes ad collegam et ipsum adversus alios sedentem ducit.
ibi auctore Postumio Minucius cum hostibus signa con-
fert, et cum anceps proelium in multum diei processisset,
tum Postumius integris legionibus defessam iam aciem
hostium improviso invadit. itaque cum lassitudo ac vul-

nera fugam quoque praepedissent, occidione occisi hostes, signa unum et viginti capta; atque inde ad castra Postumii perrectum. ibi duo victores exercitus perculsum iam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex et viginti capta et imperator Samnitium Statius Gellius multique alii mortales et castra utraque capta. et Bovianum, urbs postero die coepta oppugnari, brevi capitur magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem cum vulnere gravi relatum in castra mortuum quidam auctores sunt, et M. Fulvium in locum eius consulem suffectum, et ab eo, cum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. eo anno Sora Arpinum Cesennia recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

XLV. P. Sulpicio Saverrione P. Sempronio Sopho consulibus Samnites, seu finem seu dilationem belli quaerentes, legatos de pace Romam misere. quibus supplici-ter agentibus responsum est, nisi saepe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citro habita de pace transigi potuisse: nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse. comperta omnia senatui relaturum; decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur. eo anno cum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne praebito commeatu peragrasset, foedus antiquum Samnitibus redditum. — Ad Aequos inde veteres hostes ceterum per multos annos sub specie infidae pacis quietos versa arma Romana, quod incolumi Hernico nomine missitaverant simul cum his Samniti auxilia, et post Hernicos subactos universa prope gens sine dissimulatione consilii publici ad hostes desciverat; et postquam icto Romae cum Samnitibus foedere fetiales venerant res repetitum, temptationem aiebant esse, ut terrore incusso belli Romanos se fieri paterentur, quod quanto opere optandum foret Hernicos docuisse, cum, quibus licuerit, suas leges Romanae civitati praeoptaverint; quibus legendi quid mallent copia

non fuerit, pro poena necessariam civitatem fore. Ob haec vulgo in concilliis iactata populus Romanus bellum fieri Aequis iussit; consulesque ambo ad novum profecti bellum quattuor milia a castris hostium consederunt. Aequorum exercitus, ut qui suo nomine permultos annos imperio, belles egissent, trepidare. alius exeundum in aciem, alii sine tuenda censent. movet plerosque vastatio futura castra agrorum ac deinceps cum levibus praesidiis urbium relictarum excidia. itaque postquam inter multas sententias una, quae omissa cura communium ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita, ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia tuendaque moenibus in urbes abirent, cuncti eam sententiam ingenti adsensu accepere. palatis hostibus per agros prima luce Romani signis prolatis in acie consistunt, et ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. ceterum postquam ibi neque stationes pro portis nec quemquam in vallo nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt, insolito silentio moti metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum cum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi. sed vestigia in omnes aeque ferentia partes ut in dilapsis passim primo errorem faciebant; post per exploratores compertis hostium consiliis ad singulas urbes circumferendo bello unum et triginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando cepe-runt; quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Aequorum prope ad internecionem deletum. de Aequis triumphatum; exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini Marsi Peligni Frentani mitterent Romam oratores pacis petendae amicitiaeque. his populis foedus petentibus datum.

XLVI. Eodem anno Cn. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et facundus, aedilis curulis fuit. invenio in quibusdam annalibus, cum appareret aedilibus, fierique se pro tribu aedilem videret neque accipi nomen, quia scriptum facere tabulam posuisse et iurasse se scriptum non facturum.

quem aliquanto ante desisse scriptum facere arguit Macer Licinius tribunatu ante gesto triumviratibusque, nocturno altero, altero coloniae deducendae ceterum, id quod haud discrepat, contumacia adversus contemnentes humilitatem suam nobiles certavit; civile ius repositum in penetralibus pontificum evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset scaretur; aedem Concordiae in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus verba praeire, cum more maiorum negaret nisi consulem aut imperatorem posse templum dedicare. itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve iniussu senatus aut tribunorum plebei partis maioris dedicaret. haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeiae libertatis, referam. ad collegam aegrum visendi causa Flavius cum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi adsidebant, adsurrectum ei non esset, curulem adferri sellam eo iussit, ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. ceterum Flavium dixerat aedilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat, et posteaquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat opes urbanas, humilibus per omnes tribus divisis forum et campum corrupit. tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium anulos aureos et phaleras deponerent. ex eo tempore in duas partes discessit civitas: aliud integer populus fautor et cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat, donec Q. Fabius et P. Decius censores facti, et Fabius simul concordiae causa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quattuor tribus coniecit, urbanasque eas appellavit. adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non peperat, hac ordinum temperatione pareret. ab eodem institutum dicitur, ut equites idibus Quinctilibus transveherentur.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER X.

EPITOME. Coloniae deductae sunt Sora et Alba et Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, cum antea quaterni fuissent. lex de provocatione ad populum a Valerio consule tunc tertio lata est. duae tribus adiectae sunt, Aniensis et Terentina. Samnitibus bellum indictum et adversus eos saepe prospere pugnatum est. cum adversus Etruscos Umbros Samnites Gallos P. Decio et Q. Fabio ducibus pugnaretur et Romanus exercitus in magno esset discrimine, P. Decius, secutus patris exemplum, devovit se pro exercitu et morte sua victoriam eius pugnae populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui iure iurando obstrictus, quo maiore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. census actus est, lustrum conditum: censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo milia et trecenta viginti.

I. L. Genucio Ser. Cornelio consulibus ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniae deductae. Albam in Aequos sex milia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat, sed possederant Samnites: eo quattuor milia hominum missa. eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum, capitaque coniurationis eius quaestione ab consulibus ex senatus consulto habita virgis caesi ac securi percussi. tamen ne prorsus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est, quod nuntiabatur ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. in eam speluncam penetratum cum signis est, et ex eo loco obscuro multis vulnera accepta, maximeque lapidum ictu, donec altero specus eius ore — nam pervius erat — invento utraeque fauces congestis lignis accensae. ita intus fumo ac vapore ad duo milia armatorum ruentia novissime in ipsas flammas, dum evadere tendunt, absumpta.

M. Livio Dentre M. Aemilio consulibus redintegratum Aequicum bellum. coloniam aegre patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti ab ipsis colonis pelluntur. ceterum tantum Romae terrorem fecere, quia vix credibile erat tam adfectis rebus solos per se Aequos ad bellum coortos, ut tumultus eius causa dictator diceretur C. Iunius Bubulcus. cum M. Titinio magistro equitum profectus primo congressu Aequos subegit, ac die octavo triumphans in urbem cum redisset, aedem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

II. Eodem anno classis Graecorum Cleonymo duce Lacedaemonio ad Italiae litora appulsa Thurias urbem in Salentinis cepit. adversus hunc hostem consul Aemilius missus proelio uno fugatum compulit in naves. Thuriae redditae veteri cultori, Salentinoque agro pax parta. Iunium Bubulcum dictatorem missum in Salentinos in quibusdam annalibus invenio, et Cleonymum, priusquam confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. circumvectus inde Brundisii promunturium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, cum laeva importuosa Italiae litora, dextra Illyrii Liburnique et Histri, gentes ferae et magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit. expositis paucis qui loca explorarent cum audisset tenue praetentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint, irrigua aestibus maritimis, agros haud procul proximos campestres cerni, ulteriora colles videri, esse ostium fluminis praealti, quo circumagi naves in stationem tutam vidissent —— Meduacus amnis erat —: eo invectam classem subire flumine adverso iussit. gravissimas navium non pertulit alveus fluminis: in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. ibi egressi praesidio levi navibus relicto vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque praedas agunt, et dulcedine praedandi longius usque a navibus procedunt. haec ubi Patavium sunt nuntiata — semper autem

eos in armis accolae Galli habebant —, in duas iuventutem dividunt. altera in regionem, quae ei usa pulatio nuntiabatur, altera, ne cui praedonum obvia ret, altero itinere ad stationem navium — milia au quattuordecim ab oppido aberat — ducta in naves vas custodibus interemptis impetus factus, territique tae coguntur naves in alteram ripam amnis traicere, e terra prosperum aeque in palatos praedatores proel fuerat; refugientibusque ad stationem Graecis Veneti sistunt. ita in medio circumventi hostes caesique; capti classem indicant, regemque Cleonymum tria n abesse. inde captivis proximo vico in custodiam d pars fluviatiles naves ad superanda vada stagnorum planis alveis fabricatas, pars captiva navigia arm complent, profectique ad classem immobiles naves et ignota plus quam hostem timentes circumvadunt; fug tesque in altum acrius quam repugnantes usque ad ost amnis persecuti captis quibusdam incensisque navi hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores vertuntur. Cleonymus vix quinta parte navium incol nulla regione maris Hadriatici prospere adita disce rostra navium spoliaque Laconum in aede Iunonis ve fixa multi supersunt qui viderunt. Patavii monumen navalis pugnae eo die, quo pugnatum est, quotannis lemni certamine navium in flumine oppidi medio, e cetur.

III. Eodem anno Romae cum Vestinis petentibus citiam ictum est foedus. multiplex deinde exortus ter Etruriam rebellare ab Arretinorum seditionibus motu nuntiabatur, ubi Cilnium genus praepotens divitiarum vidia pelli armis coeptum; simul Marsos agrum vi t in quem colonia Carseoli deducta erat quattuor mil hominum scriptis. itaque propter eos tumultus dictu Valerius Maximus dictator magistrum equitum sibi M. Aemilium Paulum. id magis credo quam Q. Fab ea aetate atque eis honoribus Valerio subiectum. cete ex Maximi cognomine ortum errorem haud abhorre profectus dictator cum exercitu proelio uno Marsos

dit. compulsis deinde in urbes munitas Milioniam Plestinam Fresiliam intra dies paucos cepit, et parte agri multatis Marsis foedus restituit. tum in Etruscos versum bellum. et cum dictator auspiciorum repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum pabulatum egressus ex insidiis circumvenitur, signisque aliquot amissis foeda militum caede ac fuga in castra est compulsus. qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum aequavit tum maxime bellicis laudibus, sed etiam quod memor Papirianae saevitiae numquam, ut dictatoris iniussu dimicaret, adduci potuisset. IV. Nuntiata ea clades Romam maiorem quam res erat terrorem excivit. nam ut exercitu deleto ita iustitium indictum; custodiae in portis, vigiliae vicatim exactae, arma tela in muros congesta. omnibus iunioribus sacramento adactis dictator ad exercitum missus omnia spe tranquilliora et composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes quae signa amiserant extra vallum sine tentoriis destitutas invenit, exercitum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur. itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. eo et hostes secuti, quamquam ex bene gesta re summam et in aperto certamine virium spem habebant, tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem temptant. tecta semiruta vici per vastationem agrorum deusti haud procul castris Romanorum aberant. ibi abditis armatis pecus in conspectu praesidii Romani, cui praeerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. ad quam illecebram cum moveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus progressus sub ipsas munitiones inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, quid cessarent, cum per media castra Romana tuto agere possent. haec cum legato Caerites quidam interpretarentur, et per omnes manipulos militum indignatio ingens esset, nec tamen iussu movere auderent, iubet peritos linguae attendere animum, pastorum sermo agresti an urbano propior esset. cum referrent sonum linguae et corporum habitum et nitorem cultiora quam pastoralia esse, „ite igitur, dicite“

inquit „detegant nequiquam conditas insidias, omnia scire
Romanum, nec magis iam dolo capi quam armis vinci
posse". haec ubi audita sunt et ad eos qui consederant
in insidiis perlata, consurrectum repente ex latebris est,
et in patentem ad conspectum undique campum prolata
signa. visa legato maior acies quam quae ab suo prae-
sidio sustineri posset. itaque propere ad dictatorem au-
xilia accitum mittit; interea ipse impetus hostium sustinet.
V. Nuntio adlato dictator signa ferri ac sequi iubet arma-
tos. sed celeriora prope omnia imperio erant, rapta ex-
templo signa armaque; et vix ab impetu et cursu tene-
bantur. cum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum
concitatior accidens clamor ab increscente certamine. ur-
gent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius
eant. quo magis festinantes videt dictator, eo impensius
retentat agmen ac sensim incedere iubet. Etrusci contra
principio exciti pugnae omnibus copiis aderant. et super
alios alii nuntiant dictatori omnes legiones Etruscorum
capessisse pugnam nec iam ab suis resisti posse; et ipse
cernit ex superiore loco, in quanto discrimine praesidium
esset. ceterum satis fretus esse etiam nunc tolerando cer-
tamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem,
quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur
viribus fessos. quamquam lente procedunt, iam tamen
ad impetum capiundum, equiti utique, modicum erat spa-
tium. prima incedebant signa legionum, ne quid occul-
tum aut repentinum hostis timeret; sed reliquerat inter-
valla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi
permitti possent. pariter sustulit clamorem acies; et
emissus eques libero cursu in hostem invehitur, incompo-
sitisque adversus equestrem procellam subitum pavorem
offundit. itaque ut prope serum auxilium iam paene cir-
cumventis, ita universa requies data est. integri accepere
pugnam, nec ea ipsa longa aut anceps fuit. fusi hostes
castra repetunt, inferentibusque iam signa Romanis ce-
dunt, et in ultimam castrorum partem conglobantur. hae-
rent fugientes in angustiis portarum; pars magna aggerem
vallumque conscendit, si aut ex superiore loco tueri se

aut superare aliqua et evadere posset. forte quodam loco male densatus agger pondere superstantium in fossam procubuit; atque ea, cum deos pandere viam fugae conclamassent, plures inermes quam armati evadunt. hoc proelio fractae iterum Etruscorum vires; et pacto annuo stipendio et duum mensum frumento permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. pax negata, indutiae biennii datae. dictator triumphans in urbem rediit. habeo auctores sine ullo memorabili proelio pacatam ab dictatore Etruriam esse seditionibus tantum Arretinorum compositis et Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. consul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem atque adeo etiam absentem creatum credidere quidam, et per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur, consulatum cum Apuleio Pansa gessisse.

VI. M. Valerio et Q. Apuleio consulibus satis pacatae foris res fuere: Etruscum adversa belli res et indutiae quietum tenebant; Samnitem multorum annorum cladibus domitum hauddum foederis novi paenitebat. Romae quoque plebem quietam et exoneratam deducta in colonias multitudo praestabat. tamen, ne undique tranquillae res essent, certamen iniectum inter primores civitatis, patricios plebeiosque, ab tribunis plebis Q. et Cn. Ogulniis, qui undique criminandorum patrum apud plebem occasionibus quaesitis, postquam alia frustra temptata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios, quorum honoribus nihil praeter sacerdotia, quae nondum promiscua erant, deessent. rogationem ergo promulgarunt, ut cum quattuor augures, quattuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quattuor pontifices, quinque augures de plebe omnes adlegerentur. quem ad modum ad quattuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio, cum inter augures constet imparem numerum debere esse, ut tres antiquae tribus, Ramnes Titienses Luceres, suum quaeque augurem habeant; aut si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes mul-

tiplicent, sicut multiplicati sunt, cum ad quattuor quinque
adiecti novem numerum, ut terni in singulas essent iuxta ex-
pleverunt. ceterum, quia de plebe adlegebantur, vul-
eam rem aegre passi patres, quam cum consulatum ad se
gari viderent, simulabant ad deos id magis quam id veniat-
pertinere; ipsos visuros, ne sacra sua polluantur: certami-
optare tantum, ne qua in rem publicam clades olim
minus antem tetendere, adsueti iam tali genere omnia
num vinci; et cernebant adversarios non id, quod
vix speraverint; adfectantes magnos honores, sed adeptos,
iam, in quorum spem dubiam erat certatum, VII. Cer-
multiplices consulatus censurasque et triumphos: Ap.
tatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter qui
Claudium maxime ferunt et inter P. Decium Murem. pro
cum eadem ferme de iure patrum ac plebis, quae cum
lege Licinia quondam contraque eam dicta erant,
plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent, rettulisse
dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi
qui in contione erant viderant, incinctum Gabino cultu
super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legio-
nibus Romanis devovisset. tum P. Decium consulem pu-
rum piumque deis immortalibus visum aeque ac si T. Man-
lius collega eius devoveretur. eundem P. Decium, qui
sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potu-
isse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent
dii quam Appii Claudii? castius eum sacra privata facere
et religiosius deos colere quam se? quem paenitere voto-
rum, quae pro re publica nuncupaverint tot consules ple-
beii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes aut inter ipsa
bella? numerarentur duces eorum annorum, quibus ple-
beiorum ductu et auspicio res geri coeptae sunt; nume-
rarentur triumphi. iam ne nobilitatis quidem suae plebe-
ios paenitere. pro certo habere, si quod repens bellum
oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in
patriciis quam in plebeiis ducibus. „quod cum ita se ha-
beat, cui deorum hominumve indignum videri potest“ in-
quit „eos viros, quos vos sellis curulibus, toga praetexta,
tunica palmata et toga picta et corona triumphali laurea-

que honoraritis, quorum domos spoliis hostium adfixis
insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia
insignia adicere? qui Iovis optimi maximi ornatu decora-
tus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascen-
derit, is conspiciatur cum capide ac lituo capite velato,
victimam caedet auguriumve ex arce capiet? cui ima-
ginis titulo consulatus censuraque et triumphus aequo
animo legetur, si auguratum aut pontificatum adiceritis,
non sustinebunt legentium oculi? equidem — pace dice-
rim deum — eos nos iam populi Romani beneficio esse
spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignationem
nostra honoris quam acceperimus, et deorum magis quam
nostra causa expetamus, ut quos privatim colimus, pu-
blice colamus". VIII. „Quid autem ego sic adduc egi,
tamquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis, et
non iam in possessione unius amplissimi simus sacerdotii?
decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllae ac fato-
rum populi huius interpretes, antistites eosdem Apollina-
ris sacri caerimoniarumque aliarum, plebeios vidimus.
nec aut tum patriciis ulla iniuria facta est, cum decemviris
sacris faciundis adiectus est propter plebeios nemerus,
et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum
loca quattuor pontificum adiecit, in quae plebeii nominen-
tur, non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adiu-
vent vos homines plebeii divinis quoque rebus procuran-
dis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adiuvant.
noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere,
quem in censura, quem in consulatu collegam habere po-
tuisti, cuius tam dictatoris magister equitum quam magi-
stri equitum dictator esse potes. Sabinum advenam, prin-
cipem nobilitati vestrae — seu Attium Clausum seu App.
Claudium mavultis — illi antiqui patricii in suum nume-
rum acceperunt: ne fastidieris nos in sacerdotum nume-
rum accipere. multa nobiscum decora adferimus
omnia eadem, quae vos superbos fecerunt: L. [illegible]
primus de plebe consul est factus, C. Licinius St[illegible]
mus magister equitum, C. Marcius Rutilus primus [illegible]
ctator et censor, Q. Publilius Philo primus praetor.

ista audita sunt eadem, penes vos aus
los gentem habere, vos solos iustum i
cium domi militiaeque. aeque adhuc pr
et patricium fuit, porroque erit, Quir
fando audistis patricios primo esse fa
demissos, sed qui patrem ciere possent
quam ingenuos? consulem iam patre
avumque iam poterit filius meus. nih
Quirites, nisi ut omnia negata adipiscam
tum patricii petunt, nec curant, quem ev
habeant. ego hanc legem, quod bonum
sit vobis ac rei publicae, uti rogas iu
IX. Vocare tribus extemplo populus iul
que accipi legem: ille tamen dies intere
tus. postero die deterritis tribunis ing
cepta est. pontifices creantur suasor le
P. Sempronius Sophus C. Marcius Rutilus
quinque augures item de plebe C. Ge
Paetus M. Minucius Faesus C. Marcius
octo pontificum, novem augurum nu
Eodem anno M. Valerius consul de pr
tulit diligentius sanctam. tertio ea tum p
lata est semper a familia eadem. causam
pius haud aliam fuisse reor quam quo
opes quam libertas plebis poterat. Porc
pro tergo civium lata videtur, quod gra
verberasset necassetve civem Romanum
lex cum eum qui provocasset virgis ca
cari vetuisset, si quis adversus ea fe
quam „improbe factum" adiecit. id, q
minum erat, visum credo vinculum sat
nunc vix servo serio ita minetur quisqu

Bellum ab eodem consule haudqua
adversus rebellantes Aequos, cum praet
nihil ex antiqua fortuna haberent, gestu
sul Apuleius in Umbria Nequinum oppi
locus erat arduus atque in parte una pr
Narnia sita est, nec vi nec munimento c

que eam infectam rem M. Fulvius Paetus T. Manlius Torquatus novi consules acceperunt. in eum annum cum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriae, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno maiori se usui rei publicae fore urbano gesto magistratu. ita nec dissimulantem quid mallet, nec petentem tamen aedilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit, qui eo anno aediles curules fuisse tradit Cn. Domitium Cn. F. Calvinum et Sp. Carvilium Q. F. Maximum. id credo cognomen errorem in aedilibus fecisse, secutamque fabulam mixtam ex aediliciis et consularibus comitiis convenientem errori. et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saverrione censoribus, tribusque additae duae, Aniensis ac Terentina. haec Romae gesta. X. Ceterum ad Nequinum oppidum cum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant aedificia iuncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt; inde ad consulem deducti praesidium armatum se intra moenia et muros accepturos confirmant. nec aspernanda res visa, neque incaute credenda. cum altero eorum — nam alter obses retentus — duo exploratores per cuniculum missi; per quos satis comperta re trecenti armati transfuga duce in urbem ingressi nocte portam, quae proxima erat, cepere. qua refracta consul exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. ita Nequinum in dicionem populi Romani venit. colonia eo adversus Umbros missa a flumine Narnia appellata: exercitus cum magna praeda Romam reductus.

Eodem anno ab Etruscis adversus indutias paratum bellum, sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus fines ingressus paulisper a proposito avertit. pecunia deinde, qua multum poterant, freti socios ex hostibus facere. Gallos conantur, ut eo adiuncto exercitu cum Romanis bellarent. de societate haud abnuunt barbari, de mercede agitur. qua pacta acceptaque cum parata cetera

ad bellum essent, sequique Etruscus iuberet, infitias eunt
mercedem se belli Romanis inferendi pactos. quidquid
acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vastarent ar-
misque lacesserent cultores. militaturos tamen se, si ati-
que Etrusci velint, sed nulla alia mercede quam ut in
partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa
consistant. multa de eo concilia populorum Etruriae ha-
bita, nec perfici quicquam potuit, non tam quia imminui
agrum quam quia accolas sibi quisque adiungere tam ef-
feratae gentis homines horrebat. ita dimissi Galli pecu-
niam ingentem sine labore ac periculo paratam rettule-
runt. Romam terrorem praebuit fama Gallici tumultus ad
bellum Etruscum adiecti: eo minus cunctanter foedus
ictum cum Picenti populo est. XI. T. Manlio consuli pro-
vincia Etruria sorte venit; qui vixdum ingressus hostium
fines cum exerceretur inter equites, ab rapido cursu cir-
cumagendo equo effusus extempio prope exspiravit. ter-
tius ab eo casu dies finis vitae consuli fuit. quo velut
omine belli accepto deos pro se commisisse bellum me-
morantes Etrusci sustulere animos. Romae cum deside-
rio viri tum incommoditate temporis tristis nuntius fuit,
ut patres ab iubendo dictatore consulis subrogandi comi-
tia ex sententia principum habita deterruerint. M. Vale-
rium consulem omnes sententiae centuriaeque dixere,
quem senatus dictatorem dici iussurus fuerat. tum ex-
templo in Etruriam ad legiones proficisci iussit. adventus
eius compressit Etruscos adeo, ut nemo extra munimenta
egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset.
neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis,
cum passim non villae solum sed frequentes quoque vici
incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. — Cum
hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod
multis in vicem cladibus haud immerito terribile erat,
fama Picentium novorum sociorum indicio exorta est
Samnites arma et rebellionem spectare, seque ab iis sol-
licitatos esse. Picentibus gratiae actae et magna pars
curae patribus ab Etruria in Samnites versa est. caritas
etiam annonae sollicitam civitatem habuit, ventumque ad

inopiae ultimum foret, ut scripsere quibus aedilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni eius viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonae dispensatione praeparando ac convehendo frumento fuisset.

Eo anno — nec traditur causa — interregnum initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. is comitia consularia habuit, creavit L. Cornelium Scipionem Cn. Fulvium consules. Principio huius anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt querentum, quia condicionibus perlicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam, nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut umquam postea nomen Romanum violent. orare patres, ut et Lucanos in fidem accipiant et vim atque iniuriam ab se Samnitium arceant. se, quamquam bello cum Samnitibus suscepto necessaria iam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse. XII. Brevis consultatio senatus fuit: ad unum omnes iungendum foedus cum Lucanis resque repetendas ab Samnitibus centsent. benigne responsum Lucanis ictumque foedus. fetiales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum ac deducere exercitum finibus Lucanis iuberent. quibus obviam missi ab Samnitibus qui denuntiarent, si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros. haec postquam audita sunt Romae, bellum Samnitibus et patres censuerunt et populus iussit. consules inter se provincias partiti sunt: Scipioni Etruria, Fulvio Samnites provenerunt, diversique ad suum quisque bellum profiscuntur. Scipioni segne bellum et simile prioris anni militiae exspectanti hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. pugnatum maiore parte diei magna utrimque caede, nox incertis, qua data victoria esset, intervenit; lux insequens victorem victumque ostendit, nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus egressus in aciem ubi professione hostium concessam victoriam

videt, progressus ad castra vacuis cum plurima praed
nam et stativa et trepide deserta fuerant — potitur.
in Faliscum agrum copiis reductis cum impedimenta
leriis cum modico praesidio reliquisset, expedito ag
ad depopulandos hostium fines incedit. omnia ferro
que vastantur; praedae undique actae. nec solum
vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque il
ignis: urbibus oppugnandis temperatum, in quas
Etruscos compulerat. — Cn. Fulvii consulis clara p
in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguae
riae fuit. Bovianum inde adgressus nec ita multo
Aufidenam vi cepit.

XIII. Eodem anno Carseolos colonia in agru
quiculorum deducta. Fulvius consul de Samnitibus
phavit. cum comitia consularia instarent, fama
Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exe
palam omnibus conciliis vexari principes Etrus
quod non Gallos quacumque condicione traxerint
lum; increpari magistratus Samnitium, quod exe
adversus Lucanum hostem comparatum obiecerint
nis; itaque suis sociorumque viribus consurgere
ad bellum, et haudquaquam pari defungendum es
tamine. hic terror, cum illustres viri consulatum p
omnes in Q. Fabium Maximum primo non petentem
ut inclinata studia vidit, etiam recusantem conver
se iam senem ac perfunctum laboribus laborumq
miis sollicitarent? nec corporis nec animi vigore
nere eundem, et fortunam ipsam vereri, ne cui
nimia iam in se et constantior, quam velint hum
videatur. et se gloriae seniorum succrevisse, et
gloriam consurgentes alios laetum aspicere. nec
magnos fortissimis viris Romae nec honoribu
fortes viros. acuebat hac moderatione tam ius
quae verecundia legum restinguenda ratus lege
iussit, qua intra decem annos eundem consu
non liceret. vix prae strepitu audita lex est,
plebis nihil id impedimenti futurum aiebant: se
lum laturos, uti legibus solveretur. et ille

recusando perstabat, quid ergo attineret leges ferr[illegible] rogi-
tans, quibus per eosdem qui tulissent fraus fieret [illegible] iam
regi leges non regere. populus nihilo minus suffrag[illegible] a ini-
bat, et ut quaeque intro vocata erat centuria, con[illegible] sulem civi-
haud dubie Fabium dicebat. tum demum consensu[illegible] rique
tatis victus „dei approbent“ inquit „quod agitis actu[illegible] vultis,
estis, Quirites. ceterum, quoniam in me, quod vos [illegible] locus:
facturi estis, in collega sit meae apud vos gratiae [illegible] um
P. Decium, expertum mihi concordi collegio virum, di[illegible] fa-
vobis, dignum parente suo, quaeso mecum consulem [illegible] ant
ciatis“. iusta suffragatio visa. omnes quae supere[illegible] Eo
centuriae Q. Fabium P. Decium consules dixere. — [illegible] am
anno plerisque dies dicta ab aedilibus, quia plus qu[illegible] am
quod lege finitum erat agri possiderent. nec quisqu[illegible] u-
ferme est purgatus, vinculumque ingens immodicae [illegible] et
piditatis iniectum est.

XIV. Consules novi Q. Fabius Maximus quartum [illegible] er
P. Decius Mus tertium cum inter se agitarent, uti alt[illegible] in
Samnites hostes alter Etruscos deligeret, quantaeque [illegible] ad
hanc aut in illam provinciam copiae satis, et uter [illegible] o-
utrum bellum dux idoneus magis esset, ab Sutrio et N[illegible] o-
pete et Faleriis legati, auctores concilia Etruriae popul[illegible] m
rum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samniu[illegible] a-
averterunt. profecti consules, quo expeditiores comme[illegible] f,
tus essent et incertior hostis, qua venturum bellum fore[illegible]
Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum in
Samnium legiones ducunt. ubi in hostium fines ventum
est, uterque populabundus effuso agmine inc[illegible] edit, expla-
rant tamen latius quam populantur. igitur [illegible]
ad Tifernum hostes in occulta valle instru[illegible]
gressos Romanos superiore ex loco ador[illegible]
Fabius impedimentis in locum tutum remo[illegible]
que modico imposito, praemonitis militibu[illegible]
tamen, quadrato agmine ad praedictas hos[illegible]
succedit. Samnites desperato improviso tum [illegible]
in apertum semel discrimen evasura esset re[illegible]
iusta maluerunt concurrere. itaque in aeq[illegible]
dunt, ac fortunae se maiore animo quam spe[illegible]

ceterum sive quia ex omnium Samnitium populis quo
cumque roboris fuerat contraxerant, seu quia discrim
summae rerum augebat animos, aliquantum quoque ape
pugna praebuerunt terroris. Fabius ubi nulla ex pa
hostem loco moveri vidit, Maximum filium et M. Valeri
tribunos militum, cum quibus ad primam aciem proc
rerat, ire ad equites iubet et adhortari, ut si quando u
quam equestri ope adiutam rem publicam memineri
illo die adnitantur, ut ordinis eius gloriam invictam pra
stent. peditum certamine immobilem hostem restar
omnem reliquam spem in impetu esse equitum. et ips
nominatim iuvenes, pari comitate utrumque, nunc laud
bus nunc promissis onerat. ceterum quando ne ea qu
que temptata vis proficeret, consilio grassandum, si nih
vires iuvarent, ratus Scipionem legatum hastatos prima
legionis subtrahere ex acie et ad montes proximos qua
posset occultissime circumducere iubet; inde ascens
abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoqu
hosti ab tergo repente se ostendere. equites ducibus tri
bunis haud multo plus hostibus quam suis ex improvis
ante signa evecti praebuerunt tumultus. adversus incita
tas turmas stetit immota Samnitium acies, nec parte ull
pelli aut perrumpi potuit. et postquam irritum inceptun
erat, recepti post signa proelio excesserunt. crevit e
eo hostium animus, nec sustinere frons prima tam lon
gum certamen increscentemque fiducia sui vim potuisset
ni secunda acies iussu consulis in primum successisset
ibi integrae vires sistunt invehentem se iam Samni-
tem; et tempore improvisa ex montibus signa clamor-
que sublatus non vero tantum metu terruere Samnitium
animos. nam et Fabius Decium collegam appropin-
quare exclamavit, et pro se quisque miles adesse al-
terum consulem, adesse legiones gaudio alacres fre-
munt; errorque utilis Romanis oblatus fugae formidi-
nisque Samnites implevit maxime territos, ne ab altero
exercitu integro intactoque fessi opprimerentur. et quia
passim in fugam dissipati sunt, minor caedes quam pro
tanta victoria fuit. tria milia et quadringenti caesi, capti

octingenti ferme et triginta, signa militaria capta tria et viginti.

XV. Samnitibus Apuli se ante proelium coniunxisent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra obiecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. ibi quoque plus fugae fuit quam caedis: duo milia Apulorum caesa. spretoque eo hoste Decius in Samnium legiones duxit. ibi duo consulares exercitus diversis vagati partibus omnia spatio quinque mensum evastarunt. quadraginta et quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt, alterius consulis sex et octoginta. nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insignior populatarum. numenta vastitatis circa regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo milia nongenti, caesi pugnantes ferme nongenti triginta. Inde comitiorum causa Romam profectus naturavit eam rem agere. cum primo vocatae Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriae, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris causa quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, eum suis tum totius nobilitatis viribus incubuit, eum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo de se fere quae priore anno dicendo abnuere. circumstare lam omnis nobilitas, orare, ut ex caeno plebeio consultum extraheret, maiestatemque pristinam cum honori patriciis gentibus redderet. Fabius silentio facto me oratione studia hominum sedavit: facturum enim se fui dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, si ali quam se consulem fieri videret; nunc se suam rationem comitiis, cum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum. ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter Ap. comparati. nobilitas obiectare Fabio fugisse eum artibus Claudium collegam, eloquentia civilibusque haud dubie praestantem.

XVI. Comitiis perfectis veteres consules iussi bellum in Samnio gerere prorogato in sex menses imperio. itaque insequenti quoque anno L. Volumnio Ap. Claudio

consulibus P. Decius, qui consul in Samnio r
lega fuerat, proconsul idem populari non d
donec Samnitium exercitum nusquam se prc
tentem postremo expulit finibus. Etruriam
runt; et quod legationibus nequiquam sa
verant, id se tanto agmine armatorum m
precibus acturos efficacius rati, postulaveru
Etruriae concilium. quo coacto, per quot an
tate dimicent cum Romanis, exponunt: on
esse, si suismet ipsorum viribus tolerare t
belli possent; temptasse etiam haud magni
timarum gentium auxilia. petisse pacem a p
no, cum bellum tolerare non possent; rebe
pax servientibus gravior quam liberis bellum
sibi spem reliquam in Etruscis restare: scir
liae opulentissimam armis viris pecunia e
accolas Gallos, inter ferrum et arma natos,
suopte ingenio tum adversus Romanum popu
captum a se auroque redemptum, haud var
memorent. nihil abesse, si sit animus Etrus
sinae quondam maioribusque eorum fuerit, c
nos omni agro cis Tiberim pulsos dimicare
sua, non de intolerando Italiae regno cogant.
illis exercitum paratum instructum armis sti
nisse; confestim secuturos, vel si ad ipsam
urbem oppugnandam ducant. XVII. Haec eos
iactantes molientesque bellum domi Romanu
nam P. Decius, ubi comperit per exploratores
Samnitium exercitum, advocato consilio „quid
inquit „vagamur vicatim circumferentes bell
urbes et moenia adgredimur? nullus iam exerci
praesidet. cessere finibus, ac sibimet ipsi exs
scivere". approbantibus cunctis ad Murgantia
urbem oppugnandam ducit; tantusque ardor n
et caritate ducis et spe maioris quam ex agresti
lationibus praedae, ut uno die vi atque armis
perent. ibi duo milia Samnitium et centum
circumventi captique, et alia praeda ingens

quae ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius iubet. „hacine“ inquit „victoria sola aut hac praeda contenti estis futuri? vultis vos pro virtute spes gerere: omnes Samnitium urbes fortunaeque in urbibus relictae vestrae sunt, quando legiones eorum tot proeliis fusas postremo finibus expulistis. vendite ista, et illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen: ego subinde suggeram quae vendatis. ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud maior, praeda maior manet“. divendita praeda ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis in moenia evasere. captum oppidum ac direptum est: ad duo milia et trecenti occisi, et sex milia hominum capta; et miles ingenti praeda potitus, quam vendere, sicut priorem, coactus Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. et defensa summa vi moenia sunt, et locus erat munimento naturaque tutus: sed evicit omnia adsuetus praedae miles. ad tria milia hostium circa muros caesa; praeda militis fuit. huius oppugnatarum urbium decoris pars maior in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur: Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt. sunt qui novorum consulum hanc gloriam faciant; quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

XVIII. Dum ea in Samnio, cuiuscumque ductu auspicioque, gererentur, Romanis in Etruria interim bellum ingens multis ex gentibus concitur, cuius auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes conscverant bellum; traxerat contagio proximos Umbriae populos, et Gallica auxilia mercede sollicitabantur. omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, cum iam L. Volumnius consul cum legione secunda ac tertia sociorumque milibus quindecim profectus in Samnium esset,

Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruria
cuit. duae Romanae legiones secutae prima e
sociorum duodecim milia. castra haud procu
posita. ceterum eo magis profectum est, qu
ventum erat, ut quosdam spectantes iam arm
populos metus Romani nominis comprimeret,
ductu consulis quicquam ibi satis scite aut fo
stum sit. multa proelia locis et temporibus in
missa; spesque in dies graviorem hostem facie
prope erat, ut nec duci milites nec militibus
fideret. litteras ad collegam accersendum ex S
sas in trinis annalibus invenio: piget tamen in
nere, cum ea ipsa inter consules populi Roman
rum eodem honore fungentes, discrepatio fue
abnuente missas, Volumnio adfirmante Appii
accitum. iam Volumnius in Samnio tria castell
in quibus ad tria milia hostium caesa erant, dim
eius captum, et Lucanorum seditiones a plebeii
tibus ducibus ortas summa optimatium volunta
Fabium, pro consule missum eo cum vetere
compresserat. Decio populandos hostium agros
ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam
quem advenientem laeti omnes accepere. App
conscientia sua credo animum habuisse, haud i
iratum, si nihil scripserat; illiberali et ingrato a
eguerat ope, dissimulantem. vix enim salute mu
dita cum obviam egressus esset, „satin' salve" in
Volumni? ut sese in Samnio res habent? quae
ut provincia tua excederes induxit?" Volumniu
mnio res prosperas esse ait, litteris eius accitum
quae si falsae fuerint, nec usus sui sit in Etruri
templo conversis signis abiturum. „tu vero ab
quit, „neque te quisquam moratur: etenim mini
sentaneum est, cum bello tuo forsitan vix suffic
te ad opem ferendam aliis gloriari venisse". b
cules verteret, dicere Volumnius: malle frustra
insumptam, quam quicquam incidisse, cur non sa
Etruriae unus consularis exercitus. XIX. Digr

iam consules legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, ne collegae auxilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur; plures abeunti Volumnio obsistere, obtestari, ne pravo cum collega certamine rem publicam prodat. si qua clades incidisset, desertor magis quam deserto noxiae fore. eo rem adductam, ut omne rei bene aut secus gestae in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum. neminem quaesiturum, quae verba Appii, sed quae fortuna exercitus fuerit. dimittere ab Appio eum, sed a re publica et ab exercitu retineri: experietur modo voluntatem militum. haec monendo obstandoque prope restitantes consules in contionem pertrahunt. ibi orationes longiores habitae in eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. et Volumnius, causa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegae visus esset, cavillatusque Appius sibi acceptum referre diceret debere, quod ex muto atque elingui facundum etiam consulem haberent; priore consulatu primis utique mensibus hiscere eum nequisse, nunc iam popularis orationes serere: „quam mallem“ inquit Volumnius „tu a me strenue facere quam ego abs te scite loqui didicissem“. postremo conditionem ferre, quae decretura sit, non orator — neque enim id desiderare rem publicam — sed imperator uter sit, melior. Etruriam et Samnium provincias esse, utram mallet eligeret: suo exercitu se vel in Etruria vel in Samnio rem gesturum. tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. quo animadverso consensu Volumnius „quoniam in collegae voluntate interpretanda“ inquit „erravi, non committam, ut, quid vos velitis, obscurum sit: manere an abire me velitis, clamore significate“. tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret. armis arreptis in aciem descendunt. et Volumnius signa canere ac vexilla efferri castris iussit. Appium addubitasse ferunt cernentem seu pugnante seu quieto se fore collegae victoriam: deinde veritum, ne suae quoque legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagi-

tantibus suis signum dedisse. ab neutra parte satis com-
mode instructi fuerunt. nam et Samnitium dux Gellius
Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat, suoque
impetu magis milites quam cuiusquam ductu aut imperio
pugnam capessebant, et Romani exercitus nec pariter
ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. prius
concurrit Volumnius quam Appius ad hostem perveniret.
itaque fronte inaequali concursum est; et velut forte qua-
dam mutante adsuetos inter se hostes Etrusci Volumnio,
Samnites, parumper cunctati quia dux aberat, Appio oc-
currere. dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita
ut inter prima signa manibus ad caelum sublatis conspi-
ceretur, ita precatus esse „Bellona, si hodie nobis victo-
riam duis, ast ego tibi templum voveo". haec precatus
velut instigante dea et ipse collegae et exercitus virtutem
aequavit. duces imperatoria opera exsequuntur, et mili-
tes, ne ab altera parte prius victoria incipiat, adnituntur.
ergo fundunt fugantque hostes maiorem molem haud fa-
cile sustinentes quam cum qua manus conserere adsueti
fuerant. urgendo cedentes insequendoque effusos com-
pulere ad castra. ibi interventu Gellii cohortiumque Sa-
bellarum paulisper recruduit pugna. his quoque mox
fusis iam a victoribus castra oppugnabantur, et cum Vo-
lumnius ipse portae signa inferret, Appius Bellonam vi-
ctricem identidem celebrans accenderet militum animos,
per vallum per fossas irruperunt. castra capta direptaque,
praeda ingens parta et militi concessa est. septem milia
ac trecenti hostium occisi, duo milia et centum viginti
capti.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in
Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus
exorti ad populandos imperii Romani fines per Vescinos
in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingen-
tesque praedas faciunt. Volumnium magnis itineribus in
Samnium redeuntem — iam enim Fabio Decioque proro-
gati imperii finis aderat — fama de Samnitium exercitu
populationibusque Campani agri ad tuendos socios con-
vertit. ut in Calenum agrum venit, et ipse cernit recentia

cladis vestigia, et Caleni narrant tantum iam praedae hostis trahere, ut vix explicare agmen possint: itaque iam propalam duces loqui extemplo eundum in Samnium esse, ut relicta ibi praeda in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. ea quamquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus dimittit equites, qui vagos praedatores in agris palantes excipiant; ex quibus inquirendo cognoscit ad Vulturnum flumen sedere hostem, inde tertia vigilia moturum, iter in Samnium esse. his satis exploratis profectus tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, et egredientem e castris hostem opprimeret. aliquanto ante lucem ad castra accessit, gnarosque Oscae linguae exploratum quid agatur mittit. intermixti hostibus, quod facile erat in nocturna trepidatione, cognoscunt infrequentia armatis signa egressa, praedam praedaeque custodes exire, immobile agmen et sua quemque molientem nullo inter alios consensu nec satis certo imperio. tempus adgrediendi aptissimum visum est; et iam lux appetebat: itaque signa canere iussit, agmenque hostium adgreditur. Samnites praeda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum ac prae se agere praedam, pars stare incerti, utrum progredi an regredi in castra tutius foret: inter cunctationem opprimuntur. et Romani iam transcenderant vallum caedesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen praeterquam hostili tumultu captivorum etiam repentina defectione turbatum erat, qui partim ipsi soluti vinctos solvebant, partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque proelio ipso terribiliorem intermixti agmini praebebant. memorandum deinde edidere facinus, nam Staium Minacium ducem adeuntem ordines hortantemque invadunt; dissipatis inde equitibus qui cum eo aderant ipsum circumsistunt, insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. revocata eo tumultu prima signa Samnitium; proeliumque iam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. caesa ad sex milia hominum, duo milia et quingenti capti, in eis tribuni militum quattuor, signa militaria

triginta, et, quod laetissimum victoribus fuit, captiv
recepta septem milia et quadringenti, praeda ingens
ciorum: aceitique edicto domini ad res suas noscen
recipiendasque. praestituta die quarum rerum non e
tit dominus militi concessae; coactique vendere praed
ne alibi quam in armis animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumult
Romae praebuerat; et per eos forte dies ex Etruria ad
tum erat post deductum inde Volumnianum exercit
Etruriam concitam in arma et Gellium Egnatium Sam
tium ducem, et Umbros ad defectionem vocari, et Gal
pretio ingenti sollicitari. his nuntiis senatus conterri
iustitium indici, dilectum omnis generis hominum hab
iussit. nec ingenui modo aut iuniores sacramento ada
sed seniorum etiam cohortes factae libertinique cen
riati. et defendendae urbis consilia agitabantur, summa
que rerum praetor P. Sempronius praeerat. ceterum pa
curae exonerarunt senatum L. Volumnii consulis litter
quibus caesos fusosque populatores Campaniae cognitu
est. itaque et supplicationes ob rem bene gestam consu
nomine decernunt; iustitium remittitur, quod fuerat di
decem octo, supplicatioque perlaeta fuit. tum de prae
dio regionis depopulatae ab Samnitibus agitari coeptu
itaque placuit, ut duae coloniae circa Vescinum et Fale
num agrum deducerentur, una ad ostium Liris fluvii, qu
Menturnae appellata, altera in saltu Vescino Falernu
contingente agrum, ubi Sinope dicitur Graeca urbs fuiss
Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. tribun
plebis negotium datum est, ut plebei scito iuberetur
Sempronius praetor triumviros in ea loca colonis ded
cendis creare. nec qui nomina darent facile invenieba
tur, quia in stationem se prope perpetuam infestae reg
nis, non in agros mitti rebantur.

Avertit ab eis curis senatum Etruriae ingravescen
bellum et crebrae litterae Appii monentis, ne regioni
eius motum neglegerent: quattuor gentes conferre arm
Etruscos Samnites Umbros Gallos; iam castra bifariar

facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit. ob haec, et — iam appetebat tempus — comitiorum causa L. Volumnius consul Romam revocatus, qui priusquam ad suffragium centurias vocaret in contionem advocato populo multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. iam tum cum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno nec exercitu geri potuerit; accessisse postea dici Umbros et ingentem exercitum Gallorum. adversus quattuor populos duces consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideret eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum. XXII. Nemini dubium erat, quin Fabius Quintus omnium consensu destinaretur; eumque et praerogativae et primo vocatae omnes centuriae consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit qualis biennio ante; deinde ut vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscendum. id senectuti suae adminiculum fore: censura duobusque consulatibus simul gestis expertum se nihil concordi collegio firmius ad rem publicam tuendam esse. novo imperii socio vix iam adsuescere senilem animum posse; cum moribus notis facilius se communicaturum consilia. subscripsit orationi eius consul cum meritis P. Decii laudibus, tum quae ex concordia consulum bona, quaeque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent, memorando, quam prope ultimum discrimen suis et collegae certaminibus nuper ventum foret; et monendo Decium Fabiumque ut uno animo una mente viverent. esse praeterea viros natos militiae, factis magnos ad verborum linguaeque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. callidos sollertesque iuris atque eloquentiae consultos, qualis App. Claudius esset, urbi ac foro praesides habendos praetoresque ad reddenda iura creandos esse. his agendis dies est consumptus. postridie ad praescriptum consulis et consularia et praetoria comitia habita. consules creati Q. Fabius et P. Decius, Ap. Claudius praetor, omnes absentes. et L. Vo-

lumnio ex senatus consulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt, quorum averruncandorum causa supplicationes in biduum senatus decrevit. publice vinum ac tus praebitum: supplicatum iere frequentes viri feminaeque. insignem supplicationem fecit. certamen in sacello Pudicitiae patriciae, quae in foro bovario est ad aedem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Verginiam Auli filiam patriciam, plebeio nuptam L. Volumnio consuli, matronae, quod e patribus enupsisset, sacris arcuerant. brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit, cum se Verginia et patriciam et pudicam in patriciae Pudicitiae templum ingressam et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit, nec se viri honorumve eius ac rerum gestarum paenitere, vero gloriaretur. facto deinde egregio magnifica verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte aedium quod satis esset loci modico sacello excluisit, aramque ibi posuit; et convocatis plebeiis matrimoniis conquesta iniuriam patriciarum „hanc ego aram" inquit „Pudicitiae plebeiae dedico, vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiae inter matronas sit, detisque operam, ut haec ara quam illa, si quid potest, sanctius et a castioribus coli dicatur". eodem ferme ritu et haec ara quo illa antiquior culta est, ut nulla nisi spectatae pudicitiae matrona, et quae uni viro nupta fuisset ius sacrificandi haberet. vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. — Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii aediles curules aliquot feneratoribus diem dixerunt; quorum bonis multatis, ex eo quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina et trium mensarum argentea vasa in cella Iovis, Iovemque in culmine cum quadrigis, et ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupae posuerunt, semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. et ab aedilibus plebeiis L. Aelio Paeto et C. Fulvio Curvo ex multaticia item pecunia, quam exe-

gerunt pecuariis damnatis, ludi facti pateraeque aureae ad Cereris positae.

XXIV. Q. inde Fabius quintum et P. Decius quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus censuraque collegae, nec gloria magis rerum, quae ingens erat, quam concordia inter se clari. quae ne perpetua esset, ordinum magis quam ipsorum inter se certamen intervenisse reor, patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet, plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. fuit certe contentio in senatu, et postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. in contione, ut inter militares viros et factis potius quam dictis fretos, pauca verba habita. Fabius, quam arborem consevisset, sub ea legere alium fructum indignum esse dicere; se aperuisse Ciminiam silvam viamque per devios saltus Romano bello fecisse. quid se id aetatis sollicitassent, si alio duce gesturi bellum essent? nimirum adversarium se non socium imperii legisse sensim exprobrat; et invidisse Decium concordibus collegiis tribus. postremo se tendere nihil ultra quam ut, si dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, et in potestate populi futurum. P. Decius senatus iniuriam querebatur: quoad potuerint, patres adnisos, ne plebeiis aditus ad magnos honores esset; postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quaeri quem ad modum irrita sint non suffragia modo populi sed arbitria etiam fortunae, et in paucorum potestatem vertantur. omnis ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. si honoris eius causa, ita eum de se deque re publica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriae, quae modo non sua contumelia splendeat: cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, cum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? gloriari Fabium rebus in Etruria gestis; velle et P. Decium gloriari, et forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut totiens novum ex improviso incendium daret, eum se

extincturum. postremo se collegae honores praemiaque concessurum verecundia aetatis eius maiestatisque: cum periculum cum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte neque cessurum, et si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus iubeat potius quam patres gratificentur. Iovem optimum maximum deosque immortales se precari, ut ita sortem aequam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certe et id natura aequum et exemplo utile esse, et ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius nihil aliud precatus populum Romanum quam ut prius quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii praetoris adlatas ex Etruria litteras audirent, comitio abiit, nec minore populi consensu quam senatus provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme iuniorum et pro se quisque nomina dabant: tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. qua circumfusus turba „quattuor milia" inquit „peditum et sexcentos equites dumtaxat scribere in animo est. hodierno et crastino die qui nomina dederitis mecum ducam. maiori mihi curae est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus". profectus apto exercitu et eo plus fiduciae ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii praetoris pergit. paucis citra milibus lignatores ei cum praesidio occurrunt, qui ut lictores praegredi viderunt Fabiumque esse consulem accepere, laeti atque alacres diis populoque Romano grates agunt, quod cum sibi imperatorem misissent. circumfusi deinde cum consulem salutarent, quaerit Fabius, quo pergerent, respondentibusque lignatum se ire, „ain' tandem?" inquit: „num castra vallata non habetis?" ad hoc cum succlamatum esset, duplici quidem vallo et fossa, et tamen in ingenti metu esse: „habetis igitur" inquit „adfatim lignorum, redite et vellite vallum". redeunt in castra,

terroremque ibi vellentes vallum et iis qui in castris remanserant militibus et ipsi Appio fecerunt. tum pro se quisque alii aliis dicere, consulis se Q. Fabii facere iussu. postero inde die castra mota, et Appius praetor Romam dimissus. inde nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse uno loco sedere exercitum; itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse. fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems hauddum exacta. vere inde primo relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, praepositoque castris L. Scipione pro praetore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit, sive ipse sponte sua, quia bellum ei maius in conspectu erat, quam quantum esse famae crediderat, sive senatus consulto accitus: nam in utrumque auctores sunt. ab Ap. Claudio praetore retractum quidam videri volunt, cum in senatu et apud populum, id quod per litteras adsidue fecerat, terrorem belli Etrusci augeret: non suffecturum ducem unum nec exercitum unum adversus quattuor populos. periculum esse, sive iuncti unum premant, sive diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. duas se ibi legiones Romanas reliquisse et minus quinque milia peditum equitumque cum Fabio venisse. sibi placere P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci, L. Volumnio Samnium provinciam dari: si consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu iusto consulari proficisci. cum magnam partem moveret oratio praetoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum rei publicae posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset, a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis et quot per duces esset. XXVI. Fabius ut Romam rediit, et in senatu et productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere nec minuere viderentur belli famam, magisque in altero adsumendo duce aliorum indulgere timori quam suo aut rei publice periculo consulere. ceterum si sibi adiutorem belli sociumque

imperii darent, quonam modo se oblivisci sulis per tot collegia experti posse? nemi secum coniungi malle; et copiarum satis sib cio, et numquam nimium hostium fore: sin aliud mallet, at sibi L. Volumnium daren omnium rerum arbitrium et a populo et a ipso collega Fabio permissum est. et cum in Samnium vel in Etruriam proficisci paratun disset, tanta laetitia ac gratulatio fuit, ut victoria animis, triumphusque non bellum d sulibus videretur. — Invenio apud quosd consulatu inito profectos in Etruriam Fabiun sine ulla mentione sortis provinciarum certan ter collegas, quae exposui. sunt quibus ne certamina exponere satis fuerit; adiecerint minationes de Fabio absente ad populum et adversus praesentem consulem praetoris, c que aliam inter collegas, tendente Decio, ut provinciae sortem tueretur. constare res tempore, quo profecti ambo consules ad bel

Ceterum antequam consules in Etruriam Senones Galli multitudine ingenti ad Clusi legionem Romanam castraque oppugnaturi. castris praeerat, loco adiuvandam paucitaten litum ratus in collem, qui inter urbem et castr erexit. sed ut in re subita parum explora iugum perrexit, quod hostes ceperant parte ita caesa ab tergo legio atque in medio, cum que urgeret, circumventa. deletam quoque ita ut nuntius non superesset, quidam aucto ante ad consules, qui iam haud procul a Cl famam eius cladis perlatam, quam in cor Gallorum equites, pectoribus equorum susp tes capita et lanceis infixa, ovantesque mori sunt qui Umbros fuisse non Gallos tradant cladis acceptum, et circumventis pabulato Manlio Torquato legato Scipionem proprae dium e castris tulisse, victoresque Umbros

proelio victos esse, captivosque eis ac praedam adem-
ptam. similius vero est a Gallo hoste quam Umbro eam
cladem acceptam, quod cum saepe alias tum eo anno
Gallici tumultus praecipuus terror civitatem tenuit. itaque
praeterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant
cum quattuor legionibus et magno equitatu Romano Cam-
panisque mille equitibus delectis, ad id bellum missis, et
sociorum nominisque Latini maiore exercitu quam Romani,
alii duo exercitus haud procul urbe Etruriae oppositi,
unus in Falisco alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius et
L. Postumius Megellus propraetores ambo stativa in eis
locis habere iussi.

XXVII. Consules ad hostes transgresso Apennino
in agrum Sentinatem pervenerunt. ibi quattuor milium
ferme intervallo castra posita. inter hostes deinde con-
sultationes habitae, atque ita convenit, ne unis castris
miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul.
Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adiecti. dies indicta
pugnae: Samniti Gallisque delegata pugna; inter ipsum
certamen Etrusci Umbrique iussi castra Romana oppu-
gnare. haec consilia turbarunt transfugae Clusini tres
clam nocte ad Fabium consulem transgressi; qui editis
hostium consiliis dimissi cum donis, ut subinde, ut quae-
que res nova decreta esset, exploratam perferrent. con-
sules Fulvio ut ex Falisco, Postumio ut ex Vaticano exer-
citum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium
depopulentur, scribunt. huius populationis fama Etruscos
ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. instare
inde consules, ut absentibus his pugnaretur. per biduum
lacessiere proelio hostem: biduo nihil dignum dictu actum.
pauci utrimque cecidere, magisque irritati sunt ad iustum
certamen animi quam ad discrimen summa rerum adducta.
tertio die descensum in campum omnibus copiis est. cum
instructae acies starent, cerva fugiens lupum e montibus
exacta per campos inter duas acies decurrit; inde diversae
ferae, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum defle-
xit. lupo data inter ordines via, cervam Galli confixere.
tum ex antesignanis Romanus miles „illac fuga" inquit

agmen obtriti antesignani. et insecuta, simul territos h
stes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi rec
piendique se dedit. vociferare Decius, quo fugeren
quamve in fuga spem haberent; obsistere cedentibus a
revocare fusos; deinde, ut nulla vi perculsos sustiner
poterat, patrem P. Decium nomine compellans „quid ul-
tra moror" inquit „familiare fatum? datum hoc nostro
generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus:
iam ego mecum hostium legiones mactandas Telluri ac
diis manibus dabo". haec locutus M. Livium pontificem,
quem descendens in aciem digredi vetuerat ab se, praeire
iussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu
populi Romani Quiritium devoveret. devotus inde eadem
precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Ve-
serim bello Latino se iusserat devoveri, cum secundum
sollemnes precationes adiecisset, prae se agere sese for-
midinem ac fugam caedemque ac cruorem, caelestium
inferorum iras, contacturum funebribus diris signa tela
arma hostium, locumque eundem suae pestis ac Gallorum
ac Samnitium fore —, haec exsecratus in se hostesque
qua confertissimam cernebat Gallorum aciem concitat
equum, inferensque se ipse infestis telis est interfectus.
XXIX. Vix humanae inde opis videri pugna potuit. Ro-
mani duce amisso, quae res terrori alias esse solet, sistere
fugam ac novam de integro velle instaurare pugnam:
Galli, et maxime globus circumstans consulis corpus, ve-
lut alienata mente vana in cassum iactare tela; torpere
quidam, et nec pugnae meminisse nec fugae. at ex parte
altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat ius-
seratque pro praetore esse, vociferari vicisse Romanos
defunctos consulis fato; Gallos Samnitesque Telluris ma-
tris ac deorum manium esse; rapere ad se ac vocare De-
cium devotam secum aciem, furiarumque ac formidinis
plena omnia ad hostes esse. superveniunt deinde his
restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio et C. Marcius
cum subsidiis ex novissima acie iussu Q. Fabii consulis
ad praesidium collegae missi. ibi auditur P. Decii eventus,
ingens hortamen ad omnia pro re publica audenda. ita

que cum Galli structis ante se scutis conferti starent, ne
facilis pede collato videretur pugna, iussu legatorum co
lecta humi pila, quae strata inter duas acies iacebant, a
que in testudinem hostium coniecta. quibus pleriscque
scuta verrutis in corpora ipsa fixis sternitur cuneus, i
ut magna pars integris corporibus attoniti conciderei
haec in sinistro cornu Romanorum fortuna variaveri
Fabius in dextro primo, ut ante dictum est, cunctan
extraxerat diem; dein, postquam nec clamor hostium n
impetus nec tela missa eandem vim habere visa, pre
fectis equitum iussis ad latus Samnitium circumduce
alas, ut signo dato in transversos quanto maximo posse
impetu incurrerent, sensim suos signa inferre iussit
commovere hostem. postquam non resisti vidit et ha
dubiam lassitudinem esse, tum collectis omnibus subsid
quae ad id tempus reservaverat, et legiones concitavit
signum ad invadendos hostes equitibus dedit. nec su
nuerunt Samnites impetum, praeterque aciem ipsam C
lorum relictis in dimicatione sociis ad castra effuso cu
ferebantur. Galli facta testudine conferti stabant. tum
bius audita morte collegae Campanorum alam, quing
tos fere equites, excedere acie iubet et circumvectos
tergo Gallicam invadere aciem; tertiae deinde legio
subsequi principes, et, qua turbatum agmen hostium
derent impetu equitum, instare ac territos caedere.
aedem Iovi Victori spoliaque hostium cum vovisset,
castra Samnitium perrexit, quo multitudo omnis cons
nata agebatur. sub ipso vallo, quia tantam multitudi
portae non recepere, temptata ab exclusis turba suo
pugna est. ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium
cidit. compulsi deinde intra vallum Samnites parvo
certamine capta castra, et Galli ab tergo circumv
caesa eo die hostium viginti quinque milia, octo c
nec incruenta victoria fuit: nam ex P. Decii exercitu c
septem milia, ex Fabii mille septingenti. Fabius dim
ad quaerendum collegae corpus spolia hostium con
in acervum Iovi Victori cremavit. consulis corpus ec
quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inv

on potuit; postero die inventum relatumque est
ıultis militum lacrimis. intermissa inde omnium alia
erum cura Fabius collegae funus omni honore laudi
ue meritis celebrat. XXX. Et in Etruria per eos
ies ab Cn. Fulvio propraetore res ex sententia gesta
raeter ingentem illatam populationibus agrorum
ladem pugnatum etiam egregie est, Perusinorum
lusinorum caesa amplius milia tria et signa milita
iginti capta, Samnitium agmen cum per Pelignum
ıgeret, circumventum a Pelignis est. ex milibus qu
l mille caesi. — Magna eius diei quo in Sentinat
ellatum fama est etiam vero stanti: sed superiecer
ım augendo fidem, qui in hostium exercitu peditu
es centena milia, equitum sex et quadraginta milia,
ırpentorum scripsere fuisse, scilicet cum Umbris T
ıe, quos et ipsos pugnae adfuisse. et ut Roma
ıoque augerent copias, L. Volumnium pro cons
m consulibus exercitumque eius legionibus c
ıciunt. in pluribus annalibus duorum ea consul
a victoria est, Volumnius in Samnio interim re
nnitiumque exercitum in Tifernum montem com
deterritus iniquitate loci fundit fugatque. — Q
iano exercitu relicto in Etruriae praesidio sui
s deductis ad urbem de Gallis Etruscisque ac
triumphavit. milites triumphantem secuti sun
inconditis militaribus iocis non magis victoria
mors praeclara P. Decii est, excitataque
ıis aequata eventu publico privatoque filii
x praeda militibus aeris octogeni bini sa
, praemia illa tempestate militiae haud
nda.

XXI. His ita rebus gestis nec in Samnitibu
Etruria pax erat: nam et Perusinis auctori
ım ab consule exercitum rebellatum fuera
praedatum in agrum Vescinum Formianu
lia in Aeserninum quaeque Vulturno adia
scendere. adversus eos Ap. Claudius pra
ı Deciano missus. Fabius in Etruria rebell

nuo quattuor milia et quingentos Perusino
pit ad mille septingentos quadraginta, qu
guli aeris trecentis decem; praeda alia
concessa. Samnitium legiones, cum parte
praetor partem L. Volumnius pro consule
agrum Stellatem convenerunt. ibi et San
considunt, et Appius Volumniusque cast
pugnatum infestissimis animis, hinc ira sti
sus rebellantes totiens, illinc ab ultima iar
spe. caesa ergo Samnitium sedecim milia
duo milia septingenti; ex Romano exercit
milia septingenti. — Felix annus bellicis r
tia gravis prodigiisque sollicitus. nam et t
riam pluvisse, et in exercitu Ap. Claudii
minibus ictos nuntiatum est, librique ob l
anno Q. Fabius Gurges consulis filius aliquo
populum stupri damnatas pecunia multavit
taticio aere Veneris aedem, quae prope ci
ciendam curavit.

Supersunt etiam nunc Samnitium bella,
per quartum iam volumen annumque sext
gesimum a M. Valerio A. Cornelio consulib
Samnio arma intulerunt, agimus. et ne tot
des utriusque gentis laboresque actos nunc
bus nequiverint tamen dura illa pectora vi
anno Samnites in Sentinati agro Pelignis
Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mix
quattuor exercitibus, quattuor ducibus R
fuerant; imperatorem clarissimum gentis sua
socios belli Etruscos Umbros Gallos in eade
debant qua ipsi erant; nec suis nec externis
stare poterant — tamen bello non abstineba
infeliciter quidem defensae libertatis taedet
quam non temptare victoriam malebant. q
quem pigeat longinquitatis bellorum scriber
que, quae gerentes non fatigaverunt?

XXXII. Q. Fabium P. Decium L. Postumi
et M. Atilius Regulus consules secuti sunt. S

bobus decreta provincia est, quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam altero populationes Campaniae repeti, tertium tuendis parari finibus fama erat. Postremium valetudo adversa Romae tenuit, Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes — ita enim placuerat tribus — nondum regressos opprimeret. velut ex composito ibi obvium habuere hostem, ubi et intrare ac stare ipsi Samnitium agrum prohiberentur, et regredi in pacata sociorumque populi Romani fines Samnites prohiberent. cum castra castris collata essent, quod Romanus totiens victor auderet, ausi Samnites sunt — t[illegible] tum desperatio ultima temeritatis facit — castra Rom[illegible] oppugnare, et quamquam non venit ad finem tam au[illegible] inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. nebula [illegible] ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, [illegible] prospectu modo extra vallum adempto, sed propinq[illegible] etiam congredientium inter se conspectu. hac velut la[illegible] bra insidiarum freti Samnites vixdum satis certa luce eam ipsam premente calligine ad stationem Romanam porta segniter agentem vigilias perveniunt. improviso o[illegible] pressis nec animi satis ad resistendum nec virium fu[illegible] ab tergo castrorum decumana porta impetus factus; it[illegible] que captum quaestorium quaestorque ibi L. Opimius Pan[illegible] occisus. conclamatum inde ad arma. XXXIII. Cons[illegible] tumultu excitus cohortes duas sociorum Lucanam Sue[illegible] sanamque, quae proximae forte erant, tueri praetorium iubet, manipulos legionum principali via inducit. vixdum satis aptatis armis in ordines eunt, et clamore magis quam óculis hostem noscunt, nec quantus numerus sit aestimare potest. cedunt primo incerti fortunae suae, et hostem introrsum in media castra accipiunt. inde cum consul vociferaretur, expulsine extra vallum castra deinde sua oppugnaturi essent, rogitans, clamore sublato conixi primo resistunt, deinde inferunt pedem urgentque, et impulso semel terrore eodem agunt quo coeperunt; expellunt extra portam vallumque. inde pergere ac persequi, quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat, non ausi, liberatis castris contenti receperunt se intra vallum tr[illegible]

centis ferme hostium occisis. Romanc
mae vigiliumque et eorum qui circa qua
periere ad septingenti triginta.

Animos inde Samnitibus non infel
et non modo proferre inde castra Roman
lari quidem per agros suos patiebantur.
Soranum agrum pabulatores ibant. qua
tumultuosior etiam quam res erant, per
git L. Postumium consulem vixdum vali
urbe. prius tamen quam exiret, militib
iussis convenire, ipse aedem Victoriae,
rulis ex multaticia pecunia faciendam cu
vit. ita ad exercitum profectus ab Sort
castra collegae perrexit. inde postquan
duobus exercitibus resisti posse recesse
sules ad vastandos agros urbesque op
dunt. XXXIV. Postumius Milioniam o
vi primo atque impetu, dein postquam
debant, opere ac vineis demum iniuncti
capta iam urbe ab hora quarta usque
horam omnibus partibus urbis diu incer
tum est; postremo potitur oppido Rom
caesi tria milia ducenti, capti quattuor
praeter praedam aliam. inde Feritrum
unde oppidani cum omnibus rebus suis,
potuerunt, nocte per aversam portam
runt. igitur simul advenit consul, prin
instructusque moenibus successit, tam
ad Milioniam fuerat certaminis foret; de
vastum in urbe nec arma nec viros in t
vidit, avidum invadendi deserta moenia
ne quam occultam in fraudem incautus
mas sociorum Latini nominis circumequ
que explorare omnia iubet. equites porta
que eadem regione in propinquo pate
itineribusque his vestigia nocturnae ho
equitant deinde sensim portis, urbemq
itineribus perviam conspiciunt. ad co

excessum urbe; solitudine haud dubia id perspicuum esse et recentibus vestigiis fugae ac strage rerum in trepidatione nocturna relictarum passim. his auditis consul ad eam partem urbis, quam adierant equites, circumducit agmen. constitutis haud procul porta signis quinque equites iubet intrare urbem, et modicum spatium progressos tris manere eodem loco, si tuta videantur, duos explorata ad se referre. qui ubi redierunt rettuleruntque eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse, extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit, ceteros interim castra communire iussit. ingressi milites refractis foribus paucos graves aetate aut invalidos inveniunt relictaque quae migratu difficilia essent. ea direpta; et cognitum ex captivis est communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam; suos prima vigilia profectos; credere eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros. dictis captivorum fides exstitit, desertis oppidis consul potitur.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. cum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires aequavit. proelium varium et anceps fuit, tristius tamen eventu Romanis, et quia insueti erant vinci et quia digredientes magis quam in ipso certamine senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac caedis fuisset. itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. tum quoque sollicita nox fuit iam invasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conserendas manus. minus cladis, ceterum non plus animorum ad hostes erat. ubi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt: sed via una et ea ipsa praeter hostes erat; qua ingressi praebuere speciem recta tendentium ad castra oppugnanda. consul arma capere milites iubet et sequi se extra vallum; legatis tribunis praefectis sociorum imperat quod apud quemque facto opus est. omnes adfirmant se quidem omnia facturos, sed militum iacere animos; tota nocte inter vulnera et gemitus morientium

vigilatum esse; si ante lucem ad castra ventum
tum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: ni
a fuga contineri, alioqui pro victis esse. quae
accepit, sibimet ipsi circumeundos adloquend
tes ratus, ut ad quosque venerat cunctantes ar
increpabat, quid cessarent tergiversarenturqu
in castra venturum, nisi illi extra castra exiss
tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent.
dimicantibus dubiam victoriam esse; qui nudu
ermis hostem maneat, ei aut mortem aut ser
tiendam. haec iurganti increpantique respond
fectos se pugna hesterna esse, nec virium qui
sanguinis superesse; maiorem multitudinem h
parere quam pridie fuerit. inter haec appr
agmen; et iam breviore intervallo certiora int
lum secum portare Samnitem adfirmant, nec d
quin castra circumvallaturi sint. tunc enim
indignum facinus esse vociferari, tantam c
ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste
circumsedebimur" inquit „in castris, ut fame
ignominiam quam ferro, si necesse est, per vi
riamur?" dii bene verterent, facerentque quod
quisque ducerent: consulem M. Atilium vel sol
alius sequatur, iturum adversus hostes, casur
signa Samnitium potius quam circumvallari cas
videat. dicta consulis legati tribunique et om
equitum et centuriones primorum ordinum a
tum pudore victus miles segniter e castris egre
agmine nec continenti, maesti ac prope vict
adversus hostem nec spe nec animo certior
simul conspecta sunt Romana signa, extemp
Samnitium agmine ad novissimum fremitus p
ire, id quod timuerint, ad impediendum ite
nullam inde ne fugae quidem patere viam; i
cadendum esse aut stratis hostibus per cor
evadendum. XXXVI. In medio sarcinas co
mati suis quisque ordinibus instruunt aciem. i
inter duas acies erat spatium, et stabant e

dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet. neutris animus est ad pugnandum, diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna clamore incerto atque impari coepit, nec vestigio quisquam movebatur. tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit; quorum cum plerique delapsi ex equis essent et alii turbati, et a Samnitium acie ad opprimendos eos qui ceciderant, et ad suos tuendos ab Romanis procursum est. inde paulum irritata pugna est, sed aliquanto et impigre magis et plures procurrerant Samnites; et turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. hinc fuga coepta totam avertit aciem Romanam, iamque in terga fugientium Samnites pugnabant, cum consul equo praevectus ad portam castrorum ac statione equitum ibi opposita edictoque, ut quicumque ad vallum tenderet, sive ille Romanus sive Samnis esset, pro hoste haberent, haec ipsa minitans obstitit profuse tendentibus suis in castra. „quo pergis" inquit, „miles? et hic arma et viros invenies, nec vivo consule tuo nisi victor castra intrabis: proinde elige, cum cive an hoste pugnare malis". haec dicente consule equites infestis cuspidibus circumfunduntur ac peditem in pugnam redire iubent. non virtus solum consulis sed fors etiam adiuvit, quod non institerunt Samnites, spatiumque circumagendi signa vertendique aciem ab castris in hostem fuit. tum alii alios hortari, ut reperterent pugnam; centuriones ab signiferis rapta signa inferre et ostendere suis paucos et ordinibus incompositis effuse venire hostes. inter haec consul manus ad caelum attollens voce clara, ita ut exaudiretur, templum Iovi Statori vovet, si constitisset a fuga Romana acies, redintegratoque proelio cecidisset vicissetque legiones Samnitium. omnes undique adnisi ad restituendam pugnam, duces milites, peditum equitumque vis. numen etiam deorum respexisse nomen Romanum visum: adeo facile inclinata res, repulsique e castris hostes, mox etiam redacti in eum locum, in quo commissa pugna erat. ibi obiacente

sarcinarum cumulo, quas coniecerant impediti; deinde, ne diriperentur res, sarcinis circumdant. tum vero eos a tes, ab tergo circumvecti equites. ita ptique. captivorum numerus fuit septen torum, qui omnes nudi sub iugum miss ad quattuor milia octingentos. ne Rom victoria fuit: recensente consule biduo amissorum militum numerus relatus sep gentorum. — Dum haec in Apulia g exercitu Samnites Interamnam colonian via Latina est, occupare conati urbe agros depopulati cum praedam aliam i num atque pecudum colonosque captos rem incidunt consulem ab Luceria redeun solum amittunt, sed ipsi longo atque incompositi caeduntur. consul Interamn nis ad res suas noscendas recipiendas exercitu ibi relicto comitiorum causa fectus. cui de triumpho agenti negatus ho tot milia militum et quod captivos sine gum misisset.

XXXVII. Consul alter Postumius, qu materia belli deerat, in Etruriam transdu mum pervastaverat Vulsiniensem agrum, sis ad tuendos fines haud procul moenil pugnat. duo milia octingenti Etruscorun propinquitas urbis tutata est. in Rusellan citus traductus, ibi non agri tantum vasta etiam expugnatum; capta amplius duo minus duo milia circa muros caesa. pe maiorque quam bellum in Etruria eo an est: tres validissimae urbes, Etruriae cap rusia Arretium, pacem petiere; et vest frumentoque pacti cum consule, ut mitti I liceret, indutias in quadraginta annos impet praesens quingentum milium aeris in si imposita. — Ob hasce res gestas consul

ab senatu moris magis causa quam spe impetrandi l
set, videretque alios, quod tardius ab urbe exisset, a
quod iniussu senatus ex Samnio in Etruriam transi
partim suos inimicos partim collegae amicos ad solat
aequatae repulsae sibi quoque negare triumphum, „
ita“ inquit, „patres conscripti, vestrae maiestatis me
nero, ut me consulem esse obliviscar. eodem iure imp
rii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atq
Etruria subactis, victoria et pace parta triumphabo“. i
senatum reliquit. inde inter tribunos plebis contentio orta
pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet aiebat
pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros.
iactata res ad populum est; vocatusque eo consul cum
M. Horatium L. Valerium consules, Gaium Marcium Rutilum nuper, patrem eius, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus sed iussu populi triumphasse diceret, adiciebat se quoque laturum fuisse ad populum, ni sciret mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus iussis esse ac futura. posteroque die auxilio tribunorum plebis trium adversus intercessionem septem tribunorum et consensum senatus celebrante populo diem triumphavit. — Et huius anni parum constans memoria est. Postumium auctor est Claudius in Samnio captis aliquot urbibus in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum eum paucis Luceriam compulsum; ab Atilio in Etruria res gestas eumque triumphasse. Fabius ambo consules in Samnio et ad Luceriam res gessisse scribit, traductumque in Etruriam exercitum — sed ab utro consule, non adiecit — et ad Luceriam utrimque multos occisos, inque ea pugna Iovis Statoris aedem votam, ut Romulus ante voverat: sed fanum tantum, id est locus templo effatus sacratus fuerat. ceterum hoc demum anno, ut aedem etiam fieri senatus iuberet, bis eiusdem voti damnata res publica in religionem venit.

XXXVIII. Sequitur hunc annum et consul insignis L. Papirius Cursor, qua paterna gloria qua sua, et bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam

diem praeter L. Papirium patrem consulis peperera
forte eodem conatu apparatuque omni opulentia insigni
armorum bellum adornaverant, et deorum etiam adhib
rant opes ritu quodam sacramenti vetusto velut initi
militibus, dilectu per omne Samnium habito nova lege
qui iuniorum non convenisset ad imperatorum edict
quique iniussu abisset, caput Iovi sacratum esset.
exercitus omnis Aquilonia est indictus. ad quadragi
milia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerı
ibi mediis fere castris locus est consaeptus cratibus
teisque; et linteis contectus, patens ducentos maxime
des in omnes pariter partes. ibi ex libro vetere th
lecto sacrificatum sacerdote Ovio Paccio quodam, hom
magno natu, qui se id sacrum petere adfirmabat ex
tusta Samnitium religione, qua quondam usi maiores
rum fuissent, cum adimendae Etruscis Capuae clande
num cepissent consilium. sacrificio perfecto per viator
imperator acciri iubebat nobilissimum quemque gen
factisque. singuli introducebantur. erat cum alius ap
ratus sacri, qui perfundere religione animum posset,
in loco circa omni contecto arae in medio, victimae
circa caesae et circumstantes centuriones strictis glad
admovebatur altaribus magis ut victima quam ut s
particeps, adigebaturque iure iurando, quae visa aud
que in eo loco essent, non enuntiaturum. iurare coget
diro quodam carmine, in exsecrationem capitis famili
que et stirpis composito, nisi isset in proelium, quo
peratores duxissent, et si aut ipse ex acie fugisset,
si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset.
primo quidam abnuentes iuraturos se obtruncati ci
altaria sunt; iacentes deinde inter stragem victima
documento ceteris fuere, ne abnuerent. primoribus San
tium ea detestatione obstrictis decem nominati sunt
imperatore: eis dictum, ut vir virum legerent, donec
decim milium numerum confecissent. ea legio linteat
integumento consaepti, quo sacrata nobilitas erat, ap
lata est. his arma insignia data et cristatae galeae
inter ceteros eminerent. paulo plus viginti milium a

exercitus fuit, nec corporum specie nec glo
apparatu linteatae legioni dispar. hic hominun
quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior
vilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius s
anni consul in agro Interamnati reliquerat, decret
cum eis in Samnium profectus, dum hostes operat
stitionibus concilia secreta agunt, Amiternum o
de Samnitibus vi cepit. caesa ibi milia hominu
ferme atque octingenti, capta quattuor milia duce
ptuaginta. Papirius novo exercitu — ita enim dec
erat — scripto Duroniam urbem expugnavit. minus q
collega cepit hominum, plus aliquanto occidit. pra
opulenta utrobique est parta. inde pervagati Samni
consules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius
Cominium, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa rei Samn
tium erat, pervenit. ibi aliquamdiu nec cessatum ab ar
mis est, neque naviter pugnatum: lacessendo quietos,
resistentibus cedendo comminandoque magis quam infe-
rendo pugnam dies absumebatur. quod cum inciperetur
remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus
proferebatur in dies. altera Romana castra, quae viginti
milium spatio aberant, et absentis collegae consilia omni-
bus gerendis intererant rebus; intentiorque Carvilius, quo
maiore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam quam ad
Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius iam per
omnia ad dimicandum satis paratus nuntium ad collegam
mittit sibi in animo esse postero die, si per auspicia lice-
ret, confligere cum hoste; opus esse et illum, quanta
maxima vi posset, Cominium oppugnare, ne quid laxa-
menti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.
diem ad proficiscendum nuntius habuit; nocte rediit ap-
probare collegam consulta referens. Papirius nuntio mis-
so extemplo contionem habuit; multa de universo genere
belli, multa de praesenti hostium apparatu, vana magis
specie quam efficaci ad eventum, disseruit: non enim
cristas vulnera facere, et per picta atque aurata scuta
transire Romanum pilum, et candore tunicarum fulgentem

aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. auream
que argenteam Samnitium aciem a parente suo
occisam, spoliaque ea honestiora victori hosti
arma fuisse. datum hoc forsan nomini familiae
ut adversus maximos conatus Samnitium op
duces, spoliaque ea referrent, quae insignia pub
locis decorandis essent. deos immortales adesse
totiens petita foedera, totiens rupta: tum, si
iectura mentis divinae sit, nulli umquam exercitui
infestiores quam qui nefando sacro mixta hominum
cudumque caede respersus, ancipiti deum irae
hinc foederum cum Romanis ictorum testes deos,
iuris iurandi adversus foedera suscepti exsecratio
horrens, invitus iuraverit, oderit sacramentum, uno
pore deos cives hostes metuat. XL. Haec comperta
fugarum indiciis cum apud infensos iam sua sponte
tes disseruisset, simul divinae humanaeque spei
clamore consentienti pugnam poscunt; paenitet in p
rum diem dilatum certamen; moram diei noctisque
runt. tertia vigilia noctis iam relatis litteris a colleg
pirius silentio surgit, et pullarium in castris intactum cupi
nullum erat genus hominum in castris intenti erant; du
pugnae: summi infimique aeque intenti erant; dux
tum miles ducis ardorem spectabat. is ardor o
etiam ad eos qui auspicio intererant pervenit. na
pulli non pascerentur, pullarius auspicium mentiri
tripudium solistimum consuli nuntiavit. consul
auspicium egregium esse et deis auctoribus rem g
pronuntiat, signumque pugnae proponit. exeunti ia
in aciem nuntiat perfuga viginti cohortes Samni
quadringenariae ferme erant.—Cominium profecta
ne ignoraret collega, extemplo nuntium mittit, ip
ocius proferri iubet; subsidiaque suis quaeque
praefectos subsidiis attribuerat. dextro cornu I
mnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos
Caedicium et Trebonium, praefecit. Sp. Nautiu
detractis clitellis cum cohortibus alariis in tumul
spectum propere circumducere iubet, atque i

ipsam dimicationem quanto maxime posset moto pulvere ostendere. dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio eius diei exauditaque ab equitibus Romanis, qui rem haud spernendam rati Sp. Papirio fratris filio consulis ambigi de auspicio renuntiaverunt. iuvenis ante doctrinam deos spernentem [illegible]us rem inquisitam, ne quid incompertum deferret, ad cons[illegible] lem detulit. cui ille: „tu quidem macte virtute diligent[illegible] que esto! ceterum qui auspicio adest, si quid falsi n[illegible] tiat, in semet ipsum religionem recipit: mihi quidem [illegible] pudium nuntiatum, populo Romano exercituique egregi[illegible] auspicium est". centurionibus deinde imperavit, uti p[illegible] larios inter prima signa constituerent. promovent Samnites signa, insequitur acies ornata armataque, hostium quoque magnificum spectaculum esset. pri[illegible] quam clamor tolleretur concurrereturque emisso tem[illegible] pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi cons[illegible] nuntiatum est, „dii in proelio sunt," inquit „habet poen[illegible] noxium caput". ante consulem haec dicentem corvus voclara occinuit; quo laetus augurio consul adfirmans nu[illegible] quam humanis rebus magis praesentes interfuisse de[illegible]s, signa canere et clamorem tolli iussit. XLI. Proelium co[illegible] missum atrox, ceterum longe disparibus animis: Rom[illegible] nos ira spes ardor certaminis avidos hostium sanguin[illegible] in proelium rapit; Samnitium magnam partem necessit[illegible] ac religio invitos magis resistere quam inferre pugnam cogit. nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot iam annos vinci adsueti, ni p[illegible] tentior alius metus insidens pectoribus a fuga retine[illegible] quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, armati sacerdotes, et promisca hominum pecudum[illegible] strages, et respersae fando nefandoque sanguine a[illegible] et dira exsecratio ac furiale carmen, detestandae famil[illegible] stirpique compositum: iis vinculis fugae obstrictis stab[illegible] civem magis quam hostem timentes. instare Romanus [illegible] cornu utroque, a media acie, et caedere deorum homi[illegible] numque attonitos metu. repugnatur segniter, ut ab iis [illegible] quos timor moraretur a fuga. iam prope ad signa caedes

pervenerat, cum ex transverso
minis incessu motus apparuit.
Maecium quidam eum tradunt
erat. pulverem maiorem quam
insidentes mulis calones frondos
hebant. arma signaque per turbi
parebant; post altior densiorque
cogentium agmen dabat. fefellitq
sed etiam Romanos, et consul adfi
tans inter prima signa, ita ut vo
deret, captum Cominium, victorem
niterentur vincere, priusquam gl
fieret. haec insidens equo. inde tril
imperat, ut viam equitibus patef
Caedicioque praedixerat, ut ubi
quatientem vidissent, quanta maxi
rent equites in hostem. ad nutum
parato, fiunt. panduntur inter o
eques, atque infestis cuspidibus in
ruit, perrumpitque ordines, quac
instant Volumnius et Scipio, et pe
iam deorum hominumque victa vi
cohortes, pariter iurati iniuratique f
praeter hostes metuunt. peditum a
pugnae, in castra aut Aquiloniam
litas equitesque Bovianum perfug
sequitur, peditem pedes; diversa
castra Samnitium, laevum ad urb
quanto Volumnius castra cepit: ac
iore resistitur vi, non quia plus anim
muri quam vallum armatos arcent.
sant hostem. Scipio, nisi in prim
colligerentur animi, transacta res
munitae urbis oppugnationem ratu
satin' aequo animo paterentur ab
capta esse, se victores pelli a portis
universis primus ipse scuto super
portam, secuti alii testudine facta i

deturbatisque Samnitibus quae circa portam erant occupavere: penetrare in interiora urbis, quia paucomodum erant, non audent. XLII. Haec primo ignoconsul, et intentus recipiendo exercitui esse: iam praeceps in occasum sol erat, et appetens nox pericu et suspecta omnia etiam victoribus faciebat. progres longius ab dextra capta castra videt, ab laeva clamor in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu es et tum forte certamen ad portam erat. advectus deinc equo propius ut suos in muris videt nec iam integri quic quam esse, quoniam temeritate paucorum magnae re parta occasio esset, acciri quas receperat copias signaque in urbem inferri iussit. ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere. nocte oppidum ab hostibus desertum est. caesa illo die ad Aquiloniam Samnitium milia viginti trecenti quadraginta, capta tria milia octingenti et septuaginta, signa militaria nonaginta septem. ceterum illud memoriae traditur, non ferme alium ducem laetiorem in acie visum seu suopte ingenio seu fiducia bene gerundae rei. ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a proelio potuit, et in ipso discrimine, quo templa deis immortalibus voveri mos erat, voverat Iovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi, priusquam temetum biberet, sese facturum. id votum dis cordi fuit, et auspicia in bonum verterunt.

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. prima luce ad moenia omnibus copiis admotis corona cinxit urbem, subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. iam signum dantem eum nuntius a collega trepidus de viginti cohortium adventu et ab impetu moratus est, et partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scaevam legatum cum legione prima et decem cohortibus alariis equitatuque ire adversus subsidium hostium iussit: quocumque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur, manumque, si forte ita res posceret, conferret, modo ne ad Cominium eae copiae admoveri pos-

sent. ipse scalas ferri ad muros
iussit, ac testudine ad portas succes
bantur portae et vis undique in mu
sicut, antequam in muris viderent
habuerunt ad prohibendos urbis ad
quam iam non ex intervallo nec mis
gerebatur res, et qui aegre successe
ros, loco quem magis timuerant vi
imparem ex aequo pugnabant, relict
in forum omnes compulsi paulispe
extremam pugnae fortunam, deinde
decim milia hominum et quadringen
venerunt: caesa ad quattuor milia oc
Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam
dio inter duas urbes spatio, ubi te
pugna, hostes non inventi. septem
abessent a Cominio, revocati ab suis
rerunt. primis ferme tenebris, cum
castra, iam Aquiloniam habuissent,
par accidens sustinuit; deinde regio
incensa ab Romanis erant, flamma
cladis indicio progredi longius pro
[prope] temere sub armis strati pas
tempus noctis exspectando timen
prima luce, incerti quam in partem
pente in fugam consternantur consp
egressos nocte ab oppido Samnite
multitudinem non vallo, non statio
specta et ex muris Aquiloniae ea m
etiam legionariae cohortes sequel
pedes fugientes persequi potuit, e
agminis ducenti ferme et octoginta i
pavidi ac signa militaria duodevigin
mine incolumi, ut ex tanta trepida
ventum est.

XLIV. Laetitiam utriusque exe
et ab altera parte feliciter gesta res.
sententia consul captum oppidum d

dit, exhaustis deinde tectis ignem iniecit; eodemque die Aquilonia et Cominium deflagravere. et consules cum gratulatione mutua legionum suaque castra coniunxere. in conspectu duorum exercituum et Carvilius suos pro cuiusque merito laudavit donavitque, et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem fuerat certamen, Sp. Nautium Sp. Papirium fratris filium et quattuor centuriones manipulumque hastatorum armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes; iuvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in proelio operam et nocte, quia fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit; centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniae ceperant. equites omnes ob insignem multis locis operam corniculis armillisque argenteis donat. consilium inde habitum, cum iam tempus esset deducundi ab Samnio exercitus aut utriusque aut certe alterius. optimum visum, quo magis fractae res Samnitium essent, eo pertinacius et infestius agere cetera et persequi, ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. quando iam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium oppugnationes, quarum per excidia militem locupletare praeda et hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. itaque litteris missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis diversi, Papirius ad Saepinum, Carvilius ad Veliam oppugnandam, legiones ducunt.

XLV. Litterae consulum ingenti laetitia et in curia et in contione auditae, et quadridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. nec populo Romano magna solum sed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos adlatum est. subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi evenisset, quae coniuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebel-

iecit; eodemque
e. et consules
castra coniun
Carvilius suos
et Papirius, q
circa urbem hu
tris filium et q
orum armilla
ter expeditio
es; iuvenem
proelio oper
ns ab Aquil
ue, quia p
equites om
lis armilliq
m iam temp
utrinsque
fractae
agere cet
entibus c
set hosti
etur, un
s, quar
m pro a
ne litter
bus ab
l Veli

n curi
publi-
opulo
victo-
scos
odo
ersi
um
m
-

landi habuisset. legationes sociorum in senatum introductae, querebantu a finitimis Etruscis, quod descisce nollent; obtestabanturque patres c atque iniuria communium hostium t legatis, curae senatui futurum, ne s teret; Etruscorum prope diem ea Samnitium fore. segnius tamen, q nebat, acta res esset, ni Faliscos qu annos in amicitia fuerant, adlatum iunxisse. huius propinquitas populi ut fetiales mittendos ad res repeten non redditis ex auctoritate patrum Faliscis indictum est, iussique con Samnio in Etruriam cum exercitu tr Veliam et Palumbinum et Hercula ceperat, Veliam intra paucos dies, quo ad muros accessit. ad Herculan latis ancipiti proelio et cum maior iactura dimicavit. castris deinde pos inclusit. oppugnatum oppidum capt urbibus capta aut caesa ad decem m parvo admodum plures caperentur. cias consulibus Etruria Carvilio ev militum, qui vim frigoris iam in San Papirio ad Saepinum maior vis hosti acie, saepe in agmine, saepe circa ip eruptiones hostium pugnatum. nec o aequo erat: non enim muris magis armis ac viris moenia tutabantur. t obsidionem iustam coegit hostes, ob operibus urbem expugnavit. itaque editum capta urbe: septem milia quad minus tria milia hominum. praeda, q gestis Samnitium rebus in urbes pa est. XLVI. Nives iam omnia oppl extra tecta poterat: itaque consul deduxit. venienti Romam triumph

est delatus. triumphavit in magistratu insigni, ut temporum habitus erat, triumpho. pedites equites signaes domis transiere ac transvecti sunt; multae c coronae vallaresque ac murales conspectae. insp spolia Samnitium et decore ac pulchritudine paternis liis, quae nota frequenti publicorum ornatu locorum ei comparabantur. nobiles aliquot captivi clari suis patri que factis ducti. aeris gravis travecta viciens centum n lia et quingenta triginta tria milia: id aes redactum e captivis dicebatur. argenti quod captum ex urbibus erat, pondo mille octingenta triginta. omne aes argentumque in aerarium conditum, militibus nihil datum ex praeda est. auctaque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum collatum est, cum, si spreta gloria fuisset captivae pecuniae in aerarium illatae, et militi tum dari ex praeda et stipendium militare praestari potuisset. aedem Quirini dedicavit; quam in ipsa dimi- tatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, neque hercule tam exiguo tempore perficere potuisset. ab dictatore patre votam filius consul dedicavit exorna- vitque hostium spoliis; quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque iis ornaretur, sed sociis etiam colonisque finitimis ad templorum locorumque publicorum ornatum dividerentur. ab triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter haec Carvilius consul in Etruria Troilum primum oppugnare adortus quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit, ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque castella locis sita munitis expugnavit. caesa ibi hostium duo milia quadringenti, minus duo milia capti. et Faliscis pacem petentibus an- nuas indutias dedit pactus centum milia gravis aeris et stipendium eius anni militibus: his rebus actis ad trium- phum decessit, ut minus clarum de Samnitibus quam col- legae triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli aequa- dum. aeris gravis tulit in aerarium trecenta octoginta mi- lia; reliquo aere aedem Fortis Fortunae de manubiis

faciendam locavit prope ae
Tullio dedicatam : et militi
asses et alterum tantum
malignitate collegae gratiu
favor consulis tutatus ad
gatum eius, qui dicta die a
rat in legationem, ut fama f
rique magis quam peragi a
XLVII. Exacto iam a
stratum inierant, hisque
quinque post dies alii suffe
est a P. Cornelio Arvina
censa capitum milia ducen
ginti unum. censores vices
lustrum undevicesimum fu
mum ob res bello bene gest
palmaeque tum primum trä
bus datae. eodem anno al
ludos fecerunt, damnatis
silice ad Bovillas perstrata
Papirius habuit: creavit e
Gurgitem et D. Iunium Bru
praetor factus. — Multis re
tium unius mali, pestilenti
agros, suffecit, portentoqu
libri aditi, quinam finis au
diis daretur. inventum in li
Romam arcessendum. nec
pati consules erant, quicq
quam quod unum diem Aes

EPITOME

Cum Fabius Gurges consul
et senatus de removendo eo ab ex
deprecatus hanc filii ignominiam

iturum se filio legatum pollicitus est; idque praestitit. eius consiliis et opera filius consul adiutus caesis Samnitibus triumphavit, C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumpho securi percussit. cum civitas pestilentia laboraret, missi legati, ut Aesculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportaverunt; eoque in insulam Tiberis egresso eodem loco aedes Aesculapio constituta est. L. Postumius consularis, quoniam, cum exercitui praeesset, opera militum in agro suo usus esset, damnatus est. pacem petentibus Samnitibus foedus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul Samnitibus caesis, et Sabinis, qui rebellaverant, victis et in deditionem acceptis bis in eodem magistratu triumphavit. coloniae deductae sunt Castrum Sena Hadria. triumviri capitales tum primum creati sunt. census actus, lustrum conditum est: censa sunt civium capita ducenta septuaginta duo milia. plebs propter aes alienum post graves et longas seditiones ad ultimum secessit in Ianiculum, unde a Q. Hortensio dictatore deducta est, isque in ipso magistratu decessit. res praeterea contra Vulsinienses gestas continet; item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

EPITOME LIBRI XII.

Cum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto L. Caecilius praetor cum legionibus ab iis caesus est. cum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro qui praeerat classi occiso, legati ad eos a senatu, ut de iis iniuriis quererentur, missi pulsati sunt. ob id bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. adversus eos et Lucanos et Bruttios et Etruscos aliquot proeliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. cum in praesidium Reginorum legio Campana cum praefecto Decio Iubellio missa esset, occisis Reginis Regium occupavit.

EPITOME LIBRI XIII.

Valerius Laevinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit elephantorum maxime invisitata facie territis militibus. post id proelium cum corpora Romanorum qui in acie ceciderant Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romanam processit. C. Fabricius missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra ut patriam desereret a rege temptatus est. captivi sine pretio remissi sunt. Cineas legatus a Pyrrho ad senatum missus petit, ut componendae pacis causa rex in urbem reciperetur. de qua re cum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum iam diu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam et sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor

EPITOME LIBRI XVII.

Cn. Cornelius consul a classe Punica circumventus et per fraudem veluti in colloquium evocatus captus est. C. Duilius consul adversus classem Poenorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriae duxit triumphum, ob quam causam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti a cena tibicines canerent et funale praeferretur. L. Cornelius consul in Sardinia et Corsica contra Sardos et Corsos et Hannonem Poenorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul cum in locum iniquum a Poenis circumsessum temere exercitum duxisset, M. Calpurnii tribuni militum virtute et opera evasit, qui cum trecentis militibus eruptione facta hostes in se converterat. Hannibal dux Poenorum victa classe, cui praefuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul victis navali proelio Poenis in Africam traiecit.

EPITOME LIBRI XVIII.

Atilius Regulus in Africa serpentem portentuosae magnitudinis cum magna militum clade occidit, et cum aliquot proeliis bene adversus Carthaginienses pugnasset, successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per litteras ad senatum missas questus est, in quibus inter causas petendi successoris erat quod agellus eius a mercenariis desertus esset. quaerente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, arcessito a Carthaginiensibus Xanthippo Lacedaemoniorum duce victus proelio et captus est. res deinde a ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformaverunt naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus M'. Valerius Maximus censores cum senatum legerent, tredecim senatu moverunt; lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem milia ducenta nonaginta septem. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, et si eam non posset impetrare, de commutandis captivis ageret, et iure iurando adstrictus rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset, utrumque negandi auctor senatui fuit, et cum fide custodita reversus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumpto periit.

EPITOME LIBRI XIX.

Caecilius Metellus rebus adversus Poenos prospere gestis speciosum egit triumphum tredecim ducibus hostium et centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, contra auspicia profectus, iussit mergi pullos, qui cibari nolebant. infeliciter ad-

versus Carthaginienses classe pugnavit; et revocatus a senatu iussusque dictatorem dicere Claudium Gliciam dixit sortis ultimae hominem, qui coactus abdicare se magistratu postea ludos praetextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. commutatio captivorum cum Poenis facta est. coloniae deductae sunt Fregenae, in agro Salentino Brundisium. lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum milia ducenta viginti duo. Claudia soror P. Claudii, qui contemtis auspiciis male pugnaverat, a ludis revertens cum turba premeretur, dixit „utinam frater meus viveret iterumque classem duceret". ob eam causam multa ei dicta est. duo praetores tum primum creati sunt. Caecilius Metellus pontifex maximus A. Postumium consulem, quoniam idem et flamen Martialis erat, cum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est a sacris recedere. rebus adversus Poenos a pluribus ducibus prospere gestis summam victoriae C. Lutatius consul victa ad Aegates insulas classe Poenorum imposuit. petentibus Carthaginiensibus pax data est. cum templum Vestae arderet, Caecilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. duae tribus adiectae sunt, Velina et Quirina. Falisci cum rebellassent, sexto die perdomiti in deditionem venerunt.

EPITOME LIBRI XX.

Spoletium colonia deducta est. adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi et Corsi cum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum indictum est, subactique in deditionem venerunt. praetorum numerus ampliatus est, ut essent quattuor. Galli Transalpini, qui in Italiam irruperant, caesi sunt. eo bello populus Romanus sui Latinique nominis trecenta milia armatorum habuisse dicitur. exercitibus Romanis tunc primum trans Padum ductis Galli Insubres aliquot proeliis fusi in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro opima spolia rettulit. Histri subacti sunt. item Illyrii, cum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta milia ducenta tredecim. libertini in quattuor tribus redacti sunt, cum dispersi per omnes antea fuissent, Esquilinam Palatinam Suburanam Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit et circum Flaminium exstruxit. coloniae deductae in agro de Gallis capto, Placentia et Cremona.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXI.

EPITOME. In Italiam belli Punici secundi ortus narratur, et Hannibalis Poenorum ducis contra foedus per Hiberum flumen transitus, a quo Saguntum sociorum populi Romani civitas obsessa octavo mense capta est. de quibus iniuriis missi legati ad Carthaginienses qui quererentur. cum satisfacere nollent, bellum iis indictum est. Hannibal superato Pyrenaeo saltu per Gallias fusis Volscis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit, et laborioso per eas transitu, cum montanos quoque Gallos obvios aliquot proeliis reppulisset, descendit in Italiam et ad Ticinum flumen Romanos equestri proelio fudit, in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso Hannibal Apenninum quoque per magnam militum vexationem propter vim frigoris et tempestatum transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Poenos prospere pugnavit duce hostium Magone capto.

I. In parte operis mei licet mihi praefari, quod in principio summae totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime omnium memorabile quae umquam gesta sint me scripturum, quod Hannibale duce Carthaginienses cum populo Romano gessere. nam neque validiores opibus ullae inter se civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum umquam virium aut roboris fuit; et haud ignotas belli artes inter sese sed expertas primo Punico conserebant bello; et adeo varia fortuna belli ancepsque Mars fuit, ut propius periculum fuerint qui vicerunt. odiis etiam prope maioribus certarunt quam viribus, Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma, Poenis, quod superbe avareque crederent imperitatum victis esse. fama est etiam Hannibalem annorum ferme novem pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, cum perfecto Africo bello exercitum eo traiecturus sacrificaret, altaribus admotum tactis sacris iure iurando adactum se, cum

primum posset, hostem fore populo Romano. angeban ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissae: nan et Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam, e Sardiniam inter motum Africae fraude Romanorum sti pendio etiam insuper imposito interceptam. II. His anxiu curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Roma nam pacem, per quinque annos, ita deinde novem anni in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut apparere maius eum quam quod gereret agitare in animo bellum et, si diutius vixisset, Hamilcare duce Poenos arma Italia illaturos fuisse, qui Hannibalis ductu intulerunt. mor Hamilcaris peropportuna et pueritia Hannibalis distulerunt bellum. medius Hasdrubal inter patrem ac filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore aetatis, uti ferunt, primo Hamilcari conciliatus, gener inde ob aliam indolem profecto animi adscitus, et, quia gener erat, factionis Barcinae opibus, quae apud milites plebemque plus quam modicae erant, haud sane voluntate principum in imperio positus. is plura consilio quam vi gerens hospitiis magis regulorum conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus quam bello aut armis rem Carthaginiensem auxit. ceterum nihilo ei pax tutior fuit: barbarus eum quidam palam ob iram interfecti ab eo domini obtruncat; comprensusque ab circumstantibus haud alio quam si evasisset vultu, tormentis quoque cum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut superante laetitia dolores ridentis etiam speciem praebuerit. cum hoc Hasdrubale, quia mirae artis in sollicitandis gentibus imperioque suo iungendis fuerat, foedus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Hiberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

III. In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit quin praerogativam militarem, qua extemplo iuvenis Hannibal in praetorium delatus imperatorque ingenti omnium clamore atque adsensu appellatus erat, favor plebis sequeretur. hunc vixdum puberem Hasdrubal litteris ad se accersierat; actaque res etiam in senatu fuerat, Barcinis

nitentibus, ut adsuesceret militiae Hannibal atque in paternas succederet opes. Hanno alterius factionis princeps „et aequum postulare videtur“ inquit „Hasdrubal; et ego tamen non censeo quod petit tribuendum“. cum admiratione tam ancipitis sententiae in se omnes convertisset, „florem aetatis“ inquit „Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fruendum praebuit, iusto iure eum a filio repeti censet: nos tamen minime decet iuventutem nostram pro militari rudimento adsuefacere libidini praetorum. an hoc timemus, ne Hamilcaris filius nimis sero imperia immodica et regni paterni speciem videat, et cuius regis genero hereditarii sint relicti exercitus nostri, eius filio parum mature serviamus? ego istum iuvenem domi tenendum, sub legibus, sub magistratibus docendum vivere aequo iure cum ceteris censeo, ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet“. IV. Pauci ac ferme optimus quisque Hannoni adsentiebantur; sed, ut plerumque fit, maior pars meliorem vicit. missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit: Hamilcarem iuvenem redditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu vimque in oculis habitum oris lineamentaque intueri. dein brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset, numquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facile discerneres, utrum imperatori an exercitui carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam praeficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset, neque milites alio duce plus confidere aut audere. plurimum audaciae ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari aut animus vinci poterat. caloris ac frigoris patientia par; cibi potionisque desiderio naturali non voluntate modus finitus, vigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora: id quod gerendis rebus superesset, quieti datum; ea neque molli strato neque silentio accersita: multi saepe militari sagulo opertum humi iacentem inter custodias stationesque militum con-

tiae Hannibal atque i
alterius factionis prin
inquit „Hasdrubal; a
ibuendum“. cum ad
in se omnes converti
bal, quem ipse patri
to iure eum a filio
et iuventutem nostram
ibidini praetorum
nimis sero imperia
leat, et cuius regis
nostri, eius filio
iuvenem domi tenen
docendum vivere
andoque parvus hic
IV. Pauci ac ferme
untur; sed, ut plerum
nissus Hannibal in
nem exercitum in
ditum sibi veteres
ltu vimque in oculi
i. dein brevi effec
ad favorem con
idem ad res diver
um, habilius fuit.
imperatori an exer
tium quemquam
strenue agendum
confidere aut ad
capessenda, plurim
nullo labore aut
terat. caloris ac
desiderio naturali
somnique nec die
od gerendis rebus
e molli strato
ilitari sagulo operi
ionesque militum

spexerunt. vestitus nihil inter aequales excelle
atque equi conspiciebantur. equitum peditum
longe primus erat: princeps in proelium ibat,
conserto proelio excedebat. has tantas viri virtute
tia vitia aequabant: inhumana crudelitas, perfid
quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deum
nullum ius iurandum, nulla religio. cum hac indole
tum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imper
meruit nulla re, quae agenda videndaque magno f
duci esset, praetermissa.

V. Ceterum ex quo die dux est declaratus,
Italia ei provincia decreta bellumque Romanum ma
tum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque
patrem Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctan
casus aliquis opprimeret, Saguntinis inferre bellum
tuit. quibus oppugnandis quia haud dubie Romana a
movebantur, in Olcadum prius fines — ultra Hiberum
gens in parte magis quam in dicione Carthaginensi
erat — induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, s
rerum serie finitimis domitis gentibus iungendoque tract
ad id bellum videri posset. Cartalam urbem opulenta
caput gentis eius, expugnat diripitque; quo metu perc
sae minores civitates stipendio imposito imperium ac
pere. victor exercitus opulentusque praeda Carthagin
novam in hiberna est deductus. ibi large partiendo pr
dam stipendioque praeterito cum fide exsolvendo cunc
civium sociorumque animis in se firmatis vere primo
Vaccaeos promotum bellum. Hermandica et Arboc
eorum urbes vi captae. Arbocala et virtute et multitud
oppidanorum diu defensa. ab Hermandica profugi ex
libus Oleadum, priore aestate domitae gentis, cum se
xissent, concitant Carpetanos; adortique Hannibalem
gressum ex Vaccaeis haud procul Tago flumine agmen
ve praeda turbavere. Hannibal proelio abstinuit; ca
que super ripam positis, cum prima quies silentium
hostibus fuit, amnem vado traiecit, valloque ita produ
locum ad transgrediendum hostes haberent, invade
transeuntes statuit. equitibus praecepit, ut, cum in

aquam viderent, adorirentur impeditum agmen, in
elephantos — quadraginta autem erant — disponit. C
petanorum cum appendicibus Oleadum Vaccaeorumqu
centum milia fuere, invicta acies, si aequo dimicaretur
campo. itaque et ingenio feroces et multitudine freti, et
quod metu cessisse credebant hostem, id morari victo-
riam rati quod interesset amnis, clamore sublato passim
sine ullius imperio, qua cuique proximum est, in amnem
ruunt. et ex parte altera ripae vis ingens equitum in flu-
men immissa, medioque alveo haudquaquam pari certa-
mine concursum, quippe ubi pedes instabilis ac vix vado
fidens vel ab inermi equite equo temere acto perverti pos-
set, eques corpore armisque liber, equo vel per medios
gurgites stabili, comminus eminusque rem gereret. pars
magna flumine absumpta; quidam verticoso amni delati
in hostes ab elephantis obtriti sunt. postremi, quibus re-
gressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione
cum in unum colligerentur, priusquam a tanto pavore re-
ciperent animos, Hannibal agmine quadrato amnem in-
gressus fugam ex ripa fecit, vastatisque agris intra pau-
cos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit.

Et iam omnia trans Hiberum praeter Saguntinos
Carthaginiensium erant. VI. Cum Saguntinis bellum non-
dum erat, ceterum iam belli causa certamina cum finitimis
serebantur, maxime Turdetanis. quibus cum adesset idem,
qui litis erat sator, nec certamen iuris sed vim quaeri
appareret, legati a Saguntinis Romam missi auxilium ad
bellum iam haud dubie imminens orantes. consules tunc
Romae erant P. Cornelius Scipio et Tib. Sempronius Lon-
gus, qui cum legatis in senatum introductis de re publica
rettulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad
res sociorum inspiciendas, quibus si videretur digna
causa, et Hannibali denuntiarent, ut ab Saguntinis, sociis
populi Romani, abstineret, et Carthaginem in Africam
traicerent ac sociorum populi Romani querimonias defer-
rent, — hac legatione decreta necdum missa, omnium
spe celerius Saguntum oppugnari adlatum est. tunc relata
de integro res ad senatum, et alii provincias consulibus

Hispaniam atque Africam decernentes ter
gerendam censebant; alii totum in Hisp
lemque intenderant bellum. erant qui no
dam rem tantam exspectandosque ex F
censerent. haec sententia, quae tutissima
legatique eo maturius missi P. Valerius Fl
bius Tamphilus Saguntum ad Hannibalem
thaginem, si non absisteretur bello, ad
poenam foederis rupti deposcendum.

VII. Dum ea Romani parant consul
guntum summa vi oppugnabatur. civit
lentissima ultra Hiberum fuit, sita pass
mari. oriundi a Zacyntho insula dicuntu
ab Ardea Rutulorum quidam generis: c
brevi creverant opes seu maritimis seu
ctibus, seu multitudinis incremento, seu d
tate, qua fidem socialem usque ad
coluerunt. Hannibal infesto exercitu ing
vastatis passim agris urbem tripertito a
lus muri erat in planiorem patentioren
circa vallem vergens. adversus eum v
tuit, per quas aries moenibus admove
locus procul muro satis aequus agend
haudquaquam prospere, postquam ac
ventum est, coeptis succedebat. et turr
bat, et murus, ut in suspecto loco, sup
altitudinis emunitus erat, et iuventus
mum periculi ac timoris ostendebatur,
sistebant. ac primo missilibus summ
quicquam satis tutum munientibus pat
pro moenibus modo atque turri tela mi
pendum etiam in stationes operaque ho
quibus tumultuariis certaminibus hau
guntini cadebant quam Poeni. ut vero I
murum incautius subit, adversum fem
ictus cecidit, tanta circa fuga ac trep
multum abesset, quin opera ac vir

VIII. Obsidio deinde per paucos dic

pugnatio fuit, dum vulnus ducis curatur. per qu
tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu oper
ac munitionum nihil cessatum. itaque acrius de integ
coortum est bellum, pluribusque partibus, vix accipiend
bus quibusdam opera locis, vineae coeptae agi admov
rique aries. abundabat multitudine hominum Poenus
ad centum quinquaginta milia habuisse in armis satis cre
ditur. oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multitu
riam distineri coepti [sunt] non sufficiebant, itaque ian
feriebantur arietibus muri, quassataeque multae partes
erant. una continentibus ruinis nudaverat urbem: tr
deinceps turres quantumque inter eas muri erat co
gore ingenti prociderunt. captum oppidum ea ruin
diderant Poeni; qua, velut si pariter utrosque cre
texisset, ita utrimque in pugnam procursum est. nihil tu
multuariae pugnae simile erat, quales in oppugnationibus
urbium per occasionem partis alterius concitari solent, sed
iustae acies velut patenti campo inter ruinas, sed tecta
que urbis modico distantia intervallo constitutae. hinc
spes, hinc desperatio animos irritat, Poeno certante iam
se urbem, si paulum adnitatur, credente, Saguntinis pro
nudata moenibus patria corpora opponentibus, nec ullo
pedem referente, ne in relictum a se locum hostem immit-
teret. itaque quo acrius et confertim magis utrimque
pugnabant, eo plures vulnerabantur nullo inter arma cor-
poraque vano intercidente telo. phalarica erat Saguntinis,
missile telum hastili abiegno et cetera teretem praeterquam
ad extremum, unde ferrum exstabat. id sicut in pilo,
quadratum stuppa circumligabant linebantque pice. fer-
rum autem tres longum habebat pedes, ut cum armis
transfigere corpus posset. sed id maxime, etiam si hae-
sisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pavorem facie-
bat, quod, cum medium accensum mitteretur conceptum-
que ipso motu multo maiorem ignem ferret, arma omitti
cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus prae-
bebat. IX. Cum diu anceps fuisset certamen, et Sagun-
tinis, quia praeter spem resisterent, crevisset animus,
Poenus, quia non vicisset, pro victo esset, clamorem

repente oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt, inde impeditum trepidantemque exturbant, postremo fusum fugatumque in castra redigunt.

Interim ab Roma legatos venisse nuntiatum est; quibus obviam ad mare missi ab Hannibale qui dicerent, nec tuto eos adituros inter tot tam effrenatarum gentium arma, nec Hannibali in tanto discrimine rerum operae esse legationes audire. apparebat non admissos Carthaginem protinus ituros. litteras igitur nuntiosque ad principes factionis Barcinae praemittit, ut praepararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset. X. Itaque praeterquam quod admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adversus senatum causam foederis magno silentio propter auctoritatem suam non cum adsensu audientium egit, per deos foederum arbitros ac testes senatum obtestans, ne Romanum cum Saguntino suscitarent bellum. monuisse praedixisse se, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem eius conquiescere viri; nec umquam, donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit, quietura Romana foedera. „iuvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni praebentes ad exercitus misistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsedent exercitus, unde arcentur foedere: mox Carthaginem circumsedebunt Romanae legiones ducibus isdem diis, per quos priore bello rupta foedera sunt ulti. utrum hostem an vos an fortunam utriusque populi ignoratis? legatos ab sociis et pro sociis venientes bonus imperator vester in castra non admisit, ius gentium sustulit: hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad vos venerunt. res ex foedere repetuntur. publica fraus absit; auctorem culpae et reum criminis deposcunt. quo lenius agunt, segnius incipiunt, eo, cum coeperint, vereor ne perseverantius saeviant. Aegatis insulas Erycemque ante oculos proponite, quae terra marique per quattuor et viginti annos passi

sitis. nec puer hic dux erat sed pater ipse Ha
Mars alter, ut isti volunt. sed Tarento, id est Itali
abstinueramus ex foedere, sicut nunc Sagunto n
stinemus. vicerunt ergo dii hominesque; et id d
verbis ambigebatur, uter populus foedus rupisset,
tus belli velut aequus iudex, unde ius stabat, ei
riam dedit. Carthagini nunc Hannibal vineas turre
admovet, Carthaginis moenia quatit ariete: Sagunt
nae — falsus utinam vates sim — nostris capitibus
dent, susceptumque cum Saguntinis bellum haben
cum Romanis est. dedemus ergo Hannibalem? dicet
quis. scio meam levem esse in eo auctoritatem pro
paternas inimicitias. sed et Hamilcarem eo perisse
tatus sum, quod, si ille viveret, bellum iam haberer
cum Romanis, et hunc iuvenem tamquam furiam fac
que huius belli odi ac detestor. nec dedendum solum
piaculum rupti foederis, sed, si nemo deposcit, de
hendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandu
eo, unde nec ad nos nomen famaque eius accedere n
que ille sollicitare quietae civitatis statum possit. ego i
censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senat
satisfaciant, alios, qui Hannibali nuntient, ut exercitu
ab Sagunto abducat, ipsumque Hannibalem ex foeder
Romanis dedant: tertiam legationem ad res Saguntini
reddendas decerno". XI. Cum Hanno perorasset, nemin
omnium certare oratione cum eo necesse fuit: adeo
prope omnis senatus Hannibalis erat; infestiusque locu-
tum arguebant Hannonem quam Flaccum Valerium lega-
tum Romanum. responsum inde legatis Romanis est
bellum ortum ab Saguntinis non ab Hannibale esse: po-
pulum Romanum iniuste facere, si Saguntinos vetustissi-
mae Carthaginiensium societati praeponat.

Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis,
Hannibal, quia fessum militem proeliis operibusque ha-
bebat, paucorum his dierum quietem dedit stationibus ad
custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. in-
terim animos eorum nunc ira in hostes stimulando nunc
spe praemiorum accendit. ut vero pro contione praedam

captae urbis edixit militum fore, ade
ut si extemplo signum datum esset,
retur posse. Saguntini ut a proeliis
nec lacessentes nec lacessiti per al
nocte non die umquam cessaverant
murum ab ea parte, qua patefactum
reficerent. inde oppugnatio eos aliqu
ante adorta est; nec, qua primum au
ferrent opem, cum omnia variis clam
satis scire poterant. ipse Hannibal,
omnia munimenta urbis superans altitu
tator aderat. quae cum admota catapu
omnia tabulata dispositis muros defe
tum Hannibal occasionem ratus quing
cum dolabris ad subruendum ab imo
erat difficile opus, quod caementa non
sed interlita luto structurae antiquae ge
quam qua caederetur ruebat, perque pat
armatorum in urbem vadebant. locur
capiunt, collatisque eo catapultis ballis
lum in ipsa urbe velut arcem imminente
circumdant. et Saguntini murum interi
capta parte urbis ducunt. utrimque sum
et pugnant: sed interiora tuendo minore
Saguntini faciunt. simul crescit inopia c
sidione et minuitur exspectatio externa
procul Romani, unica spes, circa omni
paulisper tamen adfectos animos recrea
fectio Hannibalis in Oretanos Carpetan
populi, dilectus acerbitate consternati,
sitoribus metum defectionis cum praebu
celeritate Hannibalis omiserunt mota a
Saguntí oppugnatio segnior erat Mahar
filio — eum praefecerat Hannibal —
agente, ut ducem abesse nec cives nec
is et proelia aliquot secunda fecit, et trib
quantum muri discussit, strataque omnia r
advenienti Hannibali ostendit. itaque ad i

templo ductus exercitus, atroxque proelium cum multo rum utrimque caede initum, et pars areis capta est.

Temptata deinde per duos est exigua pacis spes, Alconem Saguntinum et Alorcum Hispanum. Alco insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, cum ad Hannibalem noctu transisset, postquam nihil lacrimae movebant, condicionesque tristes ut ab irato victore ferebantur, transfuga ex oratore factus apud hostem mansit, moriturum adfirmans qui sub condicionibus iis de pace ageret. postulabatur autem, redderent res Turdetanis, traditoque omni auro atque argento egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent ubi Poenus iussisset. has pacis leges abnuente Alcone accepturos Sanguntinos, Alorcus, vinci animos ubi alia vincantur adfirmans, se pacis eius interpretem fore pollicetur. erat autem tum miles Hannibalis, ceterum publice Saguntinis amicus atque hospes. tradito palam telo custodibus hostium transgressus [illegible] menta ad praetorem Saguntinum — et ipse ita iubebat — est deductus. quo cum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, summota cetera multitudine senatus Alorco datus est, cuius talis oratio fuit. XIII. civis vester Alco, sicut ad pacem petendam ad Hannibalem venit, ita pacis condiciones ab Hannibale ad vos tulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo orator Hannibalis nec transfuga ad vos venissem. cum aut vestra aut sua culpa manserit apud hostem — suam metum simulavit, vestra, si periculum est apud vos vereri referentibus — ego, ne ignoraretis esse aliquas et salutis et pacis vobis condiciones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. vestra autem causa me nec ullius alterius loqui quae loquor apud vos, vel ea fides sit, quod neque dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperastis pacis umquam apud vos mentionem feci. postquam nec ab Romanis vobis ulla est spes, nec vestra vos iam aut arma aut moenia satis defendunt, pacem adfero ad vos magis necessariam quam aequam. cuius ita aliqua spes est, si eam, quemadmodum ut victor fert Hannibal, sic vos ut victi audiatis, [illegible] non

id, quod amittitur, in damno, c
sed quidquid relinquitur pro mu
bem vobis, quam ex magna part
totam habet, adimit, agros relinqu
in quo novum oppidum aedificeti
omne, publicum privatumque, ad
pora vestra coniugum ac liberoru
violata, si inermes cum binis ve
gunto exire. haec victor hostis im
sunt gravia atque acerba, fortu
equidem haud despero, cum o
sit, aliquid ex his rebus remissuru
censeo potius quam trucidari co
que ante ora vestra coniuges ac li

XIV. Ad haec audienda c
multitudine permixtum senatui es
pente primores secessione facta
daretur, argentum aurumque om
in forum collatum in ignem ad id
tes eodem plerique semet ipsi p
eo pavor ac trepidatio totam urb
super tumultus ex arce auditur.
ciderat, perque ruinam eius c
facto cum signum imperatori de
bus custodiisque solitis hostium e
dum in tali occasione ratus Hanni
sus urbem momento cepit, signo
interficerentur. quod imperium
necessarium cognitum ipso even
potuit ex his, qui aut inclusi cu
domos super se ipsos concremave
ante finem pugnae quam morientes
oppidum est cum ingenti praeda.
dominis de industria corrupta er
ullum discrimen aetatis ira fecer
praeda fuerant, tamen et ex pretio
quantum pecuniae redactum esse c
tiosam supellectilem vestemque mi

Octavo mense, quam coeptum oppugnari, captum Saguntum quidam scripsere; inde Carthaginem novam in hiberna Hannibalem concessisse; quinto deinde mense, quam ab Carthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. quae si ita sunt, fieri non potuit ut P. Cornelius Tib. Sempronius consules fuerint, ad quos et principio oppugnationis legati Saguntini missi sint, et qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnaverint. aut omnia breviora aliquanto fuere, aut Saguntum principio anni, *quo P. Cornelius* Tib. Sempronius *consules fuerunt, non coeptum* oppugnari est sed captum. nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii et C. Flaminii non potest, quia C. Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus a Tib. Sempronio consule, qui post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam cum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

XVI. Sub idem fere tempus et legati, qui redierant ab Carthagine, Romam rettulerunt omnia hostilia esse, Saguntum excidium nuntiatum est, tantusque simul maeror patres misericordiaque sociorum peremptorum indignes pudor non lati auxilii et ira in Carthaginienses metusque de summa rerum cepit, velut si iam ad portas hostis esset, ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent magis quam consulerent. nam neque hostem acriorem bellicosioremque secum congressum, nec rem Romanam tam desidem umquam fuisse atque imbellem. Sardos Corsosque et Histros atque Illyrios lacessisse magis quam exercuisse Romana arma, et cum Gallis tumultuatum vi rius quam belligeratum. Poenum hostem veteranum, triginta et viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, duci acerrimo adsuetum, recentem excidio opulentissimae urbis Hiberum transire; trahere secum tot excitos Hispanorum populos, conciturum adversus semper armorum Gallicas gentes. cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia ac pro moenibus Romanis esset.

XVII. Nominatae iam antea consulibus provinciae erant, tum sortiri iussi. Cornelio Hispania, Sempro

oppugnari, cepi
rthaginem novam
into deinde nav
Italiam pervenir
Cornelius Tib. Se
rincipio oppug
in suo magistr
n, ambo aliquan
nia breviora i
nni, quo P. Co
t, non coepi
sisse pugna
inii non pot
t, creatus a B
Trebiam ad c
mitiis perfe

qui redien
ostilia esse,
simul mag
m indigne
es metuso
s hostis
repidan
acrior
Romana
ardos Ca
agis qua
uatum re
um, trin
is gente
ntem a
traber
m ar
rrarum
esse.
incias
conio

Africa cum Sicilia evenit. sex
giones et socium quantum ipsis
parari posset. Quattuor et vigi
lia scripta et mille octingenti
ginta milia peditum quattuor m
naves ducentae viginti quinqu
ductae. latum inde ad populu
Carthaginiensi bellum indici-
catio per urbem habita atque
citer eveniret quod bellum p
inter consules ita copiae divis
nes duae — ea quaterna mili
equites — et sociorum sede
mille octingenti, naves longa
duodecim. cum his terrestri
Sempronius missus in Sicilia
surus, si ad arcendum Italia
esset. Cornelio minus copia
praetor et ipse cum haud i
mittebatur. navium maxime C
sexaginta quinqueremes data
turum aut ea parte belli dimic
et duae Romanae legiones
quattuordecim milibus socior
sexcentis. duas legiones Ro
rum peditum, mille equites
Gallia provincia eodem versa

XVIII. His ita compara
lum fierent, legatos maiores
L. Aemilium C. Licinium Q. F
ad percunctandos Carthagin
Hannibal Saguntum oppugna
videbantur faterentur ac defe
ctum, ut indicerent populo Ca
postquam Carthaginem vener
set et Q. Fabius nihil ultra q
erat percunctatus esset, tum
„praeceps vestra, Romani, et

nibalem tamquam suo consilio Saguntum oppugnantem deposcebatis: ceterum haec legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. tunc enim Hannibal et insimulabatur et deposcebatur: nunc ab nobis et confessio culpae exprimitur, et ut a confessis res extemplo repetuntur. ego autem non privato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit quaerendum censeam, sed utrum iure an iniuria. nostra enim haec quaestio atque animadversio in civem nostrum est, quid nostro aut suo fecerit arbitrio: vobiscum una disceptatio est, licueritne per foedus fieri. itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant, nobis vobiscum foedus est a C. Lutatio consule ictum, in quo cum caveretur utrorumque sociis, nihil de Saguntinis — necdum enim erant socii vestri — cautum est. at enim eo foedere quod cum Hasdrubale ictum est Saguntini excipiuntur. adversus quod ego nihil dicturus sum nisi quod a vobis didici. vos enim, quod C. Lutatius consul primo nobiscum foedus fecit, quia neque auctoritate patrum nec populi iussu ictum erat, negastis vos eo teneri: itaque aliud de integro foedus publico consilio ictum est. si vos non tenemini foedera vestra nisi ex auctoritate aut iussu vestro ictum, ne nos quidem Hasdrubalis foedus, quod nobis insciis fecit, obligare potuit. proinde omittite Sagunti atque Saguntinorum mentionem facere, et quod diu parturit animus, aliquando pariat". tum Romanus sinu ex toga facto „hic" inquit „vobis bellum et pacem portamus: utrum placet, sumite". sub hanc vocem haud minus ferocem quam daret utrum vellet, succlamatum est. et cum is in sinu effuso bellum dare dixisset, accipere se omnes spondebant, et quibus acciperent animis, isdem se daturos. XIX. Haec directa percunctatio ac denuntiatio magis ex dignitate populi Romani visa est quam ex iure verbis disceptare, cum ante, tum non Sagunto excisa. nam si verborum disceptationis res fuisset, quid foedus Hasdrubalis cum Lutatii priore foedere mutatum est, comparandum erat, cum in Lutatii foedere diserte additum esset, ita id ratum fore, si populus

suisset; in Hasdrubalis foedere nec exceptum tale quicquam fuerit, et tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit foedus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. quamquam, et si priore foedere staretur, satis cautum erat Saguntinis sociis utrorumque exceptis. nam neque additum erat iis qui tunc essent, nec ne qui postea adsumerentur: et cum adsumere novos liceret socios, quis aequum censeret aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi, aut receptos in fidem non defendi? tantum ne Carthaginiensium socii aut sollicitarentur ad defectionem, aut sua sponte desciscentes reciperentur.

Legati Romani ab Carthagine, sicut iis Romae imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates, ut in societatem perlicerent aut averterent a Poenis, traiecerunt. ad Bargusios primum venerunt, a quibus benigne excepti, quia taedebat imperii Punici, multos trans Hiberum populos ad cupidinem novae fortunae erexerunt. ad Volcianos inde est ventum, quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romana avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: „quae verecundia est, Romani, postulare vos, uti vestram Carthaginiensium amicitiae praeponamus, cum, qui id fecerunt, Saguntinos crudelius, quam Poenus hostis perdidit, vos socii prodideritis? ibi quaeratis socios censeo, ubi Saguntina clades ignota est: Hispanis populis sicut lugubre ita insigne documentum Sagunti ruinae erunt, ne quis fidei Romanae aut societati confidat.“ inde extemplo abire finibus Volcianorum iussi ab nullo deinde concilio Hispaniae benigniora verba tulere. ita nequiquam peragrata Hispania in Galliam transeunt. XX. In iis nova terribilisque species visa est, quod armati — ita mos gentis erat — in concilium venerunt. cum verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii petissent, ne Poeno bellum Italiae inferenti per agros urbesque suas transitum darent, tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a magistratibus maioribusque natu iuventus sedaretur: adeo stolida impudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id

advertere in se agrosque suos pro alienis populando obicere. sedato tandem fremitu responsum legatis est neque Romanorum in se meritum esse neque Carthaginiensium iniuriam, ob quae aut pro Romanis aut adversus Poenos sumant arma. contra ea audire sese, gentis suae homines agro finibusque Italiae pelli a populo Romano stipendiumque pendere et cetera indigna pati. eadem ferme in ceteris Galliae conciliis dicta auditaque; nec hospitale quicquam pacatumve satis prius auditum quam Massiliam venere. ibi omnia ab sociis inquisita cum cura ac fide cognita, praeoccupatos iam ante ab Hannibale Gallorum animos esse: sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore — adeo ferocia atque indomita ingenia esse —, ni subinde auro, cuius avidissima gens est, principum animi concilientur. ita peragratis Hispaniae et Galliae populis legati Romam redeunt haud ita multo post quam consules in provincias profecti erant. civitatem omnem in exspectatione belli erectam invenerunt, satis constante fama iam Hiberum Poenos tramisisse.

XXI. Hannibal Sagunto capto Carthaginem novam in hiberna concesserat ibique auditis quae Romae quaeque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solum sed etiam causam esse belli, partitis divenditisque reliquiis praedae nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat. „credo ego vos“, inquit „socii, et ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniae populis aut finiendam nobis militiam exercitusque dimittendos esse, aut in alias terras transferendum bellum: ita enim haec gentes non pacis solum sed etiam victoriae bonis florebunt, si ex aliis gentibus praedam et gloriam quaeremus. itaque cum longinqua a domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras et quae cuique ibi cara sunt visuri sitis, si quis vestrum suos invisere vult, commeatum do. primo vere edico adsitis, ut diis bene iuvantibus bellum ingentis gloriae praedaeque futurum incipiamus“. omnibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, et iam desiderantibus suos et longius in futurum providentibus desiderium. per totum tempus hiemis quies

labores aut iam exhaustos aut mox inter
novavit corpora animosque ad omnia de in te
primo ad edictum convenere.

Hannibal, cum recensuisset omnium ge
Gades profectus Herculi vota exsolvit, nov
gat votis, si cetera prospera evenissent.
curas simul in inferendum atque arcendu
dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasq
liam peteret, nuda apertaque Romanis Af
esset, valido praesidio firmare eam statuit.
mentum ipse ex Africa maxime iaculatorum
petiit, ut Afri in Hispania, Hispani in Afri
cul ab domo futurus uterque miles, velut
bus obligati, stipendia facerent. tredecim
tos quinquaginta pedites cetratos misit in
ditores Baliares octingentos septuaginta,
ex multis gentibus mille ducentos. has
Carthagini praesidio esse partim distribui
bet. simul conquisitoribus in civitates
milia conscripta delectae iuventutis, pra
et obsides, duci Carthaginem iubet. XXI
niam negligendam ratus — atque id eo [h
haud ignarus erat circumitam ab Roman
sollicitandos principum animos, Hasdr
impigro, eam provinciam destinat, firm
maxime praesidiis, peditum Afrorum
octingentis quinquaginta, Liguribus tre
quingentis. ad haec peditum auxilia ad
Phoenices, mixtum Punicum Afris ge
quinquaginta, et Numidae Maurique, a
mille octingenti, et parva Ilergetum m
ducenti equites, et, ne quod terrestris
nus, elephanti viginti unus. classis
tuendam maritimam oram, quia qua p
ea tum quoque rem gesturos Romanos
quaginta quinqueremes, quadriremes d
que; sed aptae instructaeque remig
quinqueremes erant et triremes quinq

Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus
atque inde profectus praeter Etovissam urbem ad
rum maritima ora ducit. ibi fama est in quiete vis
eo iuvenem divina specie, qui se ab Iove diceret
in Italiam Hannibali missum: proinde sequeretur
usquam a se deflecteret oculos. pavidum primo nus
circumspicientem aut respicientem secutum; deind
ingenii humani, cum, quidnam id esset quod res
vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequ
eum; vidisse post sese serpentem mira magnitudin
ingenti arborum ac virgultorum strage ferri ac post
qui cum fragore caeli nimbum. tum, quae moles ea q
prodigii esset, quaerentem audisse vastitatem Italiae
pergeret porro ire nec ultra inquireret sineretque f
occulto esse.

XXIII. Hoc visu laetus tripertito Hiberum copias
iecit praemissis qui Gallorum animos, qua traduce
exercitus erat, donis conciliarent Alpiumque transitus
cularentur. nonaginta milia peditum, duodecim milia
tum Hiberum traduxit. Ilergetes inde Bargusiosqu
Ausetanos et Lacetaniam, quae subiecta Pyrenaeis
tibus est, subegit; oraeque huic omni praefecit Ha
nem, ut fauces quae Hispanias Galliis iungunt in pote
essent. decem milia peditum Hannoni ad praesidium
tinendae regionis data et mille equites. postquam per
renaeum saltum traduci exercitus est coeptus, rumor
per barbaros manavit certior de bello Romano, tria n
inde Carpetanorum peditum iter averterunt. constabat
tam bello motos quam longinquitate viae insuperabili
Alpium transitu. Hannibal, quia revocare aut vi retin
eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irr
rentur, supra septem milia hominum domos remisit, q
et ipse gravari militia senserat, Carpetanos quoque ab
dimissos simulans. XXIV. Inde, ne mora atque oti
animos sollicitaret, cum reliquis copiis Pyrenaeum tra
greditur, et ad oppidum Iliberri castra locat. Galli qua
quam Italiae bellum inferri audiebant, tamen, quia vi s
actos trans Pyrenaeum Hispanos fama erat praesidiaq

valida imposita, metu servitutis ad arma consternati, Rascinonem aliquot populi conveniunt. quod ubi Hannibali nuntiatum est, moram magis quam bellum metuens oratores ad regulos eorum misit, colloqui semet ipsum cum iis velle, et vel illi propius Iliberrim accederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset: nam et accepturum eos in castra sua se laetum, nec cunctanter se ipsum ad eos venturum. hospitem enim se Galliae non hostem advenisse, nec stricturum ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam venisset. et per nuntios quidem haec. ut vero reguli Gallorum castris ad Iliberrim extemplo motis haud gravanter ad Poenum venerunt, capti donis cum bona pace exercitum per fines suos praeter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

XXV. In Italiam interim nihil ultra quam Hiberum transisse Hannibalem a Massiliensium legatis Romam perlatum erat, cum perinde ac si Alpis iam transisset, Boii sollicitatis Insubribus defecerunt, nec tam ob veteres in populum Romanum iras quam quod nuper circa Padum Placentiam Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas aegre patiebantur. itaque armis repente arreptis in eum ipsum agrum impetu facto tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant adsignandum, diffisi Placentiae moenibus Mutinam confugerint, C. Lutatius C. Servilius M. Annius. Lutatii nomen haud dubium est: pro Annio Servilioque M'. Acilium et C. Herennium habent quidam annales, alii P. Cornelium Asinam et C. Papirium Masonem. id quoque dubium est, legati ad expostulandum missi ad Boios sit factus. Mutinae cum obsidentes metuentes impetus violati sint, an in triumviros agrum rentur et gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis adsideret muris, simulari coeptum de pace agi, evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium non contra ius modo gentium sed violata etiam, quae data in id tempus erat, fide comprehenduntur, negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos dimissuros. cum haec de

legatis nuntiata essent, et Mutina praesidium — que in periculo esset, L. Manlius praetor ira accensus effusum agmen ad Mutinam ducit. silvae tunc circa viam erant plerisque incultis. ibi inexplorato profectus in insidias praecipitatus, multaque cum caede suorum aegre in apertos campos emersit. ibi castra communita, et quia Gallis ad temptanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam ad quingentos cecidisse satis constabat. inde de integro coeptum, nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis: ubi rursus silvae intratae, tum postremos adorti cum magna trepidatione ac pavore omnium septingentos milites occiderunt, sex signa ademere. finis et Gallis territandi et pavendi fuit Romanis, ut e saltu invio atque impedito evasere. inde apertis locis facile tutantes agmen Romani Tannetum, vicum Prompinquum Pado, contendere. ibi se munimento ad tempus commeatibusque fluminis et Brixianorum etiam Gallorum auxilio adversus crescentem in dies multitudinem auxilium tutabantur. XXVI. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus, et Punicum insuper Gallico bellum actum patres acceperunt, C. Atilium praetorem cum legione Romana et quinque milibus sociorum dilectu a consule conscriptis auxilium ferre Manlio iubent, sine ullo certamine — abscesserant enim metu hostes — Tannetum pervenit.

Et P. Cornelius in locum eius, quae missa cum praetore erat, scripta legione nova profectus ab arbe sexaginta longis navibus praeter oram Etruriae Ligurumque inde Saluvium montis pervenit Massiliam, et ad proximum ostium Rhodani — pluribus enim divisus amnis in mare decurrit — castra locat, vixdum satis credens Hannibalem superasse Pyrenaeos montis. quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus quo iam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab iactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites lucibus Massiliensibus et auxiliaribus Gallis ad exploranda omnia visendosque ex tuto hostes praemittit. Hannibal ceteris metu aut pretio pacatis iam in Volcarum

pervenerat agrum, gentis validae. colunt autem circa
utramque ripam Rhodani; sed diffisi citeriore agro arceri
Poenum posse, ut flumen pro munimento haberent, omni-
bus ferme suis trans Rhodanum traiectis ulteriorem ripam
amnis armis obtinebant. ceteros accolas fluminis Hanni-
bal et eorum ipsorum, quos sedes suae tenuerant, simul
perlicit donis ad naves undique contrahendas fabrican-
dasque, simul et ipsi traici exercitum levarique quam pri-
mum regionem suam tanta hominum urgente turba cupie-
bant. itaque ingens coacta vis navium est lintriumque
temere ad vicinalem usum paratarum; novasque alias pri-
mum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus,
deinde et ipsi milites simul copia materiae simul facilitate
operis inducti alveos informes, nihil, dummodo innare
aquae et capere onera possent, curantes, raptim, quibus
se suaque transveherent, faciebant. XXVII. Iamque omni-
bus satis comparatis ad traiciendum terrebant ex adverso
hostes omnem ripam equites virique obtinentes; quos ut
averteret, Hannonem Bomilcaris filium vigilia prima noctis
cum parte copiarum, maxime Hispanis, adverso flumine
ire iter unius diei iubet, et ubi primum possit, quam oc-
cultissime traiecto amni circumducere agmen, ut, cum
opus facto sit, adoriatur ab tergo hostem. ad id dati du-
ces Galli edocent, inde milia quinque et viginti ferme su-
pra parvae insulae circumfusum amnem latiorem, ubi
dividebatur, eoque minus alto alveo transitum ostendere.
ibi raptim caesa materia ratesque fabricatae, in quibus
equi virique et alia onera traicerentur. Hispani sine ulla
mole in utres vestimentis coniectis ipsi caetris superposi-
tis incubantes flumen tranavere. et alius exercitus ratibus
iunctis traiectus, castris prope flumen positis, nocturno
itinere atque operis labore fessus quiete unius diei refici-
tur, intento duce ad consilium opportune exsequendum.
postero die profecti ex loco prodito fumo significant trans-
isse et haud procul abesse. quod ubi accepit Hannibal,
ne tempori deesset, dat signum ad traiciendum. iam pa-
ratas aptatasque habebat pedes lintres. eques fere propter
equos nantes navium agmen ad excipiendum adversi im-

petum fluminis parte superiore transmittens tranqui
tem infra traicientibus lintribus praebebat. equorum
magna nantes loris a puppibus trahebantur praeter
quos instratos frenatosque, ut extemplo egresso in ri
equiti usui essent, imposuerant in naves. XXVIII. G
occursant in ripam cum variis ululatibus cantuque mo
sui quatientes scuta super capita vibrantesque dexte
tela, quamquam et ex adverso terrebat tanta vis naviu
cum ingenti sono fluminis et clamore vario nautarum m
litumque, et qui nitebantur perrumpere impetum fluminis
et qui ex altera ripa traicientes suos hortabantur. ian
satis paventes adverso tumultu terribilior ab tergo ador-
tus clamor castris ab Hannone captis. mox et ipse ad-
erat, ancepsque terror circumstabat et e navibus tanta vi
armatorum in terram evadente et ab tergo improvisa pre-
mente acie. Galli postquam utroque vim facere conati
pellebantur, qua patere visum maxime iter, perrumpunt,
trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Hannibal ce-
teris copiis per otium traiectis, spernens iam Gallicos tu-
multus, castra locat.

Elephantorum traiciendorum varia consilia fuisse
credo, certe variata memoria actae rei. quidam congre-
gatis ad ripam elephantis tradunt ferocissimum ex iis ir-
ritatum ab rectore suo, cum refugientem in aquam nantem
sequeretur, traxisse gregem, ut quemque timentem alti-
tudinem destitueret vadum, impetu ipso fluminis in alte-
ram ripam rapiente. ceterum magis constat ratibus tra-
iectos; id ut tutius consilium ante rem foret, ita acta re
ad fidem pronius est. ratem unam ducentos longam pedes
quinquaginta latam a terra in amnem porrexerunt, quam,
ne secunda aqua deferretur, pluribus validis retinaculis
parte superiore ripae religatam pontis in modum humo
iniecta constraverunt, ut beluae audacter velut per solum
ingrederentur. altera ratis aeque lata, longa pedes cen-
tum, ad traiciendum flumen apta, huic copulata est; et
cum elephanti per stabilem ratem tamquam viam praegre-
dientibus feminis acti [ubi] in minorem applicatam trans-
gressi sunt, extemplo resolutis quibus leviter adnexa erat

vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur. ita primis expositis alii deinde repetiti ac traiecti sunt. nihil sane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur: primus erat pavor, cum soluta ab ceteris rate in altum raperentur. ibi urgentes inter se cedentibus extremis ab aqua trepidationis aliquantum edebant, donec quietem ipse timor circumspectantibus aquam fecisset. excidere etiam saevientes quidam in flumen, sed pondere ipso stabiles deiectis rectoribus quaerendis pedetentim vadis in terram evasere.

XXIX. Dum elephanti traiciuntur, interim Hannibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi et quantae copiae essent et quid pararent. huic alae equitum missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. proelium atrocius quam pro numero pugnantium editur. nam praeter multa vulnera caedes etiam prope par utrimque fuit, fugaque et pavor Numidarum Romanis iam admodum fessis victoriam dedit. victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani sed pars Gallorum, victi amplius ducenti ceciderunt. hoc principium simul omenque belli ut summae rerum prosperum eventum, ita haud sane incruentam ancipitisque certaminis victoriam Romanis portendit. — Ut re ita gesta ad utrumque ducem sui redierunt, nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis coeptisque hostis et ipse conatus caperet; et Hannibalem incertum, utrum coeptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, avertit a praesenti certamine Boiorum legatorum regulique Magali adventus, qui se duces itinerum socios periculi fore adfirmantes integro bello nusquam ante libatis viribus Italiam adgrediendam censent. multitudo timebat quidem hostem nondum oblitterata memoria superioris belli, sed magis iter immensum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

XXX. Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire atque Italiam petere, advocata contione varie militum versat animos castigando adhortandoque: mirari

se, quinam pectora semper impavida repens terror invaserit. per tot annos vincentis eos stipendia facere, neque ante Hispania excessisse quam omnes gentesque et terrae eae, quas duo diversa maria amplectantur, Carthaginiensium essent. indignatos deinde, quod quicumque Saguntum obsedissent, velut ob noxam sibi dedi postularet populus Romanus, Hiberum traiecisse ad delendum nomen Romanorum liberandumque orbem terrarum. tum nemini visum id longum, cum ab occasu solis ad exortus intenderent iter: nunc, postquam multo maiorem partem itineris emensam cernant, Pyrenaeum saltum inter ferocissimas gentes superatum, Rhodanum tantum amnem totis militibus Gallorum prohibentibus domita etiam ipsius fluminis vi traiectum, in conspectu Alpis habeant, quarum alterum latus Italiae sit, in ipsis portis hostium fatigatos subsistere — quid Alpis aliud esse credentes quam montium altitudines? fingerent altiores Pyrenaei iugis. nullas profecto terras caelum contingere nec inexsuperabiles humano generi esse: Alpis quidem habitari coli, gignere atque alere animantes; pervias paucis esse et exercitibus. eos ipsos, quos cernant, legatos non pinnis sublime elatos Alpis transgressos. ne maiores quidem eorum indigenas, sed advenas Italiae cultores has ipsas Alpis ingentibus saepe agminibus cum liberis ac coniugibus migrantium modo tuto transmisisse. militi quidem armato nihil aut secum praeter instrumenta belli portanti quid invium inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam, caput orbis terrarum, petentibus quicquam adeo asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? cepisse quondam Gallos ea, quae adiri posse Poenus desperet! proinde aut cederent animo atque virtute genti per eos dies totiens ab se victae, aut itineris finem sperent campum interiacentem Tiberi ac moenibus Romanis.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare atque ad iter se parare iubet. postero die profectus adversa ripa Rhodani mediterranea Galliae petit, non quia rectior ad Alpes via esset, sed quantum a mari recessis-

set, minus obvium fore Romanum credens, cum quo priusquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere. quartis castris ad Insulam pervenit. ibi Isara Rhodanusque amnes diversis ex Alpibus decurrentes agri aliquantum amplexi confluunt in unum: mediis campis Insulae nomen inditum. incolunt prope Allobroges, gens iam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior. tum discors erat regni certamine ambigebant fratres. maior et qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore ab fratre et coetu iuniorum, qui iure minus vi plus poterat, pellebatur. huius seditionis peropportuna discepta cum ad Hannibalem reiecta esset, arbiter regni factus, quod ea senatus principumque sententia fuerat, imperium maiori restituit. ob id meritum commeatu copiaque rerum omnium, maxime vestis, est adiutus, quam infames frigoribus Alpes praeparari cogebant. sedatis Hannibal certaminibus Allobrogum cum iam Alpes peteret, non recta regione iter instituit, sed ad laevam in Tricastinos flexit; inde per extremam oram Vocontiorum agri tendit in Tricorios haud usquam impedita via, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. is et ipse Alpinus amnis longe omnium Galliae fluminum difficillimus transitu est. nam, cum aquae vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est, quia nullis coercitus ripis, pluribus simul neque isdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites — et ob eadem pediti quoque incerta via est — ad hoc saxa glareosa volvens, nihil stabile nec tutum ingredienti praebet. et tum forte imbribus auctus ingentem transgredientibus tumultum fecit, cum super cetera trepidatione ipsi sua atque incertis clamoribus turbarentur.

XXXII. P. Cornelius consul triduo fere post quam Hannibal a ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus. terum ubi deserta munimenta nec facile se tantum progressos adsecuturum videt, ad mare ac naves rediit, tutiusque ita descendenti ab Alpibus Hannibali occurrit. ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem

maxima parte copiarum adversus Hasdrubalem misit, non ad tuendos tantummodo veteres socios conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispania Hasdrubalem. ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo qui circa Padum erat exercitus Italiam defensurus.

Hannibal ab Druentia campestri maxime itinere ad Alpis cum bona pace incolentium ea loca Gallorum pervenit. tum, quamquam fama prius, qua incerta in maius vero ferri solent, praecepta res erat, tamen ex propinquo visa montium altitudo nivesque caelo prope immixtae, tecta informia imposita rupibus, pecora iumentaque torrida frigore, homines intonsi et inculti, animalia inanimaliaque omnia rigentia gelu, cetera visu quam dictu foediora, terrorem renovarunt. erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani, qui, si valles occultiores insedissent, coorti ad pugnam repente ingentem fugam stragemque dedissent. Hannibal consistere signa iussit; Gallisque ad visenda loca praemissis postquam comperit transitum ea non esse, castra inter confragosa omnia praeruptaque quam extentissima potest valle locat. tum per eosdem Gallos, haud sane multum lingua moribusque abhorrentes, cum se immiscuissent colloquiis montanorum, edoctus interdiu tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta, luce prima subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu vim per angustias facturus. die deinde simulando aliud quam quod parabatur consumpto, cum eodem quo constiterant loco castra communissent, ubi primum digressos tumulis montanos laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus quam pro numero manentium in speciem factis impedimentisque cum equite relictis et maxima parte peditum, ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit, iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit.

XXXIII. Prima deinde luce castra mota, et agmen reliquum incedere coepit. iam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant, cum repente conspiciunt alios arce occupata sua super caput imminen-

tes, alios via transire hostes. utraque simul oculis animisque immobiles parumper eos deti ut trepidationem in angustiis suoque ipsum sceri agmen videre, equis maxime consternati adiecissent ipsi terroris satis ad perniciem fo versis rupibus iuxta invia ac devia adsueti tum vero simul ab hostibus simul ab iniquita Poeni oppugnabantur, plusque inter ipsos, si tendente, ut periculo prius evaderet, quam cur certaminis erat. equi maxime infestum agmen qui et clamoribus dissonis, quos nemora etiam saeque valles augebant, territi trepidabant, e aut vulnerati adeo consternabantur, ut stragem simul hominum ac sarcinarum omnis generis multosque turba, cum praecipites deruptaeque angustiae essent, in immensum altitudinis deieci dam et armatos. sed ruinae maximae modo iume oneribus devolvebantur. quae quamquam foeda vi stetit parumper tamen Hannibal ac suos continuit multum ac trepidationem augeret. deinde, postq terrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exui pedimentis exercitum nequiquam incolumem tradu decurrit ex superiore loco, et cum impetu ipso f hostem, suis quoque tumultum auxit. sed is tu momento temporis, postquam liberata itinera fuga tanorum erant, sedatur; nec per otium modo sed silentio mox omnes traducti. castellum inde, quod eius regionis erat, viculosque circumiectos capit, ptivo cibo ac pecoribus per triduum exercitum et quia nec montanis primo perculsis nec loco m opere impediebantur, aliquantum eo triduo viae con XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus al ut inter montanos, populum. ibi non bello aperto suis artibus, fraude et insidiis, est prope circumver magno natu principes castellorum oratores ad Poen veniunt, alienis malis, utili exemplo, doctos memora amicitiam malle quam vim experiri Poenorum; ita obedienter imperata facturos: commeatum itinerisque

ces et ad fidem promissorum obsides acciperet. Hanni-
bal nec temere credendum nec aspernandum ratus, ne
repudiati aperte hostes fierent, benigne cum respondisset,
obsidibus quos dabant acceptis et commeatu, quem in
viam ipsi detulerant, usus, nequaquam ut inter pacatos,
composito agmine duces eorum sequitur. primum agmen
elephanti et equites erant, ipse post cum robore peditum
circumspectans sollicitusque omnia incedebat. ubi in an-
gustiorem viam et parte altera subiectam iugo insuper
imminenti ventum est, undique ex insidiis barbari a fronte
ab tergo coorti comminus eminus petunt, saxa ingentia in
agmen devolvunt. maxima ab tergo vis hominum urgebat.
in eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi
firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu ac-
cipienda clades fuerit. tunc quoque ad extremum peri-
culi ac prope perniciem ventum est. nam dum cunctatur
Hannibal demittere agmen in angustias, quia non, ut ipse
equitibus praesidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo
auxilii reliquerat, occursantes per obliqua montani inter-
rupto medio agmine viam insedere; noxque una Hannibali
sine equitibus atque impedimentis acta est. XXXV. Po-
stero die iam segnius intercursantibus barbaris iunctae
copiae, saltusque haud sine clade, maiore tamen iumen-
torum quam hominum pernicie, superatus. inde montani
pauciores iam et latrocinii magis quam belli more concur-
sabant modo in primum modo in novissimum agmen, ut-
cumque aut locus opportunitatem daret, aut progressi
morative aliquam occasionem fecissent. elephanti, sicut
per artas praecipites vias magna mora agebantur, ita tu-
tum ab hostibus quacumque incederent, quia insuetis ad-
eundi propius metus erat, agmen praebebant.

Nono die in iugum Alpium perventum est per invia
pleraque et errores, quos aut ducentium fraus, aut ubi
fides iis non esset, temere initae valles a coniectantibus
iter faciebant. biduum in iugo stativa habita, fessisque
labore ac pugnando quies data militibus; iumentaque ali-
quot, quae prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia
agminis in castra pervenere. fessis taedio tot malorum

es acciperet. I
ernandum mi
ne cum respon
ommeatu, qu
um ut inter pa
ur. primum q
um robore pa
edebat. ubi i
iam ingo in
s barbari ab
saxa ingen
ominum ut
fecit, quin
in eo salt
xtremum
dum cum
a non, ut
uam ab
ontani
na Han
XXXVI
iris in
nen in
e mo
e con
mes,
rogn
i, si
itu
is

nivis etiam casus occidente ia
tem terrorem adiecit. per om
prima luce motis segniter agn
desperatio in omnium vultu e
Hannibal in promunturio quod
spectus erat, consistere iussi
subiectosque Alpinis montibu
moeniaque eos tum transcenc
etiam urbis Romanae. cetera
aut summum altero proelio arc
ac potestate habituros. proced
nihil ne hostibus quidem praete
nem temptantibus. ceterum it
fuerat, ut pleraque Alpium ab
rectiora sunt, difficilius fuit. o
ceps, angusta, lubrica erat, ut
possent, nec, qui paulum tituba
stigio suo, aliique super alios e
derent. XXXVI. Ventum dei
rupem, atque ita rectis saxis,
temptabundus manibusque re
circa eminentes demittere sese
ante praeceps recenti lapsu te
dum altitudinem abruptus era
viae equites constitissent, mira
raretur agmen, nuntiatur rupe
deinde ipse ad locum visendu
quin per invia circa nec trita an
circumduceret agmen. ea vero
cum super veterem nivem intac
dinis esset, molli nec praealtae f
insistebant. ut vero tot hominum
dilapsa est, per nudam infra gla
liquescentis nivis ingrediebantu
ut a lubrica glacie non recipien
citius pedes fallente, ut, seu mar
genu se adiuvissent, ipsis admir
corruerent, nec stirpes circa ra

aut manu quisquam eniti posset, erant: ita in levi tanti glacie tabidaque nive volutabantur. iumenta secabant i terdum etiam [tamen] infimam ingredientia nivem, et pr lapsa iactandis gravius in conitendo ungulis penitus pe fringebant, ut pleraque velut pedica capta haererent i dura et alte concreta glacie. XXXVII. Tandem nequ quam iumentis atque hominibus fatigatis castra in iug posita, aegerrime ad id ipsum loco purgato: tantum nivi fodiendum atque egerendum fuit. inde ad rupem munien dam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, cum caedendum esset saxum, arboribus circa immanibus deiectis detruncatisque struem ingentem lignorum faciunt, eamque, cum et vis venti apta faciendo igni coorta esset, succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non iumenta solum sed elephanti etiam deduci possent. quadriduum circa rupem consumptum iumentis prope fame absumptis: nuda enim fere cacumina sunt, et si quid est pabuli, obruunt nives. inferiora valles apricosque quosdam colles habent, rivosque prope silvas et iam humano cultu digniora loca. ibi iumenta in pabulum missa, et quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum et iam locis mollioribus et accolarum ingeniis.

XXXVIII. Hoc maxime modo in Italiam perventum est, quinto mense a Carthagine nova, ut quidam auctores sunt, quinto decimo die Alpibus superatis. quantae copiae transgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum milia peditum viginti equitum fuisse scribunt; qui minimum, viginti milia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit, maxime auctor moveret, nisi confunderet numerum Gallis Liguribusque additis: cum his octoginta milia peditum, decem equitum adducta; — in Italia magis adfluxisse veri simile est, et ita quidam auctores sunt —: ex ipso autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex milia hominum ingentemque numerum equorum et aliorum iu-

mentorum amisisse e Taurinis, quae Gallorum. id cum inter omnes transierit, ei iugo Alpium Cremonis in Taurino deduxerint; semigermanos iam ante Sagunti excidium celebrabant, quem f[illegible] Veragri ab eo [illegible] appe[illegible] rerum [illegible] bell[illegible] alteri a[illegible] contracta [illegible] ex in[illegible] effera[illegible] causa [illegible] At[illegible] trepido, ad[illegible] manus [illegible] stati[illegible] caput [illegible] vi[illegible] veniebant, vi[illegible] sed etiam v[illegible] spectantes de[illegible] et H[illegible] pressisset. [illegible] pars sequend[illegible] esse ratus. [illegible] conveneranto[illegible] imbut[illegible] Hanniba[illegible] celeb[illegible] ipso, q[illegible] praestanter [illegible] Scipio[illegible]

erat, in Italiam degressum. — atque inde nomen Coelium per Gallias transisse; qui ambo saltus eum montanos ad Gallias patuisse, si duni Veragri montani montibus his, sed montanis principia motum parti contracta copia ex in[illegible] prope effera[illegible] consuli causa [illegible] a Manlio At[illegible] trepido, ad[illegible] manus [illegible] stati[illegible] caput [illegible] vi[illegible] veniebant, vi[illegible] sed etiam v[illegible] spectantes de[illegible] et H[illegible] pressisset. [illegible] pars sequend[illegible] esse ratus. [illegible] conveneranto[illegible] imbut[illegible] Hanniba[illegible] celeb[illegible] ipso, q[illegible] praestanter [illegible] Scipio[illegible]

eo magis mirror ambigi, quanam Alpis credere Poenino — atque inde nomen Coelium per Salassos montanos ad Gallias patuisse, si duni Veragri montani montibus his, sed montanis principia motum parti contracta copia ex in[illegible] prope effera[illegible] consuli causa [illegible] a Manlio At[illegible] trepido, ad[illegible] manus [illegible] stati[illegible] caput [illegible] vi[illegible] veniebant, vi[illegible] sed etiam v[illegible] spectantes de[illegible] et H[illegible] pressisset. [illegible] pars sequend[illegible] esse ratus. [illegible] conveneranto[illegible] imbut[illegible] Hanniba[illegible] celeb[illegible] ipso, q[illegible] praestanter [illegible] Scipio[illegible]

ditum — transgressum, qui ambo saltus eum montanos ad Gallias patuisse, si duni Veragri montani montibus his, sed montanis principia motum parti contracta copia ex in[illegible] prope effera[illegible] consuli causa [illegible] a Manlio At[illegible] trepido, ad[illegible] manus [illegible] stati[illegible] caput [illegible] vi[illegible] veniebant, vi[illegible] sed etiam v[illegible] spectantes de[illegible] et H[illegible] pressisset. [illegible] pars sequend[illegible] esse ratus. [illegible] conveneranto[illegible] imbut[illegible] Hanniba[illegible] celeb[illegible] ipso, q[illegible] praestanter [illegible] Scipio[illegible]

cere transisse; qui ambo saltus eum montanos ad Gallias patuisse, si duni Veragri montani montibus his, sed montanis principia motum parti contracta copia ex in[illegible] prope effera[illegible] consuli causa [illegible] a Manlio At[illegible] trepido, ad[illegible] manus [illegible] stati[illegible] caput [illegible] vi[illegible] veniebant, vi[illegible] sed etiam v[illegible] spectantes de[illegible] et H[illegible] pressisset. [illegible] pars sequend[illegible] esse ratus. [illegible] conveneranto[illegible] imbut[illegible] Hanniba[illegible] celeb[illegible] ipso, q[illegible] praestanter [illegible] Scipio[illegible]

veri simile est montanos ad Gallias patuisse, si duni Veragri montani montibus his, sed montanis principia motum parti contracta copia ex in[illegible] prope effera[illegible] consuli causa [illegible] a Manlio At[illegible] trepido, ad[illegible] manus [illegible] stati[illegible] caput [illegible] vi[illegible] veniebant, vi[illegible] sed etiam v[illegible] spectantes de[illegible] et H[illegible] pressisset. [illegible] pars sequend[illegible] esse ratus. [illegible] conveneranto[illegible] imbut[illegible] Hanniba[illegible] celeb[illegible] ipso, q[illegible] praestanter [illegible] Scipio[illegible]

quae ad Poeninum ferunt obsaepta gentibus his, sed montanis principia motum parti contracta copia ex in[illegible] prope effera[illegible] consuli causa [illegible] a Manlio At[illegible] trepido, ad[illegible] manus [illegible] stati[illegible] caput [illegible] vi[illegible] veniebant, vi[illegible] sed etiam v[illegible] spectantes de[illegible] et H[illegible] pressisset. [illegible] pars sequend[illegible] esse ratus. [illegible] conveneranto[illegible] imbut[illegible] Hanniba[illegible] celeb[illegible] ipso, q[illegible] praestanter [illegible] Scipio[illegible]

fuissent. ab eo, neque hercule montibus illo Se[illegible] sed montanis principia motum parti contracta copia ex in[illegible] prope effera[illegible] consuli causa [illegible] a Manlio At[illegible] trepido, ad[illegible] manus [illegible] stati[illegible] caput [illegible] vi[illegible] veniebant, vi[illegible] sed etiam v[illegible] spectantes de[illegible] et H[illegible] pressisset. [illegible] pars sequend[illegible] esse ratus. [illegible] conveneranto[illegible] imbut[illegible] Hanniba[illegible] celeb[illegible] ipso, q[illegible] praestanter [illegible] Scipio[illegible]

movet, ab transitu Poenorum inditum, sed montanis principia motum parti contracta copia ex in[illegible] prope effera[illegible] consuli causa [illegible] a Manlio At[illegible] trepido, ad[illegible] manus [illegible] stati[illegible] caput [illegible] vi[illegible] veniebant, vi[illegible] sed etiam v[illegible] spectantes de[illegible] et H[illegible] pressisset. [illegible] pars sequend[illegible] esse ratus. [illegible] conveneranto[illegible] imbut[illegible] Hanniba[illegible] celeb[illegible] ipso, q[illegible] praestanter [illegible] Scipio[illegible]

lae iugi eius, norint Poenorum inditum, sed montanis principia motum parti contracta copia ex in[illegible] prope effera[illegible] consuli causa [illegible] a Manlio At[illegible] trepido, ad[illegible] manus [illegible] stati[illegible] caput [illegible] vi[illegible] veniebant, vi[illegible] sed etiam v[illegible] spectantes de[illegible] et H[illegible] pressisset. [illegible] pars sequend[illegible] esse ratus. [illegible] conveneranto[illegible] imbut[illegible] Hanniba[illegible] celeb[illegible] ipso, q[illegible] praestanter [illegible] Scipio[illegible]

summo sacratum vertice Poeninum inditum, sed montanis principia motum parti contracta copia ex in[illegible] prope effera[illegible] consuli causa [illegible] a Manlio At[illegible] trepido, ad[illegible] manus [illegible] stati[illegible] caput [illegible] vi[illegible] veniebant, vi[illegible] sed etiam v[illegible] spectantes de[illegible] et H[illegible] pressisset. [illegible] pars sequend[illegible] esse ratus. [illegible] conveneranto[illegible] imbut[illegible] Hanniba[illegible] celeb[illegible] ipso, q[illegible] praestanter [illegible] Scipio[illegible]

XXXIX. Peropportune ad principia rerum [illegible] proximae senti, adversus Insubres motum bell[illegible] sed armare exerciendo maxime sentientem contracta [illegible] sel, in reficiendo otium enim ex labore, copia ex in[illegible] non poterat: tus ex illuvie tabeque squalida et prope effera[illegible] varie movebat. ea P. Cornelio consuli causa [illegible] Pisas navibus venisset, exercitu a Manlio At[illegible] cepto tirone et in novis ignominiis trepido, ad[illegible] stinandi, ut cum hoste nondum refecto manus [illegible] sed cum Placentiam consul venit, iam ex stati[illegible] Hannibal, Taurinorumque unam urbem, caput [illegible] quia volentes in amicitiam non veniebant, vi[illegible] et iunxisset sibi non metu solum sed etiam v[illegible] los accolas Padi, ni eos circumspectantes de[illegible] pus subito adventu consul oppressisset. et H[illegible] ex Taurinis, incertos, quae pars sequend[illegible] los praesentem se secuturos esse ratus. [illegible] conspectu erant exercitus, conveneranto[illegible] inter se nondum satis noti, ita iam imbut[illegible] dam admiratione alterius. nam Hanniba[illegible] celeb[illegible] manos iam ante Sagunti excidium celeb[illegible] ipso, q[illegible] praestanter [illegible] Scipio[illegible]

erat, et Scipionem Hannibal eo ipso, q[illegible] praestanter [illegible] Scipio[illegible]

dux potissimum lectus esset, praestanter [illegible] Scipio[illegible]

et auxerant inter se opinionem, Scipio[illegible]

Gallia obvius fuerat in Italiam transgresso Hannibali, Hannibal et conatu tam audaci traiciendarum Alpium et effectu.

Occupavit tamen Scipio Padum traicere, et ad Ticinum amnem motis castris, priusquam educeret in aciem, adhortandorum militum causa talem orationem est exorsus. XL. „Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud vos: quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus confessionem cedentis ac detractantis certamen pro victoria habui? nunc, quia ille exercitus, Hispaniae provinciae scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque Romanus voluit, ego, ut consulem ducem adversus Hannibalem ac Poenos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli, novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. ne genus belli neve hostem ignoretis, cum his est vobis, milites, pugnandum, quos terra marique priore bello vicistis; a quibus stipendium per viginti annos exegistis; a quibus capta belli praemia Siciliam ac Sardiniam habetis. erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus et victis esse solet. nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt, nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detractavere, eos duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis, quia plures [paene] perierint quam supersint, plus spei nactos esse. at enim pauci quidem sunt sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. effigies, immo umbrae hominum, fame frigore illuvie squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque; ad hoc praeusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fractaque arma, claudi ac debiles equi —: cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis, reliquias extremas hostium, non hostem habetis. ac nihil magis vereor, quam ne, vos cum pugnaveritis, Alpes vicisse Hannibalem videantur. sed ita forsitan decuit, cum foe-

derum ruptore duce ac populo deos ipsos simae nlla hu-
mana ope committere ac profligare bellum; nos, qui se-
cundum deos violati sumus, commissum ac profligatum
conficere. XLI. Non vereor, ne quis me haec vestri ad-
hortandi causa magnifice loqui existimet, ipsum aliter
animo adfectum esse. licuit in Hispaniam provinciam
meam, quo iam profectus eram, cum exercitu ire meo,
ubi et fratrem consilii participem ac periculi socium ha-
berem, et Hasdrubalem potius quam Hannibalem hostem,
et minorem haud dubie molem belli: tamen, cum praeter-
veherer navibus Galliae oram, ad famam huius hostis in
terram egressus praemisso equitatu ad Rhodanum movi
castra. equestri proelio, qua parte copiarum conserendi
manum fortuna data est, hostem fudi; peditum agmen,
quod in modum fugientium raptim agebatur, quia adse-
qui terra non poteram, atque regressus ad navis erat,
quanta maxime potui celeritate tanto maris terrarumque
circuitu in radicibus prope Alpium huic timendo hosti
obvius fui. utrum, cum declinarem certamen, improvisus
incidisse videor an occurrere in vestigiis eius, lacessere
ac trahere ad decernendum? experiri iuvat, utrum alios
repente Carthaginienses per viginti annos terra ediderit,
an iidem sint, qui ad Aegatis pugnaverunt insulas, et
quos ab Eryce duodevicenis denariis aestimatos emisistis;
et utrum Hannibal hic sit aemulus itinerum Herculis, ut
ipse fert, an vectigalis stipendiariusque et servus populi
Romani a patre relictus: quem nisi Saguntinum scelus
agitaret, respiceret profecto, si non patriam victam, do-
mum certe patremque et foedera Hamilcaris scripta manu,
qui iussus ab consule nostro praesidium deduxit ab
Eryce; qui graves impositas victis Carthaginiensibus
leges fremens maerensque accepit; qui decedere Sicilia
stipendium populo Romano dare pactus est. itaque vos
ego, milites, non eo solum animo quo adversus alios
hostes soletis pugnare velim, sed cum indignatione qua-
dam atque ira, velut si servos videatis vestros arma re-
pente contra vos ferentes. licuit ad Erycem clausos ultimo
supplicio humanorum, fame interficere; licuit victricem

classem in Africam traicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Carthaginem delere —: veniam dedimus precantibus, emisimus ex obsidione, pacem cum victis fecimus, tutelae deinde nostrae duximus, cum Africo bello urgerentur. pro his impertitis furiosum iuvenem sequentes oppugnatum patriam nostram veniunt. atque utinam pro decore tantum hoc vobis et non pro salute esset certamen! non de possessione Siciliae ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia vobis est pugnandum. nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat, nec Alpes aliae sunt, quas dum superant, comparari nova possint praesidia. hic est obstandum, milites, velut si ante Romana moenia pugnemus. unus quisque se non corpus suum sed coniugem ac liberos parvos armis protegere putet; nec domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum; qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore". XLII. haec apud Romanus consul.

Hannibal rebus prius quam verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu captivos montanos vinctos in medio statuit, armisque Gallicis antepedes eorum proiectis interrogare interpretem iussit, ecquis, si vinculis levaretur armaque et equum victor acciperet, decertare ferro vellet. cum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, et deiecta in id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. ut cuiusque sors exciderat, alacer inter gratulantes gaudio exsultans cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter eiusdem modo condicionis homines erat, sed etiam intentos spectantes vulgo, ut non vincentium magis quam bene morientium fortuna laudaretur. XLIII. cum sic aliquot spectatis paribus adfectos dimisisset, contione inde advocata ita apud eos locutus fertur: „si, quem animum in alienae sortis exemplo paulo ante habuistis, eundem mox in aestimanda fortuna vestra habueritis, vicimus, milites.

neque enim spectaculum modo illud, sed qu
imago vestrae condicionis erat. ac nescio a
cula maioresque necessitates vobis quam ca
fortuna circumdederit. dextra laevaque du
dunt nullam ne ad effugium quidem nave
circa Padus amnis, maior Padus ac violer
ab tergo Alpes urgent, vix integris vobis
transitae. hic vincendum aut moriendum, i
primum hosti occurristis. et eadem fortun
sitatem pugnandi imposuit, praemia vobi
proponit, quibus ampliora homines ne ab
mortalibus optare solent. si Siciliam tantu
parentibus nostris ereptas nostra virtu
essemus, satis tamen ampla pretia essent
mani tot triumphis partum congestumqu
omne vestrum cum ipsis dominis futurur
tam opimam mercedem, agite, cum diis
arma capite. satis adhuc in vastis Lusitan
que montibus pecora consectando nullun
tot laborum periculorumque vestrorum v
est iam opulenta vos ac ditia stipendia
operae pretia mereri, tantum itineris pe
minaque et tot armatas gentes emensos.
num laborum fortuna dedit; hic dignam
ritis stipendiis dabit. nec quam magni
est, tam difficilem existimaritis victoria
contemptus hostis cruentum certamen
populi regesque perlevi momento victi s
hoc uno fulgore nominis Romani quid
comparandi sint? ut viginti annorum
cum illa virtute, cum illa fortuna tacean
lumnis, ab Oceano terminisque ultimis
ferocissimos Hispaniae et Galliae pop
pervenistis: pugnabitis cum exercitu
aestate caeso victo circumsesso a Ga
duci suo ignorantique ducem. an me
clarissimi imperatoris, prope natum,
mitorem Hispaniae Galliaeque, victore

pinarum modo gentium sed ipsarum,
est, Alpium, cum semenstri hoc conferan
exercitus sui? cui si quis demptis signis
nosque hodie ostendat, ignoraturum certu
exercitus sit consul. non ego illud parvi ac
quod nemo est vestrum, cuius non ante oculi
militare aliquod ediderim facinus; cui non id
tutis spectator ac testis notata temporibus la
ferre sua possim decora. cum laudatis a me n
natisque, alumnus prius omnium vestrum quam in
procedam in aciem adversus ignotos inter se
tesque. XLIV. Quocumque circumtuli oculos,
omnia video animorum ac roboris, veteranum pe
generosissimarum gentium equites frenatos infren
que, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Cart
giniense cum ob patriam tum ob iram iustissimam pugn
turos. inferimus bellum infestisque signis descendimus
in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi quam
hostis, quanto maior spes, maior est animus inferentis
vim quam arcentis. accendit praeterea et stimulat animos
dolor iniuria indignitas. ad supplicium depoposcerunt
me ducem primum, deinde vos omnes qui Saguntum op-
pugnassetis; deditos ultimis cruciatibus adfecturi fuerunt.
crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique ar-
bitrii fecit. cum quibus bellum, cum quibus pacem habea-
mus, se modum imponere aequum censet. circumscribit
includitque nos terminis montium fluminumque, quos non
excedamus; neque eos quos statuit terminos observat.
ne transieris Hiberum, ne quid rei tibi sit cum Saguntinis!
ad Hiberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris!
parum est quod veterrimas provincias meas Siciliam ac
Sardiniam adimis? etiam Hispanias? et inde cessero: in
Africam transcendes. transcendes autem dico? duos con-
sules huius anni, unum in Africam alterum in Hispaniam
miserunt. nihil umquam nobis relictum est nisi quod armis
vindicaremus. illis timidis et ignavis esse licet, qui re-
spectum habent, quod sua terra, suus ager per tuta ac
pacata itinera fugientes accipient: vobis necesse est for-

nam et lupus intraverat castra laniatisque obviis ipse in tactus evaserat, et examen apum in arbore praetorio im minente consederat. quibus procuratis Scipio cum equi tatu iaculatoribusque expeditis profectus ad castra ho stium ex propinquo copiasque quantae et cuius generis essent, speculandas, obvius fit Hannibali et ipsi cum equi tibus ad exploranda circa loca progresso. neutri alteros primo cernebant, densior deinde incessu tot hominum et equorum oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. consistit utrumque agmen et ad proelium sese expe diebant. Scipio iaculatores et Gallos equites in fronte locat, Romanos sociorumque quod roboris fuit in subsi diis; Hannibal frenatos equites in medium accipit, cor nua Numidis firmat. vixdum clamore sublato iaculatores fugerunt inter subsidia ad secundam aciem. inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps. dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis aut desilientibus ubi suos premi circumventos vidissent, iam magna ex parte ad pedes pugna iverat donec Numidae, qui in cornibus erant, circumvecti paulum ab tergo se ostenderunt. is pavor perculit Romanos, auxitque pavo rem consulis vulnus periculumque intercursu tum pri mum pubescentis filii propulsatum. hic erit iuvenis penes quem perfecti huiusce belli laus est, Africanus ob egre giam victoriam de Hannibale Poenisque appellatus. fuga tamen effusa iaculatorum maxime fuit, quos primos Nu midae invaserunt. alius confertus equitatus consulem in medium acceptum non armis modo sed etiam corporibus suis protegens in castra nusquam trepide neque effuse cedendo reduxit. servati consulis decus Coelius ad ser vum natione Ligurem delegat. malim equidem de filio verum esse, quod et plures tradidere auctores, et fama obtinuit.

XLVII. Hoc primum cum Hannibale proelium fuit, quo facile apparuit et equitatu meliorem Poenum esse, et ob id campos patentis, quales sunt inter Padum Alpes que, bello gerendo Romanis aptos non esse. itaque pro xima nocte iussis militibus vasa silentio colligere castra

nt castra lanistisque obvia
men apum in arbore prat
ibus procuratis Scipio cum
peditis profectus ad eum
iasque quantae et cuius
ns fit Hannibali et ipsi eum
loca progresso. neuti
leinde incessu tot hom
um propinquantium
en et ad proelium sem
et Gallos equites in
quod roboris fuit in
s in medium acqui
amore sublato iacu
dam aciem. inde
s. dein, quia
labentibus ex
nventos vidisse
iverat donec
paulum ab
mos, auxitque
intercursu
e erit iuven
Africanus ob
appellatus
quos primo
ins consul
iam corpo
neque d
oelius ad
idem de
res, et

elium
m esse
m Alp
que p
cast

ab Ticino mota festinatumque ad Padum es
quibus iunxerat flumen, nondum resolutis
atque insectatione hostis copias traiceret.
tiam pervenere quam satis sciret Hannibal a
fectos: tamen ad sexcentos moratorum in
Padi segniter ratem solventes cepit. transire
potuit, ut extrema resoluta erant, tota rate
aquam labente. Coelius auctor est Magonem
et Hispanis peditibus flumen extemplo transn
Hannibalem per superiora Padi vada exercitun
elephantis in ordinem ad sustinendum impet
oppositis. ea peritis amnis eius vix fidem fe
neque equites armis equisque salvis tantam v
superasse veri simile est, ut iam Hispanos o
travexerint utres; et multorum dierum circuit
petenda fuerint, qua exercitus gravis imped
duci posset. potiores apud me auctores sunt
vix locum rate iungendo flumini inventum t
cum Magone equites Hispanorum expeditos
dum Hannibal, circa flumen legationibus Gallor
dis moratus, traicit gravius peditum agmen, in
equitesque ab transitu fluminis diei unius itin
tiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis
sex milia a Placentia castra communivit, et
in conspectu hostium acie directa potestat
fecit.

XLVIII. Insequenti nocte caedes in castri
tumultu tamen quam re maior, ab auxiliaribus
est. ad duo milia peditum et ducenti equites
portas trucidatis ad Hannibalem transfugiunt,
nus benigne adlocutus et spe ingentium dono
sos in civitates quemque suas ad sollicitand
rium animos dimisit. Scipio caedem eam signu
nis omnium Gallorum esse ratus contactosque
velut iniecta rabie ad arma ituros, quamquam
huc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis
tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium
altiora collesque impeditiores equiti castra mo

quam ad Ticinum fefellit; missisque
Numidis deinde omni equitatu turbasse
mum agmen, ni aviditate praedae in vacua
Numidae devertissent. ibi dum perscrutam
castrorum nullo satis digno morae pretio te
emissus hostis est de manibus, et cum iam ti
Trebiam Romanos metantesque castra cons,
paucos moratorum occiderunt citra flumen inte
Scipio nec vexationem vulneris in via iactati ul
audierat — ratus exspectandum, locum, qui prope
men tutissimus stativis est visus, delectum communi
nec procul inde Hannibal cum consedisset, quantum victo-
ria equestri elatus, tantum anxius inopia, quae per ho-
stium agros euntem nusquam praeparatis commeatibus
maior in dies excipiebat, ad Clastidium vicum, quo
magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit
ibi cum vim pararent, spes facta proditionis, nec sane
magno pretio, nummis aureis quadringentis, Dasiro Brun-
disino praefecto praesidii corrupto, traditur Hannibali
Clastidium. id horreum fuit Poenis sedentibus ad Trebiam.
in captivos ex tradito praesidio, ut fama clementiae in
principio rerum colligeretur, nihil saevitum est.

XLIX. Cum ad Trebiam terrestre constitisset bellum,
interim circa Siciliam insulasque Italiae imminentes et a
Sempronio consule et ante adventum eius terra marique
res gestae. viginti quinqueremes cum mille armatis ad
depopulandam oram Italiae a Carthaginiensibus missae,
novem Liparas, octo ad insulam Vulcani tenuerunt; tres
in fretum advertit aestus. ad eas conspectas a Messana
duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missae,
qui tum forte Messanae erat consulem Romanum oppe-
riens, nullo repugnante captas naves Messanam in por-
tum deduxerunt. cognitum ex captivis, praeter viginti
naves, cuius ipsi classis essent, in Italiam missas quin-
que et triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad sol-
licitandos veteres socios; Lilybaei occupandi praecipuam
curam esse; credere eadem tempestate, qua ipsi disiecti

forent, eam quoque classem ad Aegi
haec sicut audita erant rex M. Aem
Sicilia provincia erat, perscribit, mo
firmo teneret praesidio. extemplo e
civitates missi legati tribunique: suo
intenderent; ante omnia Lilybaeum
belli edicto propositio, ut socii na
cocta cibaria ad naves deferrent, e
esset, ne quis moram conscendendi fa
oram qui ex speculis prospicerent
classem. simul itaque, quamquam
cursum navium erant Carthaginiense
cederent Lilybaeum, praesensum tar
pernox erat et sublatis armamentis
signum datum ex speculis et in opp
matum est et in naves conscensum.
ris portarumque in stationibus, pars
Carthaginienses, quia rem fore hau
nebant, usque ad lucem portu se ab
armamentis eo tempore aptandaqu
absumpto. ubi illuxit, recepere clas
tium pugnae esset exitumque lib
hostium haberent. nec Romani de
memoria circa ea ipsa loca gestar
tum multitudine ac virtute. L. Ul
Romanus conserere pugnam et ex pr
velle contra eludere Poenus, et a
naviumque quam virorum aut arm
facere. nam ut sociis navalibus ac
sem, ita inopem milite habebant; e
esset, haudquaquam par numerus
gnabat. quod ubi animadversum
tudo sua auxit animum et paucitas
septem naves Punicae circumventa
runt. mille et septingenti fuere in
nautaeque, in his tres nobiles Car
Romana incolumis, una tantum p
quoque ipsa reduce, in portum rec

Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eius q Messanae erant, Tib. Sempronius consul Messanam ven ei fretum intranti rex Hiero classem armatam ornatamqu obviam duxit, transgressusque ex regia in praetorian navem gratulatus sospitem cum exercitu et navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum, statum deinde insulae et Carthaginiensium conata exposuit, pollicitusque est, [ut] quo animo priore bello populum Romanum iuvenis adiuvisset, eo senem adiuturum, frumentum vestimentaque sese legionibus consulis sociisque navalibus gratis praebiturum: grande periculum Lilybaeo maritimisque civitatibus esse, et quibusdam volentibus novas res fore. ob haec consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybaeum classe peteret. et rex regiaque classis una profecti. navigantes inde pugnatum ad Lilybaeum fusasque et captas hostium naves accepere. LI. A Lilybaeo consul Hierone cum classe regia dimisso relictoque praetore ad tuendam Siciliae oram ipse in insulam Melitam, quae a Carthaginiensibus tenebatur, traiecit. advenienti Hamilcar Gisgonis filius praefectus praesidii cum paulo minus duobus milibus militum oppidumque cum insula traditur. inde post paucos dies reditum Lilybaeum, captivique et a consule et a praetore praeter insignes nobilitate viros sub corona venierunt. postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani, quia fama erat stare ibi Punicam classem, traiecit; nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. iam forte transmiserant ad vastandam Italiae oram, depopulatoque Viboniensi agro urbem etiam terrebant. repetenti Siciliam consuli exscensio hostium in agrum Viboniensem facta nuntiatur, litteraeque ab senatu de transitu in Italiam Hannibalis, et ut primo quoque tempore collegae ferret auxilium missae traduntur. multis simul anxius curis exercitum extemplo in naves impositum Arminum mari supero misit, Sexto Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Viboniensem agrum maritimamque oram Italiae tuendam attribuit, M. Aemilio praetori quinquaginta navium classem explevit. ipse compo-

sitis Siciliae rebus decem navibus or
Ariminum pervenit. inde cum exercitu
Trebiam flumen collegae coniungitur.

LII. Iam ambo consules et quidqu
rium erat Hannibali oppositum aut il
posse Romanum imperium aut spem
satis declarabat. tamen consul alter eq
et vulnere suo deminutus trahi rem
animi alter eoque ferocior nullam dilat
quod inter Trebiam Padumque agri est
bant, in duorum praepotentium populor
ambiguum favorem haud dubie gratiam
tes. id Romani, modo ne quid moverint,
nus periniquo animo ferebat, ab Gallis
ad liberandos eos dictitans. ob eam iran
militem aleret, duo milia peditum et mi
das plerosque, mixtos quosdam et Gallos
deinceps agrum usque ad Padi ripas iu
Galli, cum ad id dubios servassent anim
ctoribus iniuriae ad vindices futuros de
ad consulem missis auxilium Romanor
miam cultorum fidem in Romanos labc
nelio nec causa nec tempus agendae rei
ctaque ei gens erat cum ob infida multa
alia vetustate obsolevissent, ob recente
diam: Sempronius contra continendis
ximum vinculum esse primos quosque
defensos censebat. tum collega cunctant
mille peditum iaculatoribus ferme admi
dum Gallicum agrum trans Trebiam mitt
compositos ad hoc graves praeda pler
natos invasissent, ingentem terrorem cae
usque ad castra stationesque hostium f
titudine effusa pulsi rursus subsidio
restituere. varia inde pugna sequentes
ad extremum aequassent certamen, mai
Romano fama victoriae fuit.

LIII. Ceterum nemini omnium mai

ipsi consuli videri: gaudio efferri, qua parte copia
alter consul victus foret, ea se vicisse. restitutos ac
fectos militibus animos, nec quemquam esse praeter
legam qui dilatam dimicationem vellet: eum animo ma
quam corpore aegrum memoria vulneris aciem ac
horrere. sed non esse cum aegro senescendum. q
enim ultra differri aut teri tempus? quem tertium con
lem, quem alium exercitum exspectari? castra Carth
niensium in Italia ac prope in conspectu urbis esse. non
ciliam ac Sardiniam victis ademptas, nec cis Hiberum
spaniam peti, sed solo patrio terraque, in qua geniti for
pelli Romanos. „quantum ingemiscant" inquit „patres
stri circa moenia Carthaginis bellare soliti, si videant n
progeniem suam, duos consules consularesque exercit
in media Italia paventis intra castra; Poenum, quod in
Alpis Apenninumque agri sit, suae dicionis fecisse:" ha
adsidens aegro collegae, haec in praetorio prope conti
nabundus agere. stimulabat et tempus propinquum con
tiorum, ne in novos consules bellum differretur, et occ
sio in se unum vertendae gloriae, dum aeger collega er
itaque nequiquam dissentiente Cornelio parari ad pr
pinquum certamen milites iubet.

Hannibal cum, quid optimum foret hosti, cerner
vix ullam spem habebat temere atque improvide quicqua
consules acturos. cum alterius ingenium, fama priu
deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, fer
ciusque factum prospero cum praedatoribus suis cert
mine crederet, adesse gerendae rei fortunam haud diff
debat. cuius ne quod praetermitteret tempus, sollicitu
intentusque erat, dum tiro hostium miles esset, dum me
liorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum
animi vigerent, quorum ingentem multitudinem scieba
segnius secuturam, quanto longius ab domo traherentu
cum ob haec taliaque speraret propinquum certamen, e
facere, si cessaretur, cuperet, speculatoresque Galli, a
ea exploranda, quae vellet, tutiores, quia in utrisqu
castris militabant, paratos pugnae esse Romanos rettu
lissent, locum insidiis circumspectare Poenus coepit

LIV. Erat in medio rivus peraltis utrimque claus
et circa obsitus palustribus herbis et, quibus incul
vestiuntur, virgultis vepribusque. quem ubi equi
que tegendo satis latebrosum locum circumvec
oculis perlustravit, „hic erit locus“ Magoni
„quem teneas. delige centenos viros ex omni ped
equite, cum quibus ad me vigilia prima venias: r
pora curare tempus est“. ita praetorium missu
cum delectis Mago aderat. „robora virorum ce
quit Hannibal; „sed uti numero etiam non anir
valeatis, singulis vobis novenos ex turmis man
vestri similes eligite. Mago locum monstrabit,
sideatis: hostem caecum ad has belli artes hab
mille equitibus Magoni mille peditibus dimissis,
prima luce Numidas equites transgressos Trebi
obequitare iubet hostium portis, iaculandoque ir
elicere ad pugnam hostem, iniecto deinde
cedendo sensim citra flumen pertrahere. hae
Numidis: ceteris ducibus peditum equitumq
ptum, ut prandere omnes iuberent, armatos dei
tisque equis signum exspectare.

Sempronius ad tumultum Numidarum prim
equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex
tum, postremo omnes copias ad destinatum ia
silio avidus certaminis eduxit. erat forte brur
et nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque
propinquitate etiam fluminum ac paludium
ad hoc raptim eductis hominibus atque equis
ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus a
caloris inerat, et quidquid aurae fluminis a
bant, adflabat acrior frigoris vis. ut vero ref
midas insequentes aquam ingressi sunt — e
ribus tenus aucta nocturno imbri — tum uti
rigere omnibus corpora, ut vix armorum ten
tentia esset, et simul lassitudine et proced
fame etiam deficere. LV. Hannibalis interi
bus ante tentoria factis olooque per manipu
rent artus, misso, et cibo per otium capt

gressos flumen hostis nuntiatum est, alacer animis corporibusque arma capit atque in aciem procedit. Baliares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme milia hominum; dein graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat. in cornibus circumfudit decem milia equitum, et ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. consul effusos sequentes equites, cum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato revocatos circumdedit peditibus. duodeviginti milia Romani erant, socium nominis Latini viginti, auxilia praeterea Cenomanorum: ea sola in fide manserat Gallica gens. iis copiis concursum est. proelium a Baliaribus ortum est; quibus cum maiore robore legiones obsisterent, deductae propere in cornua leves armaturae sunt, quae res efficit ut equitatus Romanus extemplo urgeretur: nam cum vix iam per se resisterent decem milibus equitum quattuor milia et fessi integris plerisque, obruti sunt insuper velut nube iaculorum a Baliaribus coniecta. ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus, equis maxime non visu modo sed odore insolito territis, fugam late faciebant. pedestris pugna par animis magis quam viribus erat, quas recentis Poenus paulo ante curatis corporibus in proelium attulerat: contra ieiuna fessaque corpora Romanis et rigentia gelu torpebant. restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum: sed et Baliares pulso equite iaculabantur in latera et elephanti iam in mediam peditum aciem sese tulerant, et Mago Numidaeque, simul latebras eorum improvida praeterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu immota acies, maxime praeter spem omnium adversus elephantos. eos velites ad id ipsum locati verrutis coniectis et avertere et insecuti aversos sub caudis, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant: LVI. trepidantisque inde et prope iam in suos consternatos media acie in extremam ad sinistrum cornu adversus Gallos auxiliares agi iussit Hannibal: ii extemplo haud dubiam fecere fugam, eoque novus terror additus

in hiberna rediit. creati consules Cn. Servilius et C. Flaminius.

Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, et ut quaeque iis impeditiora erant, Celtiberis Lusitanisque. omnes igitur undique clausi commeatus erant, nisi quos Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit et opere magno munitum et valido firmatum praesidio. ejus castelli expugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Hannibal, cum plurimum in celando incepto adeo effectum spei habuisset, nocte adortus non fefellit vigiles. tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiae quoque audiretur. itaque sub lucem cum equitatu consul ad erat iussis quadrato agmine legionibus sequi. equestre interim proelium commissum; in quo quia saucius Hannibal pugnae excessit, pavore hostibus iniecto defensum egregie praesidium est. paucorum inde dierum quiete sumpta et vixdum satis percurato vulnere ad Victumvias oppugnandae ire pergit. id emporium Romanis Gallico bello fuerat munitum; inde locum frequentaverant accolae mixti undique ex finitimis populis; et tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. huius generis multitudo famarum impigre defensi ad Placentiam praesidii accensa nihil arreptis obviam Hannibali procedit. magis agmina militi acies in via concurrerunt; et, cum ex altera parte um praeter inconditam turbam esset, in altera et dux et duci miles fidens, ad triginta quinque milia hominum a paucis fusa. postero die deditione facta praesidium intra moenia accepere; iussique arma tradere cum dicto paruissent, signum repente victoribus datur, ut tamquam vi captam urbem diriperent. neque ulla, quae in tali re memorabilis scribentibus videri solet, praetermissa clades est: adeo omnis libidinis crudelitatisque et inhumanae superbiae editum in miseros exemplum est. hae fuerunt hibernae expeditiones Hannibalis.

LVIII. Haud longi inde temporis, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est, et ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis in Etruriam ducit, eam

ribus in vallo portisque positis ceteros confertos in castra recepit, intentosque signum ad erumpendum ctare iubet. iam nona ferme diei hora erat, cum Rom nequiquam fatigato milite, postquam nulla spes era tiundi castris, signum receptui dedit. quod ubi Han accepit, laxatamque pugnam et recessum a castris extemplo equitibus dextra laevaque emissis in ho ipse cum peditum robore mediis castris erupit. p raro magis ulla saeva et utriusque partis pernicie cl fuisset, si extendi eam dies in longum spatium siv nox accensum ingentibus animis proelium diremit. it acrior concursus fuit quam caedes; et sicut aequata pugna erat, ita clade pari discessum est. ab neutra sexcentis plus peditibus et dimidium eius equitum ce sed maior Romanis quam pro numero iactura fuit, equestris ordinis aliquot et tribuni militum quinq praefecti sociorum tres sunt interfecti. secundum pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam cessit. venienti in Ligures Hannibali per insidias cepti duo quaestores Romani, C. Fulvius et L. Lucr cum duobus tribunis militum et quinque equestris o senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore c pacem societatemque crederet, traduntur.

LX. Dum haec in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio in Hispaniam cum classe et exercitu missus ostio Rhodani profectus Pyrenaeosque montes vectus Emporiis appulisset classem, exposito ibi orsus a Lacetanis omnem oram usque ad Hiberum flumen partim renovandis societatibus partim novis instituendis Romanae dicionis fecit. inde conciliata facilitatis tiaeque fama non ad maritimos modo populos sed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores iam gentes valuit; nec pax modo apud eos sed societas etiam armorum parata est, validaeque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptae sunt. Hannonis cis Hiberum provincia erat: eum reliquerat Hannibal ad regionis eius praesidium. itaque, priusquam alienarentur omnia, obviam eundum ratus castris in conspectu hostium positis i

eduxit. nec Romano differendum cert
qui sciret cum Hannone et Hasdruba
esse, malletque adversus singulos s
versus duos simul rem gerere. nec r
dimicatio fuit: sex milia hostium cae
praesidio castrorum. nam et castra ex
ipse dux cum aliquot principibus ca
propinquum castris oppidum expugnat
oppidi parvi pretii rerum fuit, supell
lium mancipiorum: castra militem ditav
exercitus qui victus erat, sed et eius q
in Italia militabat, omnibus fere caris
impedimenta ferentibus essent, citra P

LXI. Priusquam certa huius cladi
transgressus Hiberum Hasdrubal cum
tum mille equitum tamquam ad primun
norum occursurus, postquam perdit
amissaque castra accepit, iter ad mar
procul Tarracone classicos milites nav
gos palantesque per agros, quod ferm
res neglegentiam creent, equite pas
magna caede, maiore fuga ad naves c
tius circa ea loca morari ausus, ne ab
retur, trans Hiberum sese recepit. e
famam novorum hostium agmine acto
praefectos navium animadvertisset, pr
modico relicto Emporias cum classe
gresso eo Hasdrubal aderat, et Ilergetu
sides Scipioni dederat, ad defectione
eorum ipsorum iuventute agros fideliu
rum vastat. excito deinde Scipione h
Hiberum rursus cedit agro. Scipio re
defectionis Ilergetum gentem cum infe
sisset, compulsis omnibus Atanagrum
eius populi erat, circumsedit, intraque
ribus quam ante obsidibus imperatis,
etiam multatos in ius dicionemque rece
tanos prope Hiberum, socios et ipsos P

atque urbe eorum obsessa Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte haud procul iam urbe, cum intrare vellent, excepit insidiis. caesa ad duodecim milia; exuti prope omnes armis domos passim palantes per agros diffugere. nec obsessos alia ulla res quam iniqua oppugnantibus hiems tutabatur. triginta dies obsidio fuit, per quos raro umquam nix minus quattuor pedes alta iacuit; adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola ignibus aliquotiens coniectis ab hoste etiam tutamentum fuerit. postremo, cum Amusicus princeps eorum ad Hasdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

LXII. Romae aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta, aut, quod evenire solet motis semel in religionem animis, multa nuntiata et temere credita sunt; in quis ingenuum infantem semenstrem in foro olitorio triumphum clamasse; et foro boario bovem in tertiam contignationem sua sponte escendisse atque inde tumultu habitatorum territum sese deiecisse; et navium speciem de caelo adfulsisse; et aedem Spei, quae est in foro olitorio, fulmine ictam; et Lanuvii hastam se commovisse et corvum in aedem Iunonis devolasse atque in ipso pulvinario consedisse; et in agro Amiternino multis locis hominum specie procul candida veste visos nec cum ullo congressos; et in Piceno lapidibus pluvisse; et Caere sortes extenuatas; et in Gallia lupum vigili gladium ex vagina raptum abstulisse. ob cetera prodigia libros adire decemviri iussi: quod autem lapidibus pluvisset in Piceno, novemdiale sacrum edictum, et subinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. iam primum omnium urbs lustrata est, hostiaeque maiores quibus editum est diis caesae, et donum ex auri pondo quadraginta Lanuvium Iunoni portatum est; et signum aeneum matronae Iunoni in Aventino dedicaverunt; et lectisternium Caere, ubi sortes attenuatae erant, imperatum; et supplicatio Fortunae in Algido: Romae quoque et lectisternium Iuventati et supplicatio ad aedem Herculis nominatim, deinde universo populo circa omnia pulvinaria indicta; et Genio

maiores hostiae caesae quinque; et C. Atilius Serranus praetor vota suscipere iussus, si in decem annos res publica eodem stetisset statu. haec procurata votaque ex libris Sibyllinis magna ex parte levaverant religione animos.

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui hae legiones quae Placentiae hibernabant sorte evenerant, edictum et litteras ad consulem misit, ut is exercitus idibus Martiis Arimini adesset in castris. huic in provincia consulatum inire consilium erat, memori veterum certaminum cum patribus, quae tribunus plebis et quae postea consul prius de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; invisus etiam patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum atque uno patrum adiuvante C. Flaminio tulerat, ne quis senator cuive senator pater fuisset maritimam navem, quae plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. id satis habitum ad fructus ex agris vectandos: quaestus omnis patribus indecorus visus. res per summam contentionem acta invidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem apud plebem alterumque inde consulatum peperit. ob haec ratus auspiciis ementiendis Latinarumque feriarum mora et consularibus aliis impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere privatus clam in provinciam abiit. ea res ubi palam facta est, novam insuper iram infestis iam ante patribus movit: non cum senatu modo sed iam cum diis immortalibus C. Flaminium bellum gerere. consulem ante inauspicato factum revocantibus ex ipsa acie diis atque hominibus non paruisse; nunc conscientia spretorum et Capitolium et sollemnem votorum nuncupationem fugisse, ne die initi magistratus Iovis optimi maximi templum adiret; ne senatum invisus ipse et sibi uni invisum videret consuleretque; ne Latinas indiceret Iovique Latiari sollemne sacrum in monte faceret; ne auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus in provinciam iret. lixae modo sine insignibus, sine lictoribus profectum clam, furtim, haud aliter quam si

exsilii causa solum vertisset. magis pro maiestate vide-
licet imperii Arimini quam Romae magistratum initurum,
et in diversorio hospitali quam apud penates suos prae-
textam sumpturum. revocandum universi retrahendum-
que censuerunt, et cogendum omnibus prius praesentem
in deos hominesque fungi officiis quam ad exercitum et
in provinciam iret. in eam legationem — legatos enim
mitti placuit — Q. Terentius et M. Antistius profecti nihilo
magis eum moverunt quam priore consulatu litterae mo-
verant ab senatu missae. paucos post dies magistratum
iniit, immolantique ei vitulus iam ictus e manibus sacri-
ficantium sese cum proripuisset, multos circumstantes
cruore respersit. fuga procul etiam maior apud ignaros,
quid trepidaretur, et concursatio fuit. id a plerisque in
omen magni terroris acceptum. legionibus inde duabus a
Sempronio prioris anni consule, duabus a C. Flaminio prae-
tore acceptis in Etruriam per Apennini tramites exercitus
duci est coeptus.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXII.

EPITOME. Hannibal per continuas vigilias in paludibus oculo amis-
so venit in Etruriam; per quas paludes quadriduo et tribus noctibus
bus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, vir temerarius,
rius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis quae
tolli non poterant, et ab equo quem conscenderat per caput devo-
lutus, insidiis ab Hannibale circumventus ad Trasumenum la-
cum exercitu caesus est. sex millia, quae eruperant, fide
barbale data perfidia Hannibalis vincta sunt. cum ad nuntium
dis Romae luctus esset, duae matres ex insperato receptis
gaudio mortuae sunt. ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver-
crum votum. cum deinde Q. Fabius Maximus dictator adver-
Hannibalem missus nollet acie cum eo confligere, ne contra fer-
cum tot victoriis hostem territum adversis proeliis militem puga-

committeret, et opponendo se tantum conatus Hannibalis impedi-
ret, M. Minucius magister equitum, ferox et temerarius, criminando
dictatorem tamquam segnem et timidum effecit, ut populi iussu ae-
quaretur ei cum dictatore imperium; divisoque exercitu cum ini-
quo loco conflixisset et in magno discrimine legiones eius essent,
superveniente cum exercitu Fabio Maximo discrimine liberatus
est. quo beneficio victus castra cum eo coniunxit et patrem eum
salutavit, idemque facere milites iussit. Hannibal vastata Campa-
nia inter Casilinum oppidum et Calliculam montem a Fabio clausus
sarmentis ad cornua boum adligatis et incensis praesidium Ro-
manorum, quod Calliculam insidebat, fugavit, et sic transgressus
est saltum. idemque Q. Fabii Maximi dictatoris, cum circumposita
ureret, agro pepercit, ut illum tamquam proditorem suspectum
faceret. Aemilio deinde Paulo et Terentio Varrone consulibus et
ducibus cum magna clade adversus Hannibalem ad Cannas pugna-
tum est, caesaque eo proelio Romanorum quadraginta quinque mi-
lia cum Paulo consule et senatoribus octoginta, consularibus atque
praetoriis et aedilicis triginta. post quam cladem cum a nobilibus
adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda
Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui Africanus
postea nominatus est, stricto super capita deliberantium ferro iu-
ravit pro hoste eum se habiturum qui in verba sua non iurasset,
effecitque ut omnes non relictum iri ab se Italiam iure iurando
adstringerentur. praeterea trepidationem urbis et luctum et res in
Hispania meliori eventu gestas continet. Opimia et Floronia Ve-
stales virgines incesti damnatae sunt. propter paucitatem militum
servorum octo milia armata sunt. captivi, cum potestas esset redi-
mendi, redempti non sunt. Varroni obviam itum, et gratiae actae,
quod de re publica non desperasset.

I. Iam ver appetebat, cum Hannibal ex hibernis mo-
vit, et nequiquam ante conatus transcendere Apenninum
intolerandis frigoribus, et cum ingenti periculo moratus
ac metu. Galli, quos praedae populationumque conciv-
rat spes, postquam pro eo, ut ipsi ex alieno agro rape-
rent agerentque, suas terras sedem belli esse premique
utriusque partis exercituum hibernis viderent, verterunt
retro in Hannibalem ab Romanis odia; petitusque saepe
principum insidiis, ipsorum inter se fraude, eadem levi-
tate qua consenserant consensum indicantium, servatus
erat, et mutando nunc vestem nunc tegumenta capitis er-
rore etiam sese ab insidiis munierat. ceterum hic quoque
ei timor causa fuit maturius movendi exercitum hibernis.

Per idem tempus Cn. Servilius consul Romae ic
Martiis magistratum iniit. ibi cum de re publica rett
set, redintegrata in C. Flaminium invidia est: duo
consules creasse, unum habere. quod enim illi iu:
imperium, quod auspicium esse? magistratus id a d
publicis privatisque penatibus, Latinis feriis actis sa
cio in monte perfecto votis rite in Capitolio nuncu
secum ferre: nec privatum auspicia sequi, nec sine
spiciis profectum in externo ea solo nova atque int
concipere posse. augebant metum prodigia ex plur
simul locis nuntiata: in Sicilia militibus aliquot spic
in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti
pionem, quem manu tenuerat, arsisse, et litora cre
ignibus fulsisse, et scuta duo sanguine sudasse, et n
tes quosdam ictos fulminibus, et solis orbem minui
sum; et Praeneste ardentes lapides caelo cecidisse;
Arpis parmas in caelo visas pugnantemque cum lu
solem; et Capenae duas interdiu lunas ortas, et aqu
Caeretes sanguine mixtas fluxisse fontemque ipsum H
culis cruentis manasse respersum maculis, et Antii n
tentibus cruentas in corbem spicas cecidisse, et Fale
caelum findi velut magno hiatu visum, quaque patue
ingens lumen effulsisse, sortes sua sponte attenuat
unamque excidisse ita scriptam „Mavors telum suum co
cutit"; et per idem tempus Romae signum Martis App
via ac simulacra luporum sudasse, et Capuae specie
caeli ardentis fuisse lunaeque inter imbrem cadentis. in
minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras lan
tas quibusdam factas, et gallinam in marem, gallum
feminam sese vertisse. iis, sicut erant nuntiata, exposit
auctoribusque in curiam introductis consul de religior
patres consuluit. decretum, ut ea prodigia partim mai
ribus hostiis partim lactentibus procurarentur, et uti sup
plicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur
cetera, cum decemviri libros inspexissent, ut ita fieren
quem ad modum cordi esse divis carminibus praefaren
tur. decemvirorum monitu decretum est, Iovi primun
donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret, Iunon

Minervaeque ex argento don
in Aventino Iunonique Sospi
sacrificaretur; matronaeque
ferre cuique commodum ess
Aventinum ferrent, lectister
libertinae et ipsae, unde Fer
niam pro facultatibus suis
decemviri Ardeae in foro m
postremo Decembri iam mer
immolatum est, lectisterniu
lectum senatores straverunt
ac per urbem Saturnalia dier
lusque eum diem festum hab
iussus.

II. Dum consul placan
dilectu dat operam, Hanniba
iam Flaminium consulem Ar
cum aliud longius ceterum c
propiorem viam per palude
per eos dies solito magis inu
— id omne veterani erat robu
rum impedimentis, necubi c
ad usus deessent, primos ir
agminis medium esset, novis
inde cum expeditis Numidis
los, si taedio laboris longaeq
gens, dilaberentur aut subsi
qua modo praeirent duces,
fundas voragines hausti pae
tamen signa sequebantur. C
lapsi neque adsurgere ex vo
pora animis aut animos spe
trahentes membra, alii, ub
procubuissent, inter iument
rientes. maximeque omniu
quadriduum iam et tres noc
tinentibus aquis nihil, ubi
pora, inveniri posset, cumu

incumbebant. innumerorum itinere tuto prostraturu
sim acervi tantum, quod exstaret aqua, quaerent
quietem parvi temporis necessarium cubile dabant
Hannibal, aeger oculis ex verna primum intempe
riante calore frigoraque, elephanto, qui unus sup
rat, quo altius ab aqua exstaret, vectus vigiliis tan
nocturno humore palustrique caelo gravante capu
quia medendi nec locus nec tempus erat, altero
capitur.

III. Multis hominibus immensisque foede amissis
tandem de paludibus emersisset, ubi primum in
potuit, castra locat; certumque per praemissos exp
tores habuit exercitum Romanum circa Arretii me
esse. consulis deinde consilia atque animum et situm
gionum itineraque et copias ad commeatus expedie
et cetera, quae cognosse in rem erat, summa omnia
cura inquirendo exsequebatur. regio erat in primis
liae fertilis, Etrusci campi, qui Faesulas inter Arreti
que iacent, frumenti ac pecoris et omnium copia re
opulenti. consul ferox ab consulatu priore, et non m
legum aut patrum maiestatis sed ne deorum quidem s
metuens: hanc insitam ingenio eius temeritatem fortu
prospero civilibus bellicisque rebus successu alue
itaque satis apparebat nec deos nec homines consul
tem ferociter omnia ac praepropere acturum. quoq
pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare P
nus parat; et laeva relicto hoste Faesulas petens med
Etruriae agro praedatum profectus quantam maxima
vastitatem potest, caedibus incendiisque consuli proc
ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ip
quieturus erat, tum vero, postquam res sociorum an
oculos prope suos ferri agique vidit, suum id dedecu
ratus, per mediam iam Italiam vagari Poenum atque ol
sistente nullo ad ipsa Romana moenia ire oppugnand
ceteris omnibus in consilio salutaria magis quam spe
ciosa suadentibus: collegam exspectandum, ut coniuncti
exercitibus communi animo consilioque rem gererent
interim equitatu auxiliisque levium armorum ab effusa

praedandi licentia hostem cohibendum; iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnaeque cum dedisset, „immo Arretii ante moenia sedeamus“, inquit „hic enim patria et penates sunt. Hannibal emissus e manibus perpopuletur Italiam, vastandoque et urendo omnia ad Romana moenia perveniat, nec ante nos hinc moverimus quam, sicut olim Camillum ab Veiis, C. Flaminium ab Arretio patres acciverint“. haec simul increpans cum ocius signa convelli iuberet et ipse in equum insiluisset, equus repente corruit consulemque lapsum super caput effudit. territis omnibus qui circa erant velut foedo omine incipiendae rei insuper nuntiatur, signum omni vi moliente signifero convelli nequire. conversus ad nuntium „num litteras quoque“ inquit „ab senatu adfers, quae me rem gerere vetant? abi, nuntia, effodiant signum, si ad convellendum manus prae metu obtorpuerit“. incedere inde agmen coepit primoribus, superquam quod dissenserant ab consilio, territis etiam duplici prodigio, milite in vulgus laeto ferocia ducis, cum spem magis ipsam quam causam spei intueretur.

IV. Hannibal quod agri est inter Cortonam urbem Trasumennumque lacum omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum iniurias acuat. et iam pervenerant ad loca nata insidiis, ubi maxime montes Cortonenses Trasumennus subit. via tantum interest perangusta, velut ad id ipsum de industria relicto spatio; deinde paulo latior patescit campus; inde colles adinsurgunt. ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque consideret: Baliares ceteramque levem armaturam post montes circumducit; equites ad ipsas fauces saltus, tumulis apte tegentibus, locat, ut ubi intrassent Romani, obiecto equitatu clausa omnia lacu ac montibus essent.

Flaminius cum pridie solis occasu ad lacum pervenisset, inexplorato postero die vixdum satis certa luce angustiis superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen coepit, id tantum hostium quod ex adverso erat conspexit: ab tergo ac super caput decepere insi-

diae. Poenus ubi, id quod petierat, clausum lacu a[illegible]
tibus et circumfusum suis copiis habuit hostem, [illegible]
omnibus dat simul invadendi. qui ubi, qua cuiq[illegible]
ximum fuit, decucurrerunt, eo magis Romanis su[illegible]
que improvisa res fuit, quod orta ex lacu nebula [illegible]
quam montibus densior sederat, agminaque hosti[illegible]
pluribus collibus ipsa inter se satis conspecta eoq[illegible]
gis pariter decucurrerant. Romanus clamore prius [illegible]
que orto quam satis cerneret, se circumventum ess[illegible]
sit, et ante in frontem lateraque pugnari coeptum est [illegible]
satis instrueretur acies aut expediri arma stringique [illegible]
possent. V. Consul perculsis omnibus ipse satis[illegible]
re trepida, impavidus turbatos ordines, vertente se[illegible]
que ad dissonos clamores, instruit ut tempus loc[illegible]
patitur, et, quacumque adire audirique potest, adho[illegible]
ac stare et pugnare iubet: nec enim inde votis aut i[illegible]
ratione deum sed vi ac virtute evadendum esse. pe[illegible]
dias acies ferro viam fieri, et quo timoris minus si[illegible]
minus ferme periculi esse. ceterum prae strepitu a[illegible]
multu nec consilium nec imperium accipi poterat, ta[illegible]
que aberat ut sua signa atque ordines miles et locu[illegible]
sceret, ut vix ad arma capienda aptandaque pu[illegible]
competeret animus, opprimerenturque quidam one[illegible]
gis his quam tecti. et erat in tanta calligine mai[illegible]
aurium quam oculorum. ad gemitus vulnerum i[illegible]
corporum aut armorum et mixtos strepentium pav[illegible]
que clamores circumferebant ora oculosque. alii [illegible]
tes pugnantium globo illati haerebant, alios rede[illegible]
pugnam avertebat fugientium agmen. deinde, ubi in [illegible]
partis nequiquam impetus capti, et ab lateribus [illegible]
ac lacus, a fronte et ab tergo hostium acies clau[illegible]
apparuitque nullam nisi in dextera ferroque salutis [illegible]
esse, tum sibi quisque dux adhortatorque factus [illegible]
gerendam, et nova de integro exorta pugna est, no[illegible]
ordinata per principes hastatosque ac triarios, nec [illegible]
signis antesignani, post signa alia pugnaret acies, n[illegible]
in sua legione miles aut cohorte aut manipulo esset; [illegible]
conglobat et animus suus cuique ante aut post pugn[illegible]

ordinem dabat; tantusque fuit ard
entus pugnae animus, ut eum mo
rum urbium Italiae magnas partes
cursu rapidos amnis, mare flumin
lapsu ingenti proruit, nemo pugnar

VI. Tris ferme horas pugnatur
citer. circa consulem tamen acrior i
eum et robora virorum sequebantur
in parte premi ac laborare senserat
opem: insignemque armis et hoste
et tuebantur cives, donec Insuber
men erat — facie quoque noscitans
„hic est", popularibus suis „qui leg
agrosque et urbem est depopulatus
mam Manibus peremptorum foede c
tisque calcaribus equo per confertiss
impetum facit; obtruncatoque prius
festo venienti obviam obiecerat, c
fixit: spoliare cupientem triarii ob
magnae partis fuga inde primum co
nec montes pavori obstabant: per c
que velut caeci evadunt, armaque e
praecipitantur. pars magna, ubi lo
prima vada paludis in aquam progr
humeris exstare possunt, sese im
inconsultus pavor nando etiam capt
rit, quae ubi immensa ac sine spe e
animis hauriebantur gurgitibus, aut
retro aegerrime repetebant, atque il
hostium equitibus passim trucidabar
primi agminis per adversos hostes er
ignari omnium quae post se agerent
et cum in tumulo quodam constitiss
ac sonum armorum audientes, quae
neque scire nec perspicere prae cal
nata denique re cum incalescente
aperuisset diem, tum liquida iam
perditas res stratamque ostendere f

itaque, ne in conspectos procul immitteretur eques, sublatis raptim signis quam citatissimo poterant agmine se abripuerunt. postero die cum super cetera extrema fame etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si arma tradidissent abire cum singulis vestimentis passurum, sese dediderunt. quae Punica religione servata fides ab Hannibale est, atque in vincula omnes coniecit.

VII. Haec est nobilis ad Trasumennum pugna atque inter paucas memorata populi Romani clades. quindecim milia Romanorum in acie caesa sunt; decem milia sparsa fuga per omnem Etruriam aversis itineribus urbem petiere. duo milia quingenti hostium in acie, multi postea utrimque ex vulneribus periere. multiplex caedes utrimque facta traditur ab aliis: ego, praeterquam quod nihil haustum ex vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi, Fabium aequalem temporibus huius belli potissimum auctorem habui. Hannibal captivorum, qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum cum sepeliri iussisset, Flaminii quoque corpus funeris causa magna cum cura inquisitum non invenit.

Romae ad primum nuntium cladis eius cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. matronae vagae per vias, quae repens clades adlata quaeve fortuna exercitus esset, obvios percunctantur. et cum frequentis contionis modo turba in conditium et curiam versa magistratus vocaret, tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius praetor „pugna" inquit „magna victi sumus"; et quamquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt consulem cum magna parte copiarum caesum, superesse paucos aut fuga passim per Etruriam sparsos aut captos ab hoste. quot casus exercitus victi fuerant, tot in curas dispertiti animi eorum erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium, quae cuiusque suorum fortuna esset. nec quisquam satis cer-

tum habet, quid aut speret aut tim
ceps aliquot diebus ad portas maior
virorum multitudo stetit, aut suoru
de iis opperiens; circumfundebant
tes, neque avelli, utique ab notis, p
inquisissent poterant. inde vario
ab nuntiis cerneres, ut cuique laet
tur, gratulantisque aut consolantis
cumfusos. feminarum praecipue e
et luctus. unam in ipsa porta sosp
in complexu eius exspirasse feru
filii falso nuntiata erat, maestam
mum conspectum redeuntis filii
tam. senatum praetores per dies
ad occidentem solem in curia retin
nam duce aut copiis quibus re
posset.

VIII. Priusquam satis certa
alia nuntiatur clades, quattuor mil
tenio propraetore missa ad colleg
in Umbria, quo post pugnam ad
averterant iter, ab Hannibale circu
varie homines adfecit: pars occup
animis levem ex comparatione pri
equitum iacturam; pars non id
aestimare, sed ut in adfecto corpo
magis quam valido gravior sentire
adfectae civitati quodcumque adve
magnitudine sed viribus extenuatis
gravaret pati possent, aestimandu
medium iam diu neque desideratum
torem dicendum, civitas confugit.
erat, a quo uno dici posse videbat
armis Punicis Italiam facile erat a
mitti, nec dictatorem populus crea
quam ante eam diem factum erat,
creavit Q. Fabium Maximum et mag
nucium Rufum; hisque negotium ab

ros turresque urbis firmarent et praesidia quibus locis videretur, pontesque rescinderen pro urbe ac penatibus dimicandum esse, qua tueri nequissent.

IX. Hannibal recto itinere per Umbriam Spoletium venit. inde cum perpopulato agro pugnare adortus esset, cum magna caede suor sus, coniectans ex unius coloniae haud nimis temptatae viribus, quanta moles Romanae urbis agrum Picenum avertit iter, non copia solum om ris frugum abundantem, sed refertum praeda, qua avidi atque egentes rapiebant. ibi per dies ali tiva habita, refectusque miles hibernis itineribus stri via proelioque magis ad eventum secundo qu aut facili adfectus. ubi satis quieti datum praeda pulationibus magis quam otio aut requie gaude profectus Praetutianum- Hadrianum agrum, Mars Marrucinosque et Pelignos devastat circaque Ar Luceriam proximam Apuliae regionem. Cn. Servilio sul levibus proeliis cum Gallis actis et uno oppido bili expugnato postquam de collegae exercitusque audivit, iam moenibus patriae metuens, ne abes discrimine extremo, ad urbem iter intendit.

Q. Fabius Maximus dictator iterum quo die r stratum iniit vocato senatu, ab diis orsus, cum edocu patres plus neglegentia caerimoniarum auspiciorum quam temeritate atque inscitia peccatum a G. Flaminio c sule esse, quaeque piacula irae deum essent ipsos d consulendos esse, pervicit ut, quod non ferme decerni nisi cum tetra prodigia nuntiata sunt, decemviri libi Sibyllinos adire iuberentur. qui inspectis fatalibus lib rettulerunt patribus, quod eius belli causa votum Ma foret, id non rite factum de integro atque amplius faciu dum esse, et Iovi ludos magnos et aedes Veneri Erucina ac Menti vovendas esse, et supplicationem lectisternium que habendum, et ver sacrum vovendum, si bellatur prospere esset, resque publica in eodem quo ante bellum fuisset statu permansisset. senatus, quoniam Fabium belli

ira occupatura esset, M. Aemilium prae
ontifi cum sententia omnia ea ut mature
et. X. His senatus consultis perfectis
ilus pontifex maximus consulente col
mni m primum populum consulendum d
et, iussu populi voveri non posse.
er lica populus: „velitis iubeatisne haec
ut populi Romani Quiritium ad quir
n stet, ut velim, eamque salvam serv
quod duellum populo Romano cum
s aeque duella cum Gallis sunt qui cis
onum duit populus Romanus Quiritiu
erit ex suillo ovillo caprino bovillo gr
fana erunt, Iovi fieri ex qua die senatu
serit. qui faciet, quando volet quaque
quo modo faxit, probe factum esto.
fieri oportebit, profanum esto neque s
rumpet occidetve insciens, ne fraus es
ne populo scelus esto, neve cui clepti
faxit insciens, probe factum esto. si
servus sive liber faxit, probe factur
senatus populusque iusserit fieri ac f
lutus liber esto". eiusdem rei causa
trecentis triginta tribus milibus trec
triente, praeterea bubus Iovi trecent
bubus albis atque ceteris hostiis.
supplicatio edicta; supplicatumque
ac liberis non urbana multitudo ta
etiam quos in aliqua sua fortuna
tingebat cura. tum lectisternium
decemviris sacrorum curantibus.
spectu fuerunt: Iovi ac Iunoni
ac Minervae, tertium Marti ac
ac Dianae, quintum Vulcano ac
rio et Cereri. tum aedes votae.
Q. Fabius Maximus dictator vovi
libris editum erat, ut is voveret cu
in civitate esset. Menti aedem T.

XI. Ita rebus divinis peractis tum de bello reque de publica dictator rettulit, quibus quotve legionibus victori hosti obviam eundum esse patres censerent. decretum ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet; scriberet praeterea ex civibus sociisque quantum equitum ac peditum videretur; cetera omnia ageret faceretque ut e re publica duceret. Fabius duas legiones se adiecturum ad Servilianum exercitum dixit. iis per magistrum equitum scriptis Tibur diem ad conveniendum edixit. edictoque proposito, ut, quibus oppida castellaque immunita essent, ut ii commigrarent in loca tuta; ex agris quoque demigrarent omnis regionis eius, qua iturus Hannibal esset, tectis prius incensis ac frugibus corruptis, ne cuius rei copia esset: ipse via Flaminia profectus obviam consuli exercituque cum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset agmen consulemque cum equitibus ad se progredientem, viatorem misit qui consuli nuntiaret ut sine lictoribus ad dictatorem veniret. qui cum dicto paruisset congressusque eorum ingentem speciem dictaturae apud cives sociosque vetustate iam prope oblitos eius imperii fecisset, litterae ab urbe adlatae sunt, naves onerarias commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes a classe Punica circa portum Cosanum captas esse. itaque extemplo consul Ostiam proficisci iussus, navibusque, quae ad urbem Romanam aut Ostiae essent, completis milite ac navalibus sociis persequi hostium classem ac litora Italiae tutari. magna vis hominum conscripta Romae erat; libertini etiam, quibus liberi essent et aetas militaris, in verba iuraverant. ex hoc urbano exercitu qui minores quinque et triginta annis erant in navis impositi, alii ut urbi praesiderent relicti.

XII. Dictator exercitu consulis accepto a Fulvio Flacco legato per agrum Sabinum Tibur, quo diem ad conveniendum edixerat novis militibus, venit. inde Praeneste ac transversis limitibus in viam Latinam est egressus, unde itineribus summa cum cura exploratis ad hostem ducit nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunae se commissurus. quo primum die haud procul Arpis

in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Poenus educeret in aciem copiam e pugnandi faceret. sed ubi quieta omnia apud hostes castra ullo tumultu mota videt, increpans quidem, victos tandem illos Martios animos Romanis debellatumque et concessum propalam de virtute ac gloria esse, in castra rediit, ceterum cum duce haudquatacita cura animum incensus, quod futura sibi res esset, quam Flaminio Sempronioque similem Hannibali duparem quam Flaminio Sempronioque similem Hannibali duidem non vim dictac tum demum edocti malis Romani hauddum expertus cem quaesissent. et prudentiam quidem crebro castra potoris extemplo timuit: constantiam coepit; et modo agitare ac temptare animum movendo modo repente in alipulandoque in oculis eius agros sociorum abiit, quo flexu viae, si excipere degressum in aequum posset, occultus obsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum neque congrederetur. castris, nisi quantum usus necessarius cogeret, tenebatur miles; pabulum et ligna nec pauci petegebant nec passim; equitum levisque armaturae statio, combant posita instructaque in subitos tumultus, et suo militi tuta omnia et infesta effusis hostium populatoribus praebebat; neque universo periculo summa rerum committebatur, et parva momenta levium certaminum ex tuto coeptorum finitimo receptu adsuefaciebant territum pristinis cladibus militem minus iam tandem aut virtutis aut fortunae paenitere suae. sed non Hannibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat quam magistrum equitum, qui nihil aliud quam quod impar erat imperio morae ad rem publicam praecipitandam habebat, ferox rapidusque in consiliis ac lingua immodicus. primo inter paucos, dein propalam in vulgus pro cunctatore segnem pro timidum, adfingens vicina virtutibus vitia, compellabat; premendoque superiorem, quae pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit, sese extollebat.

XIII. Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit, Beneventanum depopulatur agrum, si[illegible] urbem capit, irritat etiam de industria ducem, [illegible]

indignitatibus et cladibus sociorum detrahere ad aequum certamen possit. inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasumennum capti ab Hannibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis iam tum illecti donis promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. hi nuntiantes, si in Campaniam exercitum admovisset, Capuae potiendae copiam fore, cum res maior quam auctores esset, dubium Hannibalem alternisque fidentem ac diffidentem tamen ut Campanos ex Samnio peteret moverunt. monitos, ut etiam atque etiam promissa rebus adfirmarent, iussosque cum pluribus et aliquibus principum redire ad se dimisit. ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat, edoctus a peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurum. sed Punicum abhorrens ab Latinorum nominum pronuntiatione os Casilinum pro Casino dux ut acciperet fuit; aversusque ab suo itinere per Allifanum Caiatinumque et Calenum agrum in campum Stellatem descendit. ubi cum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum esset. cum is Casilini eo die mansurum eum dixisset, tum demum cognitus est error, et Casinum longe inde alia regione esse; virgisque caeso duce et ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum praedatum dimisit. usque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius Numidae fecerunt: nec tamen is terror, cum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit, videlicet quia iusto et moderato regebantur imperio, nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.

XIV. Ut vero, postquam ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebatur amoenissimus Italiae ager villaeque passim incendiis fumabant per iuga Massici montis Fabio ducente, tum prope de integro seditio accensa. quieti fuerant enim per paucos dies, quia, cum celerius solito ductum agmen esset, festinari ad prohibendam po-

pulationibus Campaniam crediderunt u
iuga Massici montis ventum, et hostes
Falerni agri colonorumque Sinuessae t
ulla erat mentio pugnae, „spectatumne
cius „ut rem fruendam oculis, sociorum
dia," venimus? nec si nullius alterius, r
dem horum pudet, quos Sinuessam col
miserunt, ut ab Samnite hoste tuta hae
nunc non vicinus Samnis urit sed Poen
tremis orbis terrarum terminis nostra
cordia iam huc progressus? tantum p
patribus nostris, ut praeter quam nu
Punicas vagari classes dedecus esse ir
eam nunc plenam hostium Numidaru
iam factam videamus? qui modo Sagu
dignando non homines tantum sed foe
mus, scandentem moenia Romanae c
laeti spectamus. fumus ex incendiis vi
in oculos atque ora venit; strepunt au
rantium sociorum, saepius nos quam d
opem: nos hic pecorum modo per ae
que calles exercitum ducimus condit
si hoc modo peragrando cacumina
recipere a Gallis urbem voluisset, quo
nobis dictator unicus in rebus adfecti
ab Hannibale recuperare parat, Ga
quam vereor ne sic cunctantibus nob
nis totiens servaverint maiores nost
Romanus, quo die dictatorem eum e
iussuque populi dictum Veios adlatu
tis altum Ianiculum, ubi sedens pros
scendit in aequum atque illo ipso di
nunc busta Gallica sunt, et postero
dit Gallorum legiones. quid? post
Furculas Caudinas ab Samnite hoste
mus, utrum tandem L. Papirius Cur
lustrando, an Luceriam premendo o
sendo victorem hostem depulsum a

iugum superbo Samniti imposuit? modo C. Lutatio quam alia res quam celeritas victoriam dedit, quod postero die quam hostem vidit, classem gravem commeatibus, imperitam suomet ipsam instrumento atque apparatu, oppressit? stultitia est sedendo aut votis debellari credere posse: armari copias oportet deducendas in aequum, ut vir cum viro congrediaris. audendo atque agendo res Romanas crevit, non his segnibus consiliis, quae timidi cauta vocant". haec velut contionanti Minucio circumfundebantur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, et ad auxilitaris suffragii res esset, haud dubie ferebant Minucium Fabio duci praelaturos.

XV. Fabius pariter inter suos haud minus quam hostes intentus, prius ab illis invictum animum praestitit, quamquam probe scit non in castris modo suis sed etiam Romae infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen tenore eodem consiliorum aestatis reliquum ex traxit, ut Hannibal destitutus ab spe summa ope petiti certaminis iam hibernis locum circumspectaret, qua et regio praesentis erat copiae non perpetuae, arbusta vineaeque et consita omnia magis amoenis quam necessariis fructibus. haec per exploratores relata Fabio. satis sciret per easdem angustias, quibus intraverat cum num agrum, rediturum, Calliculam montem et Casilerum occupat modicis praesidiis, quae urbs Vulturno flumen dirempta Falernum a Campano agro dividit: ipse eumdem exercitum reducit misso exploratum cum quingis gentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino. quadriturba iuvenum audientium saepe ferociter contionati ex magistrum equitum progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit, extemplo occupatus certamine est animus, excidit, atque praecepta dictatoris, qui, quantum tuto posset, progressum prius recipere sese iusserat quam in conspectum hostium veniret. Numidae alii atque alii occursantes refugientesque ad castra prope ipsum cum fatigationem equo-

rum atque hominum pertr
quem summa equestris imp
vectus cum, priusquam ad
tisset hostis, quinque ferme
est fugientis. Mancinus, po
sequi nec spem vidit effugie
proelium rediit omni parte
delecti equitum circumventi
sus cursu Cales primum, i
dictatorem perfugerunt.

Eo forte die Minucius
ad firmandum praesidio salt
artas coactus fauces immine
nus Appiae limite pervenire
coniunctis exercitibus dictat
in viam deferunt, qua Hanni
milia hostes aberant. XVI.
inter bina castra erat agmin
sub ipso constitissent vallo
successit tamen Poenus cum
que. ad lacessendum hoste
sando recipiendoque sese pu
mana acies. lenta pugna e
Hannibalis fuit voluntate. du
hostium cecidere. Inclusus
Casilinum obsessa, cum Cap
tergo divitum sociorum Rom
Poenus inter Formiana saxa
perhorrida situ hibernaturus
fellit suis se artibus peti. ita
dere non posset petendique
superandum esset, necubi
agmen adgrederetur, ludibri
ad frustrandum hostem comm
succedere ad montes statuit.
ratus fuit: faces undique ex
garum atque aridi sarmenti
quos domitos indomitosque

praedam agebat. ad duo milia ferme boum efl
drubalique negotium datum, ut primis tenebri
armentum accensis cornibus ad montis ageret
si posset, super saltus ab hoste insessos. XV
tenebris silentio mota castra, boves aliquanto
acti. ubi ad radices montium viasque angusta
est, signum extemplo datur, ut accensis cornibu
in adversos concitentur montis. et metus ipse
flammae a capite calorque iam ad vivum ad im
nuum adveniens velut stimulatos furore ageb
quo repente discursu haud secus quam silvis n
que accensis omnia circum virgulta ardere; ca
irrita quassatio excitans flammam hominum pas
currentium speciem praebebat. qui ad transitu
insidendum locati erant, ubi in summis montibu
per se quosdam ignes conspexere, circumventos
rati praesidio excessere; qua minime densae n
flammae, velut tutissimum iter petentes summa n
iuga, tamen in quosdam boves palatos a suis gregi
ciderunt. et primo cum procul cernerent, veluti fl
spirantium miraculo attoniti constiterunt; deinde
mana apparuit fraus, tum vero insidias rati esse
maiore metu concitant se in fugam, levi quoque a
rae hostium incurrere. ceterum nox aequato timor
tros pugnam incipientis ad lucem tenuit. intere
agmine Hannibal transducto per saltum et quibusd
ipso saltu hostium oppressis in agro Allifano posuit c

XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius: ceterum
sidias esse ratus et ab nocturno utique abhorrens c
mine suos munimentis tenuit. luce prima sub iugo m
proelium fuit, quo interclusam ab suis levem armat
facile — etenim numero aliquantum praestabant —
mani superassent, nisi Hispanorum cohors ad id ip
remissa ab Hannibale pervenisset. ea adsuetior monti
et ad concursandum inter saxa rupesque aptior at
levior cum velocitate corporum tum armorum habitu ca
pestrem hostem, gravem armis statariumque, pugn
genere facile elusit. ita haudquaquam pari certamine

gressi, Hispani fere omn
suis amissis in castra con
Fabius quoque movit
super Allifas loco alto ac
mnium Romam se petere
lignos populabundus redii
agmen urbemque Romam
nec congrediens. ex Pelig
Apuliam repetens Gereoniu
collapsa ruinis pars moe
dictator in Larinate agro
rum causa Romam revoca
consilio etiam ac prope p
equitum, ut plus consilio
potius ducem quam Sempr
ne nihil actum censeret ex
ficationem hostis, medicos
quam movendo atque age
rem esse ab totiens victore
nuis cladibus respirasse —
magistro equitum Romam e
XIX. Principio aestatis
spania quoque terra mariq
drubal ad eum navium num
paratumque acceperat, de
vium classem Himilconi tr
fectus navibus prope terra
paratus confligere, quacum
currisset. Cn. Scipioni, p
hostem audivit, primo id
terra propter ingentem fan
currere ausus, delecto mi
et triginta navium classe
ab Tarracone die ad stati
stantem ab ostio Hiberi a
siliensium speculatoriae p
nicam stare in ostio flun
itaque ut improvidos inc

terrore opprimeret, sublatis anchoris ad hostem vadi
multas et locis altis positas turris Hispania habet, quibus
et speculis et propugnaculis adversus latrones utuntur.
inde primo conspectis hostium navibus datum signum
Hasdrubali est; tumultusque prius in terra et castris quam
ad mare et ad naves est ortus, nondum aut pulsu remo-
rum strepituque alio nautico exaudito aut aperientibus
classem promunturiis, cum repente eques alius super
alium ab Hasdrubale missus vagos in litore quietosque
in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut proelium
eo die exspectantis, conscendere naves propere atque
arma capere iubet: classem Romanam iam haud procul
portu esse. haec equites dimissi passim imperabant. ipse
Hasdrubal ipse cum omni exercitu aderat, varioque omnis
tumultu strepunt ruentibus in naves simul remigibus eun-
tibusque fugientium magis e terra quam in pugnam alii re-
tium modo. vixdum omnes conscenderant, cum alii tenent
solutis oris in anchoras evehuntur, alii, ne qui agendo
anchoralia incidunt, raptimque omnia praeproperae trepida-
militum apparatu nautica ministeria impediunt, prohibentur.
tione nautarum capere et aptare arma miles sed direxe-
et iam Romanus non appropinquabat modo, ste et proe-
rat etiam in pugnam naves. itaque non ab hoste et
lio magis Poeni quam suomet ipsi tumultu tu bati et tem-
ptata verius pugna quam inita in fugam aversunt classem
et cum adversi amnis os lato agmini et tam multis simul
venientibus haud sane intrabile esset, in litus passim na-
ves egerunt, atque alii vadis alii sicco litore excepti par-
tim armati partim inermes ad instructam per litus aciem
suorum perfugere. duae tamen primo concursu cepitae
erant Punicae naves, quattuor suppressae. XX. Romani
quamquam terra hostium erat, armatamque aciem toto
praetentam in litore cernebant, haud cunctanter insecuti
trepidam hostium classem naves omnes, quae non aut
perfregerant proras litori illisas aut carinas fixerant vadis,
religatas puppibus in altum extraxere, ad quinque et vi-
ginti naves e quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum
eius victoriae fuit, sed quod una levi pugna toto eius oras

mari potiti erant. itaque a
escensio ab navibus in terra
sent captamque diripuissent
atque omnem agrum circa de
Hue iniuncta muro portisque i
Gravis ad Longunticam perv
sparti ad rem nauticam con
satis in usum fuit sublato c
nec continentis modo praeve
insulam transmissum. ibi ur
biduum nequiquam summo la
irritam frustra teri tempus a
lationem agri versi direptis a
iore quam ex continenti pra
recepissent, ex Baliaribus ins
Scipionem venerunt. inde fl
in citeriora provinciae, quo
berum accolunt, multorum
concurrerunt. sed qui vere
facti sint obsidibus datis, pc
viginti. igitur terrestribus qu
manus usque ad saltum Ca
Hasdrubal in Lusitaniam ac

XXI. Quietum inde for
tempus, fuissetque per Poen
quod ipsorum Hispanorum
res sunt ingenia, Mandonius
getum regulus fuerat, post
sere ad maritimam oram, c
pacatum sociorum Romanor
adversus eos tribunus milit
Scipione missi levi certami
fudere omnes occisis quib
parte armis exuta. hic tamen
num Hasdrubalem cis Hibe
traxit. castra Punica in agro
mana ad Novam classem er
avertit bellum. Celtiberi, c

legatos miserant obsidesque dederant Romanis, nunc
misso a Scipione exciti arma capiunt provinciamque Car-
thaginiensium valido exercitu invadunt, tria oppida vi ex-
pugnant. inde cum ipso Hasdrubale duobus proeliis
egregie pugnant, ac quindecim milia hostium occiderunt,
quattuor milia cum multis militaribus signis capiunt.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania P. Scipio in pro-
vinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab
senatu missus cum triginta longis navibus et octo milibus
militum magnoque commeatu advecto. ea classis ingens
agmine onerariarum procul visa cum magna laetitia civium
sociorumque portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi mili-
exposito profectus Scipio fratri se coniungit; ac deinde de
communi animo consilioque gerebant bellum. occupatis
igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello haud cunctanter
Hiberum transgrediuntur, nec ullo viso hoste Sucronem
pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniae traditos
ab Hannibale fama erat modico in arce custodiri praesidio. id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem
omnium Hispaniae populorum animos morabatur, ne
sanguine liberum suorum culpa defectionis luerentur. eo
vinculo Hispaniam vir unus sollertia magis quam fideli
consilio exsolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hispanus,
fidus ante Poenis, tum, qualia plerumque sunt barbaro-
rum ingenia, cum fortuna mutaverat fidem. certum trans-
fugam sine magnae rei proditione veniente ad hostis
nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse
ratus, id agebat ut quam maximum emolumentum novis
sociis esset. circumspectis igitur omnibus, quae fortuna
potestatis eius poterat facere, obsidibus potissimum tra-
dendis animum adiecit, eam unam rem maximae ratus con-
ciliaturam Romanis principum Hispaniae amicitiam. sed
cum iniussu Bostaris praefecti satis sciret nihil obsidium
custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte adgreditur.
castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut adi-
tum ex ea parte intercluderet Romanis. ibi eum in secre-
tum abductum velut ignorantem monet, quo statu sit res.
metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos,

quia procul Romani abessen
Romana esse, arcem tutam p
res. itaque quos metus r
devinciendos esse. miran
odnam id subitum tantae re
des" inquit „in civitates ren
bus, quorum maximum nome
publice populis gratum erit.
habita fides ipsam plerumque
restituendorum domos obsidi
ut opera quoque impensa co
rei suapte natura gratae quant
adiciam". homini non ad ce
ut persuasit, nocte clam progr
conventis quibusdam auxiliari
Scipionem perductus, quid a
accepta dataque ac loco et te
tradendos Saguntum redit. di
cum Bostare mandatis ad re
missus cum se nocte iturum, u
constituisset, ad compositar
custodibus puerorum profect
paratas sua fraude insidias d
ducti: cetera omnia de redd
Bostare constitutum erat, acta
Carthaginiensium nomine sic
Romanorum gratia fuit in re p
thaginiensium fuerat. illos eni
secundis. expertos fortuna et
erat: Romanus primo advent
menti liberalique initium fece
haud frustra videbatur soci
consensu defectionem omnes
mota forent, ni hiems, quae
thaginienses concedere in tec

XXIII. Haec in Hispani
Punici belli gesta, cum in Itali
Romanis sollers cunctatio Fa

balem non mediocri sollicitum cura habebat, tandem
militiae magistrum delegisse Romanos cernentem,
bellum ratione non fortuna gereret, ita contempta
inter civis armatos pariter togatosque, utique postq
absente eo temeritate magistri equitum laeto verius di
rim quam prospero eventu pugnatum fuerat. accesser
duae res ad augendam invidiam dictatoris, una fraude
dolo Hannibalis, quod, cum a perfugis ei monstratus
dictatoris esset, omnibus circa solo aequatis ab
ferrum ignemque et vim omnem hostium abstineri
ut occulti alicuius pacti ea merces videri posset;
ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non exspe
in eo senatus auctoritas est, ad extremum haud amb
in maximam laudem verso. in permutandis captivis,
sic primo Punico bello factum erat, convenerat in
ces Romanum Poenumque, ut quae pars plus re
quam daret, argenti pondo bina et selibras in
praestaret. ducentos quadraginta septem cum
Romanus quam Poenus recepisset, argentumque
debitum saepe iactata in senatu re, quoniam non
luisset patres, tardius rogaretur, inviolatum ab
agrum misso Romam Quinto filio vendidit, fi
publicam impendio privato exsolvit.

Hannibal pro Gereonii moenibus, cuius urbis
atque incensae ab se in usum horreorum haud pa
liquerat tecta, in stativis erat. inde frumentatum
exercitus partes mittebat, cum tertia ipse expedita
tione erat simul castris praesidio et circumspectan
cunde impetus in frumentatores fieret. XXIV. Ro
tunc exercitus in agro Larinati erat. praeerat M
magister equitum profecto, sicut ante dictum est,
bem dictatore. ceterum castra, quae in monte alto
loco posita fuerant, iam in planum deferuntur; a
turque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut
aut in frumentatores palatos aut in castra reli
levi praesidio fieret. nec Hannibalem fefellit cu
mutatam esse belli rationem, et ferocius quam co
rem hostes gesturos. ipse autem — quod mini

crederet — cum hostis propius esset, tertiam
litum frumentatum duabus in castris retentis di
castra ipsa propius hostem movit duo ferme
milia in tumulum hosti conspectum, ut inten
esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutando
inde ei atque ipsis imminens Romanorum castr
apparuit; ad quem capiendum si luce palam fr
haud dubie hostis breviore via praeventurus e
clam missi Numidae ceperunt. quos tenentis l
tempta paucitate Romani postero die cum d
ipsi eo transferunt castra. tum utique exigu
vallum a vallo aberat, et id ipsum tota prope co
Romana acies, simul et per aversa castra [e cas
nibalis] equitatus cum levi armatura emissus i
tatores late caedem fugamque hostium palator
nec acie certare Hannibal ausus, quia tanta pau
castra, si oppugnarentur, tutari poterat. iamqu
Fabii — pars exercitus aberat iam ferme — se
cunctando bellum gerebat, receperatque suos i
castra, quae pro Gereonii moenibus erant. iusta
acie et collatis signis dimicatum quidam auctor
primo concursu Poenum usque ad castra fusu
eruptione facta repente versum terrorem in R
Numerii Decimii Samnitis deinde interventu proel
stitutum. hunc principem genere ac divitiis non
modo, unde erat, sed toto Samnio, iussu dictato
milia peditum mille equites adducentem in cas
tergo cum apparuisset Hannibali, speciem parti
praebuisse novi praesidii cum Q. Fabio ab Roma
ils. Hannibalem insidiarum quoque aliquid timent
cepisse suos, Romanum insecutum adiuvante S
duo castella eo die expugnasse. sex milia hostium
quinque admodum Romanorum. tamen in tam pari
clade famam egregiae victoriae cum vanioribus
magistri equitum Romam perlatam.

XXV. De iis rebus persaepe et in senatu et in
tione actum est. cum laeta civitate dictator unus nih
famae nec litteris crederet; ut vera omnia essent, se

se magis quam adversa timere diceret; tum M. Metellus tribunus plebis id enim ferendum esse negat: non praesentem solum dictatorem obstitisse rei bene gerendae sed absentem etiam gestae obstare, et in ducendo bello ac sedulo tempus terere quo diutius in magistratu sit solusque et Romae et in exercitu imperium habeat: quippe consulum alterum in acie cecidisse, alterum specie classis Punicae persequendae procul ab Italia ablegatum; duos praetores Sicilia atque Sardinia occupatos, quorum neutra hoc tempore provincia praetore egeat; M. Minucium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicae gereret, prope in custodia habitum. itaque hercule non Samnium modo, quo iam tamquam trans Hiberum agro Poenis concessum sit, et Campanum Calenumque et Falernum agrum pervastatos esse, sedente Casilini dictatore et legionibus populi Romani agrum suum tutante. exercitum cupientem pugnare et magistrum equitum clausos prope intra vallum retentos, tamquam hostibus captivis arma adempta. tandem, ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse ac fugasse hostis. quas ob res, si antiquus animus plebei Romanae esset, audaciter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de aequando magistri equitum et dictatoris iure. nec tamen ne ita quidem prius mittendum ad exercitum Q. Fabium, quam consulem in locum C. Flaminii suffecisset. dictator contionibus se abstinuit in actione minime popularis. ne in senatu quidem satis aequis auribus audiebatur tunc, cum hostem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inscientiam ducum acceptas referret; magister equitum, quod contra dictum suum pugnasset, rationem diceret reddendam esse. si penes se summa imperii consiliique sit, prope diem effecturum, ut sciant homines, bono imperatore haud magni fortunam momenti esse, mentem rationemque dominari; et in tempore et sine ignominia servasse exercitum quam multa milia hostium occidisse maiorem gloriam esse. huius generis orationibus frustra habitis et consule

reato M. Atilio Regulo, ne praesens
nicaret, pridie quam rogationis feren
nocte ad exercitum abiit. luce orta cum
esset, magis tacita invidia dictatoris
equitum animos versabat, quam satis
ad suadendum quod vulgo placebat
superante auctoritas tamen rogationi
us est suasor legis C. Terentius Varro,
praetor fuerat, loco non humili solum se
ortus. patrem lanium fuisse ferunt, ipsum i
is, filioque hoc ipso in servilia eius artis m
XXVI. Is iuvenis, ut primum ex eo gener
cunia a patre relicta animos ad spem libera
fecit, togaque et forum placuere, proclam
didis hominibus causisque adversus rem et
rum primum in notitiam populi, deinde ad
venit: quaesturaque et duabus aedilitatib
curuli, postremo et praetura perfunctus ia
tus spem cum attolleret animos, haud par
ram favoris popularis ex dictatoria invidia
plebis unus gratiam tulit. omnes eam rogat
Romae quique in exercitu erant, aequi atqu
ter ipsum dictatorem in contumeliam eius
runt: ipse, qua gravitate animi criminantes
tudinem inimicos tulerat, eadem et populi i
tem iniuriam tulit, acceptisque in ipso itinere li
consulti de aequato imperio, satis fidens h
cum imperii iure artem imperandi aequatam
victo a civibus hostibusque animo ad exerci

XXVII. Minucius vero cum iam ante v
fuisset secundis rebus ac favore vulgi, tum
dice immodesteque non Hannibale magis vict
Q. Fabio gloriari: illum in rebus asperis u
ac parem quaesitum Hannibali, maiorem mi
rem magistro equitum, quod nulla memori
nalium, iussu populi aequatum in eadem civ
magistri equitum virgas ac secures dictatori
que horrere soliti sint. tantum suam felicitat

que enituisse: ergo secuturum se fortunam suam, si dictator in cunctatione ac segnitie deorum hominumque iudicio damnata perstaret. itaque quo die primum congressus est cum Q. Fabio, statuendum omnium primus ait esse, quem ad modum imperio aequato utantur. si optimum ducere aut diebus alternis, aut si maiora intervalla placerent, partitis temporibus alterius summum ius imperiumque esse, ut par hosti non consilio solum sed viribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendae habuisset. Q. Fabio haudquaquam id placere: omnis enim fortunam habituram, quaecumque temeritas collegae habuisset. sibi communicatum cum alio, non ademptum imperium esse. itaque se numquam volentem parte quam posset rerum consilio gerendarum cessurum; nec se tempora aut dies imperii cum eo, exercitum divisurum suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quae posset servaturum. ita obtinuit, ut legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent. prima et quarta Minucii, secunda et tertia Fabio evenerunt. item equites pari numero sociumque et Latini nominis auxilia diviserunt. castris quoque se separari magister equitum voluit.

XXVIII. Duplex inde Hannibali gaudium fuit — neque enim quicquam eorum, quae apud hostes agerentur, eum fallebat et perfugis multa indicantibus et per suos explorantem —: nam et liberam Minucii temeritatem sic suo modo captaturum et sollertiae Fabii dimidium virium decessisse. tumulus erat inter castra Minucii et Poenorum, quem qui occupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti locum facturus. eum non tam capere sine certamine volebat Hannibal, quamquam id operae pretium erat, quam causam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. ager omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia non modo silvestre quicquam sed ne vepribus quidem vestitum habebat; re ipsa natus tegendis insidiis eo magis quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat. et erant in anfractibus cavae rupes, ut quaedam earum duocenos armatos possent capere. in has latebras, quo

[illegible] signa dederant, conversi in hostem vulnera-
que ceperant, nunc omnia adhuc pedum nunc congloba-
tione, ac nunc pauper ma adhuc facta erat victi atque
fugi coniunctim, infrachtaque signa in hostem, cum Pa-
nus occupari cernit, pulsa fuente Hannibale ab se li-
nidum, se ab Fabio victum.

Ita per varios fortunae ductus maiore parte eius
cum in castra redisset, Maroncius convocatis m-
lis „saepe ego“ inquit „audivi milites, cum primum es
virum, qui ipse consulat quid in rem sit, secundum eu
qui bene monenti obedit: qui nec ipse consulere n
alteri parere scit, cum extremi ingenii esse. nobis qu
ium prima animi ingeniique negata sors est, secundi
ac modum teneamus, et dum imperare discimus, pare
prudentiam in animum inducamus. castra cum Fabio iung
mus: ad praetorium eius signa cum contulerimus, t
ego eum parentem appellavero, quod beneficio eius ego
nos ac maiestate eius dignum est, vos, milites, eos, qu
rum vos modo arma dexterae texerunt, patronos salut
bitis, et, si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum
gloriam dies hic dederit“. XXX. Signo dato conclamata
inde, ut colligantur vasa. profecti et agmine incedentes
dictatoris castra in admirationem et ipsum et omnes qu
circa erant converterunt. ut constituta sunt ante tribun
signa, progressus ante alios magister equitum, cum pa
trem Fabium appellasset, circumfusosque militum eiu
totum agmen patronos consalutasset, „parentibus“ inqui
„meis, dictator, quibus te modo nomine, quo fando pos
sum, aequavi, vitam tantum debeo, tibi cum meam salu
tem tum omnium horum. itaque plebei scitum, quo one
ratus sum magis quam honoratus, primus antiquo abrogo
que, et, quod tibi mihique, quod exercitibusque his tuis
servato ac conservatori, sit felix, sub imperium auspi
ciumque tuum redeo et signa haec legionesque restituo
tu, quaeso, placatus me magistri equitum, hos ordines
suos quemque tendere iubeas.“ tum dextrae interiunctae
militesque contione dimissa ab notis ignotisque benigne
atque hospitaliter invitati, laetusque dies ex admodum

non poterat, eo decursum est, ut a populo crearetur qui pro dictatore esset; res inde gestas gloriamque insignem ducis et augentes titulum imaginis posteros, ut, qui pro dictatore, dictator crederetur facile obtinuisse.

XXXII. Consules Atilius Fabiano Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto hibernaculis mature commu- nitis — medium autumni erat — Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. frumentatum exeunti Hannibali diversis locis opportuni aderant carpentes agmen palatosque excipientes; in casum universae dimi- cationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non venie- bant: adeoque inopia est coactus Hannibal, ut nisi cum fugae specie abeundum timuisset, Galliam repetiturus fue- rit nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si inse- quentes consules eisdem artibus bellum gererent.

Cum ad Gereonium iam hieme impediente constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venere. ab iis quadra- ginta paterae aureae magni ponderis in curiam illatae atque ita verba facta, ut dicerent scire sese populi Ro- mani aerarium bello exhauriri, et cum iuxta pro urbibus agrisque sociorum ac pro capite atque arce Italiae, urbe Romana atque imperio, geratur, aequum censuisse Nea- politanos, quod auri sibi cum ad templorum ornatum tum ad subsidium fortunae a maioribus relictum foret, eo iu- vare populum Romanum. si quam opem in sese crede- ront, eodem studio fuisse oblaturos. gratum sibi patres Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolita- norum suas duxissent, dignosque iudicaverint ab quibus donum, animo ac voluntate eorum qui libentes daren quam re maius ampliusque, acciperent. legatis gratiae actae pro munificentia curaque, patera, quae ponderis minimi fuit, accepta.

XXXIII. Per eosdem dies speculator Carthaginiensis, qui per biennium fefellerat, Romae deprensus praecisis- que manibus dimissus; et servi quinque et viginti in cru- cem acti, quod in campo Martio coniurassent. indici data libertas et aeris gravis viginti milia. legati et ad Philip- pum Macedonum regem missi ad deposcendum Demetrium

harium, qui bello victus ad eum fugisset,
ures ad expostulandum, quod Poenum opibus
uis iuvissent, simul ad visendum ex propinq
Boiis atque Insubribus gererentur. ad Pineum
gem in Illyrios legati missi ad stipendium,
exierat, poscendum, aut, si diem proferre ve
accipiendos. adeo, etsi bellum ingens in cer
nullius usquam terrarum rei cura Romanos,
quidem, effugiebat. in religionem etiam venit
cordiae, quam per seditionem militarem bie
Manlius praetor in Gallia vovisset, locatam
non esse. itaque duumviri ad eam rem creat
lio praetore urb. C. Pupius et Caeso Quincti
aedem in arce faciendam locaverunt.

Ab eodem praetore ex senatus consul
consules missae, ut, si iis videretur, alter e
sules creandos Romam veniret: se in ean
iussissent comitia edicturum. ad haec cons
ptum, sine detrimento rei publicae abscedi
hoste: itaque per interregem comitia haben
quam consul alter a bello avocaretur. pa
visum est dictatorem a consule dici comit
dorum causa. dictus L. Veturius Philo M
Mathonem magistrum equitum dixit. iis vi
sisque die quarto decimo se magistratu ab
interregnum rediit. XXXIV. consulibus
annum imperium. interreges proditi sun
Claudius Appii filius Cento, inde P. Corn
eius interregno comitia habita magno cer
ac plebis. C. Terentio Varroni, quem sui
nem, plebi insectatione principum popul
bus conciliatum, ab Q. Fabii opibus et dic
concusso aliena invidia splendentem, vulg
ad consulatum nitebatur, patres summa
ne se insectando sibi aequari adsuescere
Baebius Herennius tribunus plebis, cog
criminando non senatum modo sed etiam
dictatorem prohibuissent comitia perfac

eorum favorem candidato suo conciliabat: ab homini
nobilibus per multos annos bellum quaerentibus Han
balem in Italiam adductum; ab isdem, cum debellari p
sit, fraude bellum trahi. cum quattuor legionibus univer
pugnari posse apparuisse eo quod M. Minucius abse
Fabio prospere pugnasset; duas legiones hosti ad c
dem obiectas, deinde ex ipsa caede ereptas, ut pa
patronusque appellaretur qui prius vincere prohibuis
Romanos quam vinci: consules deinde Fabianis artib
cum debellare possent, bellum traxisse. id foedus i
omnes nobiles ictum, nec finem ante belli habituros qu
consulem vere plebeium, id est hominem novum, fe
sent. nam plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sa
et contemnere plebem, ex quo contemni patribus de
rint, coepisse. cui non id apparere, id actum et qua
tum esse, ut interregnum iniretur, ut in patrum potes
comitia essent? id consules ambos ad exercitum more
quaesisse; id postea, quia invitis iis dictator esset di
comitiorum causa, expugnatum esse, ut vitio us dict
per augures fieret. habere igitur interregnum eos, co
latum unum certe plebis Romanae esse. popu lum libe
habiturum ac daturum ei, qui magis vere vincere qu
diu imperare malit.

XXXV. Cum his orationibus accensa plebs es
tribus patriciis petentibus P. Cornelio Merenda L. Ma
llarum plebei, C. Atilio Serrano et Q. Aelio Paeto, quo
alter pontifex alter augur erat, C. Terentius consul u
creatur, ut in manu eius essent comitia rogando colleg
tum experta nobilitas parum fuisse vir um in compet
ribus eius L. Aemilium Paulum, qui cum M. Livio co
fuerat et damnatione collegae et sua prope ambu
evaserat, infestum plebei, diu ac multum recusantem
petitionem compellit. is proximo comitiali die conced
tibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, par ma
in adversandum quam collega datur consuli. inde pr
toria comitia habita: creati M'. Pomponius Matho et
Furius Philus. Philo Romae iuri dicundo urbana s

itaque quamquam probe sciat magnitudinem populi
mani admirabiliorem prope adversis rebus quam sec
dis esse, tamen se omnia, quibus a bonis fidelibus
sociis bella iuvari soleant, misisse; quae ne accipere
nuant magno opere se patres conscriptos orare. i
omnium primum ominis causa Victoriam auream po
ducentum ac viginti adferre sese: acciperent eam te
rentque et haberent propriam et perpetuam. advexi
etiam trecenta milia modium tritici ducenta hordei,
commeatus deessent; et quantum praeterea opus ess
quo iussissent subvecturos. milite atque equite sc
nisi Romano Latinique nominis non uti populum Rom
num; levium armorum auxilia etiam externa vidisse
castris Romanis: itaque misisse mille sagittariorum
funditorum, aptam manum adversus Baliares ac Maur
pugnacesque alias missili telo gentes. ad ea dona cons
lium quoque addebant, ut praetor, cui provincia Sicili
evenisset, classem in Africam traiceret, ut et hostes i
terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur
his ad auxilia Hannibali submittenda. ab senatu ita re-
sponsum regi est, virum bonum egregiumque socium Hie-
ronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam popul
Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni
tempore ac loco munifice adiuvisse. id perinde ac debe-
ret gratum populo Romano esse. aurum et a civitatibus
quibusdam adlatum gratia rei accepta non accepisse po-
pulum Romanum: Victoriam omenque accipere, sedem-
que ei se divae dare dicare Capitolium, templum Iovis
optimi maximi. in ea arce urbis Romanae sacratam vo-
lentem propitiamque firmam ac stabilem fore populo Ro-
mano. Funditores sagittariique et frumentum traditum
consulibus. quinqueremes ad ** navium classem, quae
cum T. Otacilio proprastore in Sicilia erant, quinque et
viginti additae, permissumque est, ut, si e re publica cen-
seret esse, in Africam traicerent.

XXXVIII. Dilectu perfecto consules paucos morati
dies, dum socii ab nomine Latino venirent milites tum,
quod numquam antea factum erat, iure iurando ab tribunis

ilitum adacti, [iussu
ssu abituros.] nam ad
m fuerat; et ubi ad de
ssent, sua voluntate
enturiati pedites coniur
is ergo non abituros,
li sumendi aut peten
ervandi causa. id ex
ibunos, ad legitimam i

Contiones, priusq
onsulis Varronis mult
ellum arcessitum in It
n visceribus rei public
aberet. se, quo die h
egae eius Pauli una pri
contio fuit, verior quan
menter in Varronem dic
modo qui dux, priusquan
locorum situm, naturam
tus in urbe sciret, qua
diem quoque praedicere
collatis esset dimicatur
dent hominibus quam h
matura non praecepturu
sulte gesta essent, satis
praeterquam quod stulta
rum fuisse. id sua spon
siliis praepositurum; et
Q. Fabius Maximus sic
fertur.

XXXIX. „Si aut co
lem, L. Aemili, haberes,
supervacanea esset orat
etiam me indicente omn
tis; et mali nec mea v
animis acciperetis. nun
rum intuenti mihi tecu
nequiquam et virum bo

claudet res publica, malis consiliis idem ac bonis iuris potestatis erit. erras enim, L. Paule, si tibi minus certam nis cum C. Terentio quam cum Hannibale futurum cense nescio an infestior hic adversarius quam ille hostis manet et cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac tem poribus sis certaturus; et adversus Hannibalem legione que eius tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi s Varro dux tuis militibus te sit oppugnaturus. ominis etia tibi causa absit C. Flaminii memoria. tamen ille consul d mum et in provincia et ad exercitum coepit furere: hic prin quam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu, num quoque consul, priusquam castra videat aut hostem, insi nit. et qui tantas iam nunc procellas proelia atque acies i ctando inter togato sciet, quid inter armatam iuventutem cen ses facturum, et ubi extemplo res verba sequitur? atqui si hic, quod facturum se denuntiat, extemplo pugnaveri aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hun ignoro; aut nobilior alius Trasumenno locus nostris cla dibus erit. nec gloriandi tempus adversus unum est, u ego contemnendo potius quam appetendo gloriam modu excesserim; sed ita res se habet: una ratio belli gerendi adversus Hannibalem est qua ego gessi; nec eventu modo hoc docet — stultorum iste magister est — sed ea dem ratio, quae fuit futuraque, donec res eaedem mane bunt, immutabilis est. in Italia bellum gerimus, in sedi ac solo nostro; omnia circa plena civium ac sociorum sunt; armis viris equis commeatibus iuvant iuvabuntque — id iam fidei documentum in adversis rebus nostris de derunt —; meliores prudentiores constantiores nos tem pus diesque facit: 'Hannibal contra in aliena, in hosti est terra inter omnia inimica infestaque, procul ab dom ab patria, neque illi terra neque mari est pax, nullae eum urbes accipiunt, nulla moenia, nihil usquam sui videt; in diem rapto vivit; partem vix tertiam exercitus eius habet, quem Hiberum amnem traiecit; plures fames quam ferro absumpsit, nec his paucis iam victum suppeditat. dubitas ergo quin sedendo superaturi simus eum qui senescat in dies. non commeatus, non supplementum, non pecuniam

noribus castris legioni Romanae et socium peditum equitumque duobus milibus praeficiunt. Hannibal quamquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mire gaudere. non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne unde raperet quidem quicquam reliqui erat omni undique frumento, postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto, ut vix decem dierum, quod compertum postea est, frumentum superesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret. XLI. Ceterum temeritati consulis ac praepropero ingenio materiam etiam fortuna dedit, quod in prohibendis praedatoribus tumultuario proelio ac procursu magis militum quam ex praeparato aut iussu imperatorum orto haudquaquam par Poenis dimicatio fuit. ad mille et septingenti caesi non plus centum Romanorum sociorumque occisis. ceterum victoribus effuse sequentibus metu insidiarum obstitit Paulus consul, cuius eo die — nam alternis imperitabant — imperium erat, Varrone indignante ac vociferante emissum hostem e manibus, debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id damnum haud aegerrime pati; quin potius credere velut inescatam temeritatem ferocioris consulis ac novorum maxime militum esse. et omnia ei hostium haud secus quam sua nota erant: dissimiles discordesque imperitare, duas prope partes tironum militum in exercitu esse. itaque locum et tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil praeter arma ferentis secum educit milites, castra plena omnis fortunae publicae privataeque relinquit, transque proximos montis laeva pedites instructos condit, dextra equites, impedimenta per convallem medium agmen traducit, ut diripiendis velut desertis fuga dominorum castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga praeciperet, falsa imagine castrorum, sicut Fabium priore anno frustratus esset, tenere in locis consules voluisse. XLII. Ubi illuxit, subducta primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium

admirationem fecit. iam satis compl
stris concursus fit ad praetoria consul
gam hostium adeo trepidam, ut tab
castra reliquerint; quoque fuga obscu
etiam relictos ignes. clamor inde ortus
inb rent, ducerentque ad persequendos hostis
nus castra diripienda. et consul alter velut
mi ris erat, Paulus etiam atque etiam dicere
du praecavendumque esse. postremo, cum al
s litionem neque ducem seditionis sustinere p
m Statilium praefectum cum turma Lucana e
tit. qui ubi adequitavit portis, subsistere e
nta ceteris iussis ipse cum duobus equitibus
vit, speculatusque omnia cum cura renum
rofecto esse: ignes in parte castrorum, qua
hostem, relictos, tabernacula aperta et om
promptu relicta, argentum quibusdam locis
vias velut obiectum ad praedam vidisse. qu
rendos a cupiditate animos nuntiata erant,
runt; et clamore orto a militibus, ni signum
ducibus ituros, haudquaquam dux defuit: n
Varro signum dedit proficiscendi. Paulus non
sponte cunctanti pulli quoque auspicio
nuntiari iam efferenti porta signa collegae
quamquam Varro aegre est passus, Flaminii be
casus Claudiique consulis primo Punico
navalis clades religionem animo incussit
eo die magis distulere quam prohibuere in
stem Romanis. nam forte ita evenit, ut, cu
in castra iubenti consuli milites non parer
Formiani unus alter Sidicini equitis, qui
Atilio consulibus inter pabulatores excepti
rant, profugerent eo die ad dominos. ded
sules nuntiant omnem exercitum Hannib
mos montes sedere in insidiis. horum oppo
consules imperii potentes fecit, cum ambi
primum apud eos prava indulgentia mai

XLIII. Hannibal postquam motos

Romanos quam ad ultimum temere evectos vidit, nequi-
quam detecta fraude in castra redīit. ibi plures dies pro-
pter inopiam frumenti manere nequit; novaque consilia
in dies non apud milites solum mixtos ex colluvione
omnium gentium, sed etiam apud ducem ipsum oriebantur. nam cum initio fremitus deinde aperta vociferatio
fuisset exposcentium stipendium debitum querentiumque
annonam primo, postremo famem, et mercennarios mili-
tes maxime Hispani generis de transitione cepisse consi-
lium fama esset, ipse etiam interdum Hannibal de fuga in
Galliam dicitur agitasse, ita ut relicto peditatu omni cum
equitibus se proriperet. cum haec consilia atque hic ha-
bitus animorum esset in castris, movere inde statuit in
calidiora atque eo maturiora messibus Apuliae loca, simul
quod, quo longius ab hoste recessisset, transfugia impe-
ditiora levibus ingeniis essent. profectus est nocte igni-
bus similiter factis tabernaculisque paucis in speciem re-
lictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos.
sed per eundem Lucanum Statilium omnibus ultra castra
transque montis exploratis cum relatum esset visum pro-
cul hostium agmen, tum de insequendo eo consilia agi-
tari coepta. cum utriusque consulis eadem quae ante
semper fuisset sententia, ceterum Varroni fere omnes,
Paulo nemo praeter Servilium prioris anni consulem ad-
sentiretur, maioris partis sententia ad nobilitandas clades
Romana Cannas urgente fato profecti sunt. prope eum
vicum Hannibal castra posuerat aversa a Volturno vento
qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. id cum
ipsis castris percommodum fuit, tum salutare praecipu
futurum erat cum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tan
tum adflante vento, in occaecatum pulvere effuso hosten
pugnaturi.

XLIV. Consules satis exploratis itineribus sequen
tes Poenum, ut ventum ad Cannas est, et in conspectu
Poenum habebant, bina castra communiunt eodem ferme
intervallo, quo ad Gereonium, sicut ante copiis divi
sis. Aufidus amnis utrisque castris adfluens aditum aqua-
toribus ex sua cuiusque opportunitate haud sine cer

tamine dabat: ex minoribus tamen castr
trans Aufidum erant, liberius aquabantu
ripa ulterior nullum habebat hostium prae
bal spem nanctus locis natis ad equestren
parte virium invictus erat, facturos copian
sules, dirigit aciem lacessitque Numidarum
hostis. inde rursus sollicitari seditione mi
dia consulum Romana castra, cum Paulu
et Flaminii temeritatem Varroni, Varro sp
ae segnibus ducibus exemplum Fabium ol
turque deos hominesque hic, nullam pe
esse, quod Hannibal iam vel usu cepisset
strictum a collega teneri; ferrum atque ar
gnare cupientibus adimi militibus: ille, s
ac proditis ad inconsultam atque improvid
gionibus accideret, se omnis culpae exsortu
tus participem fore diceret. videret ut,
prompta ac temeraria, aeque in pugna vig

XLV. Dum altercationibus magis quar
pus teritur, Hannibal ex acie, quam ad
nuerat instructam, cum in castra ceteras re
Numidas ad invadendos ex minoribus cast
aquatores trans flumen mittit. quam inco
cum vixdum in ripam egressi clamore ac
sent, in stationem quoque pro vallo locat
prope portas evecti sunt. id vero indign
tumultuario auxilio iam etiam castra Rom
ea modo una causa, ne extemplo transire
gerentque aciem, tenuerit Romanos, quod
eo die penes Paulum fuerit. itaque postero
sors eius diei imperii erat, nihil consulto
proposuit, instructasque copias flumen tra
Paulo, quia magis non probare quam non
silium poterat. transgressi flumen eas q
castris minoribus habuerant, copias suis ac
ita instruunt aciem: in dextro cornu —
propius — Romanos equites locant, deind
vum cornu extremi equites sociorum, in

medium iuncti legionibus Romanis tenuerunt, [illegible] cum ceteris levium armorum auxiliis prius [illegible] consules cornua tenuerunt, Terentius laevum, Aemilius dextrum; Gemino Servilio media pugna tuenda data.

XLVI. Hannibal luce prima Baliaribus levique alia armatura praemissa transgressus flumen, ut quosque tradu[illegible] rat, ita in acie locabat: Gallos Hispanosque equites pro[illegible] ripam laevo in cornu adversus Romanum equitatum; d[illegible] trum cornu Numidis equitibus datum; media acie pedit[illegible] firmata, ita ut Afrorum utraque cornua essent, inter[illegible] rentur his medii Galli atque Hispani. Afros Roman[illegible] magna ex parte crederes aciem: ita armati erant, [illegible] et ad Trebiam ceterum magna ex parte ad Trasum[illegible] captis. Gallis Hispanisque scuta eiusdem forma[illegible] erant, dispares ac dissimiles gladii, Gallis praelo[illegible] sine mucronibus, Hispano, punctim magis quam [illegible] adsueto petere hostem, brevitate habiles et cum mu[illegible] bus. sane et alius habitus gentium harum cum ma[illegible] dine corporum tum specie terribilis erat: Galli su[illegible] bilicum erant nudi; Hispani linteis praetextis pu[illegible] tunicis candore miro fulgentibus constiterant. nu[illegible] omnium peditum, qui tum steterunt in acie, mi[illegible] quadraginta, decem equitum. duces cornibus pra[illegible] sinistro Hasdrubal, dextro Maharbal; mediam acie[illegible] nibal ipse cum fratre Magone tenuit. sol seu de in[illegible] ita locatis, seu quod forte ita stetere, peropportu[illegible] que parti obliquus erat, Romanis in meridiem P[illegible] septemtrionem versis. ventus — Volturnum regi[illegible] colae vocant — adversus Romanis coortus mult[illegible] in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

XLVII. Clamore sublato procursum ab a[illegible] pugna levibus primum armis commissa; deinde [illegible] Gallorum Hispanorumque laevum cornu cum d[illegible] mano concurrit, minime equestris more pugna[illegible] bus enim adversis concurrendum erat, quia n[illegible] ad evagandum relicto spatio hinc amnis hinc [illegible] acies claudebant. in directum utrimque nitentes [illegible] ac confertis postremo turba equis vir virum amp[illegible]

[illegible]xiliis et
[illegible] equitum
[illegible]xtro Ro-
[illegible]: fronti-
[illegible]llo circa
[illegible] peditum
[illegible]stantibus
[illegible]exus de-

trahebat equo. pedestre magna iam ex parte certamen factum erat: acrius tamen. quam diutius pugnatum est; pulsique Romani equites terga vertunt. sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna. primo et viribus et animis parumper constabant ordines Gallis Hispanisque: tandem Romani, diu ac saepe conisi, aequa fronte acieque densa impulere hostium cuneum nimis te nuem, eoque parum validum, a cetera prominentem acie impulsis deinde ac trepide referentibus pedem insister ac tenore uno per praeceps pavore fugientium agmen mediam primum aciem illati postremo nullo resistente a subsidia Afrorum pervenerunt, qui utrimque reductis al constiterant, media, qua Galli Hispanique steterant, a quantum prominente acie. qui cuneus ut pulsus aequa frontem primum, dein cedendo etiam sinum in medio dit, Afri circa iam cornua fecerant, irruentibusque inca in medium Romanis circumdedere alas; mox cornua tendendo clausere et ab tergo hostis. hinc Romani functi nequiquam proelio uno, omissis Gallis Hispanisc quorum terga ceciderant, et adversus Afros integram gnam ineunt, non tantum in eo iniquam quod inclusi versus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recent ac vegetis pugnabant. XLVIII. Iam et sinistro c Romanis, ubi sociorum equites adversus Numidas s rant, consertum proelium erat, segne primo et a Pu coeptum fraude. quingenti ferme Numidae, praeter arma telaque gladios occultos sub loricis habentes, cie transfugarum cum ab suis parmas post terga hab adequitassent, repente ex equis desiliunt, parmisq iaculis ante pedes hostium proiectis in mediam acie cepti ductique ad ultimos considere ab tergo iub ac dum proelium ab omni parte conseritur, quieti n runt: postquam omnium animos oculosque occup certamen, tum arreptis scutis, quae passim inter a caesorum corporum humi strata erant, aversam ac tur Romanam aciem, tergaque ferientes ac poplit dentes stragem ingentem ac maiorem aliquanto p ac tumultum fecerunt. cum alibi terror ac fuga, al

tinax in mala iam spe proelium esset, Hasdrubal, qui ea parte praeerat, subductos ex media acie Numidas, qui signis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit, Hispanos et Gallos equites Afris iam prope fessis caede magis quam pugna adiungit.

XLIX. Parte altera pugnae Paulus, quamquam primo statim proelio funda graviter ictus fuerat, tamen et concurrit saepe cum confertis Hannibali et aliquot locis proelium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis, omissis postremo equis, quia consulem et ad regendum equum vires deficiebant. tum denuntianti cuidam, iussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt „quam mallem, vinctos mihi traderet". equitum pedestre proelium, quale iam haud dubia hostium victoria, fuit, cum victi mori in vestigio mallent quam fugere, victores morantibus victoriam irati trucidarent quos pellere non poterant. pepulerunt tamen iam paucos superantis et labore ac vulneribus fessos. inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam qui poterant repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum cum praetervehens equo sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset, „L. Aemili", inquit „quem unum insontem culpae cladis hodiernae dei respicere debent, cape hunc equum, dum et tibi virium aliquid superest, comes ego te tollere possum ac protegere. ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris. etiam sine hoc lacrimarum satis luctusque est". ad ea consul: „tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto: sed cave frustra morando exiguum tempus e manibus hostium evadendi absumas. abi, nuntia publice patribus, urbem Romanam muniant ac prius quam hostis victor advenit praesidiis firment; privatim Q. Fabio Aemilium praeceptorum eius memorem et vixisse adhuc et mori memet in hac strage militum meorum patere exspirare. ne aut reus iterum e consul. tu sim, aut accusator collegae exsistam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam". haec exigentis prius turba fugientium civium deinde hostes oppressere: consulem ignorantes, quis esset, obruerunt telis; Lentulum inter tumultum abripuit equus.

am undique effuse fugiunt. septem milia ho
iora castra, decem in maiora, duo ferme in
Cannas perfugerunt; qui extemplo a Carth
equitibus nullo munimento tegente vicum circu
onsul alter, seu forte seu consilio nulli fugie
is a Geminii, cum quinquaginta fere equitibu
erfugit. quadraginta quinque milia quing
luo milia septingenti equites, et tanta prop
ioruinque pars, caesi dicuntur; in his am
quaestores, L. Atilius et L. Furius Bibaculu
inus tribuni militum, consulares quidam p
aedilicii — inter eos Cn. Servilium Geminun
cium numerant, qui magister equitum priore
annis ante consul fuerat —, octoginta p
senatores aut qui eos magistratus gessissent
natum legi deberent, cum sua voluntate mi
nibus facti essent. capta eo proelio tria mil
equites mille et quingenti dicuntur. — L. H
Cannensis, Aliensi cladi nobilitate par, cet
quae post pugnam accidere, levior, quia
cessatum, sic strage exercitus gravior foedi
namque ad Aliam sicut urbem prodidit, ita ex
vavit: ad Cannas fugientem consulem vix q
secuti sunt, alterius morientis prope totus ex

Binis in castris cum multitudo semiermis
bus esset, nuntium qui in maioribus erant mi
proelio, deinde ex laetitia epulis fatigatos quie
hostes premeret, ut ad se transirent: uno ag
sium abituros esse. eam sententiam alii totam
cur enim illos, qui se arcessant, ipsos non ve
aeque coniungi possent? quia videlicet ple
omnia in medio essent, et aliorum quam su
tanto periculo mallent obicere. aliis non tan
displicere quam animus deesse. P. Sempronius
tribunus militum „capi ergo mavultis" inquit
simo et crudelissimo hoste, aestimarique cu
et exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus
Latinus socius, ut ex tua contumelia et miseri

nos quaeratur? non tu, si quidem L. Aemilii consulis, qu
se bene mori quam turpiter vivere maluit, et tot fortiss
morum virorum, qui circa eum cumulati iacent, cive
estis. sed antequam opprimit lux maioraque hostium
agmina obsaepiunt iter, per hos, qui inordinati atque in
compositi obstrepunt portis, erumpamus. ferro atque ac
dacia via fit quamvis per confertos hostis. cuneo quidem
hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obstet, dis
cias. itaque ite mecum, qui et vosmet ipsos et rem pu
blicam salvam vultis". haec ubi dicta dedit, stringit gla
dium cuneoque facto per medios vadit hostis. et cum in
latus dextrum, quod patebat, Numidae iacularentur, trans
latis in dextrum scutis in maiora castra ad sexcenti eva
serunt; atque inde protinus alio magno agmine adiuncti
Canusium incolumes perveniunt. haec apud victos magis
impetu animorum, quos ingenium suum cuique aut for
dabat, quam ex consilio ipsorum aut imperio cuiusquam
agebantur.

LI. Hannibali victori cum ceteri circumfusi gratula
rentur suaderentque, ut tanto perfunctus bello diei quod
reliquum esset noctisque insequentis quietem et ipse sib
sumeret et fessis daret militibus, Maharbal, praefectus
equitum, minime cessandum ratus „immo ut, quid ha
pugna sit actum, scias, die quinto" inquit „victor in Ca
pitolio epulaberis. sequere: cum equite, ut prius venissi
quam venturum sciant, praecedam". Hannibali nimis laetu
res est visa, maiorque quam ut eam statim capere animo
posset. itaque voluntatem se laudare Maharbalis ait; ad
consilium pensandum temporis opus esse. tum Maharbal:
„non omnia nimirum eidem di dedere: vincere scis, Han
nibal, victoria uti nescis". mora eius diei satis creditur
saluti fuisse urbi atque imperio.

Postero die ubi primum illuxit, ad spolia legendu
foedamque etiam hostibus spectandam stragem insistunt
iacebant tot Romanorum milia, pedites passim equites
que, ut quem cuique fors aut pugna iunxerat aut fuga
adsurgentes quidam ex strage media cruenti, quos strict
matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppress

unt. quosdam et iacentes vivos succisis feminibus politibusque invenerunt, nudantes cervicem iugulumque et eliquum sanguinem iubentes haurire. inventi quidam unt mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos ecisse foveas obruentisque ora superiecta humo interlusisse spiritum apparebat. praecipue convertit omnes ubstratus Numida mortuo superincubanti Romano vivus naso auribusque laceratis, cum manibus ad capiendum elum inutilibus, in rabiem ira versa, laniando dentibus nostem exspirasse.

LII. Spoliis ad multum diei lectis Hannibal ad minora ducit castra oppugnanda, et omnium primum brachio flumini obiecto eos excludit. ceterum ab omnibus labore vigiliis vulneribus etiam fessis maturior ipsius spe deditio est facta. pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, et ut eo pretio persoluto cum singulis abirent vestimentis, in castra hostis acceperunt; traditique in custodiam omnes sunt, seorsum cives sociique. dum ibi tempus teritur, interea cum ex maioribus castris, quibus satis virium et animi fuit, ad quattuor milia hominum et ducenti equites, alii agmine alii palati passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium perfugissent, castra ipsa ab sauciis timidisque eadem condicione qua altera tradita hosti. praeda ingens parta est; et praeter equos virosque et si quid argenti — quod plurimum in phaleris equorum erat, nam ad vescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur — omnis cetera praeda diripienda data est. tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum iussit. ad octo milia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque quidam auctores sunt.

Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula nomine Busa, genere clara ac divitiis, moenibus tantum tectisque a Canusinis acceptos, frumento veste viatico etiam iuvit; pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu honores habiti sunt. LIII. Ceterum cum ibi tribuni

militum quattuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater priore anno dictator fuerat, et de legione secunda L. Publicius Bibulus et P. Cornelius Scipio, et de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime aedilis fuerat, omnium consensu ad P. Scipionem iuvenem admodum et ad Ap. Claudium summa imperii delata est. quibus consultantibus inter paucos de summa rerum nuntiat P. Furius Philus, consularis viri filius, nequiquam eos perditam spem fovere; desperatam comploratamque rem esse publicam: nobiles iuvenes quosdam, quorum principem L. Caecilium Metellum, mare ac naves spectare, ut deserta Italia ad regum aliquem transfugiant. quod malum, praeterquam atrox, super tot clades etiam novum, cum stupore ac miraculo torpidos defixisset qui aderant et consilium advocandum de eo censerent, negat consilii rem esse Scipio iuvenis, fatalis dux huiusce belli. andendum atque agendum non consultandum ait in tanto malo esse. irent secum extemplo armati, qui rem publicam salvam vellent. nulla verius quam ubi ea cogitentur hostium castra esse. pergit ire sequentibus paucis in hospitium Metelli, et cum concilium ibi iuvenum de quibus adlatum erat invenisset, stricto super capita consultantium gladio „ex mei animi sententia" inquit „ut ego rem publicam populi Romani non deseram, neque alium civem Romanum deserere patiar: si sciens fallo, tum me, Iuppiter optime maxime, domum familiam remque meam pessimo leto adficias. in haec verba, L. Caecili, iures postulo ceterique qui adestis: qui non iuraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat". haud secus pavidi, quam si victorem Hannibalem cernerent, iurant omnes custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.

LIV. Eo tempore, quo haec Canusii agebantur, Venusiam ad consulem ad quattuor milia et quingenti pedites equitesque, qui sparsi fuga per agros fuerant, pervenere. eos omnes Venusini per familias benigne accipiendos curandosque cum divisissent, in singulos equites togas et tunicas et quadrigatos nummos quinos vicenos et pediti denos, et arma quibus deerant dederunt. ceteraque

publice ac privatim hospitaliter facta, certatumque, ne a muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. sed gravius onus Busae multitudo faciebat, et iam ad decem milia hominum erant; Appiusque et Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuntium extemplo mittunt, quantae secum peditum equitumque copiae essent, sciscitatumque simul, utrum Venusiam adducci exercitum an manere iuberet Canusii. Varro ipse Canusium copias traduxit. et iam aliqua species consularis exercitus erat, moenibusque se certe etsi non armis, ab hoste videbantur defensuri.

Romam ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed occidione occisum consulem utrumque cum duobus exercitibus deletasque omnes copias adlatum fuerat. numquam salva urbe tantum pavoris tumultusque intra moenia Romana fuit. itaque succumbam oneri, neque adgrediar narrare quae edissertando minora vero faciam. consule exercituque ad Trasumennum priore anno amisso non vulnus super vulnus, sed multiplex clades — cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi nuntiabantur, nec ulla iam castra Romana nec ducem nec militem esse, Hannibalis Apuliam Samnium ac iam prope totam Italiam factam. nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. compares cladem ad Aegates insulas Carthaginiensium proelio navali acceptam, qua fracti Sicilia ac Sardinia cessere, inde vectigalis ac stipendiarios fieri se passi sunt; aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Hannibal succubuit: nulla ex parte comparandae sunt, nisi quod minore animo latae sunt. LV. P. Furius Philus et M'. Pomponius praetores senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consulerent: neque enim dubitabant deletis exercitibus hostem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, venturum. cum malis sicuti ingentibus ita ignotis ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum, et nondum palam facto vivi mortuique et per omnes paene domos promiscue complorarentur, tum Q. Fabius Maximus censuit equites ex

peditos et Appia et Latina via mittendos, qui obvios pe-
cunctando — aliquos profecto ex fuga passim dissipatos
fore — referant, quae fortuna consulum atque exercituum
sit, et si quid dii immortales miseriti imperii reliquerint
Romani nominis fecerint, ubi eae copiae sint; quo se Han-
nibal post proelium contulerit; quid paret, quid agat ac-
rusque sit. haec exploranda noscendaque per impigros
iuvenes esse. illud per patres ipsos agendum, quoniam
magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem a
urbe tollant, matronas publico arceant continerique intra
suum quamque limen cogant; comploratus familiarum
coerceant; silentium per urbem faciant; nuntios rerum
omnium ad praetores deducendos curent; suae quisque
fortunae domi auctorem exspectent; custodesque prae-
terea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi
urbem, cogantque homines nullam nisi urbe ac moenibus
salvis salutem sperare. ubi conticuerit recte tumultus
tum in curiam patres revocandos consulendumque de ur-
bis custodia esse.

LVI. Cum in hanc sententiam pedibus omnes issent
summotaque foro per magistratus turba patres diversi ad
sedandos tumultus discessissent, tum demum litterae a
C. Terentio consule adlatae sunt: L. Aemilium consulem
exercitumque caesum, sese Canusii esse, reliquias tantae
cladis velut ex naufragio colligentem. ad decem milia mi-
litum ferme esse incompositorum inordinatorumque. Poe-
num sedere ad Cannas, in captivorum pretiis praedaque
alia nec victoris animo nec magni ducis more nundinan-
tem. tum privatae quoque per domos clades vulgatae
sunt; adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum
anniversarium Cereris intermissum sit, quia nec lugenti-
bus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona
expers luctus fuerat. itaque ne ob eandem causam alia
quoque sacra publica aut privata desererentur, senatus
consulto diebus triginta luctus est finitus. ceterum cum
sedato urbis tumultu revocati in curiam patres essent,
aliae insuper ex Sicilia litterae adlatae sunt ab T. Otacilio
propraetore, regnum Hieronis classe Punica vastari; cui

um opem imploranti ferre vellent, nuntiatum his esse liam classem ad Aegates insulas stare paratam instrutamque, ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam ram Poeni sensissent, Lilybaeum extemplo provinciamque aliam Romanam adgrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.

LVII. Litteris consulis propraetorisque perlectis M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti praeesset, Canusium ad exercitum mittendum censuerunt, scribendumque consuli, ut, cum praetori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum rei publicae fieri posset, Romam veniret. territi etiam super tantas clades cum ceteris prodigiis, tum quod duae Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertae; et altera sub terra, uti mos est, ad portam Collinam necata fuerat, altera sibimet ipsa mortem consciverat. L. Cantilius scriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio caesus erat, ut inter verbera exspiraret. hoc nefas cum inter tot, ut fit, clades in prodigium versum esset, decemviri libros adire iussi sunt, et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus suppliciisque deos possent placare, et quaenam futura finis tantis cladibus foret. interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quae Gallus et Galla, Graecus et Graeca in foro bovario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo consaeptum, iam ante hostiis humanis, minime Romano sacro, imbutum. Placatis satis, ut rebantur, deis M. Claudius Marcellus ab Ostia mille et quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi praesidio essent, mittit; ipse, legione classica — ea legio tertia erat — cum tribunis militum Teanum Sidicinum praemissa, classe tradita P. Furio Philo collegae paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Inde dictator ex auctoritate patrum dictus M. Iunius et Tib. Sempronius magister equitum dilectu edicto iuniores ab annis septemdecim et quosdam praetextatos scribunt. quattuor ex his legiones

et mille equites effecti. item ad socios Latinumque nomen ad milites ex formula accipiendos mittunt. arma tela alia parari iubent, et vetera spolia hostium detrahunt templis porticibusque. et aliam formam novi dilectus inopia fit rorum capitum ac necessitas dedit: octo milia iuvenum validorum ex servitiis prius sciscitantes singulos, ve lintne militare, redempta publice armaverunt. hic miles magis placuit, cum pretio minore redimendi captivos copia fieret.

LVIII. Namque Hannibal secundum tam prosperam ad Cannas pugnam victoris magis quam bellum gerentis intentus curis, cum captivis productis segregatisque socios, sicut ante ad Trebiam Trasumennumque lacum, benigne adlocutus sine pretio dimisisset, Romanos quoque vocatos, quod numquam alias antea, satis miti sermone adloquitur: non internecivum sibi esse cum Romanis bellum; de dignitate atque imperio certare. et patres virtuti Romanae cessisse, et se id adniti, ut suae in vicem simul felicitati et virtuti cedatur. itaque redimendi se captivis copiam facere. pretium fore in capita equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centenos. quamquam aliquantum adiciebatur equitibus ad id pretium, quo pepigerant dedentes se, laeti tamen quamque condicionem paciscendi acceperunt. placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent. nec pignus aliud fidei quam ut iurarent se redituros acceptum. missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis, qui, si forte ad pacem inclinaret animus, condiciones ferret. cum egressi castris essent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo, veluti aliquid oblitus iuris iurandi solvendi causa cum in castra redisset, ante noctem eum tes adsequitur. ubi Romam venire eos nuntiatum est, Carthaloni obviam lictor missus, qui dictatoris verba nuntiaret, ut ante noctem excederet finibus.

LIX. legatis captivorum senatus ab dictatore consultus quorum princeps M. Iunius „patres conscripti, Romani „nemo nostrum ignorat nulli umquam civitati iniquiores fuisse captivos quam nostrae. ceterum, nisi [illegible]

isto nostra placet causa, non alii umquam minus negle-
endi vobis quam nos in hostium potestatem venerunt.
ion enim in acie per timorem arma tradidimus, sed cum
prope ad noctem superstantes cumulis caesorum corpo-
um proelium extraxissemus, in castra recepimus nos;
liei reliquum ac noctem insequentem fessi labore ac vul-
neribus vallum sumus tutati; postero die, cum circum-
sessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec ulla iam
per confertos hostis erumpendi spes esset, nec esse ne-
fas duceremus, quinquaginta milibus hominum ex acie
nostra trucidatis aliquem ex Canneasi pugna Romanum
militem restare, tunc demum pacti sumus pretium quo
redempti dimitteremur, arma, in quibus nihil iam auxilii
erat, hosti tradidimus. maiores quoque acceperamus se
a Gallis auro redemisse, et patres vestros, asperrimos
illos ad condiciones pacis, legatos tamen captivorum re-
dimendorum gratia Tarentum misisse. atqui et ad Aliam
cum Gallis et ad Heracleam cum Pyrrho utraque non tam
clade infamis quam pavore et fuga pugna fuit. Cannensis
campos acervi Romanorum corporum tegunt, nec super-
sumus pugnae nisi in quibus trucidandis et ferrum et
vires hostem defecerunt. sunt etiam de nostris quidam,
qui ne in acie quidem refugerunt, sed praesidio castris
relicti, cum castra traderentur, in potestatem hostium ve-
nerunt. haud equidem ullius civis et commilitonis fortu-
nae aut condicioni invideo, nec premendo alium me ex-
tulisse velim —: ne illi quidem, nisi pernicitatis pedum
et cursus aliquod praemium est, qui plerique inermes
ex acie fugientes non prius quam Venusiae aut Canusii
constiterunt, se nobis merito praetulerint, gloriatique sint
in se plus quam in nobismet praesidii rei publicae esse.
sed et illis bonis ac fortibus militibus utemini, et nobis
etiam promptioribus pro patria, quod beneficio vestro
redempti atque in patriam restituti fuerimus. dilectum ex
omni aetate et fortuna habetis; octo milia servorum audio
armari: non minor numerus noster est, nec maiore pre-
tio redimi possumus quam ii emuntur —: nam si con-
feram nos cum illis, iniuriam nomini Romano faciam.

illud etiam in tali consilio animadvertendum, [illegible] seam, patres conscripti, si iam duriores esse velitis, [illegible] nullo nostro merito faciatis, cui nos hosti relicturi [illegible] Pyrrho videlicet, qui [vos] hospitum numero [illegible] habuit, an barbaro ac Poeno, qui utrum avarior [illegible] delior sit, vix existimari potest. si videatis caten[illegible] lorem deformitatem civium vestrorum, non min[illegible] fecto vos ea species moveat, quam si ex altera p[illegible] natis stratas Cannensibus campis legiones vestras [illegible] potestis sollicitudinem et lacrimas in vestibulo [illegible] stantium cognatorum nostrorum exspectanti[illegible] sponsum vestrum. cum ii pro nobis proque iis [illegible] ita suspensi ac solliciti sint, quem censetis ani[illegible] rum esse, quorum in discrimine vita libertasque [illegible] si, me dius fidius, ipse in nos mitis Hannibal [illegible] turam suam esse velit, nihil tamen nobis vita[illegible] censeamus, cum indigni ut redimeremur a [illegible] simus. rediere Romam quondam remissi a [illegible] pretio capti: sed rediere cum legatis, primorib[illegible] ad redimendos sese missis. redeam ego in [illegible] centis nummis non aestimatus civis? suum q[illegible] mum habet, patres conscripti. scio in disc[illegible] vitam corpusque meum: magis me famae peri[illegible] vet, ne a vobis damnati ac repulsi abeamus. n[illegible] vos pretio pepercisse homines credent".

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea tu[illegible] in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, [illegible] ad curiam tendebant orantes ut sibi liberos fra[illegible] tos redderent. feminas quoque metus ac n[illegible] foro turbae virorum immiscuerat. senatus s[illegible] bitris consuli coeptus. ibi cum sententiis va[illegible] alii redimendos de publico, alii nullam public[illegible] faciendam nec prohibendos ex privato redim[illegible] argentum in praesentia deesset, dandam ex [illegible] cuniam mutuam, praedibusque ac praediis ca[illegible] pulo censerent; tum T. Manlius Torquatus, [illegible] nimis durae, ut plerisque videatur, severitat[illegible] gatus sententiam ita locutus fertur: „si tantum[illegible]

assent legati pro his, qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insectatione eorum brevi sententiam peregissem. quid enim aliud quam admonendi essetis, ut morem traditum a patribus necessario ad rem militarem exemplo servaretis. nunc autem, cum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, praeferrique non captis modo in acie ab hostibus sed etiam iis, qui Venusiam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli aequum censuerint, nihil vos eorum, patres conscripti, quae illic acta sunt, ignorare patiar. atque utinam haec, quae apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviae cuiusque et virtutis; aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, milites hodie in castris Romanis non captivi in hostium potestate essent. et cum fessis pugnando hostibus, tum victoria laetis et ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, et septem milia armatorum hominum erumpere etiam per confertos hostes possent, neque per se ipsi id facere conati sunt neque alium sequi voluerunt. nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit monere adhortari eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegere posset, se ducem sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. sicut avorum memoria P. Decius tribunus militum in Samnio, sicut nobis adolescentibus priore Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, cum ad tumulum eos capiendum situm inter medios duceret hostis, dixit „moriamur, milites, et morte nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones“: si hoc P. Sempronius diceret, nec viros quidem nec Romanos vos duceret, si nemo tantae virtutis exstitisset comes. viam non ad gloriam magis quam ad salutem ferentem demonstrat; reduces in patriam ad parentes ad coniuges ac liberos facit. ut servemini, deest vobis animus — quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? quinquaginta milia civium sociorumque circa vos eo ipso die caesa iacent. si tot exempla virtutis non mo-

vent, nihil unquam movebit; si tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. et liberi atque incolumes desiderate patriam: immo desiderate, dum patria est, dum cives eius estis. sero nunc desideratis, deminuti capite, abalienati iure civium, servi Carthaginiensium facti. pretio redituri estis eo, unde ignavia ac nequitia abistis? P. Sempronium civem vestrum non audistis arma capere ac sequi se iubentem; Hannibalem post paulo audistis castra prodi et arma tradi iubentem. quam ego ignaviam istorum accuso, cum scelus possim accusare! non modo enim sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertis summovissent. prius, inquam, P. Sempronio *per civium* agmen quam per hostium fuit erumpendum. hos cives patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent neminem hodie ex iis qui ad Cannas pugnaverunt civem haberet. ex milibus septem armatorum sexcenti exstiterunt qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque iis sexcenta milia hostium obstitere. quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? haberetis hodie viginti milia armatorum Canusii fortia fidelia, patres conscripti. *nunc autem* quem ad modum hi boni fidelesque — nam fortes ne ipsi quidem credere potest fuisse, ut erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati sunt, aut non invidere eos cum incolumitati tum gloriae illorum per virtutem partae, cum sibi timorem ignaviamque servitutis ignominiosae causam esse sciant. maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, cum silentio noctis erumpendi occasio esset. ad erumpendum e castris defuit animus, ad tutanda castra fortiter animum habuerunt; dies noctesque aliquot obsessi vallum armis, se ipsi tutati vallo sunt; tandem ultima ausi possique, cum omnia subsidia vitae abessent adfectisque fame viribus arma iam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis quam armis victi sunt — orto sole ab hostibus ad vallum accessum; ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradide-

nt arma ac se ipsos. haec vobis ipsorum per biduum
litia fuit. cum in acie stare ac pugnare decuerat, tum
castra refugerunt; cum pro valle pugnandum erat,
stra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles.
vos redimam? cum erumpere castris oportet, cuncta-
ni ac manetis; cum manere, castra tutari armis necesse
, et castra et arma et vos ipsos traditis hosti. ego non
gis istos redimendos, patres conscripti, censeo, quam
s dedendos Hannibali, qui per medios hostis e castris
perunt ac per summam virtutem se patriae restitue-
nt". LXI. Postquam Manlius dixit, quamquam patrum
oque pleresque captivi cognatione attingebant, praeter
emplum civitatis minime in captivos iam inde antiquitus
dulgentis, pecuniae quoque summa homines movit, qua
c aerarium exhaurire, magna iam summa erogata in
rvos ad militiam emendos armandosque, nec Hanniba-
n maxime huiusce rei, ut fama erat, egentem locuple-
i volebant. cum triste responsum, non redimi captivos,
dditum esset, novusque super veterem luctus tot iactura
rium adiectus esset, cum magnis fletibus questibusque
gatos ad portam prosecuti sunt. unus ex iis domum
iit, quod fallaci reditu in castra iure iurando se exsol-
sset. quod ubi innotuit relatumque ad senatum est,
nnes censuerunt comprehendendum et custodibus publi-
datis deducendum ad Hannibalem esse.

Est et alia de captivis fama: decem primos venisse.
eis cum dubitatum in senatu esset, admitterentur in
bem necne, ita admissos esse, ne tamen iis senatus da-
tur. morantibus deinde longius omnium spe alios tris
super legatos venisse, L. Scribonium et C. Calpurnium
L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonii tribuno
lebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse
dimendos senatum; et novos legatos tris ad Hanniba-
m revertisse, decem veteres remansisse, quod per cau-
am recognoscendi nomina captivorum ad Hannibalem
x itinere regressi religione sese exsolvissent. de iis de-
endis magna contentione actum in senatu esse; victos-
que paucis sententiis qui dedendos censuerint. ceterum

proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi in templo consciverint, ceteri non foro solum omni deinde vita sed prope luce ac publico caruerint. mirari magis adeo discrepare inter auctores, quam quid veri sit discernere queas.

Quanto autem maior ea clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quod fides sociorum, quae ad eum diem firma steterat, tum labare coepit, nulla profecto alia de re quam quod desperaverant de imperio. defecere autem ad Poenos hi populi, Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites praeter Pentros, Brutii omnes, Lucani, praeter hos Uzentini et Graecorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotoniensis, Locrique, et Cisalpini omnes Galli. nec tamen eae clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis umquam mentio apud Romanos fieret, neque ante consulis Romani adventum, nec postquam is rediit renovavitque memoriam acceptae cladis. quo in tempore ipso adeo magno animo civitas fuit, ut consuli ex tanta clade, cuius ipse causa maxima fuisset, redeunti et obviam itum frequentes ab omnibus ordinibus sit, et gratiae actae, quod de re publica non desperasset; qui si Carthaginiensium dux fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXIII.

EPITOME. Campani ad Hannibalem defecerunt. nuntius Cannensis victoriae Mago Carthaginem missus annulos aureos corporibus occisorum Romanorum detractos in vestibulo curiae effudit, quos excessisse modii mensuram traditur. post quem nuntium Hannibal vir ex Poenis nobilibus, suadebat senatui Carthaginiensium ut pacem a populo Romano peterent; nec tenuit obstrepente Barmo

factione. Claudius Marcellus praetor ad Nolam eruptione adversus Hannibalem ex oppido facta prospere pugnavit. Casilinum a Poenis obsessum ita fame vexatum est, ut lora et pelles scutis detractas item mures inclusi essent. nucibus per Vulturnum amnem a Romanis missis vixerunt. senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius praetor a Gallis cum exercitu caesus est. Cn. et P. Scipiones in Hispania Hasdrubalem vicerunt, et Hispaniam suam fecerunt. reliquiae Cannensis exercitus in Siciliam relegatae sunt, ne decederent inde nisi finito bello. inter Philippum Macedoniae regem et Hannibalem societas iuncta est. Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit. Claudius Marcellus praetor Hannibalis exercitum ad Nolam proelio fudit et vicit, primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit. praeter ea in Sardinia feliciter a T. Manlio praetore adversus Poenos Sardosque res gestas continet: a quo Hasdrubal dux et Mago et Hanno capti. exercitus Hannibalis per hiberna Capuae ita luxuriatus est, ut corporis animique viribus enervaretur.

I. Hannibal post Cannensem pugnam castraque capta ac direpta confestim ex Apulia in Samnium moverat, accitus in Hirpinos a Statio Trebio pollicente se Compsam traditurum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eum Mopsiorum factio, familiae per gratiam Romanorum potentis. post famam Cannensis pugnae vulgatumque Trebii sermonibus adventum Hannibalis cum Compsam urbem excessissent, sine certamine tradita urbs Poeno praesidiumque acceptum est. ibi praeda omni atque impedimentis relictis exercitu partito Magonem regionis eius urbes aut deficientis ab Romanis accipere aut detrectantis cogere ad defectionem iubet, ipse per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis — et pleraeque cavae sunt viae sinusque occulti — quacumque apte poterat disposuit, alios prae se actam praedam ex agris ostentantes obequitare portis iussit. in quos, quia nec multi et incompositi videbantur, cum turma equitum erupisset, ab cedentibus consulto tracta in insidias circumventa est: nec evasisset quisquam, ni mare propinquum et haud procul litore naves piscatoriae pleraeque conspectae pe-

ritis nandi dedissent effugium. aliquot tamen eo proeli nobiles iuvenes capti caesique; inter quos et Hegea praefectus equitum, intemperantius cedentes secutus ce cidit. ab urbe oppugnanda Poenum absterruere conspect. moenia, haudquaquam prompta oppugnanti.

II. Inde Capuam flectit iter luxuriantem longa felic tate atque indulgentia fortunae, maxime tamen inter cor rupta omnia licentia plebis sine modo libertatem exe centis. senatum et sibi et plebi obnoxium Pacuvius Cala vius fecerat, nobilis idem ac popularis homo, ceteru malis artibus nanctus opes. is cum eo forte anno, qu res male gesta ad Trasumennum est, in summo magistrat esset, iam diu infestam senatui plebem ratus per occa sionem novandi res magnum ausuram facinus, ut si in e loca Hannibal cum victore exercitu venissent, trucidat senatu traderet Capuam Poenis, improbus homo, sed no ad extremum perditus, cum mallet incolumi quam evers republica dominari, nullam autem incolumem esse orbat tam publico consilio crederet, rationem init, qua et sena tum servaret et obnoxium sibi ac plebi faceret. vocat senatu cum sibi defectionis ab Romanis consilium plac turum nullo modo, nisi necessarium fuisset, praefatu esset, quippe qui liberos ex Appii Claudii filia habere filiamque Romam nuptum Livio dedisset, ceterum mai rem multo rem magisque timendam instare: non enim per defectionem ad tollendum ex civitate senatum pleber spectare, sed per caedem senatus vacuam rem publica tradere Hannibali ac Poenis velle: eo se periculo poss liberare eos, si permittant sibi et certaminum in republic obliti credant —: cum omnes victi metu permitterent „claudam" inquit „in curia vos, et tamquam et ipse cogi tati facinoris particeps approbando consilia, quibus ne quiquam adversarer, viam saluti vestrae inveniam. i hoc fidem quam vultis ipsi accipite". fide data egressus claudi curiam iubet, praesidiumque in vestibulo reliqu ne quis adire curiam iniussu suo neve inde egredi possit. III. Tum vocato ad contionem populo „quod saepe u quit „optastis, Campani, ut supplicii sumendi vobis es

ıprobo ac detestabili senatu potestas esset, eam non
er tumultum expugnantes domos singulorum, quas prae-
diis clientium servorumque tuentur, cum summo vestro
ericulo, sed tutam habetis ac liberam. clausos omnis in
ıriam accipite solos, inermis. nec quicquam raptim aut
ırte temere egeritis: de singulorum capite vobis ius
ententiae dicendae faciam, ut quas quisque emeritus est
oenas pendat. sed ante omnia ita vos irae indulgere
portet, ut potiorem ira salutem atque utilitatem vestram
abeatis. etenim hos, ut opinor, odistis senatores; non
enatum omnino habere non vultis: quippe aut rex, quod
bominandum, aut quod unum liberae civitatis consilium
st, senatus habendus est. itaque duae res simul agendae
obis sunt, ut et veterem senatum tollatis et novum co-
ptetis. citari singulos senatores iubebo, de quorum ca-
ite vos consulam. quod de quoque censueritis, fiet. sed
rius in eius locum virum fortem ac strenuum novum se-
ıatorem cooptabitis, quam de noxio supplicium suma-
ur". inde consedit, et nominibus in urnam coniectis ci-
ari quod primum sorte nomen excidit, ipsumque e curia
roduci iussit. ubi auditum est nomen, malum et impro-
ıum pro se quisque clamare et supplicio dignum. tum
Pacuvius „video, quae de hoc sententia sit: date igitur
ıro malo atque improbo bonum senatorem et iustum".
rimo silentium erat inopia potioris subiciundi; deinde,
cum aliquis omissa verecundia quempiam nominasset,
multo maior extemplo clamor oriebatur, cum alii nega-
rent nosse, alii nunc probra nunc humilitatem sordidam-
que inopiam et pudendae artis aut quaestus genus obi-
cerent. hoc multo magis in secundo ac tertio citato sena-
tore est factum, ut ipsius paenitere homines appareret,
quem autem in eius substituerent locum, deesse, quia
nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad au-
dienda probra nominatos, et multo humiliores obscurio-
resque ceteri erant eis qui primi memoriae occurrebant.
ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxime
tolerabile dicentes esse, iubentesque senatum ex custo-
dia dimitti.

IV. Hoc modo Pacuvius cum obnoxium vitae beneficio senatum multo sibi magis quam plebi fecisset, sine armis, iam omnibus concedentibus dominabatur. hinc senatores omissa dignitatis libertatisque memoria plebem adulari: salutare, benigne invitare, apparatis accipere epulis; eas causas suscipere, ei semper parti adesse, secundum eam litem iudices dare, quae magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando esset. iam vero nihil in senatu actum aliter, quam si plebis ibi esset concilium. prona semper civitas in luxuriam non ingeniorum modo vitio, sed affluenti copia voluptatium et illecebrarum omnis amoenitatis maritimae terrestrisque, tum vero in obsequio principum et licentia plebei lascivire, ut neque libidini nec sumptibus modus esset. ad contemptum legum magistratuum senatus accessit tum, post Cannensem cladem, ut cuius aliqua verecundia erat, Romanum quoque spernerent imperium. id modo erat in mora, ne ex templo deficerent, quod conubium vetustum multas familias claras ac potentis Romanis miscuerat, et quod militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum in praesidia Sicularum urbium delecti ab Romanis missi. V. Horum parentes cognatique aegre perferebant, ut legati ad consulem Romanum mitterentur.

Ii nondum Canusium profectum, sed Venusiae cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quam poterat maxime miserabilem bonis sociis, superbis atque indelibus, ut erant Campani, spernendum. et auxit rerum suarum suique contemptum consul nimis detegendo eadem nudandoque. nam cum legati aegre ferre senatum populumque Campanum adversi quicquam evenisse Romanis nuntiassent, pollicerenturque omnia quae ad bellum opus essent, „morem magis" inquit „loquendi cum sociis servastis, Campani, iubentes quae opus essent ad bellum imperare, quam convenienter ad praesentem fortunae nostrae statum locuti estis. quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quia aliquid habeamus, id quod deest expleri ab sociis velimus? pedites vobis imperemus,

tamquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tamquam ea tantum desit? nihil ne quod suppleremus quidem nobis reliquit fortuna. legiones equitatus arma signa equi virique pecunia commeatus aut in acie aut binis postero die amissis castris perierunt. itaque non iuvetis nos in bello oportet, Campani, sed paene bellum pro nobis suscipiatis. veniat in mentem, ut trepidos quondam maiores vestros intra moenia compulsos, nec Samnitem modo hostem sed etiam Sidicinum paventis, receptos in fidem ad Saticulam defenderimus, coeptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum prope annos, variante fortuna eventum, tulerimus. adicite ad haec, quod foedus aequum dediticiis, quod leges vestras, quod ad extremum, id quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit, civitatem nostram magnae parti vestrum dedimus communicavimusque vobiscum. itaque communem vos hanc cladem, quae accepta est, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. non cum Samnite aut Etrusco res est, ut quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat: Poenus hostis, ne Africae quidem indigena, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis iuris et condicionis et linguae prope humanae militem trahit. hunc natura et moribus immitem ferumque insuper dux ipse efferavit pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, et quod proloqui etiam piget, vesci corporibus humanis docendo. his infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, et ex Africa et a Carthagine iura petere et Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? pulchrum erit, Campani, prolapsum clade Romanum imperium vestra fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. triginta milia peditum quattuor equitum arbitror ex Campania scribi posse: iam pecuniae adfatim est frumentique. si parem fortunae vestrae fidem habetis, nec Hannibal se vicisse sentiet nec Romani victos esse".

VI. Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque

domum legatis unus ex his Vibius Virrius tempus vel
alt, quo Campani non agrum solum ab Romanis quoc
per iniuriam ademptum recuperare, sed imperio e
Italiae potiri possint. foedus enim cum Hannibale qu
velint legibus facturos; neque controversiam fore, q
cum ipse confecto bello Hannibal victor in Africam de
dat exercitumque deportet, Italiae imperium Camp
relinquatur. haec Virrio loquenti adsensi omnes ita
nuntiant legationem, uti deletum omnibus videretur
men Romanum. extemplo plebis ad defectionem ac pa
maior senatus spectare. extracta tamen auctorita
seniorum per paucos dies est res. postremo vincit se
tentia plurium, ut iidem legati, qui ad consulem Roman
ierant, ad Hannibalem mitterentur. quo priusquam ire
certumque defectionis consilium esset, Romam lega
missos a Campanis in quibusdam annalibus invenio p
stulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Rom
nam adiuvari vellent. indignatione orta summoveri
curia iussos esse, missumque lictorem qui ex urbe ed
ceret eos, atque eo die manere extra finis Romanos i
beret. quia nimis compar Latinorum quondam postulati
erat, Coeliusque et alii id haud sine causa praetermise
rant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

VII. Legati ad Hannibalem venerunt pacemque cum
eo condicionibus fecerunt, ne quis imperator magistra
tusve Poenorum ius ullum in civem Campanum haberet
neve civis Campanus invitus militaret munusve facere
ut suae leges, sui magistratus Capuae essent; ut trecen
tos ex Romanis captivis Poenus daret Campanis quos
ipsi elegissent, cum quibus equitum Campanorum, qui in
Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret. haec pacta
illa insuper quam quae pacta erant facinera Campani edi
derunt: nam praefectos socium civisque Romanos alios
partim aliquo militiae munere occupatos partim privatis
negotiis implicitos, plebs repente omnis comprehensos
velut custodiae causa balneis includi iussit, ubi fervore
atque aestu anima interclusa foedum in modum exspi
rarent.

Ea ne fierent neu legatio mitteretur ad Poenum, ımma ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritem nihil praeter sanam civium mentem defuit, restiterat. ı vero praesidium mitti ab Hannibale audivit, Pyrrhi superbam dominationem miserabilemque Tarentinorum servitutem exempla referens, primo ne reciperetur praesidium alam vociferatus est, deinde, ut receptum aut eiceretur ut, si malum facinus, quod a vetustissimis sociis conanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore urgare vellent, ut interfecto Punico praesidio restituent Romanis se. haec — nec enim occulta agebantur — um relata Hannibali essent, primo misit qui vocarent Magium ad sese in castra; deinde, cum is ferociter negasset se iturum, nec enim Hannibali ius esse in civem Campanum, concitatus ira Poenus comprehendi hominem vinctumque attrahi ad sese iussit. veritus deinde, ne quid nter vim tumultus atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oreretur, ipse, praemisso nuntio ad Marium Blosium praetorem Campanum postero die se Capuae futurum, proficiscitur e castris cum modico praesidio. Marius contione advocata edicit, ut frequentes cum coniugibus ac liberis obviam irent Hannibali. ab universis d non obedienter modo sed enixe, favore etiam vulgi et studio visendi tot iam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decius Magius nec obviam egressus est, nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis otiose inambulavit trepidante tota civitate ad excipiendum Poenum visendumque. Hannibal ingressus urbem senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die seriae rei gereret, diemque ut ipse adventu suo festum laetus ac libens celebraret, quamquam praeceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visenda urbe magnam partem diei consumpsit.

VIII. Deversatus est apud Ninnios Celeres, Sthenium Pacuviumque, inclutos nobilitate ac divitiis. eo Pacuvius Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis eius

quae traxerat rem ad Poenos, filium iuvenem addu
abstractum a Decii Magii latere, cum quo ferocissi
pro Romana societate adversus Punicum foedus stete
nec eum aut inclinata in partem alteram civitas aut par
maiestas sententia depulerat. huic tum pater iuveni Ha
nibalem deprecando magis quam purgando placavit,
ctusque patris precibus lacrimisque etiam ad caen
eum cum patre vocari iussit, cui convivio nemminem Ca
panum praeterquam hospites Vibelliumque Tauream, i
signem bello virum, adhibiturus erat. epulari coeperu
de die, et convivium non ex more Punico aut militari d
sciplina esse, sed, ut in civitate atque etiam domo diti
luxuriosa, omnibus voluptatium illecebris instructu
unus nec dominorum invitatione nec ipsius interdum Ha
nibalis Calavius filius perpelli ad vinum potandum potu
ipse valetudinem excusans, patre animi quoque eius ha
mirabilem interturbationem causante. solis ferme occas
patrem Calavium ex convivio egressum secutus filius
ubi in secretum — hortus erat posticis aedium partibus —
pervenerunt, „consilium“ inquit adfero, pater, quo n
venia solum peccati, quod defecimus ad Hannibalem, im
petrari ab Romanis possit, sed in multo maiore dignitate
et gratia simus Campani, quam umquam fuimus“. cum
mirabundus pater, quidnam id esset consilii, quaeren
toga reiecta ab humero latus succinctum gladio nuda
„iam ego,“ inquit „sanguine Hannibalis sanciam Pun
num foedus. te id prius scire volui, si forte abesse, dum
facinus patratur, malles“. IX. quae ubi audivit viditque
senex, velut si iam agendis quae audiebat interesse
amens metu „per ego te,“ inquit „fili, quaecumque iu
liberos iungunt parentibus, precor quaesoque, ne am
oculos patris facere et pati omnia infanda velis. pauca
horae sunt, intra quas iurantes per quid quid deorum es
dextrae dextras iungentes fidem obstrinximus — ut sacra
tas fide manus digressi a colloquio extemplo in eum ar
maremus? ab hospitali mensa surgis, ad quam tertius
Campanorum adhibitus es ab Hannibale, ut eam ipsam
mensam cruentares hospitis sanguine? Hannibalem pate

lio meo potui placare, filium Hannibali non possum? sed
it nihil sancti, non fides, non religio, non pietas, audean-
ir infanda, si non perniciem nobis cum scelere ferunt:
nus adgressurus es Hannibalem? quid illa turba tot libe-
orum servorumque, quid in unum intenti omnium oculi,
quid tot dextrae — torpescent in amentia illa? vultum
psius Hannibalis, quem armati exercitus sustinere ne-
queunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? ut
alia auxilia desint: me ipsum ferire corpus meum oppo-
nentem pro corpore Hannibalis sustinebis? atque per
meum pectus petendus ille tibi transfigendusque est. sed
nic te deterreri sine potius quam illic vinci. valeant pre-
ces apud te meae sicut pro te hodie valuerunt". lacri-
mantem inde iuvenem cernens medium complectitur atque
osculo haerens non ante precibus abstitit, quam pervicit,
ut gladium poneret fidemque daret nihil facturum tale.
tum iuvenis „ego quidem" inquit „quam patriae debeo
pietatem exsolvam patri. tuam doleo vicem, cui ter pro-
ditae patriae sustinendum est crimen, semel cum defe-
ctionis ab Romanis, iterum cum pacis cum Hannibale
fuisti auctor, tertio hodie, cum restituendae Romanis Ca-
puae mora atque impedimentum es. tu, patria, ferrum,
quo pro te armatus hanc arcem hostium inii, quoniam
parens extorquet, recipe". haec cum dixisset, gladium in
publicum trans maceriam horti abiecit, et quo minus res
suspecta esset, se ipse convivio reddidit.

X. Postero die senatus frequens datus Hannibali.
ubi prima eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua gra-
tias egit Campanis, quod amicitiam suam Romanae socie-
tati praeposuissent, et inter cetera magnifica promissa
pollicitus, brevi caput Italiae omni Capuam fore, iuraque
inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum.
unum esse exsortem Punicae amicitiae foederisque se-
cum facti, quem neque esse Campanum neque dici debere,
Magium Decium. eum postulare, ut sibi dedatur, ac se
praesente de eo referatur senatusque consultum fiat.
omnes in eam sententiam ierunt, quamquam magnae parti
et vir indignus ea calamitate et haud parvo initio minui

videbatur ius libertatis. egressus curia in templo magistratuum consedit, comprehendique Decium Magium atque ante pedes destitutum causam dicere iussit. qui cum manente ferocia animi negaret lege foederis id cogi posse, tum iniectae catenae ducique ante lictorem in castra ire iussus. quoad capite aperto est ductus, contionabundus incessit ad circumfusam undique multitudinem vociferans „habetis libertatem, Campani, quam petistis. foro medio luce clara, videntibus vobis nulli Campanorum secundo vinctus ad mortem rapior. quid violentius capta Capua fieret? ite obviam Hannibali, exornate urbem diemque adventus eius consecrate, ut hunc triumphum de civibus vestro spectetis". haec vociferante cum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam iussus. ita in castra perducitur; extemploque impositus in navem et Carthaginem missus, ne motu aliquo Capuae ex indignitate rei orto senatum quoque paenitere dediti principis, et legatione missa ad repetendum eum ne aut negando rem, quam primum peterent, offendendo sibi novi socii, aut tribuendo habendus Capuae esset seditionis ac turbarum auctor. navem Cyrenas detulit tempestas, quae tum in dicione regum erant. ibi cum Magius ad statuam Ptolemaei regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandream ad Ptolemaeum, cum eum docuisset contra ius foederis vinctum se ab Hannibale esse, vinclis liberatur, permissumque ut rediret, seu Romam seu Capuam mallet. nec Magius Capuam sibi tutam dicere, et Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugae magis quam hospitis fore domicilium: nusquam malle quam in regno eius vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.

XI. Dum haec geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam redit responsumque ex scripto recitavit divi divaeque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur. tum „si ita faxitis, Romani, vestrae res meliores faciliorescque erunt, magisque ex sententia res publica vestra vobis procedet victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini re publica vestra bene gesta serva-

ique, lucris meritis donum mittitote, deque praeda ma-
ubiis spoliisque honorem habetote, lasciviam a vobis
rohibetote". haec ubi ex Graeco carmine interpretata
ecitavit, tum dixit se oraculo egressum extemplo iis
mnibus divis rem divinam ture ac vino fecisse, iussum-
ue a templi antistite, sicut coronatus laurea corona et
raculum adisset et rem divinam fecisset, ita coronatum
avem ascendere, nec ante deponere eam quam Romam
ervenisset. se quaecumque imperata sint cum summa
eligione ac diligentia exsecutum coronam Romae in aram
pollinis deposuisse. senatus decrevit, ut eae res divi-
nae supplicationesque primo quoque tempore cum cura
ierent.

Dum haec Romae atque in Italia geruntur, nuntius
ictoriae ad Cannas Carthaginem venerat Mago Hamilca-
is filius, non ex ipsa acie a fratre missus, sed retentus
liquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, quaeque
leficiebant. is, cum ei senatus datus esset, res gestas in
talia a fratre exponit: cum sex imperatoribus eum, quo-
um quattuor consules, duo dictator ac magister equitum
uerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse;
occidisse supra ducenta milia hostium, supra quinqua-
ginta cepisse. ex quattuor consulibus duos occidisse; ex
duobus saucium alterum, alterum toto amisso exercitu
vix cum quinquaginta hominibus effugisse. magistrum
equitum, quae consularis potestas sit, fusum fugatum;
dictatorem, quia se in aciem numquam commiserit, uni-
cum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque, partim
Samnitium ac Lucanorum defecisse ad Poenos. Capuam,
quod caput non Campaniae modo sed post adflictam rem
Romanam Cannensi pugna Italiae sit, Hannibali se tradi-
disse. pro his tantis totque victoriis aequum esse grates
deis immortalibus agi haberique. XII. Ad fidem deinde
tam laetarum rerum effundi in vestibulo curiae iussit anu-
los aureos, qui tantus acervus fuit, ut metientibus dimi-
dium super tres modios explesse sint quidam auctores.
fama tenuit, quae propior vero est, haud plus fuisse
modio. adiecit deinde verbis, quo maioris cladis indicium

esset, neminem nisi equitem atque eorum ipsorum principes mores id gerere insigne. summa fuit orationis, quo propius spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope iuvandum Hannibalem esse. procul enim ab domo militiam esse in media hostium terra. magnam vim frumenti pecuniae absumi, et tot acies, ut hostium exercitus delesse, victoris etiam copias parte aliqua minuisse. mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam frumentumque tam bene meritis de nomine Punico militibus.

Secundum haec dicta Magonis laetis omnibus Himilco, vir factionis Barcinae, locum Hannonis increpandi esse ratus, „quid est, Hanno?" inquit „etiam nunc paenitet belli suscepti adversus Romanos? iube dedi Hannibalem, veta in tam prosperis rebus grates deis immortalibus agi. audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia", tum Hanno: „tacuissem hodie, patres conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus laetum quod esset vobis, loquerer: nunc interroganti senatori, paeniteatne adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut superbus aut obnoxius videar; quorum alterum est hominis alienae libertatis obliti, alterum suae. respondeam, inquit, Himilconi, non desisse paenitere me belli neque desiturum ante invictum vestrum imperatorem incusare, quam finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro; nec mihi pacis antiquae desiderium ulla alia res quam pax nova finiet. itaque ista, quae modo Mago iactavit, Himilconi ceterisque Hannibalis satellitibus iam laeta sunt: mihi possunt laeta esse, quia res bello bene gestae, si volumus fortuna uti, pacem nobis aequiorem dabunt. nam si praetermittimus hoc tempus, quo magis dare quam accipere possumus videri pacem, vereor ne haec quoque laetitia luxuriet nobis ac vana evadat. quae tamen nunc quoque qualis est? occidi exercitus hostium — mittite milites mihi. quid aliud rogares, si esses victus? hostium cepi bina castra, praedae videlicet plena et commeatuum — frumentum et pecuniam date. quid aliud, si spoliatus, si exutus castris esses,

poteres? et ne omnia ipse mirer — mihi quoque *enim*, quoniam respondi Himilconi, interrogare ius fasque *est* — velim seu Himileo seu Mago respondeat, cum ad *inter*necionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque in defectionem totam Italiam esse primum, ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos, deinde, ecquis homo ex quinque et triginta tribubus ad Hannibalem transfugerit"? cum utrumque Mago negasset, „hostium quidem ergo" inquit „adhuc nimis multum superest. sed multitudo ea quid animorum quidve spei habeat, scire velim". XIII. cum id nescire Mago diceret, „nihil facilius scitu est" inquit. „ecquos legatos ad Hannibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romae factam esse adlatum ad vos est?" cum id quoque negasset, „bellum igitur" inquit „tam integrum habemus, quam habuimus qua die Hannibal in Italiam est transgressus. quam varia victoria priore Punico bello fuerit, plerique qui meminerimus supersumus. numquam terra marique magis prosperae res nostrae visae sunt quam ante consules C. Lutatium et A. Postumium fuerunt: Lutatio et Postumio consulibus devicti ad Aegates insulas sumus. quod si, id quod di omen avertant, nunc quoque fortuna aliquid variaverit, tum pacem speratis cum vincemur, quam nunc cum vincimus dat nemo? ego, si quis de pace consulet seu deferenda hostibus seu accipienda, habeo quid sententiae dicam: si de his quae Mago postulat refertis, nec victoribus mitti attinere puto, et frustrantibus nos falsa atque inani spe multo minus censeo mittenda esse". haud multos movit Hannonis oratio, nam et simultas cum familia Barcina leviorem auctorem faciebat, et occupati animi praesenti laetitia nihil, quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant; debellatumque mox fore, si adniti paulum voluissent, rebantur. itaque ingenti consensu fit senatus consultum, ut Hannibali quattuor milia Numidarum in supplementum mitterentur et quadraginta elephanti et mille argenti talenta. dictatorque cum Magone in Hispaniam praemissus est ad conducenda viginti milia peditum quattuor equitum, quibus

exercitus, qui in Italia quique in Hispania erant, sup
plerentur.

XIV. Ceterum haec, ut in secundis rebus, segnit
otioseque gesta. Romanos praeter insitam industriam
animis fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consu
ulli rei, quae per eum agenda esset, deerat, et dictator
M. Iunius Pera rebus divinis perfectis, latoque, ut solet
ad populum, ut equum ascendere liceret, praeter duas
urbanas legiones, quae principio anni a consulibus con-
scriptae fuerant, et servorum dilectum cohortesque ex
agro Piceno et Gallico collectas, ad ultimum prope despe-
ratae rei publicae auxilium, cum honesta utilibus cedunt
descendit; edixitque, qui capitalem fraudem ausi quique
pecuniae iudicati in vinculis essent, qui eorum apud se
milites fierent, eos noxa pecuniaque sese exsolvi iussu-
rum. ea sex milia hominum Gallicis spoliis, quae triumpho
C. Flaminii tralata erant, armavit. itaque cum viginti
quinque milibus armatorum ab urbe proficiscitur.

Hannibal Capua recepta cum iterum Neapolitanorum
animos partim spe partim metu nequiquam temptasset,
in agrum Nolanum exercitum traducit, ut non hostiliter
statim, quia non desperabat voluntariam deditionem, ita,
si morarentur spem, nihil eorum quae pati aut timere pos-
sent praetermissurus. senatus ac maxime primores eius
in societate Romana cum fide perstare; plebs novarum,
ut solet, rerum atque Hannibalis tota esse, metumque
agrorum populationis et patienda in obsidione multa gra-
via indignaque proponere animo. neque auctores defe-
ctionis deerant. itaque ubi senatum metus cepit, si pro
palam tenderent, resisti multitudini conciitatae non posse,
secunda simulando dilationem mali inveniunt. placere
enim sibi defectionem ad Hannibalem simulant: quibus
autem condicionibus in foedus amicitiamque novam trans-
eant, parum constare. ita spatio sumpto legatos propere
ad praetorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casi-
lini cum exercitu erat, mittunt, docentque, quanto in
discrimine sit Nolana res: agrum Hannibalis esse et Poe-
norum, urbem extemplo futuram, ni subveniatur. conce-

endo plebei senatum, ubi velint defecturos se, ne defi-
ere praefestinarent, effecisse. Marcellus collaudatis No-
ınis eadem simulatione extrahi rem in suum adventum
ıssit, interim celari quae secum acta essent, spemque
mnem auxilii Romani. ipse a Casilino Caiatiam petit, at-
ue inde Vulturno amni traiecto perque agrum Saticula-
um Trebulanumque super Suessulam per montes Nolam
ervenit.

XV. Sub adventum praetoris Romani Poenus agro
olano excessit, et ad mare proxime Neapolim descendit,
ıupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus
ıtus ex Africa esset. ceterum postquam Neapolim a prae-
ecto Romano teneri accepit — M. Iunius Silanus erat, ab
osis Neapolitanis accitus —, Neapoli quoque sicut Nola
missa petit Nuceriam. eam cum aliquamdiu circumse-
isset, saepe vi saepe sollicitandis nequiquam nunc plebe
unc principibus, fame demum in deditionem accepit,
actus, ut inermes cum singulis abirent vestimentis. dein-
e, ut qui a principio mitis omnibus Italicis praeter Ro-
ıanos videri vellet, praemia atque honores, qui reman-
erint ac militare secum voluissent, proposuit. nec ea
pe quemquam tenuit: dilapsi omnes, quocumque hospi-
a aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniae urbes,
axime Nolam Neapolimque. cum ferme triginta senatores
forte primus quisque Capuam petissent, exclusi inde,
uod portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt.
uceriae praeda militi data est, urbs direpta atque incensa.

Nolam Marcellus non sui magis fiducia praesidii
uam voluntate principum habebat. plebs timebatur et
ıte omnis L. Bantius, quem consensus temptatae defe-
ionis ac metus a praetore Romano nunc ad proditionem
ıtriae, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugien-
um stimulabat. erat iuvenis acer et sociorum ea tempe-
ate prope nobilissimus eques. seminecem eum ad Can-
ıs in acervo caesorum corporum inventum curatumque
enigne etiam cum donis Hannibal domum remiserat. ob
us gratiam meriti rem Nolanam in ius dicionemque dare
luerat Poeno, anxiumque eum et sollicitum cura no-

vandi res praetor cernebat. ceterum cum aut poena col-
bendus esset aut beneficio conciliandus, sibi adsumpsis
quam hosti ademisse fortem ac strenuum maluit socia
accitumque ad se benigne appellat: multos eum inv
inter popularis habere inde existimatu facile esse, q
nemo civis Nolanus sibi indicaverit, quam multa
egregia facinora militaria essent. sed qui in Romanis
litaverit castris, non posse obscuram eius virtutem es
multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui
esset ille, quaeque et quotiens pericula pro salute
dignitate populi Romani adisset, utique Cannensi pro
non prius pugna abstiterit quam prope exsanguis ru
superincidentium virorum equorum armorumque sit
pressus. „itaque macte virtute esto" inquit. „apud
tibi omnis honos atque omne praemium erit; et quo f
quentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati
que emolumento esse": laetoque iuveni promissis equ
eximium dono dat, bigatosque quingentos quaestor
numerare iubet; lictoribus imperat, ut eum se adire, q
tiens velit, patiantur. XVI. hac comitate Marcelli fero
iuvenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum
rem Romanam fortius ac fidelius iuverit, cum Hanni
ad portas esset — Nolam enim rursus a Nuceria mo
castra — plebesque Nolana de integro ad defectione
spectaret.

Marcellus sub adventum hostium intra muros se r
cepit, non castris metuens, sed ne prodendae urbis occ
sionem nimis multis in eam imminentibus daret. instr
deinde utrimque acies coeptae, Romanorum pro moen
bus Nolae, Poenorum ante castra sua. proelia hinc parv
inter urbem castraque et vario eventu fiebant, quia duc
nec prohibere paucos temere provocantis nec dare signum
universae pugnae volebant. in hac quotidiana duorum
exercituum statione principes Nolanorum nuntiant Mar
cello, nocturna colloquia inter plebem ac Poenos fieri
statutumque esse, ut, cum Romana acies egressa porti
iret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent, clauderent
deinde portas murosque occuparent, ut potentes rerum

suarum atque urbis Poenum inde pro Romano accipiperent. haec ubi nuntiata Marcello sunt, collaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliqui motus in urbe oreretur, fortunam pugnae experiri statuit. ad tris portas in hostes versas tripertito exercitum instruxit; impedimenta subsequi iussit, calones lixasque et invalidos milites vallum ferre. media porta robora legionum et Romanos equites, duabus circa portis novos milites levemque armaturam ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque adire vetiti; subsidiaque destinata impedimentis data ne occupatis proelio legionibus in ea impetus fieret. ita instructi intra portas stabant. Hannibali sub signis, id quod per aliquot dies fecerat, ad multum diei in acie stanti primo miraculo esse, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. ratus deinde prodita colloquia esse metuque resides factos, partem militum in castra remittit, iussos propere apparatum omnem oppugnandae urbis in primam aciem adferre, satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditque ad muros acies, patefacta repente porta Marcellus signa canere clamoremque tolli ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo possent impetu in hostem erumpere iubet. satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, cum duabus circa portis P. Valerius Flaccus et G. Aurelius legati in cornua hostium erupere. addidere clamorem lixae calonesque et alia turba custodiae impedimentorum apposita, ut paucitatem maxime spernentibus Poenis ingentis repente exercitus speciem fecerit. vix equidem ausim adfirmare quod quidam auctores sunt, duo milia et octingentos hostium caesos non plus quingentis Romanorum amissis. sed sive tanta sive minor victoria fuit, ingens eo die res ac nescio an maxima illo bello gesta sit: non vinci enim ab Hannibale vincentibus difficilius fuit quam postea vincere.

XVII. Hannibal spe potiundae Nolae adempta cum Acerras recessisset, Marcellus extemplo clausis portis

custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quaestionem in foro de iis qui clam in colloquiis hostium fuerant habuit; supra septuaginta damnatos proditionis securi percussit, bonaque eorum iussit publica populi Romani esse; et summa rerum senatui tradita cum exercitu omni profectus supra Suessulam castris positis consedit. Poenus Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, postquam obstinatos videt, obsidere atque oppugnare parat. ceterum Acerranis plus animi quam virium erat. itaque desperata tutela urbis ut circumvallar. moenia viderunt, priusquam continuarentur hostium opera per intermissa munimenta neglectasque custodias silentio noctis dilapsi per vias inviaque, qua quemque aut consilium aut error tulit, in urbes Campaniae, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt.

Hannibal Acerris direptis atque incensis, cum a Casino dictatorem Romanum legionesque ** acciri nuntiassent, ne quis tam propinquis hostium castris Capuae quoque oreretur motus, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Praenestini habebant cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. hi non confecto Praeneste ad dien dilectu serius profecti domo cum Casilinum ante famam adversae pugnae venissent, et aliis adgregantibus sese Romanis sociisque profecti a Casilino cum satis magno agmine irent, avertit eos retro Casilinum nuntius Cannensis pugnae. ibi cum dies aliquot suspecti Campanis timentesque cavendis ac struendis in vicem insidiis traduxissent, iamque de Capuae defectione agi accipique Hannibalem satis pro certo haberent, interfectis nocte oppidanis partem urbis quae eis Vulturnum est — eo enim dividitur amni — occupavere. idque praesidii Casilini habebant Romani. additur et Perusina cohors, homines quadringenti sexaginta, eodem nuntio quo Praenestini paucos ante dies Casilinum compulsi. et satis ferme armatorum ad tam exigua moenia et flumine altera parte cincta tuenda erat: penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

XVIII. Hannibal cum iam inde haud procul esset, Gaetulos cum praefecto nomine Isalca praemittit, ac primo, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiundas praesidiumque accipiendum perlicere iubet, si in pertinacia perstent, rem gerere ac temptare, si qua parte invadere urbem possit. ubi ad moenia accessere, quia silentium erat, solitudo visa; metuque concessum barbarus ratus moliri portas et claustra refringere parat, cum patefactis repente portis cohortes duae, ad id ipsum instructae intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. ita primis repulsis Maharbal cum maiore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. postremo Hannibal castris ante ipsa moenia oppositis parvam urbem parvumque praesidium summa vi atque omnibus copiis oppugnare parat. ac dum instat accessitque corona undique circumdatis moenibus, aliquot milites et promptissimum quemque e muro turribusque octos amisit. semel ultro erumpentis agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem satis multis ut ex tanta paucitate interfectis. plures decidissent, ni nox proelio intervenisset. postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur, utique postquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux castelli plano loco positi segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum Trasumennique et Trebiae singulos admonens universosque. inde vineae quoque coeptae agi cuniculique. nec ad varios conatus hostium aut vis ulla aut ars deerat: socii Romanorum propugnacula adversus vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos excipere, et palam et clam coeptis obviam ire, donec pudor etiam Hannibalem ab incepto avertit, castrisque communitis ac praesidio modico imposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit.

Ibi partem maiorem hiemis exercitum in tectis habuit, adversus omnia humana mala saepe ac diu duratum, bonis inexpertum atque insuetum. itaque quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates im-

modicae; et eo impensius, quo avidius ex insolentia e
eas se merserant. somnus enim et vinum et epulae e
scorta balineaque et otium consuetudine in dies blandius
ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde
praeteritae victoriae eos quam praesentes tutarentur v
res, maiusque id peccatum ducis apud peritos artium m
litarium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie pr
tinus ad urbem Romanam duxisset. illa enim cunctat
distulisse modo victoriam videri potuit, hic error vire
ademisse ad vincendum. itaque hercule, velut si cu
alio exercitu a Capua exiret, nihil usquam pristinae disc
plinae tenuit. nam et redierunt plerique scortis implicit
et ubi primum sub pellibus haberi coepti sunt viaque e
alius militaris labor excepit, tironum modo corporibu
animisque deficiebant; et deinde per omne aestivorum
tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabe
bantur, neque aliae latebrae quam Capua desertoribus
erant.

XIX. Ceterum mitescente iam hieme educto ex hi
bernis milite Casilinum redit. ubi quamquam aboppugna
tione cessatum erat, obsidio tamen continua oppidanos
praesidiumque ad ultimum inopiae adduxerat. castris Ro
manis Tib. Sempronius praeerat dictatore auspiciorum
repetendorum causa profecto Romam. Marcellum et ipsum
cupientem ferre auxilium obsessis et Vulturnus animis in
flatus aquis et preces Nolanorum atque Acerranorum te
nebant, Campanos timentium, si praesidium Romanum
abscessisset. Gracchus adsidens tantum Casilino, quia
praedictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gere
ret, nihil movebat, quamquam quae facile omnem patien
tiam vincerent nuntiabantur a Casilino: nam et praecipi
tasse se quosdam non tolerantes famem constabat, et stare
inermes in muris nuda corpora ad missilium telorum ictus
praebentes. ea aegre patiens Gracchus, cum neque pu
gnam conserere dictatoris iniussu auderet — pugnandum
autem esse, si palam frumentum importaret, videbat —
neque clam importandi spes esset, farre ex agris circa
undique convecto cum complura dolia complesset, nun-

lium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia quae amnis deferret. insequenti nocte intentis omnibus in flumen ac spem ab nuntio Romano factam dolia medio amni defluxerunt; aequaliterque inter omnes frumenti divisum. id postero quoque die ac tertio factum est: nocte et mittebantur et perveniebant; eo custodias hostium fallebant. imbribus deinde continuis citatior so-lito amnis transverso vertice dolia impulit ad ripam quam hostes servabant. ibi haerentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur; nuntiatumque Hannibali est, et deinde intentiore custodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. nuces tamen fusae ab Romanis castris cum medio amni ad Casilinum deflluerent, cratibus excipiebantur. postremo ad id ventum inopiae est, ut lora detractasque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur, nec muribus aliove animali abstinerent, et omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent. et cum hostes obarassent quidquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen iniecerunt, ut Hannibal „eone usque, dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?“ exclamaret: et qui nullam antea pactionem auribus admiserat, dum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. septunces auri in singulos pretium convenit. fide accepta tradiderunt sese. donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti; tum remissi Cumas cum fide. id verius est quam ab equite in abeuntis immisso interfectos. Praenestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in praesidio fuerunt, minus dimidium ferrum famesque absumpsit; ceteri incolumes Praeneste cum praetore suo M. Anicio — scriba is antea fuerat — redierunt. statua eius indicio fuit, Praeneste in foro statuta, loricata, amicta toga, velato capite, et tria signa cum titulo lamnae aeneae inscripto, M. Anicium pro militibus, qui Casilini in praesidio fuerint, votum vovisse. idem titulus tribus signis in aede Fortunae positis fuit subiectus. XX. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Hannibalis praesidio, ne ubi Poenus inde abscessis-

set Romani oppugnarent. Praenestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium et quinquennii militiae vacationem decrevit. civitate cum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusinorum casus obscurior fama est, qui nec ipsorum monumento ullo est illustratus nec decreto Romanorum.

Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Bruttiis manserant in amicitia Romana, non Carthaginienses modo, qui regionem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri ob separata ab se consilia oppugnabant. quibus cum obsistere malis nequirent Petelini, legatos Romam ad praesidium petendum miserunt. quorum preces lacrimaeque — iis questus enim flebiles, cum sibimet ipsi consulere iussi sunt, sese in vestibulo curiae profuderunt — ingentem misericordiam patribus ac populo moverunt. consultique iterum a M'. Pomponio praetore patres circumspectis omnibus imperii viribus fateri coacti, nihil iam longinquis sociis in se praesidii esse, redire domum fideque ad ultimum expleta consulere sibimet ipsos in reliquum praesenti fortuna iusserunt. haec postquam renuntiata legatis Petelinis est, tantus repente maeror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi, qua quisque posset, ac deserendae urbis auctores essent, pars, quando deserti a veteribus sociis essent, adiungendi se ceteris Bruttiis ac per eos dedendi Hannibali. vicit tamen ea pars quae nihil raptim nec temere agendum consulendumque de integro censuit. re laxata postero die per minorem trepidationem tenuerunt optimates, ut convectis omnibus ex agris urbem ac muros firmarent.

XXI. Per idem fere tempus litterae ex Sicilia Sardiniaque Romam adlatae. priores ex Sicilia T. Otacilii praetoris in senatu recitatae sunt: P. Furium praetorem cum classe ex Africa Lilybaeum venisse. ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitae esse. militi ac navalibus sociis neque stipendium neque frumentum ad diem dari; neque unde detur esse. magnopere suadere, ut quam primum ea mittantur; sibique, si ita videatur, ex novis praetoribus successorem mittant. eademque ferme

de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula
praetore ex Sardinia scripta. responsum utrique
esse unde mitteretur, iussique ipsi classibus atque e
citibus suis consulere. T. Otacilius ad unicum subsid
populi Romani Hieronem legatos cum misisset, in sti
dium quanti argenti opus fuit et sex mensum frumen
accepit: Cornelio in Sardinia civitates sociae benigne
tulerunt. et Romae quoque propter penuriam ar
triumviri mensarii, rogatione M. Minucii tribuni p
facti, L. Aemilius Papus, qui consul censorque fuera
M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, et L. Scribo
Libo, qui tum tribunus plebis erat. et duumviri crea
et C. Atilii aedem Concordiae, quam L. Manlius pr
voverat, dedicaverunt. et tres pontifices creati, Q.
cilius Metellus et Q. Fabius Maximus et Q. Fulvius
cus, in locum P. Scantinii demortui et L. Aemili
consulis et Q. Aelii Paeti, qui ceciderant pugna
nensi.

XXII. Cum cetera, quae continuis cladibus fo
minuerat, quantum consiliis humanis adsequi pote
patres explessent, tandem se quoque et solitudine
riae paucitatemque convenientium ad publicum cons
respexerunt. neque enim post L. Aemilium et C. F
nium censores senatus lectus fuerat, cum tantum se
rum adversae pugnae, ad hoc sui quemque casu
quinquennium absumpsissent. cum de ea re M'. Po
nius praetor, dictatore post Casilinum amissum pr
iam ad exercitum, exposcentibus cunctis rettulisset
Sp. Carvilius, cum longa oratione non solum inopia
paucitatem etiam civium, ex quibus in patres leger
conquestus esset, explendi senatus causa et iungen
tius Latini nominis cum populo Romano magnope
suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum bin
natoribus, si patres Romani censuissent, civitas d
atque in demortuorum locum in senatum legerentur.
sententiam haud aequioribus animis quam ipsorum
dam postulatum Latinorum patres audierunt; et cu
mitus indignantium tota curia esset, et praecipue T.

set Romani oppugnarent. Praenestinis militibus sen Romanus duplex stipendium et quinquennii militiae cationem decrevit. civitate cum donarentur ob virtu non mutaverunt. Perusinorum casus obscurior fama qui nec ipsorum monumento ullo est illustratus nec creto Romanorum.

Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Bruttiis n serant in amicitia Romana, non Carthaginienses modo, regionem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri ob se rata ab se consilia oppugnabant. quibus cum obsis malis nequirent Petelini, legatos Romam ad praesidi petendum miserunt. quorum preces lacrimaeque — questus enim flebiles, cum sibimet ipsi consulere in sunt, sese in vestibulo curiae profuderunt — ingenti misericordiam patribus ac populo moverunt. consultiq iterum a M'. Pomponio praetore patres circumspec omnibus imperii viribus fateri coacti, nihil iam longinq sociis in se praesidii esse, redire domum fideque ad ul mum expleta consulere sibimet ipsos in reliquum pra senti fortuna iusserunt. haec postquam renuntiata legat Petelinis est, tantus repente maeror pavorque senatu eorum cepit, ut pars profugiendi, qua quisque posset, a deserendae urbis auctores essent, pars, quando deserti veteribus sociis essent, adiungendi se ceteris Bruttiis a per eos dedendi Hannibali. vicit tamen ea pars quae ni hil raptim nec temere agendum consulendumque de inte gro censuit. re laxata postero die per minorem trepida tionem tenuerunt optimates, ut convectis omnibus ex agris urbem ac muros firmarent.

XXI. Per idem fere tempus litterae ex Sicilia Sardi niaque Romam adlatae. priores ex Sicilia T. Otacilii pro praetoris in senatu recitatae sunt: P. Furium praetorem cum classe ex Africa Lilybaeum venisse. ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitae esse. militi ac navali bus sociis neque stipendium neque frumentum ad diem dari; neque unde detur esse. magnopere suadere, ut quam primum ea mittantur; sibique, si ita videatur, ex novis praetoribus successorem mittant. eademque ferme

stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammul
aetore ex Sardinia scripta. responsum utriqu
se unde mitteretur, iussique ipsi classibus atque
ibus suis consulere. T. Otacilius ad unicum subs
puli Romani Hieronem legatos cum misisset, in s
um quanti argenti opus fuit et sex mensum frum
cepit: Cornelio in Sardinia civitates sociae benign
lerunt. et Romae quoque propter penuriam a
uumviri mensarii, rogatione M. Minucii tribuni
cti, L. Aemilius Papus, qui consul censorque fue
. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, et L. Scri
ibo, qui tum tribunus plebis erat. et duumviri cr
, C. Atilii aedem Concordiae, quam L. Manlius p
overat, dedicaverunt. et tres pontifices creati, Q
ilius Metellus et Q. Fabius Maximus et Q. Fulvius
us, in locum P. Scantinii demortui et L. Aemili
onsulis et Q. Aelii Paeti, qui ceciderant pugna
ensi.

XXII. Cum cetera, quae continuis cladibus fo
minuerat, quantum consiliis humanis adsequi pot
patres explessent, tandem se quoque et solitudine
riae paucitatemque convenientium ad publicum cons
respexerunt. neque enim post L. Aemilium et C. Fl
nium censores senatus lectus fuerat, cum tantum sen
rum adversae pugnae, ad hoc sui quemque casus
quinquennium absumpsissent. cum de ea re M'. Pom
nius praetor, dictatore post Casilinum amissum prof
iam ad exercitum, exposcentibus cunctis rettulisset,
Sp. Carvilius, cum longa oratione non solum inopiam
paucitatem etiam civium, ex quibus in patres legeren
conquestus esset, explendi senatus causa et iungendi
tius Latini nominis cum populo Romano magnopere
suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum binis
natoribus, si patres Romani censuissent, civitas dare
atque in demortuorum locum in senatum legerentur. e
sententiam haud aequioribus animis quam ipsorum qu
dam postulatum Latinorum patres audierunt; et cum
mitus indignantium tota curia esset, et praecipue T. M

gerunt pecu
ad Cereris p
XXIV.
consulatum
gae, nec gl
cordia inter
magis quam
patriciis ten
provinciam l
tem revocar
ibi Fabius pl
contione, ut
dictis fretos,
consevisset,
dicere; se a
vios saltus
sollicitassent
mirum adve
sim exprobr
giis tribus.
dignum prov
arbitrio se fu
cius senatus
adnisos, ne
postquam i
num inhono
non suffrag
in paucoru
sules sortit
senatum pr
de se dequ
gloriae, qu
autem dubi
cile, cum id
sul pro su
Fabium rel
riari, et fors
ut totiens n

[illegible] 22 23. [a. U.

pis virum d
natus esset
se interfe

nt. ita centum septuaginta septe
one hominum in senatum lectis ext
bdicavit, privatusque de Rostris des
re iussis. turbaeque se immiscuit priv
, tempus hoc sedulo terens, ne deduc
opulum de foro abduceret: neque tamen e
minum ea mora, frequentesque eum domu
t. consul nocte insequenti ad exercitum redit
rtiore senatu, ne comitiorum causa in urbe r

IV. Postero die consultus a M'. Pomponio pra
natus decrevit dictatori scribendum, uti, si e r
censeret esse, ad consules subrogandos venire
agistro equitum et praetore M. Marcello, ut ex ii
ntibus noscere patres possent, quo statu res pu
sset, consiliaque ex rebus caperent, qui acciti eran
venerunt relictis legatis, qui legionibus praees
dictator de se pauca atque modice locutus in ma
n equitum Tib. Sempronium Gracchum magnar
n gloriae vertit; comitiaque edixit, quibus L. Postu
tertium absens, qui tum Galliam provinciam oblin
t Tib. Sempronius Gracchus, qui tum magister eq
t aedilis curulis erat, consules crearentur. praeto
creati M. Valerius Laevinus iterum, App. Claud
er, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scaevola. dict
is magistratibus Teanum in hiberna ad exercitur
licto magistro equitum Romae, qui, cum post pa
magistratum initurus esset, de exercitibus ser
comparandisque in annum patres consuleret.

Cum eae res maxime agerentur, nova clades nun
Super aliam cumulante in eum annum fortuna,
nium consulem designatum in Gallia ipsum atque
m deletos. silva erat vasta — Litanam Galli
—, qua exercitum traducturus erat. eius
a laevaque circa viam Galli arbores ita incid
mpotae starent, momento levi impulsae occid
s duas Romanas habebat Postumius socium
ginari tantum conscripserat, ut viginti quin

lius esse etiam nunc eius stirpis virum diceret, ex
quondam in Capitolio consul minatus esset Latinum, q
in curia vidisset, eum sua manu se interfecturum, Q.
bius Maximus numquam rei ullius alieniore tempore n
tionem factam in senatu dicit, quam inter tam suspen
sociorum animos incertamque fidem id actum quod in
per sollicitaret eos. eam unius hominis temerariam voc
silentio omnium exstinguendam esse; et, si quid umqua
arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omniu
maxime tegendum, occulendum, obliviscendum, pro no
dicto habendum esse. ita eius rei oppressa mentio es
dictatorem, qui censor ante fuisset vetustissimusque ex hi
qui viverent censoriis esset, creari placuit, qui senatum
legeret, accirique C. Terentium consulem ad dictatorem
dicendum iusserunt. qui ex Apulia relicto ibi praesidio
cum magnis itineribus Romam redisset, nocte proxima,
ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatus consulto
sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.
XXIII. is ubi cum lictoribus in Rostra escendit, neque
duos dictatores tempore uno, quod numquam antea fa-
ctum esset, probare se dixit, neque dictatorem se sine
magistro equitum nec censoriam vim uni permissam, et
eidem iterum, nec dictatori non rei gerendae causa creato
in sex menses datum imperium. quae immoderata fors
tempus ac necessitas fecerit, his se modum imposit
nam neque senatu quemquam moturum ex iis, s
C. Flaminius L. Aemilius censores in senatum le
transcribi tantum recitarique eos iussurum, ne pe
hominem iudicium arbitriumque de fama ac mo
natoriis fuerit; et ita in demortuorum locum sub
ut ordo ordini, non homo homini praelatus vide
citato vetere senatu inde primos in demortuorum
legit, qui post L. Aemilium C. Flaminium censor
lem magistratum cepissent necdum in senatum
sent. ut quisque eorum [senatus] primus creat
tum legit qui aediles, tribuni plebis quaestores
rant. tum ex iis qui magistratus non cepissent,
lia ex hoste fixa domi haberent, aut civica

ccepis ent. ita centum septuaginta septem cum ingen
pprob tione hominum in senatum lectis extemplo se me
istrat abdicavit, privatusque de Rostris descendit lict
ribus bire iussis. turbaeque se immiscuit privatas age
rium es, tempus hoc sedulo terens, ne deducendi
caus populum de foro abduceret: neque tamen elang
hominum ea mora, frequentesque eum domum
erunt. consul nocte insequenti ad exercitum redit
0 certiore senatu, ne comitiorum causa in urbe
retur.

XXIV. Postero die consultus a M'. Pomponio
re senatus decrevit dictatori scribendum, uti, si
publica censeret esse, ad consules subrogandos v
cum magistro equitum et praetore M. Marcello, ut
praesentibus noscere patres possent, quo statu r
blica esset, consiliaque ex rebus caperent. qui acci
omnes venerunt relictis legatis, qui legionibus
sent. dictator de se pauca atque modice locutus
gistrum equitum Tib. Sempronium Gracchum
partem gloriae vertit; comitiaque edixit, quibus
mius tertium absens, qui tum Galliam provinciar
bat, et Tib. Sempronius Gracchus, qui tum magi
tum et aedilis curulis erat, consules crearentur.
inde creati M. Valerius Laevinus iterum, App
Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scaevol
creatis magistratibus Teanum in hiberna ad ex
dit relicto magistro equitum Romae, qui, cum
dies magistratum initurus esset, de exercitib
dis comparandisque in annum patres consule

Cum eae res maxime agerentur, nova cla
aliam super aliam cumulante in eum annum fe
stumium consulem designatum in Gallia ipsu
citum deletos. silva erat vasta — Litana
bant —, qua exercitum traducturus erat
dextra laevaque circa viam Galli arbores
ut immotae starent, momento levi impul
legiones duas Romanas habebat Postumiu
supero mari tantum conscripserat, ut vig

lia armatorum in agros hostium induxerit. Galli oram e
tremae silvae cum circumsedissent, ubi intravit agm
saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt. qu
alia in aliam instabilem per se ac male haerentem in
dentes ancipiti strage arma viros equos obruerunt, ut v
decem homines effugerent. nam cum exanimati pleriq
essent arborum truncis fragmentisque ramorum, cetera
multitudinem inopinato malo trepidam Galli saltum omne
armati circumsedentes interfecerunt, paucis e tanto nu
mero captis, qui pontem fluminis petentes, obsesso ant
ab hostibus ponte, interclusi sunt. ibi Postumius omni v
ne caperetur, dimicans occubuit. spolia corporis caput
que praecisum ducis Boii ovantes templo, quod sanctis
simum est apud eos, intulere. purgato inde capite, ut mo
iis est, calvam auro caelavere, idque sacrum vas iis erat
quo sollemnibus libarent, poculumque idem sacerdoti es
set ac templi antistitibus. praeda quoque haud minor
Gallis quam victoria fuit: nam etsi magna pars animalium
strage silvae oppressa erat, tamen ceterae res, quia nihil
dissipatum fuga est, stratae per omnem iacentis agminis
ordinem inventae sunt.

XXV. Hac nuntiata clade cum per dies multos in
tanto pavore fuisset civitas, ut tabernis clausis velut no-
cturna solitudine per urbem acta senatus aedilibus negot-
tium daret, ut urbem circumirent aperirique tabernas et
maestitiae publicae speciem urbi demi iuberent, tum Tib.
Sempronius senatum habuit, consolatusque patres est et
adhortatus, ne, qui Cannensi ruinae non succubuissent,
ad minores calamitates animos submitterent. quod ad
Carthaginienses hostes Hannibalemque attineret, prospera
modo essent, sicut speraret, futura, Gallicum bellum et
omitti tuto et differri posse, ultionemque eam fraudis in
deorum ac populi Romani potestate fore. de hoste Poeno
exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultan-
dum atque agitandum. ipse primum, quid peditum equi-
tumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset
dictatoris, disseruit. tum Marcellus suarum copiarum
summam exposuit. quid in Apulia cum C. Terentio con-

[illegible] esse [illegible], a peritis quaesitum est.
[illegible] exercit[illegible] satis firmi ad tantum belli
[illegible] ur rati[illegible] itaque Galliam, quamquam
[illegible] omitti [illegible] anno placuit. exercitus d
[illegible] est. de exercitu M. Marcelli,
[illegible] Cann[illegible] nsi essent, in Siciliam eos tr
[illegible] are, [illegible] donec in Italia bellum esset, pla
[illegible] toris legionibus reici militem mi
[illegible] nullo praestituto militiae tempore
[illegible] legitimorum essent. duae legio
[illegible] nsuli, qui in locum L. Postumii suff
[illegible] e sunt; eumque, cum primum salvi
[illegible] ereari placuit. legiones praeterea duas
[illegible] pore ex Sicilia acciri atque inde cons
[illegible] urbanae evenissent, militum sumere qu
[illegible] C. Terentio consuli propagari in annum
[illegible] de eo exercitu, quem ad praesidium
[illegible] quicquam minui.

XXVI. Dum haec in Italia geruntu
nihilo segnius in Hispania bellum erat, a
magis prosperum Romanis. P. et Cn. S
se partitis copias, ut Cnaeus terra Publi
gereret, Hasdrubal Poenorum imperator,
rium satis fidens, procul ab hoste intervall
tenebat se, quoad multum ac diu obtestant
peditum et mille equites in supplementum
sunt. tum refecta tandem spe castra propi
vit, classemque et ipse instrui pararique iu
maritimamque oram tutandam. in ipso imp
rum de integro rerum perculit eum praefec
transitio, qui post classem ad Hiberum per
sertam graviter increpiti numquam deinde
duci aut Carthaginiensium rebus fuerant.
transfugae motum in Tartesiorum gente, de
iis auctoribus urbes aliquot, una etiam ab i
fuerat. in eam gentem versum ab Romanis
infestoque exercitu Hasdrubal ingressus agr
pro captae ante dies paucos urbis moenibu

nobilem Tartesiorum ducem, cum valido exercitu castris se tenentem, adgredi statuit. praemissa igitur levi armatura, quae eliceret hostis ad certamen, equitum parte ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palatos exciperent. simul et ad castra tumultus erat et per agros fugaque et caedes; deinde undique diversis itineribus ad in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum proelio hostem erumpunt igitur agmine e castris tripudiantes more suo; repentinaque eorum audacia terrorem hosti paulo ante ultro lacessenti incussit. itaque et ipse Hasdrubal in collem satis arduum, tutum flumine etiam obiecto, tum copias subducit et praemissam levem armaturam equitesque palatos eodem recepit; nec aut colli aut flumini satis fidens castra vallo permunit. in hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta. nec Numida Hispano eques par fuit, nec iaculator Maurus caetrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum praestanti. XXVII. Postquam neque elicere Poenum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat, urbem Ascuam, quo finis hostium ingrediens Hasdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur; nec iam aut in agmine aut in castris ullo imperio contineri. quam ubi neglegentiam ex re, ut fit, bene gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes adgrederentur, degressus colle pergit ire acie instructa ad castra. quem ut adesse tumultuose nuntii refugientes ex speculis stationibusque attulere, ad arma conclamatum est. ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in proelium ruunt. iam primi conseruerant manus, cum alii catervatim currerent, alii nondum e castris exissent. tamen primo ipsa audacia terruere hostem; deinde rari in confertos illati, cum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios et undique pulsi coire in orbem, et dum corpora corporibus applicant armaque armis iungunt, in artum compulsi, cum vix movendis armis satis

spatii esset, corona hostium cincti ad multum diei caeduntur. exigua pars eruptione facta silvas ac montes petit. parique terrore et castra sunt deserta, et universa gens postero die in deditionem venit.

Nec diu in pacto mansit: nam subinde ab Carthagine adlatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quae vulgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit. itaque Hasdrubal extemplo litteras Carthaginem mittit indicans, quanto fama profectionis suae damno fuisset. si vero inde pergeret, priusquam Hiberum transiret, Romanorum Hispaniam fore: nam praeterquam quod nec praesidium nec ducem haberet, quem relinqueret, prope eos imperatores esse Romanos, quibus vix aequis viribus resisti possit: itaque si ulla Hispaniae cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent; cui ut omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore. XXVIII. Eae litterae quamquam primo admodum moverunt senatum, tamen, quia Italiae cura prior potiorque erat, nihil de Hasdrubale neque de copiis eius mutatum est. Himilco cum exercitu iusto et aucta classe ad retinendam terra marique ac tuendam Hispaniam est missus; qui, ut pedestris navalisque copias traiecit, castris communitis navibusque subductis et vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infestosque populos iuxta intentus ad Hasdrubalem pervenit. cum decreta senatus mandataque exposuisset, atque edoctus esset ipse in vicem, quem ad modum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra redit nulla re quam celeritate tutior, quod undique abierat antequam consentirent. Hasdrubal priusquam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suae dicionis, satis gnarus Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum nec auxilia Gallica aliter quam conducta habuisse, inopem tantum iter ingressum vix penetraturum ad Alpis fuisse: pecuniis igitur raptim exactis ad Hiberum descendit.

Decreta Carthaginiensium et Hasdruballis iter ubi ad

ubarum ac cornuum cursu e''
non tamquam in viros aut a:
dictu, signa primo eripi coepta
feri trahi ad consulem, armati
transferri, et sicubi est certa
ıdiis geritur res: umbonibus in
ostes. plus capitur hominum q
vox ponere arma iubentium
taque inter ipsum certamen f
ıctoribus belli. postero insequ
Umbrorum populi deduntur.
ımicitiam accepti.
L. Fabius alienae sortis victor
exercitum reduxit. itaque ei o
cut priore anno populus conti
enatus in insequentem annum,
nius consules fuerunt, proro
sante imperium. Appium c
n, comitiaque eius ab L. Fu
a, donec se censura abdica
invenio. creatus consul, cu
lentini hostes decernerentur,
tibus opes augeret, quando
Volumnium provinciae ha
roelia fecit; aliquot urbes
at largitor, et benignitate
vabat; militemque his ar
is avidum. Q. Fabius pro
Samnitium exercitu sig
igua res fuit: fusi hostes
astra forent retenta, ni e
ıctem tamen sunt circum
elabi posset. postero d
coepta; et pacti, qui
vestimentis emitterentu
ociis Samnitium nihil
ona veniere. qui se ci
custodia habitus. eos o

ici in Hispania quam victores in Italiam trahi
rimo igitur concursu, cum vix pila coniecta
ulit pedem media acies, inferentibusque se
tu Romanis vertit terga. nihilo segnius cor-
um fuit. hinc Poenus, hinc Afer urget, et
inventos proelio ancipiti pugnant. sed cum
tota iam coisset Romana acies, satis virium
da hostium cornua habuit. ita duo diversa
t. utroque Romani, ut qui pulsis iam ante
mero et robore virorum praestarent, haud
ant. magna vis hominum ibi occisa; et nisi
dum conserto proelio tam effuse fugissent,
tota superfuissent acie. equestris pugna nulla
uit, quia, simul inclinatam mediam aciem Mauri
viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua
quoque prae se actis deseruere. et Hasdrubal
ltimum eventum pugnae moratus e media caede
effugit. castra Romani cepere atque diri-
pugna, si qua dubia in Hispania erant, Roma-
it, Hasdrubalique non modo in Italiam tradu-
rcitus, sed ne manendi quidem satis tuto in
pem reliquerat. quae posteaquam litteris Sci-
Romae vulgata sunt, non tam victoria quam
Hasdrubalis in Italiam transitu laetabantur.

Dum haec in Hispania geruntur, Petelia in
aliquot post mensibus quam coepta oppugnari
Hamilcone praefecto Hannibalis expugnata est.
anguine ac vulneribus ea Poenis victoria stetit;
magis vis obsessos quam fames expugnavit. ab-
enim frugum alimentis carnisque omnis generis
pedum suetae insuetaeque, postremo coriis her-
et radicibus et corticibus teneris strictisque foliis
nec antequam vires ad standum in muris ferenda-
ma deerant, expugnati sunt. recepta Petelia Poe-
Consentiam copias traducit, quam minus pertina-
defensam intra paucos dies in deditionem accepit.
ferme diebus et Bruttiorum exercitus Crotonem
m urbem circumsedit, opulentam quondam armis

Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus ambo duces iunctis copiis ire obviam coeptis atque obsistere parant, rati, si Hannibali, vix per se ipsi tolerando Italiae hosti, Hasdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset iunctus, illum finem Romani imperii fore. his anxii curis ad Hiberum contrahunt copias, et transito amne cum diu consultassent, utrum castra castris conferrent an satis haberent sociis Carthaginiensium oppugnandis morari ab itinere proposito hostem, urbem a propinquo flumine Hiberam appellatam, opulentissimam ea tempestate regionis eius, oppugnare parant. quod ubi sensit Hasdrubal, pro ope ferenda sociis pergit ire ipse ad urbem deditam nuper in fidem Romanorum oppugnandam. ita iam coepta obsidio omissa ab Romanis est, et in ipsum Hasdrubalem versum bellum. XXIX. Quinque milium intervallo castra distantia habuere paucos dies, nec sine levibus proeliis, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemque die velut ex composito utrimque signum pugnae propositum est, atque omnibus copiis in campum descensum est. triplex stetit Romana acies: velitum pars inter antesignanos locata, pars post signa accepta, equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat; in cornibus, dextro Poenos locat, laevo Afros mercennariorumque auxilia; equitum Numidas Poenorum peditibus, ceteros Afris pro cornibus apponit. nec omnes Numidae in dextro locati cornu, sed quibus desultorum in modum binos trahentibus equos inter acerrimam saepe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat: tanta velocitas ipsis tamque docile equorum genus est. cum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant, nam ne multum quidem aut numero aut genere militum hi aut illi praestabant. militibus longe dispar animus erat. Romanis enim, quamquam procul a patria pugnarent, facile persuaserant duces pro Italia atque urbe Romana eos pugnare: itaque, velut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnae verteretur, obstinaverant animis vincere aut mori. minus pertinaces viros habebat altera acies: nam maxima pars Hispani

erant, qui [illegible] vinci in Hispania quam victores in Italiam trahi malebant [illegible] primo igitur concursu, cum vix pila conjecta essent, [illegible]ettulit pedem media acies, inferentibusque se magno [illegible]petu Romanis vertit terga. nihilo segnius cor-nibus [illegible]oelium fuit. hinc Poenus, hinc Afer urget, et velut i[illegible] circumventos proelio ancipiti pugnant. sed cum in me[illegible]ium tota iam coisset Romana acies, satis virium ad di[illegible]movenda hostium cornua habuit. ita duo diversa proe[illegible]la erant. utroque Romani, ut qui pulsis iam ante med[illegible]is et numero et robore virorum praestarent, haud dub[illegible]e superant. magna vis hominum ibi occisa; et nisi Hispani vixdum conserto proelio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. equestris pugna nulla admodum fuit, quia, simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidaeque viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua elephantis quoque prae se actis deseruere. et Hasdrubal usque ad ultimum eventum pugnae moratus e media caede cum paucis effugit. castra Romani cepere atque diripuere. ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adiunxit, Hasdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania spem reliquerat. quae posteaquam litteris Scipionum Romae vulgata sunt, non tam victoria quam prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu laetabantur.

XXX. Dum haec in Hispania geruntur, Petelia in Bruttiis aliquot post mensibus quam coepta oppugnari erat ab Hamilcone praefecto Hannibalis expugnata est. multo sanguine ac vulneribus ea Poenis victoria stetit; nec ulla magis vis obsessos quam fames expugnavit. absumptis enim frugum alimentis carnisque omnis generis quadrupedum suetae insuetaeque, postremo coriis herbisque et radicibus et corticibus teneris strictisque foliis vixere, nec antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. recepta Petelia Poenus ad Consentiam copias traducit, quam minus pertinaciter defensam intra paucos dies in deditionem accepit. isdem ferme diebus et Bruttiorum exercitus Crotonem Graecam urbem circumsedit, opulentam quondam armis

irisque, tum iam adeo multis magnisque cladibus ad-
ictam, ut omnis aetatis minus duo milia civium super-
ssent. itaque urbe a defensoribus vasta facile potiti
iostes sunt; arx tantum retenta, in quam inter tumultum
:aptae urbis e media caede quidam effugere. et Locren-
ses descivere ad Bruttios Poenosque prodita multitudine
a principibus. Regini tantummodo regionis eius et in fide
erga Romanos et potestatis suae ad ultimum manserunt.
In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit,
et ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit.
namque Gelo, maximus stirpis, contempta simul se-
nectute patris simul post Cannensem cladem Romana so-
cietate ad Poenos defecit; movissetque in Sicilia res nisi
mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione asper-
geret, armantem eum multitudinem sollicitantemque so-
cios absumpsisset. haec eo anno in Italia, in Africa, in
Sicilia, in Hispania vario eventu acta.

Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulavit, ut
aedem Veneris Erucinae, quam dictator vovisset, dedi-
care liceret. senatus decrevit, ut Tib. Sempronius consul
designatus, cum primo honorem inisset, ad populum fer-
ret, ut Q. Fabium duumvirum esse iuberent aedis dedi-
candae causa. et M. Aemilio Lepido, qui bis consul, au-
gurque fuerat, filii tres, Lucius Marcus Quintus, ludos
funebres per triduum et gladiatorum paria duo et viginti
per triduum in foro dederunt. aediles curules C. Laeto-
rius et Tib. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui
in aedilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fe-
cerant, qui per triduum instaurati sunt. plebeii ludi aedi-
lium M. Aurelii Cottae et M. Claudii Marcelli ter instaurati.

Circumacto tertio anno Punici belli Tib. Sempronius
consul idibus Martiis magistratum init. praetores Q. Ful-
vius Flaccus, qui antea bis consul censorque fuerat, ur-
banam, M. Valerius Laevinus peregrinam sortem in iuris
dictione habuit; App. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius
Scaevola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello pro con-
sule imperium esse populus iussit, quod post Cannensem
cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere

rem gessisset. XXXI
Capitolio consultus, d
butum imperaretur, si
stipendium praesens
quam qui milites ad
decreverunt, ut dual
nius consul Cales ad
eae legiones in castr
cerentur. quae ibi l
nensis maxime exer
praetor in Siciliam
Romam deportarent,
dum Cales edicta die
iaque iussus in castr
nes. ad veterem exe
inde in Siciliam Ti
Claudio est missus.
uti consul comitia c
ablegatum velut de i
maxime consulem
res gestas creari v
ubi sensit consul,
patres conscripti,
citus in Campanian
quam is inde confe
tisset, ut vos consu
laret, quem maxi
donec rediit Marc
creati sunt Q. Fabi
dibus dedicandis,
einae. utraque in
de trecentis equi
stipendiis emeriti
ut cives Romani
sent, pridie quam
defecisset. maxi
rum hominum es
relicta, in eam, i

am Marcellus ab exercitu redit, comitia consuli uni ro-
ando in locum L. Postumii edicuntur. creatur ingenti
consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet.
cui ineunti consulatum cum tonuisset, vocati augures vitio
creatum videri pronuntiaverunt; vulgoque patres ita fama
ferebant, quod tum primum duo plebeii consules facti
essent, id deis cordi non esse. in locum Marcelli, ubi is
se magistratu abdicavit, suffectus Q. Fabius Maximus
tertium. mare arsit eo anno; ad Sinuessam bos eculeum
peperit; signa Lanuvii ad Iunonis Sospitae cruore ma-
navere, lapidibusque circa id templum pluit. ob quem im-
brem novemdiale, ut adsolet, sacrum fuit, ceteraque pro-
digia cum cura expiata.

XXXII. Consules exercitus inter sese diviserunt.
Fabio exercitus Teani, cui M. Iunius dictator praefuerat,
Sempronio ** volonesque fierent et sociorum vi-
evenit; M. Valerio praetori legiones quae ex
ginti quinque milia. M. Claudius pro consule ad
Sicilia redissent decretae; supra Suessulam Nolae praesideret,
eum exercitum, qui in Siciliam ac Sardiniam profecti, con-
missus. praetores in senatum vocassent, uti sena-
sules edixerunt, quotiens in senatu dicere sententiam liceret ad
tores quibusque in senatum convenirent. praetores, quorum iuris
portam Capenam publicam posuerunt:
dictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt:
eo vadimonia fieri iusserunt, ibique eo anno ius dictum
est.

Interim Carthaginem, unde Mago frater Hannibalis
duodecim milia peditum et mille quingentos equites, vi-
inti elephantos, mille argenti talenta in Italiam transmis-
rus erat cum praesidio sexaginta navium longarum,
ntius adfertur in Hispania rem male gestam, omnesque
ne eius provinciae populos ad Romanos defecisse.
nt qui Magonem cum classe ea copiisque omissa Italia
Hispaniam averterent, cum Sardiniae recipiendae re-
ina spes adfulsit. parvum ibi exercitum Romanum
s veterem praetorem inde A. Cornelium provinciae
tum decedere, novum exspectari; ad hoc fessos iam
ios Sardorum esse diuturnitate imperii, et proxime

lis anno acerbe atqu
collatione iniqua fru
quam auctorem, ad
legatio per principes
Hampsicora, qui tum
mus erat. his nuntii
que Magonem cum
mittunt; in Sardinian
tantum ferme copiaru

Et Romae consu
agendae erant, moveb
pronius militibus Sin
xit, et Q. Fabius consu
ex agris ante kal. Iun
herent: qui non invex
servos sub hasta vend
toribus quidem, qui a
a belli administration
Apuliam ire placuit ad
cum ex Sicilia legion
regionis eius praesid
cum aliquo legatorum
quibus oram maritim
tutari posset. par navi
bano decretus ad sub
proconsuli negotium
tionem militum haber
T. Otacilius Crassus,
lio dedicavit, in Siciliar
missus.

XXXIII. In hanc
morum in terris popul
mos intenderant, inter q
magis, quod propior Ita
tus erat. is ubi primum
transgressum, ut bello i
laetatus erat, ita, utrius
certis adhuc viribus flu

tertia iam pugna, tertia iam victoria cum Poenis erat, ad fortunam inclinavit legatosque ad Hannibalem misit; qui vitantes portus Brundisinum Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniae Iunonis templum in terram egressi sunt. inde per Apuliam petentes Capuam media in praesidia Romana illati sunt, deductique ad Valerium Laevinum praetorem circa Luceriam castra habentem. ibi intrepide Xenophanes legationis princeps a Philippo rege se missum ait ad amicitiam societatemque iungendam cum populo Romano; mandata habere ad consules ac senatum populumque Romanum. praetor inter defectiones veterum sociorum nova societate tam clari regis laetus admodum hostes pro hospitibus comiter accepit. dat qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quae loca quosque saltus aut Romanus aut hostes teneant. Xenophanes per praesidia Romana in Campaniam, inde qua proximum fuit in castra Hannibalis pervenit, foedusque cum eo atque amicitiam iungit legibus his, ut Philippus rex quam maxima classe — ducentas autem naves videbatur effecturus — in Italiam traiceret et vastaret maritimam oram, bellum pro parte sua terra marique gereret; ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Hannibalis esset praedaque omnis Hannibali cederet; perdomita Italia navigarent in Graeciam bellumque cum quibus regi placeret gererent; quae civitates continentis quaeque insulae ad Macedoniam vergunt, eae Philippi regnique eius essent. XXXIV. In has ferme leges inter Poenum ducem legatosque Macedonum ictum foedus; missique cum iis ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo et Bostar et Mago, eodem ad Iunonis Laciniae, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt. inde profecti cum altum tenerent, conspecti e classe Romana sunt, quae praesidio erat Calabriae litoribus. Valerius Flaccus cercyros ad persequendam retrahendamque navem cum misisset, primo fugere regii conati; deinde, ubi celeritate vinci senserunt, tradunt se Romanis; et ad praefectum classis adducti, cum quaereret, qui et unde et quo tenderent cursum, Xe-

nephanes primo satis iam semel fe
a Philippo se ad Romanos missur
quem unum iter tutum fuerit, perve
perare nequisse saeptam hostium
Punicus cultus habitusque suspectos
balis, interrogatosque sermo prodic
eorum seductis ac metu territis littera
nibale ad Philippum inventae et pacta in
donum Poenumque ducem. quibus satis co
visum est captivos comitesque eorum Roman
aut consules, ubicumque essent, quam primu
ad id celerrimae quinque naves delectae ac
Antias qui praeesset missus, eique mand
omnis navis legatos separatim custodien
daretque operam, ne quod iis colloquium
quae communicatio consilii esset.

Per idem tempus Romae cum A. Corne
ex Sardinia provincia decedens rettulisset
rum in insula esset, bellum ac defectione
ctare, Q. Mucium, qui successisset sibi,
aquarumque advenientem exceptum, non
losum quam longum morbum implicitum,
nia sustinenda inutilem fore, exercitum
firmum pacatae provinciae praesidem
bello, quod motum iri videretur; decrev
Q. Fulvius Flaccus quinque milia peditum
equites scriberet, eamque legionem prim
pore in Sardiniam traiciendam curaret,
imperio quem ipsi videretur, qui rem ger
cius convaluisset. ad eam rem missus est
quatus, qui bis consul et censor fuerat,
consulatu Sardos. sub idem fere tempus
in Sardiniam classis missa duce Hasdru
cognomen erat, foeda tempestate vexata
sulas deicitur; ibique — adeo non armam
etiam alvei navium quassati erant — sub
dum reficiuntur, aliquantum temporis triv

XXXV. In Italia cum post Cannensem

ctis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset, Campani per se adorti sunt rem Cumanam suae dicionis facere, primo sollicitantes, ut ab Romanis deficerent; ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eo senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt, petieruntque ut et Cumanus eo senatus veniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet: praesidium ibi armatum se habituros, ne quid ab Romano Poenove periculi esset. Cumani quamquam suspecta fraus erat, nihil abnuere, ita tegi fallax consilium posse rati. interim Tib. Sempronius consul Romanus Sinuessae, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato transgressus Vulturnum flumen circa Liternum posuit castra. ibi quia otiosa stativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tirones — ea maxima pars volonum erant — adsuescerent signa sequi et in acie agnoscere ordines suos. inter quae maxima erat cura duci, itaque legatis tribunisque praeceperat, ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunae discordiam inter ordines sereret; vetus miles tironi, liber voloni sese exaequari sineret; omnes satis honestos generososque ducerent, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset: quae fortuna coegisset ita fieri, eandem cogere tueri factum. ea non maiore cura praecepta ab ducibus sunt quam a militibus observata; brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem veniret, qua ex condicione quisque esset miles factus. haec agenti Graccho legati Cumani nuntiarunt, quae a Campanis legatio paucos ante dies venisset, et quid iis ipsi respondissent. triduum post eum diem festum esse; non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam et exercitum Campanum. Gracchus iussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere et manere intra muros, ipse pridie quam statum sacrificium Campanis esset Cumas movet castra. Hamae inde tria milia passuum absunt. iam Campani eo frequentes ex composito convenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius

medix tu
cum qu
sacrifici
quanto
operi.
sacrum
Gracchu
tas pos
mam di
que ope
possent
profectu
set, cast
bus por
sacro in
nocturn
capta su
XX
castris h
nibale p
castra.
puam e
gesta in
servoru
mas se
obviosq
duci, s
ab host
caedis
res era
bemqu
cupieb
maritim
secum
super T
cibus s
Cumas
ab *urbe*

tali necessitate deserendi socios implorantis fidem suam populique Romani substitisset quam satis fidens exercitui. nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum flumen traducere audebat exercitum, occupatus primo auspiciis repetendis, dein prodigiis, quae alia super alia nuntiabantur, expiantique ea haud facile litari haruspices respondebant.

XXXVII. Eae causae cum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat, et iam operibus oppugnabatur. adversus ligneam ingentem admotam urbi aliam turrem ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiorem, quia muro satis per se alto subiectis validis sublicis pro solo usus erat. inde primum saxis sudibusque et ceteris missilibus propugnatores moenia atque urbem tuebantur; postremo, ubi promovendo adiunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum simul ignem coniecerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo cum de turre sese praecipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis stationes hostium fudit fugavitque in castra, ut eo die obsesso quam obsidenti similior esset Poenus. ad mille trecenti Carthaginiensium caesi et undesexaginta vivi capti, qui circa muros et in stationibus solute ac neglegenter agentes, cum nihil minus quam eruptionem timuissent, ex improviso oppressi fuerant. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pavore colligerent, receptui signum dedit ac suos intra muros recepit. postero die Hannibal, laetum secunda re consulem iusto proelio ratus certaturum, aciem intra castra atque urbem instruxit. ceterum, postquam neminem moveri ab solita custodia urbis vidit nec committi quicquam temerariae spei, ad Tifata redit infecta re.

Quibus diebus Cumae liberatae sunt obsidione, isdem diebus et in Lucanis ad Grumentum Tib. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Poeno prospere pugnat. supra duo milia hominum occidit, et ducentos octoginta milites amisit; signa militaria ad quadraginta unum cepit. pulsus finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios sese recepit. et ex Hirpinis oppida tria, quae a populo Romano

defecerant, vi recepta per M. Vale
cellium Vescellium Sicilinum, et au
curi percussi. supra quinque milia
venierunt; praeda alia militi conces
ceriam reductus.

XXXVIII. Dum haec in Lucanis
geruntur, quinque naves, quae Macedon
rum captos legatos Romam portabant, ab
inferum circumvectae prope omnem Italiae
praeter Cumas velis ferrentur, neque hostiu
rum essent sciretur, Gracchus obviam ex class
misit. cum percunctando in vicem cognitum ca
lem Cumis esse, naves Cumas appulsae litt
consulem deducti et litterae datae. consul
atque Hannibalis perlectis consignata omnia
itinere terrestri misit, navibus devehi legatos
eodem fere die litterae legatique Romam venir
cunctatione facta dicta cum scriptis congr
gravis cura patres incessit cernentes, quan
tibus Punicum bellum Macedonici belli
cui tamen adeo non succubuerunt, ut extem
quem ad modum ultro inferendo bello aver
hostem. captivis in vincula condi iussis
eorum sub hasta venditis ad naves viginti
bus P. Valerius Flaccus praefectus praeerat
que parari alias decernunt. his comparatis
et additis quinque navibus, quae adve
legatos, triginta naves ab Ostia Tarentum
susque P. Valerius militibus Varronianis,
stius legatus Tarenti praeerat, in naves
quaginta quinque navium classe non tueri
oram sed explorare de Macedonico bello.
litteris legatorumque indiciis Philippi cons
M. Valerium praetorem litteris certiorem
L. Apustio legato exercitui praeposito Tare
sem profectus primo quoque tempore in
transmitteret, daretque operam, ut Philip
contineret. pecunia ad classem tuendam

cedonicum ea decreta est, quae Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Antistium legatum Tarentum est devecta. simul ab Hierone missa ducenta milia modium tritici et hordei centum.

XXXIX. Dum haec Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis una ex his quae Romam missae erant ex cursu refugit; inde scitum legatos cum litteris captos. itaque ignarus rex, quae cum Hannibale legatis suis convenissent, quaeque legati eius ad se adlaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. legati ad Hannibalem missi Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, et Crito Boeotius et Sositheus Magnes. hi prospere tulerunt ac rettulerunt mandata. sed prius se aestas circumegit quam movere ac moliri quicquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli.

Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Compulteriam et Trebulam et Saticulam, urbes quae ad Poenum defecerant, Fabius vi cepit; praesidiaque in his Hannibalis Campanique permulti capti. et Nolae sicut priore anno senatus Romanorum plebs Hannibalis erat, consiliaque occulta de caede principum et proditione urbis inibantur. quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quae in Tifatis erant, traducto exercitu Fabius super Suessulam in castris Claudianis consedit; inde M. Marcellum propraetorem cum iis copiis quas habebat Nolam in praesidium misit.

XL. Et in Sardinia res per T. Manlium praetorem administrari coeptae, quae omissae erant, postquam Q. Mucius praetor gravi morbo est implicitus. Manlius navibus longis ad Caralis subductis navalibusque sociis armatis, ut terra rem gereret, et a praetore exercitu accepto duo et viginti milia peditum mille ducentos equites confecit. cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium haud procul ab Hampsicorae castris castra posuit. Hampsicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos ad iuventutem armandam, qua copias augeret.

filius nomine Hostius castris prae
ferox temere proelio inito fusus fug
Sardorum eo proelio caesa, octing
alius exercitus primo per agros sil
dein, quo ducem fugisse fama erat,
Cornum, caput eius regionis, confug
eo proelio in Sardinia esset, ni classis
Hasdrubale, quae tempestate deiecta ad
tempore ad spem rebellandi advenisset.
famam appulsae Punicae classis Caralis se
occasio Hampsicorae data est Poeno se iunge
drubal, copiis in terram expositis et classe re
thaginem, duce Hampsicora ad sociorum po
agrum populandum profectus Caralis pervent
Manlius obvio exercitu ab effusa eum popula
nuisset. primo castra castris modico inter
iecta; deinceps procursationes, levia certa
eventu inita; postremo descensum in acie
tis iusto proelio per quattuor horas pugnatum
ancipitem Poeni Sardis facile vinci adsue
postremo et ipsi, cum omnia circa strage
rum repleta essent, fusi. ceterum terga
ducto cornu, quo pepulerat Sardos, inci
caedes inde magis quam pugna fuit. duo de
stium caesa Sardorum simul Poenorum qu
milia et septingenti capti et signa militaria
ginti. XLI. Ante omnia claram et memora b
fecit Hasdrubal imperator captus et Hanno
les Carthaginienses, Mago ex gente Barcin a
cognatione Hannibali iunctus, Hanno auct
Sardis bellique eius haud dubie concitor. n
duces minus nobilem eam pugnam cladibus s
nam et filius Hampsicorae Hostius in acie
Hampsicora cum paucis equitibus fugiens,
flictas res necem quoque filii audivit, nocte,
terventus coepta impediret, mortem sibi cons
arbs Cornus eadem quae ante fugae recep
quam Manlius victore exercitu adgressus in

cos recepit. deindè aliae quoque civitates, qua ad Hampsicoram Poenosque defecerant, obsidibus datis dediderunt sese; quibus stipendio frumentoque imperato pro cuiusque aut viribus aut delicto Carales exercitum reduxit. ibi navibus longis deductis impositoque, quem secum advexerat, milite Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nuntiat patribus, et stipendium quaestoribus, frumentum aedilibus, captivos Q. Fulvio praetori tradit.

Per idem tempus T. Otacilius praetor ab Lilybaeo classi in Africam transvectus depopulatusque agrum Carthaginiensem cum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Hasdrubalem a Baliaribus nuper traiecisse, classi Africam repetenti occurrit, levique certamine in alto commisso septem inde naves cum sociis navalibus cepit. ceteras metus haud secus quam tempestas passim disiecit. — Per eosdem forte dies et Bomilcar cum militibus ad supplementum Carthagine missis elephantisque et commeatu Locros accessit. quem ut incautum opprimeret, App. Claudius per simulationem provinciae circumeundae Messanam raptim exercitu ducto aestuque suo Locros traiecit. iam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, et Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius magno comatu nulla re gesta Messanam repetit.

Eadem aestate Marcellus ab Nola, quam praesidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum et Samnites Caudinos fecit, adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret. XLII. itaque extemplo legati ad Hannibalem missi simul ex utraque gente ita Poenum adlocuti sunt: „hostes populi Romani, Hannibal, fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra arma, nostrae vires nos tutari poterant. postquam his parum fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus, a quo relicti pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos prope quinquaginta ad id tempus quo tu in Italiam venisti. tua nos non magis virtus fortunaque quam unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut te salvo atque incolumi amico non modo populum Ro-

manum sed ne deos quidem iratos, si fas
mus. at hercule non solum incolumi et victore sed
sente te — comploratum prope coniugum ac liber
nostrorum exaudire et flagrantia tecta posses cons
— ita sumus aliquotiens hac aestate devastati, ut M.
cellus non Hannibal vicisse ad Cannas videatur, glo
turque Romani te ad unum modo ictum vigentem po
aculeo emisso torpere. per annos centum cum
Romano bellum gessimus nullo externo adiuti nec
nec exercitu, nisi quod per biennium Pyrrhus
magis milite suas auxit vires, quam suis viribus
fendit. non ego secundis rebus nostris gloriabor,
consules ac duos consulares exercitus ab nobis sub
missos, et si qua aspera adversaque tunc acciderunt,
runt. quae aut laeta aut gloriosa nobis
indignatione referre possumus, quam quae hodie
niunt. magni dictatores et subsidiis positis et
sules cum binis consularibus exercitibus ingredieba
finis nostros, ante explorato magistris equitum, bini
signis ad populandum ducebant: nunc propraetoris ur
et parvi ad tuendam Nolam praesidii praeda sumus; i
me manipulatim quidem sed latronum modo percursa
totis finibus nostris neglegentius quam si in Romano va
garentur agro. causa autem haec est, quod neque tu de-
fendis, et nostra iuventus, quae si domi esset tutaretur,
omnis sub signis militat tuis. nec te nec exercitum tuum
norim, nisi, a quo tot acies Romanas fusas stratasque
esse sciam, ei facile esse dicam opprimere populatores
nostros vagos sine signis palatos, quo quemque trahit
quamvis vana praedae spes. Numidarum paucorum illi
quidem praeda erunt, praesidiumque simul nobis et No-
lae ademeris, si modo, quos ut socios haberes dignos
duxisti, haud indignos iudicas quos in fidem receptos
tuearis". XLIII. Ad ea Hannibal respondit, omnia simul
facere Hirpinos Samnitesque: et indicare clades suas, et
petere praesidium, et queri indefensos se neglectosque.
indicandum autem primum fuisse, dein petendum praesi-
dium; postremo, ni impetraretur, tum denique queren-

dum frustra opem imploratam. exercitum sese non in
agrum Hirpinum Samnitemve, ne et ipse oneri esset, sed
in proxima loca sociorum populi Romani adducturum.
iis populandis et militem suum repleturum se et metu
procul ab iis summoturum hostis. quod ad bellum Ro-
manum attineret, si Trasumenni quam Trebiae, si Canna-
rum quam Trasumenni pugna nobilior esset, Cannarum
se quoque memoriam obscuram maiore et clariore victo-
ria facturum.

Cum hoc responso muneribusque amplis legatos di-
misit, ipse praesidio modico relicto in Tifatis profectus
cetero exercitu ire Nolam pergit. eodem Hanno ex Brut-
tiis cum supplemento Carthagine advecto atque elephantis
venit. castris haud procul positis longe alia omnia inqui-
renti comperta sunt quam quae a legatis sociorum audie-
rat. nihil enim Marcellus ita egerat, ut aut fortunae aut
temere hosti commissum dici posset: explorato cum fir-
misque praesidiis tuto receptu praedatum ierat; omnia-
que velut adversus praesentem Hannibalem cauta provi-
saque fuerunt. tum ubi sensit hostem adventare, copias
intra moenia tenuit; per muros inambulare senatores
Nolanos iussit et omnia circa explorare quae apud hostes
fierent. ex his Hanno cum ad murum successisset, Heren-
nium Bassum et Herium Pettium ad colloquium evocatos
permissuque Marcelli egressos per interpretem adloqui-
tur. Hannibalis virtutem fortunamque extollit; populi Ro-
mani obterit ut senescentem cum viribus maiestatem.
quae si paria essent, ut quondam fuissent, tamen exper-
tis, quam grave Romanum imperium sociis, quanta indul-
gentia Hannibalis etiam in captivos omnis Italici nominis
fuisset, Punicam Romanae societatem atque amicitiam
praeoptandam esse. si ambo consules cum suis exerciti-
bus ad Nolam essent, tamen non magis pares Hannibali
futuros quam ad Cannas fuissent: nedum praetor unus
cum paucis et novis militibus Nolam tutari possit. ipsorum
quam Hannibalis interesse, capta an tradita Nola pote-
retur. potiturum enim, ut Capua Nuceriaque potitus esset:
sed quid inter Capuae ac Nuceriae fortunam interesset,

ipsos prope in medio sitos Nolanos s
quae captae urbi cessura forent, et p
Marcellum cum praesidio ac Nolam trad
alium quam ipsos legem, qua in societat
Hannibalis venirent, dicturum. XLIV. a
Bassus respondit, multos annos iam inter
lanumque populum amicitiam esse, cuius ne
diem paenitere; et sibi, si cum fortuna mu
fuerat, sero iam esse mutare eam. dedituris se
non fuisse accersendum Romanorum praesidiu
qui ad sese tuendos venissent, omnia sibi et es
ciata et ad ultimum fore.

Hoc colloquium abstulit spem Hannibali
tionem recipiendae Nolae: itaque corona op
cumdedit, ut simul ab omni parte moenia
quem ut successisse muris Marcellus vidit, in
portam acie cum magno tumultu erupit. su
impetu perculsi caesique sunt, dein concurs co
tis facto aequatisque viribus atrox esse in
memorabilisque inter paucas fuisset, ni
cellis effusus imber diremisset pugnantis.
misso modico certamine atque irritatis an
Romani, Poeni in castra receperunt sese: t
rum prima eruptione perculsi ceciderunt a
dringenti, Romani quinquaginta. imber con
ctem totam usque ad horam tertiam die
tenuit: itaque quamquam utraque pars avi
erant, eo die tenuerunt sese tamen munimen
Hannibal partem copiarum praedatum in agr
misit. quod ubi animadvertit Marcellus, extem
copias eduxit; neque Hannibal detracta vi
passuum inter urbem erant castraque: eo
sunt omnia campi circa Nolam — concurre
ex parte utraque sublatus proximos ex co
quae in agros praedatum exierant, ad proeli
missum revocavit; et Nolani aciem Roman
quos collaudatos Marcellus in subsidiis st
ex acie efferre iussit, pugna abstinere, n

accepiasent. XLV. Proelium erat anceps: summa vi et duces hortabantur et milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies a Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce milite alio, instare iubet. non omnis esse in acie, praedantis vagari in agro; sed qui pugnent, marcere Campana luxuria, vino et scortis omnibusque lustris per totam hiemem confectos. abisse illam vim vigoremque, delapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenaei Alpiumque superata sint iuga. reliquias illorum virorum vix arma membraque sustinentis pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuisse. ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi praeteriti temporis famam, ibi spem futuri exstinctam: cum haec exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Hannibal multo gravioribus probris increpabat. arma signaque eadem se noscere, quae ad Trebiam Trasumennumque, postremo ad Cannas viderit habueritque: militem alium profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. „legatumne Romanum et legionis unius atque alae magno certamine vix toleratis pugnam, quos binae acies consulares numquam sustinuerunt? Marcellus tirone milite ac Nolanis subsidiis inultus nos iam iterum lacessit? ubi ille miles meus est, qui erepto ex equo G. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paulum ad Cannas occidit? ferrum nunc hebet? an dextrae torpent? an quid prodigii est aliud? qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis? Romam vos expugnaturos, si quis duceret, fortes lingua iactabatis: en minor res est. hic experiri vim virtutemque volo. expugnate Nolam, campestrem urbem, non flumine, non mari saeptam. hinc vos ex tam opulenta urbe praeda spoliisque onustos vel ducam quo voletis, vel sequar“. XLVI. Nec bene nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. cum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ardorem pugnae, terga Poeni dederunt atque in castra compulsi sunt. quae oppugnare cupientis milites

Romanos Marc
gratulatione eti
fuerat. hostium
capti sexcenti e
phanti, quattuo
interfecti. poster
que caesos in a
cellus, Vulcano
iram credo aliqu
centi septuaginta
ad Marcellum tra
in eo bello usi su
spania et Numidi
datus est.

Hannibal ab
quibus venerat co
que Arpos consec
Hannibalem audi
castra convecto,
tisque firmatis et p
locum satis esset,
stra, agrumque Ca
donec coacti sunt
fidentes, egredi
communire. sex
bellem; equitatu
liis lacessebant h
panos Cerrinus V
indidem erat, l
eques, adeo ut,
Romanus Claudi
Taurea cum diu
turmis, tandem
quaesivit, et qu
solitus esset, cu
spolia victus aut
sunt nuntiata in
percunctaretur,

hostem pugnare, permissu eius arma extemplo cepit, pro-
vectusque ante stationes equo Tauream nomine compel-
lavit congredique ubi vellet iussit. iam Romani ad spec-
taculum pugnae eius frequentes exierant, et Campani
non vallum modo castrorum sed moenia etiam urbis pro-
spectantes repleverunt. cum iam ante ferocibus dictis rem
nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos, dein libero
spatio inter se ludificantes sine vulnere pugnam extraheb-
bant. tum Campanus Romano „equorum" inquit, „hoc
non equitum erit certamen, nisi e campo in cavam hanc
viam demittimus equos. ibi nullo ad evagandum spatio
comminus conserentur manus". dicto prope citius equum
in viam Claudius deiecit: Taurea, verbis ferocior quam
re, „minime sis" inquit „cantherium in fossam", quae vox
in rusticum inde proverbium prodita est. Claudius, cum
ea via longe perequitasset, nullo obvio hoste in campum
rursus evectus increpans ignaviam hostis cum magno gau-
dio et gratulatione victor in castra redit. huic pugnae
equestri rem — quam vera sit, communis [certe] exis-
matio est — mirabilem certe adiciunt quidam annales,
cum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur,
patenti hostium portae invectum per alteram stupentibus
miraculo hostibus intactum evasisse. XLVIII. Quieta inde
tativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut se-
rentem Campani facerent; nec ante violavit agrum Cam-
panum quam iam altae in segetibus herbae pabulum prae-
bere poterant. id convexit in Claudiana castra super
messulam, ibique hiberna aedificavit. M. Claudio pro-
consuli imperavit, ut retento Nolae necessario ad tuendam
urbem praesidio ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri
ciis et sumptui rei publicae essent. et Tib. Gracchus
mis Luceriam in Apulia legiones cum duxisset, M. Vi-
ium inde praetorem Brundisium cum eo quem Luceriae
buerat exercitu misit, tuerique oram agri Sallentini et
providere, quod ad Philippum bellumque Macedonicum
ineret, iussit.

Exitu aestatis eius, qua haec gesta
terae a P. et Cn. Scipionibus venerunt, ascripsimus,
quantas quam-

que prosperas in Hispania res gessissent. sed pecuniam in stipendium vestimentaque et frumentum exercitui et sociis navalibus omnia deesse. quod ad stipendium attineat, si aerarium inops sit, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant: cetera utique ab Roma mittenda esse, nec aliter aut exercitum aut provinciam teneri posse. litteris recitatis nemo omnium erat quin et vera scribi et postulari aequa fateretur: sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestris navalisque tuerentur, quantaque nova classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moveretur. Siciliam ac Sardiniam, quae ante bellum vectigales fuissent, vix praesides provinciarum exercitus alere. tributo sumptus suppeditari. eum ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus et ad Trasumennum lacum et ad Cannas imminutum: qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, alia perituros peste. itaque nisi fide staret res publica, opibus non staturam. prodeundum in contionem Fulvio praetori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque, qui redempturis auxissent patrimonia, ut rei publicae, ex qua crevissent, tempus commodarent, conducerentque ea lege praebenda quae ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, cum pecunia in aerario esset, iis primis solveretur. haec praetor in contione edixit, quoque die vestimenta frumentum Hispaniensi exercitui praebenda quaeque alia opus essent navalibus sociis esset locaturus. XLIX. ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere: unum, ut militia vacarent, dum in eo publico essent, alterum, ut quae in naves imposuissent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent. utroque impetrato conduxerunt, privataque pecunia res publica administrata est. hi mores eaque caritas patriae per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. quem ad modum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide praebita, nec quicquam secus quam si ex opulento aerario, ut quondam, alerentur.

Cum hi commeatus venerunt, Ilturgi oppidum ab Hasdrubale ac Magone et Hannibale Bomilcaris filio ob defectionem ad Romanos oppugnabatur. inter haec trina castra hostium Scipiones cum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium pervenissent, frumentum, cuius inopia erat, advexerunt; cohortatique oppidanos, ut eodem animo moenia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Hasdrubal praeerat, ducunt. eodem et duo duces et duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. itaque eruptione e castris pugnatum est. sexaginta hostium milia eo die in pugna fuerunt, sedecim circa Romanis. tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant, Romani hostium occiderint, ceperint amplius tria milia hominum, paulo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa, septem elephantos, quinque in proelio occisis; trinisque eo die castris potiti sunt. Ilturgi obsidione liberato ad Intibili oppugnandum Punici exercitus traducti suppletis copiis ex provincia, ut quae maxime omnium belli avida, modo praeda aut merces esset, et tum iuventute abundante. iterum signis collatis eadem fortuna utriusque partis pugnatum. supra tredecim milia hostium caesa, supra duo capta cum signis duobus et quadraginta et novem elephantis. tum vero omnes prope Hispaniae populi ad Romanos defecerunt, multoque maiores ea aestate in Hispania quam in Italia res gestae.